

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

9

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

9.

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

9.

Szerkesztette
Keszeg Vilmos

Kolozsvár
2001

A könyv megjelenését a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

támogatta

© **Kriza János Néprajzi Társaság**, 2001

ISBN 973-97827-9-5

Műszaki szerkesztő: **Bíró Ádám**
A reprodukciókat készítette: **Roboz László**

Tördelés és nyomdai előkészítés: **1024 studio**, Kolozsvár

Kriza János Néprajzi Társaság
3400 Cluj-Napoca, str. Croitorilor nr. 15.
Telefon: 0040-64-432-593
E-mail: kriza@mail.soroscj.ro

© www.kjnt.ro/szovegtar

Köszöntjük a 60 éves Péntek Jánost

Tartalom

Ajánlás.....	9
Kósa László: Köszöntés	12
Péntek János: Nemzedékváltás és intézményépítés	14
Liszka József: Egy kisebbségben élő népcsoport néprajza összefoglalásának nehézségei a 20. század végén	18
Katona Imre: A volt bukovinai székelyek népi lírájának változásai az Al-Dunánál és a Dunántúlon	28
Kürti László: Erdély, imázs, néprajzkutatás	36
Faragó József: Gunda Béla, a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora	42
Udvari István – Viga Gyula: Sztripszky Hiador néprajzi tevékenysége Erdély együttélő népeinek kutatásában	49
Viga Gyula: Adatok Erdély halászatának kutatástörténetéhez.....	71
Gazda Klára: A romániai magyar népművészetkutatásról	83
Olosz Katalin: Kanyaró Ferenc és az erdélyi magyar népballadakutatás	121
Nagy Olga: A népmesétől az oral history-ig	135
Balázs Lajos: Az emberélet fordulói a romániai magyar néprajzkutatás tükrében ...	162
Cseke Péter: Szerkezeti arányok, műfaji rendezőelvek az erdélyi faluszociográfiákban	178
Pozsony Ferenc: Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben	195
Borbély Éva: A Korunk társadalomnéprajzi körének története	216
Bárth János: Az erdélyi néprajzi kutatás 20. századi írott forrásairól.....	224
Szőcsné Gazda Enikő: A néprajz írott forrásai	230
Major Miklós: Vásári sokadalmak Szilágynagyfaluban	236
Gráfik Imre: Az etnopszichológiai kutatások lehetőségeiről.....	244
Zsigmond József: Kutatói és gyűjtői tevékenységem leírása	264
Zsigmond Győző: A magyar népi kultúra a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke oktatási keretében	279
Keszeg Vilmos: Táj és kép	283

Ajánlás

A jelen számvetésre ünnepi esemény kínálta fel az alkalmat. 2000-ben 10 évet tudhat maga mögött a néprajzos képzés a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen.¹ Ugyanabban az évben, 1990 tavaszán került sor a Kriza János Néprajzi Társaság alakuló ülésére is.²

Ezek az évfordulók motiválták a KJNT 2000. március 17–19-én Csíkszere-dában lezajlott ünnepi munkaülésének témáját. A szervezés fázisában a konferencia kezdeményezői a romániai magyar néprajzi kutatások történetének rekonstruálásához, értékeléséhez való hozzájárulásra kérték fel a Társaság tagjait és a téma szakembereit. Az előadások az elképzelések szerint érinthették a kutatást valamilyen módon befolyásoló oktatási és kutatóintézetek, szakmai csoportosulások és az amatőr gyűjtőmozgalom történetét³, kutatói életpályák és életművek megrajzolását, a publikációs fórumok történetét és teljesítményeit, a kutatásmódszertan és -szemlélet alakulásának történetét, kutatók és intézmények kapcsolatainak történetét. Az alkalom lehetőséget kínált kiadatlan művek, lappangó gyűjtemények számbavételére is.

Hasonló, széles merítésű szándék az utóbbi években szórványosan néhány rendezvény és közlemény ösztönzője volt.⁴ Kísérlet történt a periferikusan a néprajzkutatás és folklorisztika elvi-módszertani kérdéseinek, valamint eredményeinek felvetését és népszerűsítését vállalt orgánumok közleményeinek áttekintésére.⁵ Napvilágot látott néhány összefoglalás a romániai magyar könyvkiadás eredményeit illetően.⁶ Faragó József a romániai magyar néprajztudomány helyzetéből adódó közvetítő szerepének eredményeit vette számba.⁷ További közleménye az akadémiai Folklor Intézet Kolozsvári Osztályának archív anyagát tekintette át.⁸ Ugyanakkor néhány kutatói életpálya bibliográfiai összesítésére is sor került.⁹

Az áttekintést az is sürgette, hogy eltűnőben van egy, a kutatás mostoha feltételei, az intézményi hálózat hiánya ellenére is heroikus munkát vállalt és végzett generáció. Félős, hogy a tiszteletre méltó, nagy szándékú emberekkel együtt vonul vissza a köztudatból a népi kultúra, a kultúrakutatás finalitásának egy sajátos értelmezése, valamint azoknak a kapcsolatoknak, mintáknak, tiltásoknak és vitáknak, ellenérzéseknek az emléke, amelyek intézményként határozták meg a kutatás folyamatát és eredményeit, s amelyek csupán az évtizedek eseményeit megélt és megszenvedett személyek memóriájában tárolódnak.

Jelen összeállítás a konferencián elhangzott előadások egyik részét tartalmazza. A kötet azonban mégsem a konferencia dokumentuma. Az előadók egy részének sajnálatos módon nem nyílt alkalma a szöveg véglegesítésére. Illetve, elkészültek olyan tanulmányok, amelyek a konferencia résztvevői számára is meglepetést tartogatnak.

Néhány tanulmány (Péntek János, Faragó József, Zsigmond Győző, Borbély Éva) intézménytörténeti adalékokkal szolgál. Két írás szól a kolozsvári egyetemen zajló néprajzkutatás múltjáról és jelenéről, egy pedig a bukaresti egyetem Hungarológiai Tanszékének néprajzi programjait tekinti át. Kürti László tanulmánya az utóbbi évtizedek kutatási gyakorlatát, eredményeit és hiányosságait veszi számba. Balázs Lajos a kutatás egy részterületének, a szokáskutatás irodalmának mennyiségi adatait, regionális megoszlását, valamint kimerítő bibliográfiáját teszi közzé.

A kötet sajátos színterét képezi néhány kutatói pálya áttekintése. A Viga Gyula–Udvari István szerzőpáros örvendetes módon egy alig ismert, klasszikus tudósi életpálya, Sztripszky Hiador munkájának szemléleti és intézményi kereteinek, valamint eredményeinek rekonstruálására tesz kísérletet. Nagy Olga kutatói pályájának kötetben való összefoglalása után¹⁰ szakmai teljesítményeinek történetét foglalja össze. Hasonlóképpen izgalmas Zsigmond József írása, mely bepillantást nyújt egy amatőr gyűjtő műhelyébe és kapcsolatainak világába.

Keszeg Vilmos

IRODALOM

BORBÉLY Éva – POZSONY Ferenc (szerk.)

1998 *Faragó József bibliográfiája*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. 1998/3–4. Kv.

Bölcsőringató

1984 Néprajzosok kislexikona. In. *Bölcsőringató*. Az Igaz Szó Évkönyve 1984. Marosvásárhely. 150–167.

CSEKE Péter

1981 *A Falvak Népe – Falvak Dolgozó Népe néprajzi bibliográfiája. 1945–1980*. Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest. 219–264.

CSORBA Csaba

1974 *Dr. (újf.) Kós Károly tudományos munkássága*. Bibliográfia. Ethn. LXXXV. 200–204.

FARAGÓ József

1980 *A mai romániai magyar folklórgyűjtés vázlatja*. Népismereti Dolgozatok 1980. Bukarest 14–25.

1983 *Adatok a magyar–román néprajzi bibliográfiához 1946–1982*. Népismereti Dolgozatok 1983. Bukarest. 188–221.

1994 *A romániai magyar folklórkiadás újabb évei 1978–1984*. Népismereti Dolgozatok 1994. Bukarest. 333–339.

KARÁCSONYI Béla (Szerk.)

1989 *Művelődés 1976–1985*. Repertórium. Szeged

KESZEG Vilmos

1995 *A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede*. Erdélyi Múzeum. LVII. 3–4. 99–111.

2000 *Folklorisztikai programok a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén*. Néprajzi hírek. XXIX. 1–2. 45–48.

KÓS Károly

1980 *Eredmények és feladatok a romániai magyar néprajzkutatásban*. Népismereti Dolgozatok 1980. Bukarest 7–13.

KÓSA László

- 1984 A romániai magyar néprajzi kutatás könyvcímekben (1970–1982). In. MÁTÉNÉ SZABÓ Mária Rózsa (szerk.): *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. I. Budapest. 113–130.
- 1991 *Erdély néprajza*. Ethn. 102.3–4. 197–211.

KÖNCZEI Csilla

- 1994 *Könczei Ádám (1928–1983) néprajzi munkásságának bibliográfiája*. Népismereti Dolgozatok 1994. Bukarest. 340–343.

NAGY Olga

- 1995 *Pályakép fényvel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei*. Székelyudvarhely

S. LACKOVICS Emőke

- 1989 A romániai magyar néprajzi kutatások (1982–1988). In. PETERCSÁK Tivadar (szerk.): *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. II. Budapest. 79–112.

SZABÓ Ilona

- 1978 A Korunk népismereti könyvészete (1926–1977). Korunk Évkönyv 1979. 299–312.

SZABÓ László

- 1996 Az erdélyi társadalmi kutatásokról. In. Uő.: *Társadalom, etnikum, identitás*. Debrecen. 17–34.

SZABÓ Zsolt

- 1976 *Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal*. Népismereti dolgozatok 1976. Bukarest. 73–84.

VÁCZY Leona

- 1998 *Romániai magyar néprajzi könyvészet 1919–1944*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. 1–2. Kolozsvár

ZÁGONI Jenő

- 1980 *A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör néprajzi bibliográfiája 1968–1976*. Népismereti Dolgozatok 1980. Bukarest. 240–264.

JEGYZETEK

¹ Az évek során a sajtóban többször került sor a képzés perspektíváinak és programjának bemutatására. Pl. Keszeg 1995, 2000.

² A KJNT megalakulásáról: A KJNT Értesítője 1991/1.

³ Az irányított néprajzi gyűjtőmozgalmak szemléletének, finalitásának és eredményeinek áttekintéséből egy töredék áll rendelkezésünkre: Szabó Zs. 1976, Faragó 1980, 16.

⁴ Faragó 1980, Kós 1980, Kósa 1984, 1991, Lackovics 1989, Keszeg 1995, Szabó L. 1996. Hasonló témája volt az Illyefalván (Kovászna megye) 1996. július 22–28. között lezajlott VIII. Néprajzi Szemináriumnak. Itt említjük meg az Igaz Szó című folyóirat 1984. évi évkönyvének azon törekvését, hogy elkészítse a romániai magyar „néprajzosok kislexikonát”. *Bölcsőringató 1984*.

⁵ Szabó I. 1978, Zágoni 1980, Cseke 1981, Karácsonyi 1989. Itt említjük meg, hogy az *Ifjúmunkás* című lap Mirk László szerkesztésében elkészült bibliográfiája máig kiadatlan maradt. A romániai magyar néprajzi irodalom 1919–1944 közötti termése: Váczy 1998.

⁶ Faragó 1980, 1994, Keszeg 1995.

⁷ Faragó 1983.

⁸ Faragó 1980.

⁹ Csorba 1974, Könczei 1994, Borbély–Pozsony 1998.

¹⁰ Nagy O. 1995.

Köszöntés

Köszöntjük a tízéves Kriza János Néprajzi Társaságot!

Polgármester Úr! Elnök Úr! Kedves Kollégák! Kedves Barátaim!

A száztizenegy éves Magyar Néprajzi Társaság nevében sok szeretettel köszöntöm a tízéves Kriza János Néprajzi Társaságot! Az idősebb nővér üdvözlő hűgát. A rokonság említése természetesen tudatos, testvéri, családi kapcsolatunkra utal. Van egy szép, gazdag tartalmú latin szó: societas. Nyelvtanilag nőnemű, ezért nem báty-öcs viszonyról beszélek. Jelentése többek között egyesület, közösség, egyesülés, szövetség, frigy – a „körülmények” ellenére mind vállalható számunkra.

Összeköt bennünket a közös származás. A Magyar Néprajzi Társaság bölcsőjét erdélyiek ringatták. Meltzl Hugó, a kolozsvári egyetem professzora javasolta először megalapítását 1881-ben az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokban. Volt diákja, Herrmann Antal szorgoskodott legtöbbit az alapítás körül, és ő habilitált először Magyarországon néprajzból ugyancsak a kolozsvári egyetemen. A jeles tudománytörténeti esemény centenáriumának alkalmából a Kriza János Néprajzi Társaság szervezett jól sikerült konferenciát.

A közös származásnál még fontosabb a magyar művelődés és a tudomány szeretete és tisztelete, ami mindenek felett összeköt.

Nem felejtjük, hogy évtizedeken át nem volt lehetőségünk intézményes összeköttetés ápolására, csak személyes kapcsolatokat tarthattunk s azok elé is sok akadály emelkedett. Egyszer mindenképpen le kell majd írni az utókor számára, miképp szövődtek ezek a kapcsolatok, hogyan terjedtek ki egyre szélesebb körre, miként váltak mind tartalmasabbakká. Amikor végre a szorító kötés lehullott, szinte azonnal megindult a testrészek között a normális vérkeringés. A magyar néprajzban helyreállt a kapcsolatok természetes rendje.

Illusztrációként hadd utaljak csupán nagy összegző munkáinkra. Két országból többnyire titokban sokan dolgoztak azon, hogy a Magyar Néprajzi Atlasznak végül kilencvennyolc romániai kutatópontja legyen, és térképlapjait ne olyan csonkán kelljen megrajzolni, mint a Magyar Nyelvatlaszét. Közülük hárman is itt vagyunk, Szabó Judit, Halász Péter és jómagam. A Magyar Néprajzi Lexikon készítésekor sem vertük nagydobra az együttműködést, a hetvenes évek elején Szabó T. Attila professzor személyesen vállalta, hogy az életrajzokat összegyűjti. Kós Károlytól, Seres Andrástól, Vámszer Gézától, Nagy Jenőtől, Szentimrei Judittól és másoktól kaptunk illusztrációs anyagot. Kézikönyvünk, a Magyar Néprajz munkálatainak megkezdésekor ugyan már nem kellett a csonkítás ellen küzdenünk, de még mindig

nem lehetett nyílt a kapcsolat, a megjelenő kötetek azonban mind gazdagon és bőven támaszkodnak az erdélyi kutatók munkáira.

Kedves Kollégák!

Tíz év nagy idő egy egyesület életében. Ez az idő maradéktalanul igazolta a Kriza János Néprajzi Társaság alapításának szükségességét és fontosságát. A Társaság egyetlen évtized alatt nemzeti intézménnyé vált! Azért hangsúlyozom ezt a tényt, mert tudom, hogy annak idején az alakulás körül kétségek merültek föl. Számomra mindig nyilvánvaló volt egy ilyen társaság alapításának korszerűsége, létjogosultsága, hivatása, feladata van. A néprajz nem cserélhető föl antropológiára, és fordítva, a néprajz sem helyettesítheti az antropológiát, ám kölcsönösen tanulhatnak egymástól, még ha határpek voltak, vannak és lesznek is.

A Kriza Társaság eredményei olyan sokrétűek és értékesek, hogy már nem is igazolásul utalok rájuk, hanem kifejezve sokunk elismerését, az évkönyvet, a kiadványsorozatokat, a vándorgyűléseket, a konferenciákat, a székház és a könyvtár létrejöttét, a jelenleg folyamatban lévő vagy megjelenés előtt álló munkákat számba véve. Ezekhez csakis gratulálni lehet! Tudtuk, hogy a legnehezebb időkben is számosan dolgoztak, kötelességnek érezték a néprajzi kutatások folytatását. A Társaság az egymástól többnyire elszigetelten tevékenykedőket rövid időn belül mozgósította, összefogta a munkájukat, szakmai-értelmiségi-tudományos fórumot teremtett nekik.

Végül az is igazolódott, hogy a Kriza János Néprajzi Társaság nemzedéki kezdeményezésként, a fiatalabb középgeneráció meghatározó szerepével jött létre. A tagság azóta sokszor adta jelét, hogy nem önmagáért tiszteli a tekintélyt, hanem a tudományos teljesítményért és az emberi magatartásért.

Kedves Barátaim!

Örülök, hogy itt lehetek ezen az ünnepi munkakonferencián. Szükségünk van egymásra. Szüksége van ránk a magyar művelődésnek. Sok munka és feladat áll előttünk. Ehhez kívánok Önöknek, Nektek, magunknak, mindannyiunknak erőt, kitartást, sikert és ma különösen jó tanácskozást!

Nemzedékváltás és intézményépítés

Az intézmények nélkülözhetetlen szervezői és működtetői az emberi közösségeknek. Intézmények nélkül a közösségek amorf tömeggé válnak, mállékony, széteső, könnyen manipulálható, terelhető tömeggé. Ez az evidencia vezette az utódállamokat, amikor az impériumváltás után elsőként a kisebbséggé vált nemzeti közösségek intézményeit szüntette meg vagy építette le. Az elmúlt nyolc évtizedben az intézményrombolás és az intézményépítés kedvezőbb és kedvezőtlenebb időszakai váltották egymást. A mi szempontunkból a konjunkturális időszakok voltak a ritkábbak és a rövidebbek, a leépülés és a hiány időszakai a hosszabbak. A mögöttünk levő évtized az építés évtizede volt a nemzetiségi intézmények tekintetében.

Az erdélyi magyar néprajzi kutatásokra és az egyetemi szakképzésre gondolva nehéz lenne megmondani, hogy az 1990 előtti időszakban mi táplálta inkább az aggodalmakat: a korábbi nagy nemzedék utáni űr vagy pedig a kutató és oktató intézmények teljes hiánya. Ha vannak folyamatosan működő intézmények, akkor rendszerint a fiatalok is megtalálják a helyüket, és fokozatosan, kisebb-nagyobb hullámzásokkal átveszik az idősebbektől a tudományművelés feladatát és az intézményvezetés felelősségét. Kedvezőtlen körülmények között törések, kihagyások következnek be. A mi esetünkben azonban a helyzet teljesen kilátástalan volt: hiányoztak az intézmények, az idősebbek pedig, még Csúry Bálint és Gunda Béla tanítványai, a nyugalomba vonulás idején is túljutottak, továbbra is fontos műveket alkottak, az utánpótlás azonban késett. Hiányoztak a nemzedékváltás feltételei, sőt ennek esélyei sem voltak egészen az 1989 évi fordulatig.

Tíz évvel ezelőtt alakult meg a Kriza János Néprajzi Társaság, és a tíz év a kerek évszámon túlmenően már kellő távlatot nyújt ahhoz, hogy visszatekintsünk, hogy értékeljünk, vagy akár ahhoz, hogy tervezzünk, a jövőről szóljunk. Jól emlékszem az alakuló ülésre 1990 márciusában: a fiatal kollégák lelkesedésére és az idősebbek óvatosságára, az akkor még inkább mozgalmi, mint szakmai hangulatra. Erre szokták azt mondani, hogy elemi erejű volt az igény a Társaságra mint intézményre, és akkor ez az igény motiválta és hitelesítette, később pedig egyre inkább a rendszeres szakmai munka. Ebben az igényben már benne volt az Erdély-szerte szétszórtan élők kapcsolatkeresése és egy nemzedék fellépése, megjelenése. Ők, a fiatalok keresték a maguk helyét nem az idősebbek ellenében, hanem éppen azért, hogy még tanulhassanak az idősebbektől. Akkor még magam életkor tekintetében valahol közepén álltam, a fiatalok és az idősebbek között, amennyire tőlem tellett, közvetítője, összekötője voltam a két nemzedéknek. Mára változott a helyzet: az akkori fiatalok most a középnemzedéket alkot-

ják, és megjelentek új fiatalok, közvetítésre pedig nincs szükség, annyira együtt vagyunk, akik még vagyunk. A nemzedéki törésvonalak, a korábban végzetesnek tűnő generációs hiányok mára feloldódtak, helyettük a szemléleti, a szakmai és az alkati különbségek kerültek előtérbe, azaz a természetes, sőt szükséges megtermékenyítő véleménykülönbségek, feszültségek.

Utaltom kell arra, hogy ez az új helyzet, a fiatalok intézményteremtő igyekezete demitizálás is volt, bár nem tudatosan. Korábban az évtizedekig tartó kedvezőtlen helyzet kényszerében többek között az egyszemélyes intézmény mítoszát építgettük, heroizáltuk azt, ami miatt háborognunk kellett volna. Nem volt szakmai társaság, nem volt egyetemi szak és tanszéki képviselő, de volt a Kriterion Kiadó, volt a Népismereti Dolgozatok, voltak a tájmonográfiák, aztán a Korunk Gáll Ernővel, a Művelődés, a Hét, volt Kós Károly, Faragó József, Nagy Olga, Kallós Zoltán, egy időben volt Aradi József, akik körül egy-egy fészekaljnyi vagy annál is több fiatal tolongott, tanult, publikált is, amíg még lehetett. A szakmát képviselő, sőt megtestesítő személyiség igen fontos a maga tapasztalatával, tekintélyével. Hosszú távon azonban ilyen körülmények között nem alakulhat ki egészséges légkör, nem jelenhetnek meg az új egyéniségek. A mérce maga a szakmát képviselő tudós, az ő szemlélete, az ő véleménye. A csoportok, körök ma is megvannak Kallós Zoltán vagy Nagy Olga körül, az igazi centrum mégis a Kriza Társaság, az egyetemi tanszék. A kutató és az oktató intézmény adja meg a biztos keretet és hátteret, az együttműködés lehetőségét és a perspektívát.

A mítoszhoz és a heroizáláshoz az az aggodalom is hozzátartozott, hogy az előző nagy nemzedék egyben az utolsó nemzedék, és hogy velük kihal ennek a fontos magyarságtudományi szakterületnek a művelése. A szakma működésében világosan elhatárolódott egymástól a beavatottak, az igazi szakmabeliek egyre szűkülő köre, és a laikusok, az amatőrök népes társasága. Az elmúlt tíz évben, gondolom, eltűntek ezek az aggodalmak, a tekintély és tisztelet megmaradt az idősebbekkel szemben, de a mítosz elhalványult, a szakmaiság erősödött, a profik tábora egyre népesebb és egyre termékenyebb, és ez kedvező hatással volt a társaság egész tagságára. Ma is vannak amatőrök, önkéntes gyűjtők, helytörténész mindenesek, akikre igen nagy szükség van. Saját közösségükben ők azok, akik az értékeket ismerik, tudatosítják, lejegyzik, publikussá teszik, tájgyűjteményeket hoznak létre, néha megelevenítenek archaikus vagy éppen reliktumértékeket.

A korábbi helyzethez hozzátartozott a polihisztorkodás gyakori kényszere és a dilettantizmus veszélye. Most nem arra az akár patológiás kórképnek is tekinthető helyzetre gondolok, hogy valaki, aki tisztességes polgári foglalkozásában nyugalomba vonult, és ez után, hatvan-hetven éves korában kezd el nyelvészettel foglalkozni, megírja a maga délibábos eszmefuttatását a magyar nyelv eredetéről vagy őstörténetéről, vagy kész monográfiával áll elő pl. a díszítőmotívumok szemiotikájáról. A híres erdélyi polihisztorok komoly tudósok voltak. Mitizált személyllyé vált az erdélyi polihisztor is, az olyan személyiségek, mint amilyen Benkő József volt kétszáz évvel ezelőtt, vagy a

múlt században végig Brassai Sámuel, akik több tudományban alkottak jelentőset. Bár ez anakronizmus, a kisebbségi kultúra és tudományművelés sajátos helyzete, szűk, belterjes volta századunkban olyanokat is rákényszerít a mindenes szerepre, akik jól látják ennek korlátait és veszélyeit. A magyarságtudományban olyan területeken, mint a helytörténet, a folklorisztika, a néprajz, a dialektológia vagy akár az onomasztika, a polihisztorok és a nem szakképzettek hasznos közreműködése mindig magában hordozza a dilettantizmus és a provincializmus veszélyét, kísértését. Erre is oda kell figyelni, noha éppen az ellenőrizetlen kiadási lehetőségek miatt ez egyre nehezebb. És a mi környezetünkben a szakmai felügyelet és a szakkritika sem úgy működik, hogy ezt meg tudná akadályozni. Ezt tágabb körben is tudatosítani kell: a népköltészet, a népi kultúra vagy akár a magyar nyelv sokak számára fontos, az egész közösségnek fontos, de szó sincs arról, hogy mindenki szakértője volna, szakértője lehetne.

Sok mindenre jelenthetett alibit a korábbi időszakban a nagyfokú veszélyeztetettség, az elszigeteltség, a szakmai tájékozatlanság. A veszélyeztetettség nem szűnt meg, de oldódott az elszigeteltség, a kultúra élete, mozgása természetesebb mederbe terelődött, és a kultúra kutatói is építhetik kapcsolataikat, tájékozódhatnak a világban és a szakirodalomban. Közvetlenül 1990 után a Magyar Néprajzi Társaság éppen ebből a megfontolásból, a segítség szándékával szervezte évente a tapasztalatcserét a külső régiók alakuló műhelyeivel, tágabb körben pedig ez a szerepe a közös néprajzi szemináriumoknak.

Az egyetemi képzés újrakezdésének ősszel, október elején lesz az évfordulója. És noha az egyetem és a Kriza Társaság viszonya jellegzetesen a tyúké és a tojásé, a tanszéki munka néhány hónappal később indult, mert nem indulhatott hamarabb, mint az egyetemi év. 1990 májusában Budapesten a Magyar Néprajzi Társaság ülésén a támogatás feltétlen ígérletén és a lelkesedésen kívül némi hitetlenkedés is fogadta az őszi indulásra vonatkozó bejelentésemet. A két ikerintézmény viszonya azóta is egyedülálló Erdélyben, a hogy egy „civilszervezet”, egy országos szakmai szervezet és egy egyetemi műhely ilyen közeli kapcsolatban legyen egymással. A legtöbb civil szervezetnek hiányzik a hiteles szakmai háttere, nincs kellő utánpótlása a képzés hiánya miatt, nem tud beépülni sem a romániai, sem a magyarországi intézményi keretekbe és kapcsolatokba. Ezt teremti meg, ezt nyújtja az egyetemi tanszék a Kriza Társaságnak: a társaság vezetőinek szakmai hitelét és presztízsét, közéleti tekintélyét, az egyetemi alapképzéssel az utánpótlás folyamatosságát, a tudományos minősítéssel a nemzetközi szakmai életben igényelt és elfogadott hitelesítést. Mindez a társaság egész szakmai életére befolyással van: folyamatosan jelzi a szakmai igényeket, a tájékozódás szükségét és lehetőségét.

Az egyetemnek is fontos a Kriza Társaság megléte, a tanszékhez térben is közeli helyiségei és könyvtára. És nem csupán azért, mert a Bölcsészkar épületében és a tanszék helyiségeiben nagyon szűken vagyunk. A társaság a

hátországot jelenti, azt a tágabb vagy akár teljes szakmai közösséget, amelybe a hallgatónak be kell épülniük az egyetem elvégzése után, könyvtárat és archívumokat jelent, technikai felszerelést, a terepmunkában nélkülözhetetlen emberi kapcsolatokat Erdély egész területén, a megmérettetés, a fellépés lehetőségét egyetemen kívüli szakmai rendezvényeken, a publikálás lehetőségét a társaság Évkönyvében és más kiadványaiban, sőt a szerkesztésben való közreműködést. A Kriza túl van a falakon, jelen van Csikszerezében Balázs Lajossal, Kézdivásárhelyen Szabó Judittal, Sepsiszentgyörgyön Gazda Enikővel, Udvarhelyen Pálfalvi Pállal, Szovátán Gub Jenővel és Márton Bélával, Korondon István Lajossal, Marosvásárhelyen Barabás Lászlóval, a Partiumban Majos Miklóssal, Dukrét Gézával, a déli végeken Zsók Bélával, hogy csak néhány ismert nevet említsek azok közül, akiktől tanulni is lehet.

A vendégek, akik hozzánk jönnek, egyaránt vendégei a tanszéknek és a társaságnak, sőt a tanszéki zsúfoltság és nyüzsgés miatt bizonyára inkább a Kriza székhelyén érzik igazán jól magukat. És ha tőlünk valaki külföldre vagy akár az anyaországba kerül, mindkét intézményt képviseli. A mindennapi munkában gyakran nem is tudjuk, nem is keressük a két intézmény határát. Ugyanazt a szakmai és közösségi ügyet képviseljük és szolgáljuk itt is, ott is.

A magyarságtudomány számára Erdély nem könnyű terep. A szakmai belterjesség jelentős mértékben oldódott az elmúlt időszakban, sokféle módszer, szemlélet, irányzat épült be éppen a fiatalok révén. Ezt a sokszínűséget továbbra is meg kell őrizni, ellen kell viszont állni a végleteknek: a terméketlen, néha destruktív divatoknak éppen úgy, mint a provincializmusnak, ellen kell állni minden olyan személyes, alkati gyengeségnek, a szakmai kizárólagosságnak, gögnek és hiúságnak, amely megronthatja a szakmai közéletet. A termékeny együttműködésre azért is szükség van, mert egyre halaszthatatlanabbá válik azoknak a szintéziseknek a megírása, amelyeket *Erdély néprajza* című tanulmányában Kósa László már jó évtizede hiányolt.

Intézményeink vannak, de folyamatos kiszolgáltatottságban végzik munkájukat. A civilszervezetekre sokféle nyomás nehezedik, sokféle jogos elvárásnak kell eleget tenniük, és sokféle ideológiai csábításnak, zsarolásnak kell(ene) ellenállniuk. A szakmai intézményekben alapvető fontosságú a szellemi függetlenség, maga az intézményi autonómia, amelynek akár a többségi, akár a nemzetiségi vagy a nemzeti viszonyrendszerében autonómiának kell maradnia. Az értékelésnek és a besorolásnak, a hitelességnek vagy a pályázati támogatásnak pedig nem lehet kritériuma sem az, hogy mennyiben szolgál vagy nem szolgál ideológiát vagy pártokat. Az alapvető kritérium csak a felvállalt szerep lehet és a szakmai eredményesség és színvonal, az, ahogyan az intézmény szerepét betölti. Ebben a megmérettetésben pedig mind a Kriza Társaság, mind az egyetemi tanszék vállalhatja mind tízéves múltját, mind a rá váró feladatokat.

Egy kisebbségben élő népcsoport néprajza összefoglalásának nehézségei a 20. század végén

(Szlovákiai példa)

E dolgozat címében felvetett probléma természetesen nem kisebbség-specifikus, hiszen általában is megkérdendő, hogy a 20. század legvégén érdemes-e nemzeti (illetve adott esetben nemzetiségi) néprajzi összefoglalásokat írni, s ha igen, akkor az hová helyezze érdeklődése súlypontjait? Ha meg nem, akkor felvetődik a kérdés: mi a dolga, mi legyen a dolga a néprajzkutatónak (akit én – az európai etnológia értelmében – etnológusnak tartok) az új évezredben? Továbbá, amennyiben amellett maradunk, hogy összefoglalásokra a jövőben is szükség lesz: mik az előnyei és hátrányai az egyszerűsítés, illetve kollektív munka eredményeként született összefoglalásoknak? Mely szempontokat érdemes figyelembe venni egy-egy szintézis elkészítése során? A hosszabb-rövidebb kisebbségi lét persze további módszertani problémákat is felvet: ilyen például az impériumváltásokból fakadó külső hatások szerepe a populáris kultúra alakulásában.

Tapasztalataim teljesen gyakorlatiak. Néhány esztendeje a szlovákiai magyarok néprajzi jellemzésére vállalkoztam, s ennek az összegzésnek állok most abban a stádiumában, amikor már látni vélem olykor azt a bizonyos fényt az alagút végén. A kötet címe végül is nem a *Szlovákiai magyarság néprajza* lesz, ahogy azt a munka kezdetekor terveztem. Ennek több oka van, az alábbiakban érintőlegesen erre is kitérek. Valamivel bonyolultabb, hitem szerint pontosabb és többet mondó cím mellett maradtam: *Hagyomány és változás. A szlovákiai magyarok populáris kultúrája a 20. században*.

A továbbiakban tehát azokhoz az elméleti és módszertani kérdésekhez fűzök megjegyzéseket, amelyek munkám írása során vetődtek föl. Nincs itt arra természetesen sem mód, sem tér, hogy bármelyik, alább előhozandó kérdést a maga teljességében körbejárjam. Inkább csak jelezni szeretném a problémát azzal a megjegyzéssel, hogy az említett könyvben valamivel részletesebb kifejtésükre is mód nyílt, illetve abban a reményben, hogy egyszer alkalom adódhat tán mélyrehatóbb megvitatásukra is.

1.

Egy-egy néprajzi szintézis megírását, mint tudjuk, el is lehet sietni, ami nagy hiba lehet, ám legalább ekkora, ha a tudomány mindenkori belső fejlődéséhez képest megkésve tesszük ezt. A kérdés tehát az: érdemes-e, lehet-e egyáltalán a 20. század végén, a 21. század elején hiteles nemzeti néprajzi szintéziseket írni?

A néprajz romantika korabeli felfogása alapján aligha. Mivel azonban a nyelv, ha akarjuk, ha nem, végső soron mégiscsak meghatározza nemcsak mindennapjainkat, hanem a társadalomtudományokban (ezen belül a néprajzban fokozottan) követett módszereinket, a néprajzi szintézisek még hosszú ideig nemzeti keretek között maradnak. Tanulságos bizonyíték erre két, viszonylag új német néprajzi kézikönyv. A Rolf W. Brednich által szerkesztett tanulmánykötet alcímében bevezetést ígér az európai etnológia kutatási területébe, miközben az egyes fejezetszerzők a német nyelvterület népi kultúrájának (kultúráinak) egyes részjelenségeit mutatják be¹. A másik példa Wolfgang Kaschuba legújabb néprajzi összegzése az európai etnológiáról, aminek bevezetésében a szerző bevallja, hogy az általa nyújtott európai etnológia elsősorban mégiscsak német lesz².

Egészen kiélezve a kérdést persze az is feltehető, hogy lehet-e egyáltalán objektív az európai etnológia? Nem tartom valószínűnek, ha azt európai szakember műveli, hiszen óhatatlanul jobban ismeri a saját népe népi kultúráját, talán elfogult is vele szemben (olykor pozitív, máskor negatív értelemben), így talán szerencsésebb lenne, ha mondjuk egy japán kutató (végül is van ilyen!) végezne kutatásokat Európában, az európai etnológia jegyében. Végső soron azonban az is magán hordozná a szubjektivitás jegeit. Eklatáns példákkal szolgál erre Bronislaw Malinowski naplója³.

Fölvetődnek persze más problémák is. Az utóbbi évtizedek tudományfejlődése nyomán az európai etnológia kérdésföltevései oly mértékben különböznek a hagyományos nemzeti néprajztudományok problémaszemléletétől, valamint kutatási tárgya, a „népi kultúra” is olyan gyökeres változásokon ment keresztül a 20. században, hogy ezt nem észrevenni, egy-egy szintézisben nem láttatni felelőtlenség volna. Éppen ezért kérdéses, hogy nevezhetjük-e ma is ezt az elit kultúrával szembenálló kulturális jelenségcsoporthoz ugyanúgy „népi kultúrának”, mint ahogy azt tették eleink, tudjuk, alapvetően a paraszti kultúra jelölésére? Véleményem szerint nem. Röviden összefoglalva azért nem, mivel a népi kultúra kifejezés egy társadalmi réteg, a „nép” (amely alatt hagyományosan egy adott etnikumhoz kapcsolva a parasztságot és a vele szoros kapcsolatban álló kézműveseket, pásztorokat értette/érti a néprajztudomány), míg a kultúrának az a felfogása, amiről most beszélünk, lényegében nem kötődik semmilyen társadalmi rétegre. A kulturális jelenségek egy olyan sajátos, alapvetően közösségi megnyilvánulási formáiról van szó, amelyek bárki számára hozzáférhetőek és bármely társadalmi rétegre jellemzőek lehetnek bizonyos helyzetekben⁴. Mindebből

adódóan egy mai összegzés már nem adhat olyan, többé-kevésbé idealizált (nemzeti) népi kultúra-képet, amely a különböző archaikum-morzsák összerakásából készült, hiszen az jobb-rosszabb rekonstrukció-kísérlet lehet csupán. És itt a hangsúly a kísérleten van.

Tegyünk azonban egy kis kitérőt és nézzük meg, hogy miben összegezhetőek az egyszerűs, illetve kollektív munkák közti különbségek. Megvan persze mindkettőnek a maga előnye és hátránya. Az alábbiakban ezeket kísérem meg számba venni.

Olykor érdekes lehet megtudni, hogy egy-egy néprajzkutató miként vélekedik a tudományszak mai állásáról, illetve annak kutatási tárgyáról, a populáris kultúráról. Amellett, hogy erről is információkat szerezhetünk az egyszerűs összegzésekből, ezeknek megvan az az előnyük is, hogy a populáris kultúrát (ami végső soron egységes egész és csak a szakkutatás praktikumaként darabolja egyre kisebb és kisebb speciális szakterületekre), szóval, hogy a népi kultúráról egy adott időszakban azonos szempontok szerint, azonos látásmóddal megírt szintézist vehetünk kézbe.

A többszerzős munkák kétségtelen előnye, hogy az egyes szakterületekről az adott témakörök specialistái referálnak, jó esetben a tudomány teljes naprakész állása szerint (egy szerző ezt összegzően csak igen kivételes esetben képes produkálni). Másrészt ezeknek a szintéziseknek a mozaikkockái általában csak igen lazán kapcsolódnak egymáshoz, olykor nem is egészen kompatibilisek, így ahhoz, hogy segedelmükkel rekonstruálni lehessen a populáris kultúrát, mint egészet, az olvasó fokozott beleérző-képességére, intuíciójára van szükség. Vagy esetleg arra, hogy később valaki mégiscsak vállalkozzék ennek alapján egy egyéni szintézis megírására...

Számtalan példát (köztük magyarokat, szlovákokat, cseheket, lengyeleket stb.) lehetne felhozni a két munkamódszer illusztrálására, de válasszunk egy semlegesebbet. A Svájc néprajzát összefoglalóan bemutató, csaknem fél évszázadnyi különbséggel megjelent két munkát. Az egyiket teljes egészében Richard Weiss írta⁵, míg a másik egy kollektív vállalkozás eredménye⁶. Számomra az előbbi az izgalmasabb olvasmány, s annak ellenére, hogy fél évszázada íródott, ma is időszerűnek, modern szemléletűnek hat (legalábbis kelet-közép-európai mércével mérve). A Paul Hugger által összeállított opus viszont rengeteg megbízható információt, pontos jellemzést tartalmaz, ám mégis (több) tucatnyi kutató szemüvegén keresztül láttatja tárgyát. Ezáltal kézikönyvként jól hasznosítható, egy-egy adat, jelenség leírása, értelmezése megtalálható benne (alkalomadtán „föl lehet ütni”), de ha elejétől kezdve akarjuk végigolvasni, akkor alkotó elemeire hullik szét. Nincs meg benne az a belső feszültség, az a belső ív, ami csak egyszerűs munkák sajátja lehet.

A szubjektivitást persze a többszerzős művek sem kerülhetik el, hiszen – amint arról fentebb már volt szó – a valós populáris kultúra tökéletes megismerése célunk lehet ugyan, de azt is tudatosítani kell, hogy ezt a célt maradéktalanul sosem érhetjük el. Marad tehát egy többé-kevésbé szubjektív rekonstrukciós kísérlet lehetősége. Ez a rekonstrukció (jó esetben) közelít-

het ugyan a valósághoz, de azt sosem éri el. Ezért szubjektív tehát bármennyi specialistát bevonó, bármennyire is az objektivitásra, az objektivitás látszatára törekvő néprajzi szintézis. Itt aztán igen nagy a néprajzkutató felelőssége, hiszen egy olyan munkát tesz le az asztalra, amely óhatatlanul konstruált/rekonstruált kép, s az olvasó pedig általában azt hiszi, hogy valóságosan az a „bemutatott” kultúra. Így aztán kialakult egy (népi, paraszti, populáris) kultúra-kép, amely valójában a kutatók által lett megalkotva. Becsületesebb hát, ha ezt egy szintézis elején rögtön meg is mondjuk. Lényegében minden részlettanulmány, bármilyen tudományos néprajzi interpretáció elején le kellene ezt szögezni, de ez talán túlzás⁷.

2.

Tudományos közhelynek számít, hogy a nemzeti kisebbségi sorba, bizonyos fokú izoláltságba, peremhelyzetbe került népcsoportok jobban ragaszkodnak hagyományaikhoz, kultúrájukban jóval több archaikumot őriznek meg, mint azt egy nemzetállam keretei közt élő többségi nemzet esetében megfigyelhetjük. Nos, ez a megállapítás igaz is, meg nem is. S a szlovákiai magyarság esetében inkább nem igaz, mint igaz. Arról van szó ugyanis, hogy az lehet, hogy az anyaországiéhoz képest bizonyos, nemzethez kötött hagyományok a nemzeti vonalon nem fejlődnek tovább (ergo: egy archaikusabb állapotot konzerválnak ideig-óráig), ám közben az egész kultúrát egyrészt az impériumváltásokból adódóan egy sor olyan hatás éri, amelyek fejlődését az anyaországitól más irányba mozdítja el. Ha tehát egy nemzeti kisebbség néprajzát meg akarjuk írni a 20. század végén, akkor semmiképpen nem hagyhatóak figyelmen kívül azok a hatások, azok a fejlődési tendenciák, amelyek erre a kultúrára az elmúlt nyolc évtized alatt jellemzőek voltak. A kérdésről az utóbbi időben több alkalommal is módomb nyílt részletebben is szólni, így most az impériumváltásokból adódó hatásváltozásokra nem vonultatok föl konkrét példákat⁸. Másrészt ez a nézet mintegy prekonceptcionálisan úgy képzeli el a különböző nyelvű népek egymás mellett élését, mintha azok egymástól elszigetelten éltek volna (a német *Sprachinsellvolkskunde* hatása?). A helyzet viszont ennek éppen ellenkezője. Állandó, mindennapi gazdasági, rokoni, társadalmi kapcsolatok jellemzik általában a különböző nyelvű népcsoportok együttélését, amiben a másik csoport nyelve csak a legritkább esetben szokott akadályt jelenteni. Ezekben a kontaktónakban a lakosság ugyanis rendszeren többnyelvű, legalábbis a mindennapi egymást-megértés szintjén. Térségünkben ennek a többnyelvűségnek a kialakulását segítette több évszázadon keresztül a széles körben (a polgári, értelmiségi családokkal kezdve egészen a kézművesekkel, kereskedőkkel, parasztsággal bezárólag ismert és praktizált) cseregyekrendszer intézménye. Lényege, hogy a különböző nyelvű családok iskoláskorú gyermekeiket hosszabb-rövidebb időre a szó szoros értelmében kicserélték és a sajátjuk-

ként nevelték néhány hónapon vagy akár egy-két esztendőn át is. Ez alatt az idő alatt a gyerek nemcsak az adott család nyelvét sajátította el, hanem megismerte azok kulturális normáit is. A cseregyerekrendszer a mai Szlovákia területéről ismerjük magyar–szlovák, magyar–német, német–szlovák relációban is⁹. A többnyelvűsége jó példa a Kassa környéki *mánta* nyelvsziget (Mecenzéf, Stósz). A mánták egy sajátos német dialektust beszélnek a mai napig, miközben a szlovák és a magyar mellett bírják az irodalmi német nyelvet is. A régi pozsonyiak szintén háromnyelvűek voltak, s miközben meg tudták magukat értetni magyarul, szlovákul és németül, egymás között egy sajátos *pressburger-nyelvet* alakítottak ki, ami végső soron e három szabad keveréséből jött létre. Önironikusan az egyikük meg is jegyezte, hogy az „igazi *pressburger három nyelvet beszél, de egyiket sem jól*”. Mindez persze mit sem változtat azon, hogy a napi kapcsolatoknak semmilyen nyelvi akadály nem volt¹⁰. Szlovákiából még számtalan példát hozhatnék föl a különböző etnikumok együttélésére, ami számomra azt a tanulságot jelentette, hogy a szlovákiai magyarok populáris kultúrája önmagában gyakorlatilag nem is ábrázolható. Néhány elszigetelt kivételtől eltekintve olyannyira összekapcsolódott (és összekapcsolódik) a magyarok, szlovákok, németek, ruszinok stb. mindennapi élete, hogy általában bajos eldönteni, hogy adott esetben melyik etnikum kulturális jelenségéről van szó. A Somorja melletti, magyar lakosságú Tejfaluban dívik a farsangi maszkos alakoskodó szokások egy változata, *dőrejárás* néven. Hasonló a vágfarkasdi *tőkehúzás*, amelyben ugyanúgy résztvesznek a református és katolikus magyarok, mint az evangélikus szlovákok. A közeli Kisváradon (amelynek lakossága a török kiűzése után, a 18. században idetelepített cseh-morva nyelvűekből vált a 20. századra szlovákká), szóval Kisváradon szintén ismeretes a *tőkehúzás* szokása. Tudom, persze, hogy e szokáskör jóval nagyobb területen, több nép körében ismeretes Európa-szerte, mostani példáimat csupán azért hoztam föl, mert mind a mai Szlovákia területén, lényegében magyar környezetben dokumentálható. Mégsem lehet kimondani, hogy magyar szokásról lenne szó. Szenc környékére a fehérhegyi csata után cseh protestáns testvérek menekültek, akik ott letelepedve mára elmagyarosodtak. Érsekújvártól északra a 18. században cseh-morva telepések érkeztek, akik mostanra elszlovákosodtak. Kultúrájuk szlovák-e, magyar-e vagy esetleg cseh-morva? A dénesdi katolikus németek és katolikus magyarok minden gond nélkül összeházasodtak, kultúrájuk gyakorlatilag teljesen egybemosódott, miközben a szomszédos Misérd evangélikus németjeivel semmilyen kapcsolatban nem állottak. Az Ipoly alsó folyása mentén van néhány település (Bajta Helemba, Leléd), amelyek lakossága kimutathatóan a 18. században idetelepült szlovákokból áll. Napjainkra teljesen elmagyarosodtak és egy viseleti csoportba tartoznak a magyar eredetű és ma is magyar Ipolyszalkával és Ipolykiskeszelével, valamint az Ipoly bal partján (a mai Magyarország területén) fekvő, magukat szlováknak (!) valló ipolytölgyesiekkel és a letkésiekkel. Kultúrájuk (viseletük) vajon szlovák-e vagy magyar? A Vág középső folyása mentén,

Galgóc környékén található néhány elszlovákosodott magyar falu. Földrajzi és családnévek sora, néhány ételmegnevezés bizonyítja ezt. Nyitra környékén szintén számos, eredetileg magyar, mára elszlovákosodott lakosságú település található. Kultúrájuk azonban szlovák-e vagy magyar? Komáromtól északra fekszik néhány település, amelyek egy viseleti csoportot alkotnak. A zömében magyar lakosságú Martos, Hetény, Komáromszentpéter, Madar, Naszvad és Imely mellett ide tartozik a 18. századi telepítésű, a mai napig szlováknak megmaradt Újgyalla is¹¹. Tekintható-e magyarnak ez a viselet, ahogy azt a Magyar Néprajzi Lexikon megfelelő kötetében a martosi viselet cím-szóban sugallja? Az egykori Torna megye területén található Tornahorvát 18. századi telepítésű elmagyarosodott ruszin falu. Nem messze tőle fekszik Falucska, amely viszont egy elszlovákosodott ruszin település. A szintén közeli Buzita elmagyarosodott lengyel enkláve. Ezeknek kultúrája vajon köthető-e bármelyik etnikumhoz is teljes kizárólagossággal? A példákat, a kérdéseket szinte tetszés szerint szaporíthatnám¹². Arra figyelmeztetnek mindenestre, hogy az átadás-átvétel kérdését a néprajzban sokkal figyelmesebben kell kezelni¹³, illetve, hogy nagyon is csínján kell bánni bármelyik néprajzi jelenségnek etnikus jelzőkkel való címkézésével¹⁴.

Végezetül az átadás-átvétel kérdéséhez, illetve az archaikumok továbbélésének problematikájához engedtessek meg két példát fölhoznom, amit annak bizonyítékának vélek, hogy a népi kultúra korábban sem volt egy magába forduló, a külvilágtól elzárt, „önellátásra törekvő” organizmus, ahogy azt egy időben előszeretettel hangoztattuk.

Nagy szenzációt keltett, amikor Ág Tibor, neves szlovákiai magyar népzene-kutató az ötvenes években megtalálta a *Falbaépített feleség* egy zsérei változatát¹⁵. Igazolódni látszott ezzel az a tétel, miszerint egy „ősi”, valamilyen az egész magyar nyelvterületen ismert balladával van dolgunk, ami mára már csak a peremvidékeken maradt meg, többek között a zoborvidéki Zsérén. Nos, ha ez így is lenne, már az a tény is több mint gyanús, hogy a zsérei változatban nem a közeli gimesi vár, hanem az erdélyi variánsokból is jól ismert dévai szerepel. A népköltészet egyik legszembetűnőbb jelensége, hogy az egyes vándorszövegeket általában aktualizálja, az adott térséghez köti. Jó példával szolgálunk erre a 19–20. századi katonadalok, amelyekben az impériumváltások függvényében mindig más és más kaszárnyanevek szerepelnek (nálunk például Miskolcot Terezín váltotta föl), amelyekben Ferenc Jóskát Masaryk, majd Gottwald követte. Feltűnő hát, hogy a Zoborvidéken, az ősi gimesi vár tövében a Kőműves Kelemen balladában az énekes számára teljesen ismeretlen dévai várat éneklük meg. Más adat is felszínre került azonban időközben, ami elgondolkodtathatja a kutatót. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára mesélte el a gyűjtőnek, Ráduly Jánosnak az alábbiakat: „*Akkor vót [1912-ben. L.J. megj.], hogy ősszel elmentem édesapámmal a nagyobbik testvéremmel Nyitra megyébe, ahol répát ástunk gróf Károlyi Lajosnak. Hat hétre vótunk ott, innen vagy kétszázan is jöttek a faluból...*”¹⁶. Nem azt akarom mondani ezzel, hogy Ráduly János adatközlőjében

megtaláltam a Kőműves Kelemen balladája zoborvidéki elterjesztőjét (bár két variánsát ő is előadta a gyűjtőnek), hanem csupán arra szeretnék figyelmeztetni, hogy az egyes néprajzi jelenségek elterjedtsége alapján nem kell okvetlen ősi, archaikus maradványokra gyanakodni. Az is gyanakvással töltheti el a kutatót, hogy vajon Kodály Zoltán éppen fél évszázaddal korábban, zoborvidéki gyűjtései során¹⁷ vajon miért nem akadt rá a szóban forgó balladára?

A különféle folklórműfajok terjedését további számtalan külső tényező segítheti. Most csak az impériumváltások nyomán megváltozott iskolai oktatás szerepére szeretnék egy példát hozni. Ujváry Zoltán 1961-ben egy kis közleményében a magyarországi Gömörből, Hét községből adott közre egy, a szlovák betyárhósról, Jánošíkról szóló, magyar nyelven elmondott történetet, ami a két népnek (a szlováknak és a magyarnak) a szóbeliségben is kifejezésre jutó kapcsolatára szép példa¹⁸. Ujvárynak, folklórkutatásait a szlovákiai Gömörben tovább folytatva, a következő évtizedekben még további magyar nyelvű Jánošík-történeteket sikerült följegyeznie a térségben. A szájhagyomány mellett Sajórecskén azonban egy olyan magyar nyelvű, ám egyértelműen az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt kiadott, töredékes volta miatt pontosan nem datálható iskolai tankönyvre bukkant, amely adalékul szolgálhat a Jánošík-hagyomány magyar közegbe való kerülésének egyik lehetséges módjára: „Az említett szlovákiai magyar nyelvű tankönyvben Jánošík életéről, cselekedeteiről hosszabb történetet találunk. Jirások népi mondafeldolgozását fordították magyar nyelvre. A tankönyv azért érdemel figyelmet, mert a szlovák népi hősről szóló történeteket, egyes epizódokat a magyar lakosság körében ismertté tette és a néphagyományba való bekerüléséhez hozzájárulhatott, vagy pedig már a néphagyományban ismert mondákat felelevenítette, felrészítette”¹⁹. Megjegyzendő, hogy a két világháború között Csehszlovákiában kiadott nagyszámú magyar nyelvű iskolai tankönyvek közül több is tartalmaz Jánošík-történeteket. Legyen elég itt utalni a Lengyel–Bučenec szerzőpáros olvasókönyvére a magyar tannyelvű polgári iskolák számára²⁰, továbbá Bučenec Dániel két olvasókönyvére, amelyek a magyar tannyelvű népiskolák II–III., illetve a IV–VI. évfolyamai számára készültek. Az általam ismert legkorábbi tankönyv Klima Szaniszló *Csehszlovák Köztársaság honismertetése*²¹ című munkája, amelyben a Jánošík-hagyomány, feltehetően Jirások alapján, szintén ismertetésre kerül²².

Ez a példa egyrészt ékes bizonyosság arra, hogy a különféle folklórműfajok, sok más csatorna mellett, az iskolai oktatás segédelmével is terjednek. Másrészt azért is fontos adalék, mivel egy más állami fennhatóság alatt készült tankönyveknek a magyar szájhagyományra gyakorolt hatásával számolhatunk. Az erős feltételes mód használata ebben az esetben azért indokolt, mivel az általam ismert iskolai tankönyvekben szereplő Jánošík-történetek (*Jánošík papnak készül, Jánošík kincse* stb.) nem fordulnak elő az Ujváry Zoltán által közölt magyar anyagban. Másrészt nyilvánvaló (és ezt Ujváry is hangsúlyozza), hogy a Hét-ben lejegyzett történet (mivel ez a tele-

pülés sosem tartozott Cseh/Szlovákiához) nem az iskolai oktatás révén került a szájhagyományba. Ebből is látható, hogy a folklórműfajok élete mennyire összetett és csak komplex elemzésekkel érthető meg a maguk teljességében.

3.

Összefoglalva az elmondottakat, a kisebbségi sorba került magyar népcsoportok populáris kultúráját az elmúlt nyolcvan esztendő alatt (illetve bizonyos szempontból már korábban is) több olyan hatás érte, amely hatások az anyaországiak mindennapjaiban nem vagy másként jelentkeztek (s ehhez hozzátehetjük, hogy a más-más országokba, más-más kultúrájú népekkel egy államalakulatba zárt magyarok populáris kultúrája egymáshoz képest is különbözőképpen alakult az elmúlt évszázadban). Az a szakmai előfeltevés tehát, hogy a kisebbségi sorba, peremhelyzetbe került magyarok kultúrájukban több archaikumot őriztek meg, mint az anyaországiak, csak részben igaz.

Mindezek ismeretében is lehet és kell is néprajzi összegzéseket írni, ám ezek a szintézisek nem követhetik többé a korábbiak példáját. Nem (pontosabban: nem csak) archaikum-morzsákból fölépített rekonstrukciókra van ma szükség, hanem a most, szemünk előtt lejátszódó folyamatok rögzítésére, lehetőségek szerint törvényszerűségeik megállapítására. Ezen a téren miben sem különbözik egy nemzeti kisebbségi sorban élő népcsoport és egy többségi nemzet népi kultúrájának a szintézise. Amiből az a (nem is módszertani, hanem inkább tárgyi) különbség adódik, hogy az adott nemzeti kisebbséget a 20. századi impériumváltásokból adódóan egy sor olyan hatás is érte, amely hatások a többségi nemzetet jórészt megkímélték. Mindeközben talán fokozottabban vannak jelen az általunk is vizsgált térségben az olyan interetnikus kapcsolatok, amelyeknek a populáris kultúrát alakító hatása jóval intenzívebb, mint a mai Magyarország területén.

A problémát inkább az jelenti, hogy a fenti szempontok figyelembevételével meglehetősen kevés vizsgálat valósult meg napjainkig, tehát ha valaki összefoglalásra vállalkozik, akkor e téren inkább csak a kutatás hiányosságait, az elvégzendő feladatokat veheti számba. Horváth János szavai tehát ebben az esetben is igazak lehetnek: *„A tervszerű előmunkálatok hiányát megsínyli minden összefoglalás, viszont összefoglalás megkísérlése nélkül soha sem jutnánk el a további teendőik világos kijelöléséig”*.

IRODALOM

ÁG Tibor

„Kőműves Kelemen” a Zoborvidéken. Néprajzi Közlések. Budapest. 1. sz. 90.

BREDNICH, Rolf W. (Hg.)

1994 *Grundriss der Volkskunde*. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. 2. átdolgozott, bővített kiadás. Berlin

BURKE, Peter

1984 *A populáris kultúra a történettudomány és az etnológia mezsgyéjén*. Ethnographia.85. 362–373

GREVERUS, Ina-Maria

1978 *Kultur und Alltagswelt*. Eine Einführung in Fragen der Kulturanthropologie. München

HOFER Tamás

1994 Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések. In KISBÁN Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Budapest 233–247.

HUGGER, Paul (Hg.)

1992 *Handbuch der Schweizwerrischen Volkskultur*. Leben zwischen Tradition und Moderne. Ein Panorama des schweizerischen Alltags. 1–3. Zürich

KASCHUBA, Wolfgang

1999 *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München

KODÁLY Zoltán

1907 *Balladák*. Ethn. 18. 38–42., 108–112., 153–156., 230–234.

LISZKA József

1996a *Das Tauschkind-System im slowakischen Teil der Kleinen Tiefebene*. Zeitschrift für Balkanologie. 32. 58–72.

1996b Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén. Problémafölvetés és előzetes megjegyzések. In: KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc. 201–207.

1998 A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája 1918–1998. In: TÓTH László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. Budapest 168–206.

1999a German-Hungarian Coexistence during the First Half of the Twentieth Century. In: FELFÖLDI László – SÁNDOR Ildikó (edited by): *Multikultural Europe: Illusion or Reality*. Budapest 139–143

1999b *Etnikus specifikum – nemzeti hagyomány – nemzettudat*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 1. 1. sz. 109–112.

2000a *Újabb szempontok és közelítések az 1920 utáni magyarság néprajzi kutatásában*. Néprajzi Látóhatár. 9. 1–2. sz. 89–95.

2000b *A szlovákiai magyarok populáris kultúrája a 20. században*. Korszakok és az impériumváltásokból fakadó változások. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2. 3. sz. 67–80.

2000c A szlovákiai magyar néprajzi tudományosságtól az európai etnológiáig. A ki-sebbségi magyar néprajzi tudományosság lehetőségei és feladatai az ezredfordulón. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECZKI Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre. 51–58.

MALINOWSKI, Bronislaw

1986 *Ein Tagebuch im strikten Sinne des Wortes*. Frankfurt am Main

NIEDERMÜLLER Péter

1989 *A néprajztudomány választójai avagy a kultúrakutatás elméleti dilemmái*.

BUKSZ 1. sz. 79–84.

RÁDULY János

1979 *Elindultam hosszú útra*. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái. Bukarest

WEISS, Richard

1946 *Volkskunde der Schweiz*. Zürich

UJVÁRY Zoltán

1961 *Magyar hagyomány Jánošík szlovák betyárról*. Ethnographia. 72. 471–473.

1984 Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának vizsgálatában. In: KUNT Ernő – SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.):

Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc. 37–51.

1986 Jánošík a gömöri folklórban. In: Uő. *Fejezetek Gömör folklórához*. Debrecen. 25–41.

1994 Népszokások interetnikus kapcsolatai a Kárpátok és az Alföld találkozásának övezetében. In: LISZKA József (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén*. Komárom – Dunaszerdahely. 39–48.

JEGYZETEK

¹ Brednich 1994.

² Kaschuba 1999, 10.

³ Malinowski 1986.

⁴ Vö. Burke 1984; Greverus 1978, 187–189.; Hofer 1994.

⁵ Weiss 1946.

⁶ Hugger 1992.

⁷ Niedermüller 1989, 80.

⁸ Vö. Liszka 1998; Liszka 2000a; Liszka 2000b.

⁹ Liszka 1996a.

¹⁰ Liszka 1999a.

¹¹ Vö. Liszka 1996b, 203–204.

¹² Vö. Ujváry 1994.

¹³ Vö. Ujváry 1984.

¹⁴ Vö. Liszka 1999b.

¹⁵ Ág 1961.

¹⁶ Ráduly 1979, 9.

¹⁷ Kodály 1907.

¹⁸ Ujváry 1961.

¹⁹ Ujváry 1986, 38.

²⁰ Bratislava, 1921, 164–165.

²¹ Myjava 1920.

²² 34–45. o.

A volt bukovinai székelyek népi lírájának változásai az Al-Dunánál és a Dunántúlon

(Énekesek és lírai dalcsoportok)

A bukovinai székelyek sorsáról és kultúrájukról is viszonylag bőséges szakirodalommal¹ rendelkezünk: népköltészetük-népzenejük felderítését Kodály Zoltán kezdte 1914-ben². Az érdemi folytatás egészen 1945-ig váratott magára, eközben a székelyek Bukovinát elhagyták, és széles körben szétszóródtak. Két nagyobb tömbjük maradt együtt, ill. egymás közelében: az 1883 után az Al-Duna mellé települt három falu: Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve, és az 1946–47-ben a Tolna, Baranya és Bács megyébe költöztetett, Bukovina öt községéből származott telepések. Ezúttal idő és terjedelem híján vizsgálódásunkat két csoport, az imént említett három al-dunai község³ és a Tolna megyei Kakasdra települt andrásfalviak⁴ népdalaira korlátozzuk. Kodály említett gyűjtésére csak futólag hivatkozunk, másokéit ezúttal mellőzni vagyunk kénytelenek, a Kiss–Bodor és a Sebestyén-féle antológiákból csak a világi tárgyú dalokat szemlélztük, a balladákra csak röviden utalunk.

A vizsgálatba bevont dal- és balladakincs az említett szűkítés ellenére is tekintélyes:

- *Bartók–Kodály*: 23 dal, 7 ballada, összesen 30 alkotás;
- *Sebestyén*: 199 dal, 20 ballada, összesen 219 alkotás;
- *Kiss–Bodor*: 401 dal, 29 ballada, 430 alkotás.

Összesen tehát 623 dal, 56 ballada, a kettő együtt 679 változat. A típusok száma természetesen jóval kevesebb, és minden szöveg dallamával együtt került közlésre, ami a hitelességet erősíti.

A dal- és balladakincs szemmel láthatólag gazdag, nagy a dalolási kedv. A gyűjtés módszerének tulajdonítható, hogy a dalok és a balladák túlnyomó többsége – nyilván a megfelelő hagyományos alkalom híján – szólóban hangzott el. Így férfi férfival elvétve dalolt együtt, alig valamivel több – hét esetben – volt vegyes a páros, ellenben a nők majdnem fele-fele arányban szerettek többen is együtt énekelni. (Ezek az adatok főként a Kiss–Bodor féle al-dunai dalokra vonatkoznak.) Mindezek miatt is a dalok és a balladák száma nem teljesen egyezik az előadókéval, jellemző viszont a két nem feltűnően eltérő éneklési kedve.

- *Bartók–Kodály*: 29 énekes közül 24 nő, 5 férfi;
- *Sebestyén*: 221 énekes közül 109 nő, 66 férfi;
- *Kiss–Bodor*: 409 énekes közül 310 nő, 99 férfi.

Együtt: 613 fő, 443 női és 170 férfi énekes.

Két-háromszoros, kivételesen ötszörös tehát a nők fölénye, és ez a lírai

dalcsoportok terén is jelentkezik, hiszen nemek szerinti többségi elvről van szó. Érdemes külön is említeni, amit a számszerű kisebbségben levő férfiak létszámukon „felül” teljesítenek:

- *Bartók–Kodály*: keserves: 3 férfi, 1 nő;
- *Sebestyén*: katonadal: 31 férfi, 9 nő;
- *Kiss–Bodor*: betyárdal: 6 férfi, 4 nő.

Szinte minden más műfaji csoportban a nők vezetnek, ám két és félszeres számbeli fölényük arra int, hogy a mindkét nembeli énekes által hozzátvetőlegesen egyformán kedvelt dalokat is sorra vegyűk, hiszen esetenként az alig felényi férfiak majdnem ugyanannyi dalfélét is előadhattak, mint a női dalostársaik; tehát műfaji szempontból a „kiegyenlített” mezőny:

- *Kodály*: ballada: 2 férfi, 4 nő;
- *Sebestyén*: szerelmi dal: 47 férfi, 39 nő; mulatódal: 5 férfi, 6 nő; tréfás dal: 6 férfi, 5 nő; bujdosóének: 4 férfi, 3 nő;
- *Kiss–Bodor*: mulató: 8 férfi, 12 nő.

Az újkori lírai dalcsoportokat még akkor is nehéz valamelyik nem reper-toárjához kötni, ha annak saját problémáival foglalkoznak, olyan nagy a két nem közötti „dalforgalom”, esetleg a közös, vegyes kórus. A bölcsődalok és a siratóénekek nembeli hovatarozása egyértelmű, más esetekben meglepő eredményekre jutunk: a beleérzés, azonosulás helyett a nagyobb gyakorlat kerülhet előtérbe, pl. „férfias” témák hangzanak el a nők ajkáról:

- *Bartók–Kodály*: katonadal 3 nőtől, bujdosóének 2 nőtől, rabének 1 nőtől;
- *Sebestyén*: rabének 3 nőtől;
- *Kiss–Bodor*: bujdosóének 24 nőtől, 20 férfitől; rabének 4 nőtől, 2 férfitől.

Ezek után könnyű kikövetkeztetni, hogy mely dalcsoportok a nők „kedvencei”. Természetesen ezek a leglíraibb jellegűek, ill. balladák esetében a női tematikák:

- *Bartók–Kodály*: szerelmi dal 7 nőtől; ballada 4 nőtől, 2 férfitől;
- *Sebestyén*: keserves 13 nőtől, 3 férfitől; lakodalmas 12 nőtől, 1 férfitől; ballada 16 nőtől, 3 férfitől;
- *Kiss–Bodor*: szerelmi dal 110 nőtől, 36 férfitől; tréfás dal 42 nőtől, 8 férfitől; keserves 32 nőtől, 10 férfitől; ballada 23 nőtől, 8 férfitől; bujdosó 20 nőtől, 4 férfitől; lakodalmi ének 13 nőtől, 2 férfitől; táncdal 6 nőtől.

E népszerűségi jegyzék a dalcsoport és a ballada nőies jellegén túlr mutat: a régiesebb műfaji csoportoknak a nők körében való nagyobb kedveltségét, ill. továbbélését is jelzi.

Mindkét nem „egyesített” dal- és balladakincse egyes műfaji csoportjainak népszerűségét a számbeli előfordulásból is meg lehet állapítani, bár ebbe a gyűjtők zenei szemlélete és ízlése is belezárt, és a teljességet illetően is nagyok a számszerű eltérések; a műfajak viszont csak valamivel kisebbek.

- *Bartók–Kodály* gyűjteményében szerepel 7 lírai és 1 epikus műfaji csoport;

- *Sebestyén* gyűjteményében szerepel 10 lírai és 1 epikus műfaji csoport;
- *Kiss-Bodor* gyűjteményében szerepel 17 lírai és 1 epikus műfaji csoport.

Az egész lírai repertoár a gyűjtemények szerint jellemző számszerű különbségeket és sajátos rangsort tükröz, melyet külön-külön, majd együtt, összesítve is érdemes bemutatni.

Bartók-Kodály	Sebestyén	Kiss-Bodor	összesítve helyszámaik alapján
1. 7 ballada	1. 86 szerelmi dal	1. 144 szerelmi dal	szerelmi dal
2. 7 szerelmi dal	2. 40 katonadal	2. 51 tréfás dal	ballada
3. 5 tréfás dal	3. 20 ballada	3. 43 katonadal	keserves
4. 4 keserves	4. 16 keserves	4. 42 keserves	tréfás dal
5. 3 katonadal	5. 13 lakodalmi dal	5. 29 ballada	katonadal
6. 2 bujdosó	6. 11 mulató	6. 24 bujdosó	bujdosó
7. 1 rab	7. 11 tréfás dal	7. 20 mulató	mulató
8. 1 mulató	8. 8 bujdosó	8. 14 lakodalmi dal	rabének stb.
	9. 7 táncdal	9. 10 betyárdal	
	10. 6 egyéb (vegyes)	10. 6 táncdal	
	11. 3 rabének	11. 6 átokdal	
		12. 3 rabének	
		13. 3 pásztordal	
		14. 2 történeti ének	
		15. 4 egyéb (vegyes)	

Líráról lévén szó, e felsorolt dalcsoportok csakis a fő mondanivaló alapján különíthetők el, sok esetben két- vagy többarcúak, különösen akkor, ha egy énekes egy alkalommal ugyanarra a dallamra több szövegversszakot is „ráhúz”. Kodályék szigorúbb válogatási rendszere, szűkösebb példatára miatt e műfaji „átfedések” náluk nem nagyon észlelhetők, talán az I. világháborúig kötöttebbek is voltak a műfaji határok; a másik két gyűjtemény dalainak összetett, vegyes, lírai jellege azonban nagyon tanulságos.

A Sebestyén-féle gyűjtemény

1. szerelmi dalai vegyülnek:
 - katonadallal 9 esetben,
 - keservessel 7 esetben,
 - átokdallal 1 esetben,
 - tréfás dallal 1 esetben,
 - mulató dallal 1 esetben,
 - táncdallal 1 esetben,
 - összesen 6 csoporttal 20 esetben;

2. katonadalai vegyülnek:
 - szerelmivel 31 esetben,
 - mulatódallal 1 esetben,
 - összesen 2 csoporttal 32 esetben;
4. a keservesek vegyülnek:
 - szerelmi dallal 7 esetben,
 - összesen 1 csoporttal 7 esetben;
5. a lakodalmas vegyül:
 - szerelmi dallal 4 esetben,
 - tréfás dallal 3 esetben,
 - keservessel 2 esetben,
 - átokdallal 1 esetben,
 - összesen 4 csoporttal 10 esetben;
6. a mulatódal vegyül:
 - szerelmi dallal 5 esetben,
 - tréfás dallal 9 esetben,
 - betyárdallal 4 esetben,
 - összesen 3 csoporttal 18 esetben;
7. a tréfás dalok vegyülnek:
 - szerelmi dallal 3 esetben,
 - összesen 1 csoporttal 3 esetben;
8. bujdosóénekek vegyül:
 - szerelmi dallal 2 esetben,
 - keservessel 1 esetben,
 - összesen 2 csoporttal 3 esetben;
11. a rabénekek vegyül:
 - szerelmi dallal 2 esetben,
 - keservessel 1 esetben,
 - összesen 2 csoporttal 3 esetben.

A Sebetyén-féle gyűjtemény alapján is eléggé nagy a lírai dalcsoportok közötti érzelmi-hangulati-tartalmi „rokonság”, ám e számokat gyarapítja, hogy más dallamra ugyanaz az ún. vándorversszak ismét előfordul; ez az ismétlődés azonban jóval kisebb, mint a Kiss-Bodor-féle gyűjteményben. Sebetyénnél más műfaj iránt a legnyitottabb dalcsoportok az adott csoporton belül bejátszanak más műfajú dalok is:

- a katonadalkok 32 esetben, a szerelmi dalok 54 esetben,
- szerelmi dalok 20 esetben, tréfás dalok 13 esetben,
- mulatódalkok 18 esetben, keservesek 11 esetben,
- lakodalmiak 10 esetben, katonadalkok 9 esetben,

- keservesek 7 esetben, betyárdalok 4 esetben,
- mulatódalok 2 esetben,
- átokdalok 2 esetben.

E gyűjtemény alapján is közeli rokonok a szerelmi és a katonadalok (9 + 31 = 40 esetben), a szerelmi dalok és a keservesek (7 + 7 = 14 esetben), a mulató és a tréfás dalok (9 esetben). A lírai dalok szöveg szerinti pontos szétválasztása tehát nem véletlenül ütközik oly sok nehézségbe, s egy-egy több szakaszos alkotás több csoportba is beosztható.

Tovább árnyalja a képet a Kiss–Bodor-féle gyűjtemény, mely terjedelemben hozzávetőleg kétszerese a Sebetyén-félének, s ugyanakkor jóval gyakoribb is a szövegek ismétlődése. (Ezt nagyjából szintén kétszeresnek lehet venni, de az alábbi számokat nem feleztem meg.) A Kiss–Bodor-féle gyűjtemény dalszövegeinek átfedése, ill. rokonsága, vegyülése:

1. a szerelmi dalok vegyülnek

- keservessel 16 esetben,
- katonadallal 7 esetben,
- tréfás dallal 7 esetben,
- bujdosóénekkal 6 esetben,
- átokdallal 5 esetben,
- mulatódallal 1 esetben,
- táncdallal 1 esetben,
- pásztordallal 1 esetben,
- összesen 8 csoporttal 44 esetben;

2. a tréfás dalok vegyülnek:

- szerelmi dallal 4 esetben,
- mulatódallal 3 esetben,
- táncdallal 1 esetben,
- katonadallal 1 esetben,
- átokdallal 1 esetben,
- összesen 5 csoporttal 10 esetben;

3. a katonadalok vegyülnek:

- szerelmi dallal 17 esetben,
- lakodalmi énekkal 2 esetben,
- táncdallal 1 esetben,
- tréfás dallal 1 esetben,
- átokdallal 1 esetben,
- összesen 5 csoporttal 22 esetben;

4. a keservesek vegyülnek:

- szerelmi dallal 17 esetben,
- bujdosóénekkal 13 esetben,

- katonadallal 2 esetben,
 - mulatódallal 1 esetben,
 - tréfás dallal 1 esetben,
 - összesen 5 csoporttal 34 esetben;
6. a bujdosóének vegyül:
- keservessel 13 esetben,
 - szerelmi dallal 10 esetben,
 - pásztordallal 1 esetben,
 - összesen 3 csoporttal 25 esetben;
7. a mulatódal vegyül:
- tréfás dallal 7 esetben,
 - szerelmi dallal 2 esetben,
 - összesen 2 csoporttal 9 esetben;
8. a lakodalmi ének vegyül:
- tréfás dallal 3 esetben,
 - mulatódallal 1 esetben,
 - keservessel 1 esetben,
 - átokdallal 1 esetben,
 - összesen 4 csoporttal 6 esetben;
9. a betyárdal vegyül:
- szerelmi dallal 4 esetben,
 - mulatódallal 2 esetben,
 - katonadallal 1 esetben,
 - keservessel 1 esetben,
 - bujdosóénekkal 1 esetben,
 - összesen 5 csoporttal 9 esetben;
10. a táncdal vegyül:
- tréfás dallal 2 esetben,
 - szerelmi dallal 1 esetben,
 - összesen 2 csoporttal 3 esetben;
12. a rabének vegyül:
- szerelmi dallal 3 esetben,
 - keservessel 1 esetben,
 - átokdallal 1 esetben,
 - összesen 3 csoporttal 5 esetben;
13. a pásztordal vegyül:
- szerelmi dallal 3 esetben,
 - keservessel 1 esetben,
 - összesen 2 csoporttal 4 esetben.

A Kiss–Bodor-féle gyűjtemény dalszövegei között sok az ismétlődés, átfedés és a tartalmi-hangulati rokonság.

A legnyitottabb dalcsoportok		az adott csoportokon belül bejátszanak más műfajú dalok is:	
szerelmi dalok	44 esetben	a szerelmi dalok	61 esetben
keservesek	34 esetben	a keservesek	34 esetben
bujdosóénekek	25 esetben	a tréfás dalok	23 esetben
katonadalok	22 esetben	a katonadalok	10 esetben
tréfás dalok	10 esetben	a bujdosóénekek	9 esetben
mulatódalok	9 esetben	a mulatódalok	7 esetben
betyárdalok	9 esetben stb.	az átokdalok	5 esetben stb.

E nyitott, befogadó és ugyanakkor a más csoporttal leggyakrabban társuló dalok sokkal nagyobb, mintegy egymást kiegészítő rokonságot mutatnak, mint a Sebestyén-féle gyűjteményben; az eltérés azonban nem jelentős, talán a Kiss–Bodor-féle kötet kétszeres terjedelmével magyarázható. Itt azonban közelebbi rokon a szerelmi és a keserves (16–17), mint a szerelmi és a katonadal (7–17); feltűnő a keserves és a bujdosóének nagyfokú rokonsága (13–14) is, mely a szerelmi-keserves „kettőssel” domináns csoportnak tekinthető; a mulató és a tréfás dal rokonok ugyan, de az imént felsoroltakkal szemben feltűnően háttérbe szorultak (7–3); az átkozódás viszont gyakori, akár önálló dalként (5), akár más dalokban kifejeződve (9 esetben).

Minden további részletezés félrevezető lehetne, a legtöbb dalcsoport hangulati hovatartozása is eléggé egyértelmű (pl. bujdosóének, keserves, ill. tréfás- és mulatódalok és hasonló), ellenben alighanem külön figyelmet érdemel a legnépszerűbb, legnépesebb csoportot képező szerelmi dalok „kétarcúsága”; nem véletlenül sorolják be ezeket vidám-bánatos kettős kategóriákba. Érdeemes e kérdést újra és közelebbről is megtekinteni, visszatérve a férfi-női dalkincs nemek szerinti eltérésére. A Sebestyén-féle gyűjtemény 86 szerelmi dalából:

- bánatos hangulatú 53, ebből női ajkon hangzott el 23, férfi énekelt 30-at,
- vidám hangulatú 14, ebből női ajkon hangzott el 5, férfi énekelt 9-et,
- vegyes, „kétarcú” dal 19, ebből női ajkon hangzott el 11, férfi énekelt 8-at.

Kissé másként alakulnak ezek a számok és arányok a Kiss–Bodor-féle kötetben, melynek 144 szerelmi dalából:

- bánatos hangulatú 52, ebből női ajkon hangzott el 38, férfi énekelt 14-et,
- vidám hangulatú 61, ebből női ajkon hangzott el 46, férfi énekelt 15-öt,
- vegyes, „kétarcú” dal 46, ebből női ajkon hangzott el 38, férfi énekelt 8-at.

Többek között megállapítható, hogy az átalakítható szerelmi dalok bármely nemhez, bármely hangulathoz könnyedén alkalmazkodnak, majd minden más lírai műfajjal kapcsolatban a legnyitottabbak, míg más, „egy-

síkúbb” daloknak meglehetősen zártak a műfaji-hangulati határai, ill. változatosak a helyzetek, a szerelmi dalok egyik fő jellemzője az érzelmi „kétarcúság”, a hangulati váltás. A továbblépést az jelentheti, hogy a szerelem „menetrendjét” (vágy, ismerkedés, udvarlás, együttlét, tilalom–tiltakozás, szakítás vagy beteljesülés stb.) követjük, ez azonban már külön feladat lesz. Ami pedig a címben felvetett változásvizsgálatot illeti, közvetve és közvetlenül is kiderült a bukovinai székelyek hagyományőrző karaktere, mely az elszigeteltebb Al-Duna környékén – ők hamarabb szakadtak el az „anya-etnikumtól”, mint a II. világháború után a Dunántúltra került társaik – a merőben idegen környezet ellenére is élénkebben és tovább is élt a Bukovinából magukkal vitt szellemi hagyomány. Az al-dunai folklórt az alföldies pásztor- és betyárhagyomány átszínezte, a dunántúlié azonban ettől távol maradt.

IRODALOM

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1921 *Erdélyi magyarság. Népdalok*. Budapest

BELÉNYESSY Márta

1958 *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Budapest

KISS Lajos – BODOR Anikó

1984 *Az al-dunai székelyek népdalai*. Újvidék

KÓSA László

1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen.

KÓSA László – FILEP Antal

1978. *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest

SEBESTYÉN Ádám

1976 *Népdalcsokor. Bukovinai, andrásfalvi népdalok*. Szekszárd

JEGYZETEK

¹ Belényessy 1958, Kósa–Filep 1978, 74–5. Kósa 1990, 398–401. és mások.

² Bartók–Kodály 1921.

³ Kiss–Bodor 1984.

⁴ Sebestyén 1976.

Erdély, imázs, néprajzkutatás

Az elmúlt tíz év nem volt izgalmaktól mentes Romániában. Nem kétséges: az 1989-es fordulat alapvető változásokat hozott a romániai magyarság identitásmegvalósítás lehetőségeiben, az anyanyelvi oktatás politikájában, és ezzel párhuzamosan a tudományos élet különböző területein, így a néprajzkutatásban is. Amit nem lehet vitatni, az az, hogy a lehetőségek és az adottságok soha sem fedik a valóságot. Így van ez a népi kultúra kutatásában és a társadalomtudományok terén is.

Amit már évtizedekkel ezelőtt megírtak a magyar kutatók, mára sem sokat változott: a romániai magyar néprajzkutatás egyik rákfeneje továbbra is az elszigeteltség¹. Bár én ez alatt nem a belénk sulykolt történeti-földrajzi elszigeteltséget értem, amely számomra egyáltalán nem nyilvánvaló és meghatározó. Pont ellenkezőleg: a tudományos és kutató elszigeteltségre gondolok, amely a felgyorsított (felgyorsuló?) globalizáció ellenére többszörösen igaz. Vonatkozik ez elsősorban Magyarország és a határon túli magyarság kapcsolataira. Tényként kell elkönyvelni, hogy a romániai magyar közösség értelmiségi körökben, a magyar nemzeti érzés miatt – vagy talán a könnyebb lehetőségekből kifolyólag – az elsődleges kitekintés mindig Magyarország felé történik és csak aztán Európa, vagy a világ más tájaira. Ez talán törvényszerű is. Az azonban nem az, hogy emellett miért nincs legalább akkora nyitottság olyan országok felé, ahol akár a néprajztudományból, akár a helyi adottságokból kifolyólag szimbiotikus kapcsolatrendszerek jöhetnek létre a néprajztudomány és a társadalomtudomány művelői között.

Az elszigeteltség másik fontos forrása, amellet, hogy mindig a pénzhíányról és a források kiapadásáról kellene beszélni, a romániai helyzetből adódik. A románság és a magyarság kettős – sokszor homlokegyenest állító – néprajzkutatása sajnos még mindig nem értesül egységesen és egésszerűen egymás eredményeiről. Román kutatók és iskolák jóformán figyelmen kívül hagyják azokat az eredményeket, amelyekkel a magyar kutatók nyíltan és minden szemrebbenés nélkül büszkélkedhetnek európai fórumokon. Itt azért a feltételes mód, mivel csak akkor büszkélkedhetnek igazán, ha ők is kijuthatnának külföldi konferenciákra, és nemcsak Magyarországon, hanem Londonban, Washingtonban, Amszterdamban és Ljubljánában is találkozhatnánk velük. Sajnos, egy-két kivételes esettől eltekintve ez nagyon kevés kutatónak adatik meg. Hasonlóan fontosak lennének a külföldi szakmai publikációk. Tehát: ha nemcsak az Ethnographia és egy-két román nyelvű folyóiratban, hanem rangos külföldi folyóiratok lapjain is olvashatnánk tanulmányaikat. Az, hogy ez nem történik meg, vagy még a lehetőségek sem

igen adottak, az mindenképpen az elszigeteltséget jelenti, és – sajnos – egy torz fejleményt eredményez. Sajnos, ezen még az sem segít, ha hébe-hóba megjelenik egy többnyelvű publikáció. A román nyelvű publikációk még a magyar néprajztudomány legitimálására sem nagyon elegendők, nemhogy a külföldi imázs kialakítását elősegítsék.

Hasonlóan az elmondottakhoz, alapvető problémafeltáró kérdésekként és nem kritikaként teszem szóvá a következőket, hisz összefüggő problémákról van szó. Van-e valós interdiszciplinaritás? Léteznek-e újszerű kutatási irányzatok az erdélyi magyarságkutatásban? Például: számtalan kibányászatlan lehetőség áll kulturális antropológusok, néprajzkutatók és folkloristák előtt, bár mindezen tudományágak inkább már a kulturális, etnikus és nemiség-tudományok felé kellene hogy kacsingassanak. Ez is az interdiszciplinaritást jelentené. Ahelyett, hogy mindig az újszerűt és a magyarországi trendeket másolná a romániai magyarságkutatás, nem ártana egy-két ötletet a múltból is átmenteni. A falumonográfiák, a feltáró szociografikus töltetű és összehasonlító interetnikus tanulmányok sorát kellene fiatal kutatóknak elvégezni. Nem lenne hiábavaló a korábbi, századfordulós és főleg az 1940–1944 között elvégzett kutatások eredményeit, az eltelt idő változásainak hatását felülvizsgálni. El tudnám képzelni végzős hallgatók tudományos táborozását, amely 'monografikus falvakat' venne célpontul. Ahonnan alapvető adataink vannak, mint Kide, Szék, Szépkenyerűszentmárton, a Borsa völgye, Kolozsvár, Magyarózd, Lőrincréve, Magyargyerőmonostor, Bábony stb., ott érdemes lenne az elmúlt évtizedek változásait alaposabban feltérképezni. Ne felejtjük el, hogy vannak korai monográfiák, amelyek nem néprajzosok által, néprajzos szempontok figyelembevételével, hanem írói (Horváth István magyarózdai monográfiája), népművészeti (Karsai Zsigmond lőrincrévi anyagai), vagy éppen egy sajtósági, de inkább egy-síkú folklorisztikai megközelítéssel készültek (Nagy Olga gyűjtései vagy a népzenei monográfiák teljes sora). Az elmúlt évtizedek bebizonyították: ezek nem helyettesíthetik a néprajzi-történeti kutatást és összehasonlító feldolgozásokat. Tehát nem bújhatunk el mögöttük, és nem érvelhetünk úgy, hogy a munka már el van végezve. Nincs, sajnos nincs! De a legszomorúbb az, hogy sokszor ezek a munkák vannak feltüntetve a néprajzkutatás tudományos eredményeiként. Senki sem vonhatja kétségbe például a Kallós Zoltán gyűjtött anyag hasznosságát és fontosságát. Nem lehet azonban baladagyűjtésekkel, népdalkötetekkel vagy lemezkiadásokkal helyettesíteni a tudományos, összehasonlító néprajzkutatást.

Továbbá meg kellene vizsgálni, hogy a Venczel-féle iskola (Stahl–Gusti irányzat) rejt-e még lehetőségeket a néprajzkutatás számára. Az interdiszciplinaritás azonban ennél sokkal összetettebb feladat. Ez már majdnem politikai síkra tereli a néprajztudományt és kényes tudományozásológiai kérdések tömkelegét veti fel. Hisz amennyire nyitottat a kutatók egymás felé, annyira tudnak nyitottak lenni egymás kutatási irányzata és tárgyai felé. Az, hogy a magyar és a román kutatók találjanak-e közös hangnemet, az egy

sajátságos és elferdült kérdés, de az, hogy a különböző társtudományok magyar művelő sem igen tudnak egymással párbeszédet kialakítani, az bizony már visszás jelenség. Gondolok itt nemcsak a néprajz és kulturális antropológia – vagy az azt művelők – ellentétes felfogásaira, amelyek inkább eltorzítják egymást, mint megtermékenyítve közelednének egymáshoz. A romániai antropológia és néprajzkutatás csak egy ilyen probléma, de ha kiterjesztjük a kérdést távolabbi területekre, akkor a baj még akutabb lesz. Míg a történelem és a nyelvészet, a néprajzkutatás hagyományaiból kifolyólag is, szervezeten be tud illeszkedni a néprajzkutatás elméleteibe, addig az összehasonlító irodalomtudomány, szociológia, tájféldrajz, politológia majdnem teljesen hiányoznak a néprajz tárgyköreiből.

A néprajzkutatás igen sokáig begubózott egy sztereotip szerepbe. Nyilvánvalóan a hagyományos paraszti kultúra és a paraszti falvak kutatása a harmadik millennium első évtizedében anakronizmus. Viszont sok más olyan kutatási terület van, amely vagy még azokból a gyökerekből táplálkozik, vagy hasonló módon él. A falvak átalakulásának kutatása mára már nem a néprajzkutatók sajátja. Ez igaz Magyarországra és Romániára egyaránt. Azonban a néprajz-antropológiai szemléletmód és kutatási gyakorlat más, mint a szociológia, a helytörténet, a helyi politika, vagy a humán földrajzi kutatások. Ez a másság az emberközelségben és az elkötelezett kutatói hozzáállásban jelentkezik. De ez igaz a nem falusias kultúra kutatására is. Mára már városokban is találunk a 'népi' kultúra gyökereiből táplálkozó közösséget, vagy szubkulturális csoportokat, amelyeket antropológiai megközelítéssel igen jól lehet kutatni, de nem lehet helyettesíteni a hagyományos paraszti közösségekkel.

Létezik még számos olyan fehér folt, amelyek feltérképezésével mind a mai napig adós a néprajzkutatás. Egy-két előzetes, tapogatózó lépéstől eltekintve kevés olyan tanulmányt ismerünk, amelyek a társtudományokkal összefogva vizsgálná egy adott terület vagy népcsoport helyét a társadalomban, kultúrájuk változásainak milyenségét. 1990 óta Románia szinte tombol az átalakulás fertőjében. A népi és a populáris kultúra összevegyítése több területen is intenzíven folyik (bár igaz, hogy ez önmagában még nem román sajátosság). Ezt a felgyorsult váltást most kellene megragadnia egy-két ötletgazdag kutatónak. A falvakban is meginduló kényszergazdálkodások, a városi ipar széthullása, az új foglalkozások kialakulásai mind-mind természetes táptalajai az átalakuló félben lévő társadalmi értékeknek és szerepeknek.

Éppen a vélt vagy valós elszigeteltség és az eltorzult magyarországi kapcsolatok miatt sajátosan fejlődik a különböző néprajzi területek kutatása. Bizonyos területeken csak olyan modellek szerint folytatódnak, amelyeket már magyarországi kutatók meghonosítottak és leteszteltek. Bár tudománytörténeti szempontból érthető, és első pillanatra úgy tűnik, ez a biztosabb út, de az is tudott, hogy ez a megoldás nem mindig a legjobb. Első kifogásként azt kell talán kihangsúlyozni, hogy a romániai területek kultúrájára nem mindig célszerű ráerőltetni a más tájegységek adataira felépített

modelleket. Gondoljunk csak a lakodalom-, vagy a felszínes szokáskutatásra. Románia különböző tájain lévő lakodalmi vagy népszokások igen eltérőek a magyarországiaktól. Az erdélyi magyar kutatók még mindig adósak egy olyan átfogó munkával, amely ezeket a szokásokat összefoglalná. Hasonló a helyzet a néphittel, a néptáncsal és az anyagi műveltség jó egynéhány területével. Gondoljunk csak a ház történeti kialakulására, vagy a kalotaszegi lepszoknya kutatására.

Hasonlóan kérdéses a helyzet magával a területek szerepével kapcsolatban is. Egynéhány terület túlzott kiemelése, mint például korábban Kalotaszeg és Mezőség, vagy mostanában Gyimes és Moldva, sajátosan torz területiséghez vezetett más, főleg kevésbé ismert kisebb területek rovására. Kalotaszeg kiemeltsége és több mint százéves felfedezésének ellenére² mai napig tartogat meglepetéseket az alapos terepmunkát végző kutató számára. Hasonló a helyzet azokkal a témákkal és tárgyakkal kapcsolatban, amelyek szintén túlzottan kiemelt szerepet kaptak a néprajzkutatásban. Itt gondolok elsősorban az igen „archaikusnak” ítélt jelenségekre, vagy komplexumokra (bizonyos mesék, balladák, táncformák, népi imádságok stb). Önmagában az „archaizmus” és Erdély kapcsolatát is kritikusan kell majd kielemezni a következő néprajzos generációnak³. Ezt az egyébként igen háládatlan témát már csak azért is érdemleges lesz néprajzkutatóknak „felfedezni”, mert előbb-utóbb Romániában tért fog hódítani a falusi turizmus, amelyhez pozitív képeket és néprajzilag hű anyagot mindenképpen a magyar (és a román!) kutatóknak kell majd szállítaniuk. Illetve pontosabban: jobb lesz, ha ők fogják ezt előteremteni, mint ha élelmes turistaszervező middle-men-ek végzik el, akiknek halvány fogalmuk sem lesz arról, ami nem is igazán érdeklőket.

Nem túlzás azt állítani: ahogyan az egészséges Erdély-kép nem él a tudományos köztudatban, úgy a kiegyensúlyozott kutatások és publikációk is igen hiányoznak Erdéllyel kapcsolatban. Ennek a kiegyensúlyozottságnak a meglehetősen hiányzik a romániai magyar kutatók témaválasztásánál is. A romániai magyar kutatók Románián és Erdélyen kívüli kutatásai talán segíthetnének nemcsak ennek a problémának a feloldásában, hanem az elszigeteltség megszüntetésében is, hisz minden ilyen kutatás nagyobb ívű és nagyobb lélegzetű elméleteket és irodalmi ismereteket hozna magával. Mind a szászok, mind pedig a magyar és román emigráns közösségek kutatása lehetne egy érdekesítő kutatási projekt egy-egy vállalkozó szellemű erdélyi néprajzkutató számára.

Érdeemes szólni egy kapcsolódó problémáról: arról, hogy a magyarországi kutatók romániai kutatásainak lehetősége 1990 óta alapvetően javult. A kérdés: mennyiben látszik ez meg az elmúlt tíz év tudományos publikációiban. A választ mindenki tudja: az interetnikus kapcsolatok és az etnikai politizálás kutatásán kívül az eredmény igen elszomorító. A nagy szabadság és kutatási potenciák ugrásszerű növekedése ellenére a magyarországi kutatók romániai tudományos tevékenysége elenyésző és minőségi szintjében szín-

te teljesen konzervatív. Amit pedig nemzetközi szinteken fel tudunk mutatni tőlük, az még kevesebb a nullánál. Sajnos, ez azt is jelenti, hogy az erdélyi magyarság népi kultúrájának nemzetközi elismerése és elismertsége jóval alatta marad a románságénál. Bár ez nem egy publikációs verseny, de az mindenképpen kihangsúlyozandó, hogy a nagyvilágban az Erdéllyel kapcsolatos információk tömkelege a 'hivatalos' román nemzeti médiákon keresztül áramlik ki a nagyvilágba. Ezért van az, hogy mind a mai napig bármilyen Erdéllyel (Transylvania) kapcsolatos kérdés, anyag, publikáció egy túlfűtött nemzeti konfliktus termékeként, nem a népi kultúrák ötvöződésének eredményeképpen, hanem a vérszomjas Gróf Drakula-kultusznak tudható be⁴. Ennek a torz szemléletmódnak a megváltoztatása még igen sok munkát igényel, mind a magyar, mind pedig a román kutatók részéről⁵.

Összegzésül érdemes kihangsúlyozni, hogy a romániai kutatások néha sokkal alaposabb és a magyar nemzeti kultúra szempontjából szükségszerűbb adatokkal tudják elősegíteni a magyarságról mind Magyarországon, mind bárhol máshol megismert kép árnyaltabbá tételét. A fenti problémák internalizálása és beültetése a kutatási programokba természetesen már felvetik a megoldás lehetőségeinek csíráit is. A kutatási szemléletmódváltás nyilvánvalóan egy ilyen, várva várt lehetőség. A másik mindenképpen a pedagógiai gyakorlat újításának megvalósításában rejlik. A szemléletváltás megteremtéséhez elengedhetetlen lesz egy új generáció kinevelése, a fiatal kutatógenerációk támogatásának létrehozása. Ehhez pedig kellenek majd új előadók, vendégtanárok – és nem feltétlenül csak a budapestiek állandó erdélyi körutaztatására gondolok –, stúdiók, könyvek és doktori programok. Ha ezekből megvalósul valami, akkor a következő tíz év a romániai magyarság néprajzkutatásában izgalmas lesz.

IRODALOM

KÓSA László

1991 *Erdély néprajza*. Ethn. 102. 197–211.

KÓSA László – NAGY Ilona

1971 *Magyar néprajzi kutatások Romániában*. Népi Kultúra – Népi Társadalom. V-VI. 45–69.

KÜRTI László

2000 *Gróf Drakula túlélése*. Új Holnap. 45. 130–151.

LÓRINCZI, Marinella

1996 *Transylvania and the Balkans as multiethnic regions in the works of Bram Stoker*. Europae. 2. 1–10.

MISKOLCZY Ambrus

1991 *Az archaizmus értelmezései. Mítoszok vagy modellek?* Ethn. 102. 217–222.

OLOSZ Katalin

1994 *Eredmények és feladatok Kalotaszeg néprajzi kutatásában*. Néprajzi Hírek. 23. 3–4. 33–51.

JEGYZETEK

¹ Kósa 1991, 199, Kósa–Nagy 1971, 45.

² Olosz 1994.

³ Lásd Miskolczy 1991, 217–218.

⁴ Lőrinczi 1996.

⁵ Kürti 2000.

Gunda Béla, a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora

Gunda Béla a kolozsvári magyar tudományegyetemen olyan nagymúltú és gazdag néprajzi oktatómunka folytatója volt, amelyről mulasztás volna bár néhány sornyi kis bevezető erejéig megfélekezni.

Az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetemen Herrmann Antal a néprajztudomány első magyar magántanáráként több mint száz évvel ezelőtt, 1898 őszén kezdte meg néprajzi előadásait és gyakorlatait, az elsők között Európában és egy emberöltővel megelőzve a többi magyar egyetemet, hiszen Szegeden 1929-ben, Budapesten 1934-ben indult meg a néprajzi oktatás. Herrmann 1919-ig tanított Kolozsváron. Az uralomváltás után az Egyetemmel Szegedre távozott, majd ott 1921-től, 1926-ban bekövetkezett haláláig folytatta előadásait. Rendkívülien sokoldalú néprajzi munkássága közben 50 egyetemi félév során 123 kurzust hirdetett. Egész munkásságát az együttélő népek közti barátság és testvériség szolgálatára szánta. Pályája során ezt a bartóki eszmét már Bartók előtt többször megfogalmazta, például 1894-ben: „Erdélyi népei ismerjék meg önmagukat, ismerjék meg egymást, hogy így megismerjék egymásban a testvért, a közös szülőföldnek egyaránt kedves gyermekeit.”¹

1940. október 24-én, hat héttel a bécsi döntés után a Szegedről visszatért Egyetem ismét megkezdte, illetőleg folytatta az 1919-ben abbahagyott munkáját, köztük a néprajzi oktatást-nevelést is.

A katedra megszervezését a budapesti egyetem akkori professzora, a tordai születésű Viski Károly vállalta, aki az 1940–41-es tanév mindkét félévében, majd az 1941–42-es tanév I. félévében tartotta előadásait. Ekkor visszatérve budapesti katedrájára, az oktatást a II. félévben, valamint az 1942–43-as tanév I. félévében K. Kovács László, az ugyancsak Kolozsváron székelő Erdélyi Tudományos Intézet néprajzos tanára folytatta.

Az 1942–43-as tanév II. és az 1943–44-es tanév I. félévében a tanítás szünetelt. A dékáni hivatal hirdetése szerint „A néprajzi tanszékre kinevezendő tanár előadásait hirdetmény útján fogja közölni.” A tanári állásra kiírt országos pályázatot Gunda Béla nyerte meg, s ezzel a néprajzi oktatás sorsa hosszú időre és megnyugtatóan megoldódni látszott. Magam is Gunda-tanítvány voltam, 1945 tavaszán néprajz főszakból nála doktoráltam, majd haláláig atyai jó barátomat tisztelhettem benne.

Az 1943–44-es tanév II. félévére az előadásoknak a korábbinál gazdagabb sorozatát hirdette: *Általános etnológia. Családformák és társadalmi rendszerek a természeti népeknél* (heti 2 óra); *A magyarság néprajza* (2); *Mondák és*

mítoszok a világ teremtéséről (1); *Egy erdélyi falu néprajzi tanulmányozásának módszere* (1) és *Néprajzi gyakorlatok* (2).

Az 1944–45-ös tanév I. félévében: *Általános etnológia. A természeti népek vallása* (2); *A magyarság néprajza* (2); *Székely balladák és regösénekek* (1) és *Néprajzi gyakorlatok* (2).

A II. félévben: *A magyar népmese* (3); *A néprajz tárgyköre és módszere* (2) és *A néprajz újabb irodalma* (2).

Ez a tanév ismét nagy fordulatot hozott egyetemünk sorsában. 1944 októberében Kolozsváron átvonult a nyugat felé tartó szovjet-román front, s ezzel egész Észak-Erdélyben megszűnt a magyar és visszatért a román államhatalom. A Ferenc József Tudományegyetem azonban a kiűritési és menekülési áradatban nem hagyta el Kolozsvárt, hanem az erdélyi magyarsághoz való hűség jegyében folytatta oktatói-tudományos munkáját. 1945. május 28-ig a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem címet viselte, ekkor jelent meg ugyanis a román kormányrendelet a magyar tannyelvű állami egyetem alapítására, őstől Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem névvel.

Gunda Béla előadásai az 1945–46-os tanévben (ettől kezdve nem tüntették fel külön-külön az I. és II. félév tananyagát): *Bevezetés a néprajzba. A néprajz újabb irodalma* (2).

Az 1946–47-es tanévben: *Bevezetés a magyar néprajzba, 2. rész* (2); *A társadalmi formák néprajza* (2); *Észak- és Dél-Amerika néprajza* (1) és *Szemnáriumi gyakorlat* (2).

Az 1947–48-as tanévben: *A néprajz elmélete és módszere* (2); *Ázsia néprajza* (1); *Az oroszok néprajza és az orosz néprajzi törekvések* (1); *Néprajzi gyakorlatok* (2) és *A néprajzi gyűjtemények szervezése és jelentősége* (1).

A professzor kurzusai rendkívül népszerűek voltak, s ezt vonzó, érdekes tartalmuknak és figyelmet ébren tartó, magával ragadó előadásmódjuknak egyaránt köszönheték. Nemcsak néprajz szakosok hallgatták – köztük néhány román diák is. A protestáns teológusok (a római katolikus teológia Gyulafehérváron működött) jövődó falusi életpályájukra készülve, előadásainak gyakori és nagyszámú látogatói voltak. A hatékony oktatás igényeit szolgálva, némelyik kurzusát a tanrendben „különös tekintettel” a jogász és közgazdász, máskor a földrajz szakos hallgatók figyelmébe ajánlotta.

Az ő „néprajzi gyakorlatai” azonban nemcsak a négy fal között folytak: a Kolozsvár környéki, egy nap alatt gyalogosan vagy vonattal megközelíthető, valamint több napos kirándulásokon folytatódtak, útközben állandó szakmai beszélgetésekkel, a terepen a gyűjtőmunka elméleti és gyakorlati bemutatásával. Antal Árpád visszaemlékezése szerint:

„A legtermékenyebb műhelyteremtő tanár kétségkívül a néprajzos Gunda Béla. Szakos és nem szakos diákjait egyaránt gyűjtőmunkára serkenti, munkaközösséget szervez (diákokból és tanárokból) Györgyfalva mongráfiájának elkészítésére, s vasárnaponként munkatársaival gyalogosan is megteszi a nem csekély utat oda-vissza. (...) Számomra a legtanulságo-

sabb terepmunka az a néhány napos, 1946 májusában megejtett tanulmányi kirándulás volt, melyen nyelvész, néprajzos és földrajz szakos hallgatók vettünk részt tanáraink: Szabó T. Attila, Gunda Béla, illetve Tulogdy János és Nagy Zoltán vezetésével. Napokon át Torockó környékével ismerkedtünk, ma úgy mondanák: interdiszciplináris megközelítésben, mert Szabó T. a népnyelvi vizsgáldóság, Gunda a néprajzi kutatás titkaiba vezetett be, Tulogdy a vidék földrajzi, településrajzi, Nagy Zoltán pedig a geológiai sajátosságait fejtegette nekünk. És itt hadd valljak egy kedves élményemről. Első éjszakára Aranyosrákoson kértünk szállást, s estefelé a helységhez közeledve az autóról leszálltunk és oszlopba rendeződve, élünkön professzorainkkal, az említettekén kívül Roska Márton professzor is velünk volt, csendben a falu felé meneteltünk. Legnagyobb ámulatunkra a település bejáratánál az egész lakosság, élén a pappal, kántortanítóval és előljárósággal ünnepi fogadtatásban részesített bennünket (még a zene sem hiányzott), majd a kultúrházban megvendégeltek s valamennyiünket egy-egy családnál elszállásoltak. Akkoriban a nép, az a nép magáénak tudta azt az egyetemet.”²

Gunda Béla *Útban Európa felé* című pályarajzában maga is visszaemlékezett ezekre a tanítványaival szervezett kiszállásokra:

„A kolozsvári évek alatt az egyetemi hallgatók körében a néprajzi érdeklődést sikerült ébren tartani, gyűjtőmunkára ösztönözni őket. Felejtetetlenek azok a tanulmányutak, amelyeket az Erdélyi Érchegységben, a Gyalui- és Radnai-havasokban, a Retyezátban tettünk. Terveztünk egy falumonográfiát Györgyfalváról. A tanulmányutak állandó tagja volt Hunyadi Ödön, Técsi Zoltán, Kováts Károly, Kovács Géza, Zsigmond József, Páll Árpád, Tuzson Sándor, Antal Árpád, Palkó Attila, Tóth József, Nyilas Éva, Földváry Júlia, Kese Judit, Simon Katalin és még sokan mások.”³

Ugyanitt a professzor egy fényképe örökíti meg a hideghavasi kiszállás résztvevőit.

Személyes gyűjtőútjai azonban, túl a didaktikai célokon, kolozsvári éveiben sokkal több magyar néprajzi tájra kiterjedtek, miként maga írta:

„A lehetőség szerint minden időmet a terepen töltöttem, s Moldvától, a gyimesi csángóktól a Szilágyságig, a Bihar-hegységig olyan tájakat és embereket ismerhettem meg, amelyek és akik a magyar és román népi műveltség rendkívüli gazdagságáról tanúskodnak. (...) Érzékelhettem, hogy az idegen nyelvi közegben miként maradt meg és miként alakul a moldvai magyarok kultúrája. Vizsgálhattam, hogy a földrajzi viszonyok a Székelyföldön milyen helyi kultúrákat hoznak létre.”⁴

Erdélyi-moldvai terepjárásai az életmű egészében a szélrózsa minden irányában messze folytatódtak, hiszen a szlovákok és lengyelek, a bolgárok és dobrudzsai tatárok, az osztrákok, svédek, norvégok, dánok, franciák és

németek, az amerikai indiánok, a törökök és a görög szigetvilág lakói között egyaránt végzett gyűjtéseket.

Egy ilyen professzor keze alatt tanítványainak, valamint tanítványai tanítványainak és munkatársaiknak javarésze terepjárást kedvelő, terepen gyűjtő néprajzos lett. Bizonyosságul lapozzuk végig az erdélyiek tanulmányait közlétező *Népmesmereti dolgozatok* című sorozat 1976–1994 között eddig megjelent hat kötetét.

Ugyancsak pályarajzában olvassuk, hogy:

„1943 őszén Kolozsváron megindítottam egy szerény kiadványsorozatot (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok), amelyet 1945-től a Bolyai Egyetem vezetősége is támogattott.”⁵

Ez a sorozat azonban nemhogy „szerény” lett volna, hanem kolozsvári éveinek egyik nyomtatásban megjelent legmaradandóbb, legértékesebb alkotása maradt.⁶ 1947-es megszűnéséig a következő kilenc száma jelent meg: 1. Benedek András – Vargyas Lajos: *Az istenesi székelyek betlehemes játéka*. 2. Gunda Béla: *Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre*. 3. Faragó József: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*. 4. Gunda Béla: *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban*. 5. Vincze Lajos: *A kender termelése és feldolgozása Bálványosváralján* (1948-ban olaszul is megjelent Olaszországban.). 6. Gunda Béla: *Munka és kultusza a magyar parasztságnál* (1947-ben angolul is az Egyesült Államokban). 7. Faragó József: *A tánc a mezőszéki Pusztakamaráson*. 8. Faragó József: *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. 9. *Miscellanea Ethnographica*. Tom. I.

A sorozat célját a szerkesztő a 6. sz. hátsó borítóján így fogalmazta meg:

„Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara néprajzi tanszékének kiadványa. A kiadványsorozatban Erdély néprajzával, Erdély népi műveltségét érintő kelet-európai néprajzi kérdésekkel és a néprajz módszerével foglalkozó tanulmányok jelennek meg.”

Ez a munkaterv nemcsak a magyar néprajzra szorítkozott, sőt a „magyar” szó elő sem fordult benne: a széles látókörű szerkesztő bármilyen nyelvű erdélyi és kelet-európai népi kultúráknak, azok kölcsönhatásának vizsgálatát tűzte ki célul. Ugyanennek a szemléletnek a jegyében, s egyszersmind az európai néprajztudományba való beilleszkedés szándékával valamennyi tanulmány német, angol vagy francia nyelvű kivonatán kívül, a címlapokon a sorozat címe a magyar mellett, apróbb betűkkel még négy nyelven szólalt meg: angolul, franciául, németül és olaszul, az olasz helyett utóbb románul. Más részről a sorozat erdélyiségét sugallta a címlap emblémája: egy zsindeyes falusi kiskapunk alapjaként a sorozat megindulásának 1943-as évszámával; dr. Haáz Ferenc és dr. Kós Károly rajzolta.

A sorozat szerényen szakfolyóiratok különnyomataiként indult, de 8. és 9. száma már önálló kötetekké nőtte ki magát. Utolsó kötetének *Tomus I.* sor-

számozása jelezte, hogy szerkesztője folytatni szándékozott. Mivel ez kisebb tanulmányok gyűjteménye volt, szerzőik megérdemlik legalább nevük felsorolását: dr. Kós Károly, Tancred Bănăţeanu, Vajkai Aurél, Molnár István, Antal Árpád és Tuzson Sándor. A kötet végén néprajzi hírek, köztük román hírekkel is.

Tuzson Sándor kivételével, aki más életutat választott, a szerzőket nem kell bemutatni: vagy a néprajznak ismert munkásai voltak, vagy utóbb jelentős tudományos pályát futottak. Közülük a sors az erdőgyaraki (Bihar) születésű tanítványt, Vincze Lajost (1920–1990) vetette a legtávolabbra: választott hivatásához nehéz éveken át hú maradvá, végül az Észak-Amerikai Egyesült Államokban az Ohio állambeli Bowling Green egyetemi városban huszonkét éven át haláláig volt a néprajz professzora.⁷

Érdemes megemlíteni, hogy a sorozat több tanulmányának román vonatkozásain túl Tancred Bănăţeanu dolgozata a magyar nyelvű kötetben anyanyelvén, románul jelent meg.

Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok mellett egy kis folyóirat terve is körvonalazódni látszott: professzorom helyeslően fogadta és támogatta azt a javaslatomat, hogy *Vadrózsák* címmel indítsunk egy ifjúsági néprajzi folyóiratot részint a néprajzi nevelés, de főleg az ifjúsági néprajzi gyűjtőmozgalmak szolgálatára – ezt a tervet azonban már nem sikerült megvalósítani.

Nem ok nélkül, mert mint írja:

„1948 nyaráig működhettem a Bolyai Egyetemen, amikor a román illetékes hatóságok szerződésemet váratlanul felbontották. (...) 1948 augusztusának utolsó napjaiban hagytam el több kollégámmal a Bolyai Egyetemet. A biharkereszteti állomásnál a vasúti kocsik szomorúan csikorogva gördültek át a határon.”⁸

Visszatért Magyarországra, s a debreceni egyetem néprajzi tanszékvezetőjeként haláláig (1994) mind a magyar, mind a nemzetközi néprajztudományban a legmagasabb csúcsockig ívelő pályát futott: a svéd Királyi Gustav Adolf Akadémia (Uppsala) és az Osztrák Antropológiai Társaság tiszteletbeli tagja; a Magyar Tudományos Akadémia, a Finn-Ugor Társaság, a Finn Régészeti Társaság, a Kalevala Társaság (Helsinki) tagja; a Herder-díj kitüntetettje; többszöri vendégprofesszor Nyugat-Európa és az Amerikai Egyesült Államok néprajzi tanszékein. A nevével fémjelzett „debreceni iskola” a magyar néprajztudomány számos kiválóságát indította útjára, elhagyott erdélyi barátairól azonban sohasem feledkezett meg: „Kós Károly, Szabó T. Attila, Vámszer Géza, Tulogy János, Faragó József, Nagy Jenő, Molnár István és a román Tancred Bănăţeanu barátságára mindig elfogódottan gondolok.”⁹

Jó szerencséje mentette meg attól, hogy a román állampolgárság korábbi felvétele árán nem maradt Kolozsváron, mert az 1948. augusztus 3-án életbe léptetett román tanügyi reform az ország egyetemlein, több más nem-tanári szakkal együtt, a néprajzi képzést is megszüntette, és így tanszék nélkül maradt volna. A képzés csak a kommunista rendszer bukása után, az

1990/91-es tanévben indult meg újra, bő nemzedéknyi, harminchárom esztendőes úrt hagyva maga után. Ezt az úrt, egyik nemzeti alaptudományunk művelésének és utánpótlásának teljes megszüntetését nem lehet semmiféle mértékkel mérni, de talán az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok képzelte jövőjével lehetne számszerűen érzékeltetni. Ha ugyanis meggondoljuk, hogy a sorozatban a legsúlyosabb háborús gazdasági években, rövid öt év alatt kilenc szám jelent meg, akkor 1947-től máig, tovább is csak szerény háborús ütemben számítván, ma valahol a százas szám felé tartanánk – ilyen néprajzi sorozat pedig nem sok van a világon. Személy szerint tényleges veszteségem volt az *Uzoni betlehemes* című doktori értekezésem, amelynek megjelenését a szerkesztő a sorozatban meghirdette, de már nem jelenhetett meg, sőt az átszervezések zűrzavarában kéziratomnak is nyoma veszett. A *Vadrózsák* című ifjúsági folyóirat, ha sikerült volna megindítani, ma több mint ötvenedik évfolyamánál tartana.

A végére hagytam első és legnagyobb veszteségünket: minden idők egyik legkiválóbb néprajzos professzorának eltávozását.

Attól kezdve személyes kapcsolataink megszakadtak. Én 1944 után, huszonhárom éven át, 1967-ig nem kaptam útlevelet olyan okok miatt, amelyeket sohasem közöltek velem, majd 1990-ig egy- vagy kétévenként mehettem egyszer (néha egyszer sem) a volt szocialista országokba. Debrecenbe csak egyszer jutottam el, de a szoros programban csak egy kis tisztelgő látogatásra jutott idő professzoromnál és Kolozsvárról vitt feleségénél.

1989-ben levélben kért, hogy írják szakismertetést *A rostaforogató aszszony* című tanulmánykötetéről. Én tanítványi tisztelettel és szeretettel teljesítettem kérését, s amidőn a szövegemet megismerte,¹⁰ levelében úgy reagált rá, hogy ilyen szépen még sohasem írtak és nem is fognak írni róla.

1990-től haláláig kétszer jutottam el Debrecenbe. Mindig szeretettel fogadott, elhalmozott figyelmességeivel és azt ígérte, hogy Herder-díjra fog javasolni, ezt azonban már nem tudta teljesíteni. Rosszul esett, hogy haláláról és temetéséről senki sem értesített idejében, hadd tettem volna le koporsójára emlékezésem virágait. A virágok helyett most ezt az írást szánom szerény megemlékezésnek – addig is, amíg valaki, nálam hivatottabb, életművének jelentőségéhez mértten méltatja egész pályafutását.

IRODALOM

ANTAL Árpád

1999 A magyar nyelv és irodalom a Bolyai Egyetemen 1945–1959. In: FARAGÓ József et al. (szerk.): *A Kolozsvári Bolyai Egyetem 1945–1959. Megszüntetésének 40. évfordulóján*. Budapest. 105–106.

FARAGÓ József

1990/1991 *Gunda Bélával útban Európa felé*. Alföld. XLI . 8. sz. 75–81. és Korunk. I. 110–114.

1994 *Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányokról ötven év távlatában*. A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 2. (1994) 311–315; Nyelvünk és Kultúránk. 89–90. (1994). 125–128.; és Ethn. CV (1994). 663–667.

GUNDA Béla

1989 *A rostaforogató asszony*. Budapest

GUNDA Tamás

1995 *Gunda Béla irodalmi munkássága 1971–1996*. Ethn. CVI. 1037–1052.

KOROMPAY Gáborné (összeállította):

1971 *Gunda Béla*. (A Debreceni Kossuth Lajos Egyetem Tanárainak Munkássága. 2. Debrecen

KÓS Károly

1989 *Hermann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban*. Ethn. C. 176–188.

JEGYZETEK

¹ H.A./Herrmann Antal/: *Az E.K.E. (Erdélyi Kárpát Egyesület) a néprajzért*. Erdély VI. (1897). 149. Életét és munkásságát dr.Kós 1989 és kny. 1998. november 13-án a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke tudományos ülést szervezett a Herrmann által kezdet néprajzi oktatás centenáriumának tiszteletére. Az ott elhangzott előadások, két más szerzővel kiegészítve, igazi kis Herrmann Emlékkönyvnek minősíthetők: Gaál György, Voigt Vilmos, Paládi-Kovács Attila, Péntek János, Hála József, Katona Imre és Bálint Sándor dolgozatai a Kriza János Néprajzi Társaság Értesítőjének 1999. évi 1–2. számában jelentek meg, Márton Ferenc rajzos portréjával. Kurzusainak félévenkénti teljes jegyzéke a 17–20. lapon.

² Antal Árpád 1999, 105–106.

³ Gunda 1989, 276.

⁴ I.m. 277.

⁵ I.m. 279.

⁶ Bővebben: Faragó 1994.

⁷ Életéről és munkásságáról bővebben: Vincze Lajos: *Levelek Amerikából 1964–1990*. Közli Sombori Sándor. Sepsiszentgyörgy 1994. és Imreh István: *Vincze Lajos amerikai néprajzos levelei*. Korunk VI. (1995). 8. sz. 19–23. Halála után professzora két ízben is elbúcsúztatta, Gunda Béla: *Emlékezés egy bihari tudósra. Vincze Lajos nem múlt érdemei*. Hajdú-Bihari Napló XLVII (1990.dec.21.). 299. sz. 7. és *Vincze Lajos*. Néprajzi Hírek XX. (1995). 1. sz. 109–110. Nagyrészt Amerikában megjelent tanulmányainak, cikkeinek nincs összeállítva a teljes bibliográfiája.

⁸ Gunda 1989, 277. és 279.

⁹ I.m. 277. – Gazdag életművének bibliográfiája 1929-től 1971-ig: Korompay 1971. Nekrológia Lukács Lászlótól uo. 1025–1037.

¹⁰ Faragó 1990/1991.

Udvari István–Viga Gyula

Sztripszky Hiador néprajzi tevékenysége Erdély együttélő népeinek kutatásában

A *multikulturalitás* kifejezés igen gyakran bukkan fel napjaink tudományos fogalomtárában és – jobbára Európa új politikai térképének formálódásához társítva – a politikai szóhasználatban, de a közéletben is. Mostani alkalmazása azt sugallja, mintha a fogalom a 20. század végének liberális eszmerendszerében fogant volna, jóllehet annak valódi tartalma a Kárpát-medence több évszázada együttélő népeinek mindennapos gazdasági és kulturális gyakorlatát jelzi. Teljesen közönséges volt ez az egész problematika az intézményesülő közép-európai etnográfia számára, amelynek nemzeti változatai az első világháborút követően kialakított új országhatárok között avatták a tudósok civil kurázsijává az ezzel való foglalkozást. Pedig nem csupán a zenetudósok, nemcsak a kétségkívül különleges kvalitású Bartók Béla életműve szimbolizálja a szimbiózisban élő közép-európai népek sokszínű műveltségének kapcsolatrendszerét, hanem a néprajz számos jelesége is. Közöttük is elsősorban azoké természetesen, akiknek a térség állami összetartozása még közönséges adottság volt, s akik több szomszédos nép nyelvét ismerve, azok történetében és vallásaiban jól tájékozódva, tájajikon és polgárosodó városaikban otthonosan mozogva valóban részesei lehettek több (kulturális) nemzet örökségének. A 20. század végi kutatók többsége számára mindez ma már mozaikszerűen ragadható meg, de az elődök pályaképe érzékelteti egyfelől a régiek sokirányú tájékozottságát, az összetartozó részek egészének ismeretét, másfelől azokat az emberi töreket, meg hasonlóságokat, amiket a trianoni határok megvonása utáni helyzet számukra eredményezett. Csak látszólagos alternatívák léteztek, s – azon túl, hogy a tudománypolitika lényegében Trianon óta gátolta az integratív kutatást és gondolkodást –, ígéretes tudósi életutak siklottak ki a megoldhatatlan és megváltoztathatatlan helyzet következtében.

Megítélésünk szerint a magyar (és a közép-európai) néprajz sok tekintetben adós a szomszédos népek kutatása közös eredményeinek és tudománytörténeti mozzanatainak feltárásával. Rendkívül fontos lenne azok életpályájának a vizsgálata és bemutatása, akik két vagy több nép történetének, műveltségének a kutatásában is eredményesek voltak. Biográfiájuk megírása jószerevel több nép kutatóinak lenne közös feladata.

Jelen tanulmányunk csak szerény adalék lehet a fentiekhez. Az általunk kutatott életpálya eredményei több szomszédos nép tudománytörténetének örökségéhez tartoznak. Szeretnénk hinni, hogy *közös* örökségéhez!

*

Sztripszky Hiador magyar és ruszin néprajzkutató, bibliográfus, nyelvész, irodalomtörténész és műfordító, 1875. március 7-én született a Bereg vármegyei Selesztó községben. Görög katolikus lelkész édesapját hamarosan a vármegye Ruszkóc helységébe helyezik át, ahol aztán Sztripszky elvégezte az elemi iskolát. Középiskolai tanulmányokat Ungváron a Királyi Katolikus Gimnáziumban folytatott. 1893-ban tett érettségi vizsgát, ami után Budapesten beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. Hamarosan átiratkozott azonban Kolozsvárra, ahol a Ferenc József Tudományegyetemen régészeti, néprajzi és nyelvészeti előadásokat hallgatott. Diplomát, majd középiskolai tanári képesítést kapott, 1908-ban pedig néprajzból doktori címet szerzett.

Fokozatosan, de igen fiatalon kapcsolódott be a néprajz, illetve a tudomány intézményrendszerébe. 1901-ben (más forrás szerint 1904-ben) lett tagja az Erdélyi Múzeum–Egyesületnek – ajánlója az EME titkára, Szádeczky Lajos volt¹ –, 1903-ban pedig a Magyar Néprajzi Társaságnak; utóbbinak 1911-ben a választmányába is bekerült.²

Bár már egyetemi hallgató korában foglalkoztatták az Erdélyi Kárpát-Egyesületnél, s rendszeres gyűjtőmunkát végzett a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának megbízásából is, Kolozsvárott nem jutott néprajzos álláshoz. Ebben szerepe lehetett Sztripszky származásának, vallásának, a keleti kereszténység melletti elkötelezettségének, talán írásaiban felsejülő baloldaliságának is. Görög katolikus lévén, Kolozsvárott gimnáziumi tanár sem lehetett: a városban csak római katolikus, református és unitárius gimnáziumok voltak.³ (1906–1909 között – magántanári státusban – orosz nyelvórákat adott a kolozsvári egyetemen.) 1909-ben, talán Herman Ottó közbenjárására segédtanfelügyelővé nevezték ki Máramarosszigeten, ami talán összefüggött egy tervezett máramarosi múzeum elképzelésével is.⁴ 1910–1918 között a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának múzeumőre volt, majd 1918 legvégén – hivatalos kikéréssel – a Vallás- és Közoktatási Minisztérium kisebbségi osztályának miniszteri tanácsos rangú vezetője lett, majd néhány hét múlva az új Ruszka Krajnai Minisztériumban lett miniszteri tanácsos, ahol a rutén területek oktatásügyével foglalkozott. A tanácskormány idején a Jászi Oszkár vezette Nemzetiségi Minisztérium szolgálatába került: a Ruszin Népbiztosság egyik részlegének lett munkatársa, ami hamarosan beolvadt a Népbiztosságba. A proletárdiktatúra bukása után, 1919 nyarának végén önálló hatóságként alakult meg a Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma, melynek rutén főosztályán Sztripszky a közoktatási ügyek osztályvezetője lett. 1922 júniusában ez a minisztérium megszűnt, tisztviselőit rendelkezési állományba helyezték, akiket nem vett át valamelyik főhatóság, azokat kényszernyugdíjazták. Ez történt Sztripszkyval is: 1923-ban (47 évesen) nyugdíjba küldték, mivel az Országos Levéltárban az ő fizetési osztályában nem volt szabad állás. Ezután elsősorban filológiai és nyelvészeti tevékenysége volt jelentős: rendszeresen publikált. Szükös megélhetéséhez, orosz, ukrán, lengyel és szlovák nyelven hiteles tolmácsol-

lást és fordításokat vállalt. Kiterjedt filológiai munkássága mellett közreműködött a Tolnai Új Világlexikon elkészítésében. A bécsi döntés után aktívan bekapcsolódott a Kárpátaljai Tudományos Társaság Ruszin Nyelvi és Irodalmi Szakosztályának munkájába, s rendszeresen cikkeket írt annak kiadványaiba: főleg a *Literaturna Negyilja* és a *Zorja/Hajnal* számára. 72 évesen, 1946. március 9-én hunyt el Budapesten.⁵

Sztripszky Hiador néprajzi tevékenységének felét, jó évtizedet Erdély tudományos kutatására és muzeológiai feltárására szentelte. Tárgyi gyűjtéseiről és muzeológiai koncepciójáról máshol már megemlékeztünk.⁶ Alább tudományos kutatásainak néhány eredményét és összefüggését mutatjuk be röviden, abban a reményben, hogy mindez rávilágít az erdélyi tudományosság néhány kevésbé ismert részletére is. A levelezéséből itt közreadott részletek azt igazolják, hogy Sztripszky 1920 után is intenzív kapcsolatot tartott a romániai tudományossággal, s érdeklődése – igaz, akkor már főleg könyvszeti, filológiai vonatkozásokban – nem csökkent Erdély együttélő népeinek közös múltja iránt.

NÉPRAJZI SZEMLÉLETÉNEK KIALAKULÁSA

A Kolozsvárott eltöltött évek (1897–1908) meghatározóak voltak Sztripszky szakmai fejlődésében, látásmódjának formálódásában. Mindez egyaránt köszönhető néhány tudós személyiség közvetlen hatásának, s a város pezsgő tudományos-kulturális közéletének, melyben a honismereti, néprajzi, népnyelvi és helynévgyűjtő mozgalmak igen erőteljesek voltak. A kolozsvári évek alatt ivódott Sztripszkybe a népelet és a népnyelv együttes tanulmányozásának igénye, s a helynevek iránti érdeklődés is.⁷

A kolozsvári egyetemen Sztripszky diákévei alatt, 1898-ban létesült az ország első néprajzi tanszéke. Ez az egyetemes és magyar ethnographia professzora, Herrmann Antal (1851–1926) személye révén szorosan kapcsolódott az Erdélyi Kárpát-Egyesülethez (EKE), melynek Herrmann néprajzi előadója volt. Herrmann Antal oktatóként,⁸ az EKE néprajzi osztályának tiszviselőjeként, s az *Erdély népei* című lap szerkesztőjeként személyesen is, írásaival is hatott a fiatal Sztripszky kutatói szemléletének, érdeklődési körének formálódására. Herrmann előadásokat tartott a néprajzi gyűjtés módszertanáról is. Szerepe lehetett Sztripszky átiratkozásában is a kolozsvári egyetemre, ő ajánlhatta a fiatalembert a lembergi tanulmányútra is,⁹ mivel – *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című sorozat néprajzi szerkesztőjeként – rendszeres kapcsolatot tartott a galíciai lengyel és ukrán néprajzosokkal.

Erőteljesen tükröződik Sztripszky Hiador munkásságában a jeles történész professzor, Márki Sándor (1853–1925) hatása: a pozitivistá adatyűjtés Sztripszky munkamódszerének egyik fontos vonása lett. Bizonyos, hogy például a katonai vezényszavak történetéhez írott Sztripszky-közlemény

megjelentetésében¹⁰ Márkinak éppen úgy szerepe lehetett, mint Rákóczi és Kossuth történeti-folklorisztikai hagyománya feltárásának szorgalmazásában.

Különösen meghatározó volt Sztripszky szakmai fejlődésében Pósta Béla (1862–1919) régészprofesszor szakmai és emberi befolyása: a régészeti és a néprajzi anyag közötti „kontinuitás” különösen a halászat kutatásában egyértelmű szempont számára.¹¹ Ez a szemlélet a századelőn alapvetően jellemezte a régészet és a néprajz művelőit.

A néprajzi terepmunka gyakorlatába Sztripszkyt Jankó János (1868–1902) vezette be, akinek hatása – ha véleményét nem is mindig teszi magáévá – Sztripszky halászati közléseiben is felismerhető. (1900-ban például együtt leltározták az EKE néprajzi gyűjteményét.) Számos alkalommal közösen gyűjtöttek, s Sztripszky jelen volt akkor is, amikor – közös gyűjtőútjuk során – Jankó Borszéken 1902. július 29-én váratlanul elhunyt. Jankó választása vélhetően azért esett Sztriszkyre a közös munkákban, mert az jártas volt az orosz nyelvben. Bizonyára maga is inspirálta alig fiatalabb pályatársát, hogy az maga is célul tűzte a magyar halászat oroszországi párhuzamainak kutatását. Halászati publikációiban Sztripszky hivatkozta is az orosz összehasonlító irodalmat.¹²

Hatással volt Sztripszky néprajzos-muzeológus szemléletének alakulására Semayer Vilibáld (1868–1928), s vélhetően a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának több munkatársa is, akik a néprajzi tárgygyűjtésre kiképezték és különféle feladatokkal látták el.¹³ A budapesti és a kolozsvári néprajzi „körök” kapcsolata ebben az időszakban nagyon intenzív volt, mind a tárgyi gyűjtés és múzeumszervezés, mind a tudományos feldolgozó tevékenység vonatkozásában.

Mint Sztripszky levelezése elárulja, mind magánéletének alakulására, mind kutatói szemléletére erőteljes befolyást gyakorolt Herman Ottó (1835–1914) is. Több tanulmányában utal arra, hogy az alig ismert Erdély „valóságos tára a felfedezésre váró kincseknek”, ugyanakkor egy-egy eszköztípus, archaikus technika bemutatásánál kifejezetten Herman anyagának bővítését, az általa leírt halászeszközök elterjedésének keleti kiterjesztését jelöli meg céljaként.¹⁴ Herman Ottóhoz írott leveleinek egyikében meg is fogalmazza: „...régóta táplálódó reménységem, hogy a mester nyomdokiba lépve, megírom Az Erdélyi Halászat Könyvét...”¹⁵ Talán az is motiválhatta Sztripszkyt, hogy bizonyos értelemben Herman nyomdokain járt, aki 1864–1871 között Kolozsvárott dolgozott az Erdélyi Múzeum–Egylet gyűjteményében.¹⁶

Sztripszky Hiador ránk maradt, egyelőre töredékeiben ismert levelezése arról árulkodik, hogy fiatal korától intenzív szakmai kapcsolatokat ápolott több tudományszak jelsével. Mind a tudományosság századeleji helyzetének, mind integratív személyiségeknek köszönhető, hogy közülük többel egyaránt eszmét cserélhetett a levelekben is a néprajz, a nyelvtudomány, a könyvészet és még számos más diszciplína problémáiról, ahogyan maga is

érdemben tudott hozzászólni mindezek számos kérdéséhez. Megemlítjük itt a történész Iványi Béla (1878–1964), Karácsonyi János, a nyelvész Horger Antal, Melich János, Pais Dezső, Szily Kálmán, az irodalomtörténész Horváth János és Szilády Áron (1837–1922), s számos más tudós nevét. Hasonló példákat hozhatnánk a szomszédos népek kutatóinak köréből is.¹⁷ Frissen szól hozzá új könyvekhez, tanulmányokhoz, közöl azokhoz történeti, szlovák, román, ukrán nyelvészeti adatokat, recenziókat ír, s nem véletlen, hogy pl. az ő halászlát kötetét is Cholnoky Jenő és Kelemen Lajos ismerteti.¹⁸ Az utóbbi személyiség, Kelemen Lajos – amint ezt az írásunk függelékében közreadott levél is jelzi –, a trianoni határok megvonása után is kapocs Sztripszky és az erdélyi magyar és román tudományosság között.¹⁹

Sztripszky Híador szülőföldje és az általa rendszeresen kutatott Erdély hagyományos népelete és tárgyi néprajzának világa adta tehát a fiatal kutató érdeklődésének keretét, ami Kolozsvárott folyamatosan töltődött fel a magyar néprajz legjobbjaival. Szellemi horizontja azonban – nyelvtudása révén is – hamar kiterjedt a szláv népek irodalmára. Nem csupán az összehasonlító adatokat kezelte biztonsággal, hanem a történelmi és néprajzi folyóiratokban szemlélte is a szláv irodalmat. Érdeklődése a néprajz – és a már említett történettudomány és régészet – körén is túlnő: Kolozsvárott ivódik bele a népnyelv adatainak és vizsgálatának fontossága, a filológiai és bibliográfiai készség, a muzeológiai tevékenység tisztelete.

A KÁRPÁT-MEDENCE EGYÜTTÉLŐ NÉPEI SZTRIPSZKY HIADOR KUTATÁSAIBAN

Sztripszky életműve azt sugallja, hogy fokozatosan értek meg benne azok a néprajzi kérdések, amelyekben erősödő filológiai felkészültsége, nem utolsósorban nyelvtudása révén mélyült el. Fontos egyezéseket mutatott ki a magyarság és a környező népek szájhagyományában, amit ő a térség műveltségének organikus egységéből vezetett le. Ezek sorában megkülönböztetett figyelmet érdemel a rutének Kossuth-kultuszáról írott tanulmánya, ami a magyar-rutén érintkezések minta értékű felvetése.

A két nép, különösen a ruszinok hagyományában, de a történeti és néprajzi szakirodalomban is ismert a magyarok és a ruszinok történeti kapcsolata, s az, hogy a ruszin *Rákóczi népe, gens fidelissima*: a nagyfejedelem hűséges híve. Máig kevésbé ismert a szakmai körökben is, hogy Kossuth Lajos alakját is megőrizte a ruszin népköltészet. Sztripszky 1907-ben önálló tanulmányt szentel a kérdésnek *Kossuth Lajos a rutén népköltészetben* címmel, melyben karakteres véleményt fogalmaz meg a két nép kulturális egymáshatásáról.²⁰ Az írásnak már a címe tartalmazza azt a problémafelvetést, ami szerzőjét valójában egész tudományos pályáján foglalkoztatta, s érezhetően jelen volt magánéletének színterén is: miként, milyen hatásokra formálódott ki a ruszin (népi) kultúra 20. század eleji állapota, hogyan és

miben hatottak egymásra a Kárpát-medence északkeleti térségében együtt-élő népek, s miért olyan karakteres a magyar nyelv és kultúra befolyása a Kárpátok nyugati oldalán élő kis ruszin (rutén) nép műveltségére.

A Kossuth-tanulmányában sem hagyott kétséget, hogy a magyar–ruszin érintkezéseknek, illetve a ruszinság által átvett műveltségi elemeknek ez csak az egyik példája.

„Köztudomású, hogy a magyarországi rutének ethnosa mennyire át meg át van itatva magyar elemekkel. Nyelvüket helyenkint magyar szótár nélkül a külföldi rutén nem érti meg; tánczuk, viseletük, építkezésük, dal-lamaik ötven százalékban magyarok, földéhségük és érzelmük pedig egészen magyar. Így hát egészen rendjén való dolog, hogy Kossuthról és Rákócziról olyan gyakorta emlékszik meg dalaiban... A hazai ruténség Bocskai óta állandóan a magyarsággal együtt vett részt minden nemzeti mozgalomban. Ennek egyik oka a politikai viszonyokban keresendő, a melyben a ruténektől lakott vármegyék az önálló magyar Erdélytől függöttek. A másik ok, a mely miatt galíciai s egyáltalán határon túli fajbelieitől művelődés tekintetében elszakadt és élete teljesen magyar irányt vett, a földrajzi helyzetben található. A merre a vizek alá folynak, arra felé vezető dik a népek gazdasági és így művelődési érdeke. A többi ruténség lengyel, tehát mégis csak szláv befolyás alá került, a mely alól a legújabb idők nemzeti öntudatmozgolóadásai következtében már fölszabadult...”²¹

Tanulmányában olyan szövegeket közölt, amelyeket a huculok ismertek elsősorban, mind Galíciában, mind Bukovinában, valamint a Tisza-völgy falvaiban. Különös hangsúlyt kapott nála az, hogy a galíciai–bukovinai huculok szókincse tele van magyar elemekkel, s hogy magyar nyelvi alakok már 16–18. századi szövegemlékekben is felbukkannak.

„Van ugyan majdnem az összes osztrák ruténségnek nyelvében is egy és más magyar szó pl. legény és betyár szavakat majd mindenütt használják, de sehol oly tömeges magyar hatást nem tapasztaltunk, mint éppen a huculoknál.”²²

A nyelvi különbségek ellenére, a térség nagy kulturális egységében értelmezi az *igricek*, a középkori énekmondók szerepét. A problémát a magyar–szláv kapcsolatok példajaként exponálja. Rámutat, hogy az énekmondók elnevezése a nagyoroszban *igrok*, viszont a ruténben *ihrec* (igrec), s felveti, hogy az Árpád-kori helynevek Krassó és Ung vármegyékben is sejtetik azok falvainak meglétét. Az *igricek* modern utódainak véli az énekes koldusokat, s azok – recitálón előadott – szövegeit is közli. A szövegek elemzése azonban nem részletező nála (pl. nem figyel fel a *Paradicsom kő kertjében...* kezdetű szöveg történetére és elterjedésére). Sztripszky felvetéseit azonban az *igricek* kapcsán az újabb kutatások jórészt igazolták.²³

Az Erdélyi Múzeum 1909. évi kötetében tanulmányt közölt Máramaros, főleg a Tarac és a Talabor völgye ruszinjainak halottasházi játékaikról. Az egyik játék során az *állatalakoskodók* igazi farsangi bohóságot adnak elő, aminek rutén neve *lopátká* (lapátolás). Ennek első két része általánosan ismert volt a keleti rutének között Ungtól Máramarosig. Érdekes alakja volt – a *nagyapó*, *nagyanyó*, a *molnár* és *molnárné* mellett – a *malom* figuráját alakító, fején rostát tartó, letakart szereplő. A harmadik játékrész a *kecskés játék*, amit a rutének vásári jelenetként, *zsidó* és *zsidó pásztor* figurákkal jelenítettek meg; utóbbi táncoltatta a kecskét. Sztripszky további játékokat is leírt, s jelzi, hogy a rutének csak a halottas házban úzik az alakoskodást, s hogy szerinte valójában a karácsonyi játékok szorultak ki a halottasházba. Mindezt a földrajzi környezettel magyarázza: a távolságok, szórványtelepülési adottságok miatt éjjel nem lehet hazamenni a virrasztóból, ugyanakkor a játék szereplői és kellékei (menyét, tűz, zsidópásztor stb.) ugyancsak a hegyvidéki életmód közreműködői. Sebestyén Gyula véleményével szemben, Máramaros több vidékéről is igazolta az alakoskodás meglétét.²⁴

Sztripszky szemléletében már igen fiatalon komplex módon jelent meg az anyagi műveltség elemeinek, a társadalom jellemzőinek és a vallási-folklorisztikai vonatkozásoknak az értelmezése. A földrajzi, táji adottságokat mindenütt a műveltség legfőbb meghatározójának tartotta. „A történelmi tényezők is hatalmas eszközök a népek kulturális életében, de a legnagyobb úr mégis csak a földrajz mindörökké. A föld, a levegő, az éghajlat: ezek parancsolnak a tömegbe verődött embereknek, ezek szabják meg sorsukat.”²⁵ Megfogalmazásában az *etnográfia* a kutatók tudománya a népről, a *folklor* viszont magának a népnek a tudománya. Az utóbbi persze elsősorban a rutének vonatkozásában foglalkoztatta, bár – kialakulásában, életfeltételeiben és korai vallásában hasonlónak tartva ahhoz – rendre kitekintett a román-ságra is. A keleti kereszténységnek és egyháznak a két nép egész kultúrájában és habitusában meghatározó szerepet tulajdonított. A keleti egyházat, illetve annak követőit többször összevetette a nyugatival és annak híveivel, s egyértelműen a keleti egyház gyengébb szervezetében vélte felfedezni annak okát – mivel az egyház szervezeteit nem építette ki –, hogy a kereszténység a pogány időkben a szellemeket is átvette. A *ráolvasásokat* a templomon kívüli kultusz eszközeinek tartotta, s rámutatott a keleti vallás papjainak szerepére az ördögűzésben, az esővarázslásban. (A keresztény vallás szent alakjai szerepelnek benne, az új vallás terjesztésének eszközei lesznek.) Felhívta a figyelmet a *román pap* illetén szerepére is.²⁶ Szerinte a Kelet volt a régi és az új vallás keveredése folytán előállt *babonák* első rendszerezője is. Itt a *bogumilizmus* szerepét húzza alá, ami az ördögkultuszt szállította Nyugat-Európának, s a régi természeti vallásokban csírájában mindenütt élő rossz szellemét egész teljességében kifejlesztette. Rámutatott, hogy „Magyarország földrajzi helyzeténél fogva ugyan inkább Nyugat-Európa-hoz tartozik, társadalmában azonban igen sok keleti hatást is őrzött meg.” A ráolvasások szerinte magyar–rutén, magyar–román (nála oláh) szövegbéli

analógiák, amelyeket keleti papok által másolt román és rutén könyvek őriztek meg.²⁷

A fentieket is tükrözi érdeklődése a korai ruszin és román könyvek iránt. Ebben az egyházi és világi irodalom problematikája éppen úgy foglalkoztatja, mint a liturgia története vagy a nyomdák és nyomtatványaik históriája. A fentebb említett, komplex látásmódját leginkább *Szegedi Gergely énekeskönyve* kapcsán figyelhetjük meg. A könyvben, egy, a 16. században magyar nyelvről románra fordított református énekeskönyvet, amit 1911-ben fedezett fel antikváriumi böngészése során, ill. annak keletkezéstörténetét elemezte. (Mint Sztripszky utalt rá, a munkát eredetileg ő írta meg, de Alexics Györggyel utóbb társulva, a „munka nemcsak kultúrtörténeti részében nyert mélyítést, hanem ehhez az énekek román nyelvészeti ismertetése is csatolható.”²⁸) Felvázolta azt a környezetet, a ruténség és románság 17. század előtti műveltségének állapotát, ami a munka keletkezésének háttérét jelenti. Ennek során önálló fejezetet szánt a görög vallású hazai népek etnikuma és műveltsége egybevetésének is. Rámutatott a románság és a ruténség műveltségének számos egyezésére, s felismerte, hogy ez az egyezés kiterjedt a vallásra és az államjogi helyzetre: abban, hogy a ruténeket és a románokat jövevényeknek tekintették, s hogy ezek a népek politikailag a múltban súlytalanok voltak, szerinte részben a keleti vallás volt az előidéző. „A görög vallásból fakadó erkölcsi felfogás, a miszticizmusra hajló természet, a babonák tengere, az egyéniség teljes elnyomása az egyházéletben, a hierarchia autokratikus iránya stb. tökéletesen azonos vonások a két népben.”²⁹

Bár a kultúrabeli különbözőség s az elmaradottság és igénytelenség okának földrajzi okaira is rámutatott, s a városok hiányát is meghatározó jelentőségűnek vélte, úgy látta, hogy az egyháznak, mint a régi idők egyetlen kultúrtényezőjének volt talán a legdőntőbb szerepe. A nyugati egyházhoz képest keleten az egyháznak nagyon fogyatékosak voltak az intézményei, s így „nem vihette híveit a kultúrában olyan tempóban előre, mint az a Nyugat történt”.³⁰

A kötet egészének ismertetésére itt nem térhetünk ki, csupán utalunk rá, hogy a kálvinizmusnak a románságra gyakorolt hatásán túl, igen sok vallási és folklorisztikai adatot közölt a hazai görög rítusú népek, főleg a rutének és románok históriájából, vallási néprajzából. A munka, különösen annak a nyugat és kelet műveltségi tényezőit összevető fejezete, érdemes lenne a vallási néprajz kutatóinak részletes elemzésére. Igaz ez Sztripszky más, nyelvészeti közléseire is.

Bár a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán dolgozott, az 1910-es évektől Sztripszky kevesebb néprajzi dolgot publikált, mint tevékenysége első évtizedében. Ugyanakkor a budapesti évek megtermékenyítették könyvészeti tevékenységét. A főváros könyvtárai, antikváriumai ehhez kitűnő lehetőséget teremtettek. Ezt igazolja recenzióinak gyarapodó száma is. Olykor tanulmány értékű ismertetéseket közölt a szláv nyelvű folyóiratokról,

s bizonyára személyesen is jelentős befolyása volt arra, hogy a néprajzi kiadványok szerkesztőinek figyelme megnőtt az orosz kiadványok iránt.

Az 1910-es években több néprajzi tárgyú írása jelent meg a Vasárnapi Újság, a Görög Katolikus Szemle, a Pesti Hírlap, az Erdélyi Lapok, a Máramaros és más újságok hasábjain. Széles látókörű, több témában otthonosan mozgó, szemléletében kiforrott kutató rajzolódik ki előttünk apróbb írásai-ból is.

Ha azt nézzük, hogy Sztripszky néprajzi-folklorisztikai életműve lényegében két évtized munkájának termése, akkor egy igen eredményes és gazdag pálya áll előttünk. Ha etnográfiai-folklorisztikai munkáihoz hozzátesszük a könyvészeti és irodalomtörténeti, valamint nyelvészeti és fordítói tevékenységét, akkor egy komoly, igen jelentős életpálya bontakozik ki. Ha azonban annak okait keressük, hogy Sztripszky munkássága miért oly kevésbé ismert a magyar néprajzban, akkor csak részben jelent magyarázatot, hogy élete delén abbahagyta a néprajzi tevékenységet. Kellő adatok hiányában nem lehet a kérdésre szabatos választ adni. Bizonyos azonban az, hogy Sztripszky érdeklődésében már az 1910-es évek elején bekövetkezett egy erőteljes váltás, ami főleg a rutén műveltség korai történetének, a térség vallási és művelődéstörténeti históriájának megismerésére inspirálta. Ebben benne volt – olykor alig burkolt – elkötelezettsége a marginális helyzetben levő rutén népcsoport helyzetének javítására, művelődésének elősegítésére. Ezekben a kérdésekben olykor nagyon markánsan veti fel az egyház szerepét és felelősségét is. A néprajzban szerzett tudását, ismereteit is egyre inkább a szülőföldjén szeretné hasznosítani. Elkötelezettsége és felkészültsége természetes módon sodorja bele a politikába, szerepvállalásba, ami aztán akkor is tragikusan kettétöri életpályáját, ha az továbbra sem lesz tudományosan kevésbé sikeres, eredményes.

Néhány folklorisztikai gyűjtése feldolgozatlan maradt, ezek azonban vélhetően csak töredékei az elkallódott, esetleg lappangó életmű-résznek. Néprajzi feljegyzések töredékei (falucsúfolók, katonadalok és -történetek, népi verselők anyaga stb.) éppen úgy tanúskodnak elmaradt terveiről, mint *A magyar néprajzi irodalom kalauza – Magyarország időszaki sajtójának néprajzi cikkei* címmel tervezett kiadvány töredéke, ami a 18. századtól a 19. század derekáig átvizsgált hírlapirodalom adatait tartalmazza. Töredékes hagyatéka több székely falu helyneveinek (pl. Kézdimártonfalva, Torja, Kotormán, Agyagfalva stb) gyűjteményét is őrzi.³¹

Vélhetően nem csupán tudományos érdeklődése, hanem életének alakulása is belejátszott abba, hogy kiterjedt könyvészeti kutató munkát végzett a régi magyar irodalom határon túli gyűjteményekben levő emlékeinek feltárásában is. Tanulságosnak érezzük itt közreadni Gyalui Farkas (1866–1952) három levelét, amelyek nem csupán Sztripszky érdeklődésére világítanak rá, hanem az ugyancsak kiváló erdélyi könyvtártudós személyiségére, valamint arra a komoly és nehéz feladatra, ami a több ország polgárává vált magyar kutatók megsegítésében az erdélyi értelmiségi elitre hárult.³²

1.

(gévelt postai levelezőlap)

Kolozsvár, 1937. március 1.

Igen tisztelt Tanácsos Úr, Hülés, állítólag influenza miatt, csak most szabadultam ki a szobafogságból és ezért késett néhány nappal válaszom. Kelemen Lajos barátommal találkoztam ez ügyben. Kijelentette, hogy ő lemásolja a szükséges első mondatokat a 8 fejezetből. Evégből – ezért nem tudtam én azonnal lemásolni –, szükséges a könyvet kikeresnie, ami, tekintettel arra, hogy a R.M.K.-t párszor átköltöztették egyik helyről a másikra, nem megy olyan gyorsan. Ez az egyik. A másik, hogy K./elemen/ rengeteg módon el van foglalva. Ketten-hárman vagyunk az itt maradottak közül, akikhez mindenféle ilyen adatra vonatkozólag fordulnak. Nekem most két hét alatt két helyre kellett Peteleire vonatkozó adatokat és készelt kérdésekre dolgoznom, teljesen ismeretlen egyéneknek. Hát még Kelemennek! Biró V. szintén beszélt, vagy átküldte levelét K./elemen/-hez. Ami a piaristák, helyesebben a róm. kath. főgimnáziumban levő könyvtár tíz !/! ismeretlen könyvét illeti, ez legenda. Méltóztatassék ez ügyben Dr. György Lajos könyvtárigazgató úrhoz fordulni. /Liceul Romano Catholic str. M. Cogalnicanu. 2./ Amennyiben értesülnék Kelemen Lajostól, hogy kikereste a szóban lévő könyvet és még nem másolta le a szükségeset belőle, magam is szívesen leírom.

Őszinte és türelmes híve: Dr. Gyalui Farkas

Str. Eminescu 6. Cluj

2.

(gévelt postai levelezőlap)

Kolozsvár, 1937. április 3.

Igen Tisztelt Tanácsos Úr, Megírtam már, annak idején b. levelére, hogy szívesen lemásolom a Pázmány-könyv fejezeteinek kezdetét, ha hozzájuthatok. Beszéltem akkor Kelemennel, aki azt válaszolta, hogy a R.M.K. most újból rendezés alatt áll és amint kezébe kerül a könyv, ő maga megcsinálja a dolgot. Most ismét, kétszer is beszéltem vele, újból azt felelte, amit először jelentett ki. Ebben a dologban tehát hiába fordul hozzám, aki 1926 nov. 1-e óta nyugdíjban vagyok és, aki nem rendelkezhetem abban, hogy valaki a könyvtárnál teméntelen dolgát félre téve, soron kívül, kikeressen egy könyvet és másoljon belőle. Ha és mikor megteheti, úgy is megteszi. Ami György Lajost illeti, ő két folyóiratot is szerkeszt és nem tehetem azt, hogy elmenjek hozzá, hogy sürgessem arra, hogy válaszoljon a Tanácsos úr levelére, mert teljesen az ő joga, hogy mikor feleljen, vagy írjon valakinek. Ő is rengeteg módon elfoglalt ember. Így, mindkettőre vonatkozólag csak azt mondhatom, jó lélekkel, amit a debreceni csizmadia mondott, mikor

58

egy barátjával vacsorázzván a vendéglőben, a pincér a fizetés erányában érdeklődött nála. Mire a csizmadiánk, barátja felé bökkve, szólt: „a szomszédban rejlik az elégtétel”. Hogy azért, mert adatokat nem tud kapni a Tanácsos úr, hamarosan, kulturbotrányt követnének itt el, ismerve az itteni viszonyokat, alig hiszem. Gyufa pedig elégett, kialudt, kifűjták és most várja, hogy az örök fényesség gyufája világítson neki, immár 71-ik esztendejében. Azt, amit közvetlenül megtehetek, mindig megtettem a tudományos kutatás számára. Ez esetben egyszerűen lehetetlen többet tennem, most.

Kiváló tisztelettel Dr. Gyalui Farkas

3.

(kézirásos postai levelezőlap)

Kolozsvár, 1937. április 16. este.

Igen Tisztelt Tanácsos Úr,

most jövök György Lajos drtól, akihez az ő folyóiratát illető dologban fordultam. Igy alkalmam volt a Tanácsos úr dolgában beszélni vele, ami így nem vehető sürgetésnek. Értesültem tőle, hogy válaszáat néhány nap előtt már el is küldte. A Pázmány könyv ügyében ő is megtett, amit tudott, de a könyvhez ez idő szerint ő sem tud hozzájutni. A Tanácsos úr láthatja, hogy nem rajtunk múlt kívánságának ez idő szerint való megakadása. Érdekes, hogy Gy./örgy/ L./ajos/ szerint 5 unikum van a vezetése alatt levő kvtárban. Ezekről mitse tudott senki. Ő fiókokban elteve találta. György L. kulturális érdemei egyszerűen halhatatlanok. 1893-ban mozgalmat indítottam, hogy a 3 főgimnázium könyvtárát tegyék nyilvánossá. Az unitárius könyvtár vezetője: Kanyaró Ferenc, gúnyolódott velem újságban. Rövid idő múlva agylágyulásban halt meg, teméntelen kárt okozva k.tárának. A ref. kollégium ktárvezetője, Szabó Samu, a kollégium iránt való hálátlansággal !!! vádolt. Megjegyzem, soha semmilyen kedvezményt nem kaptam az intézettől. A kath. főgimn. igazgatója, Vajda Gyula, a pohos kövér és buta barát, haragudott reám és magához hívott, hol pálinkával kínált. (Soha sem ittam szeszt.) Évtizedek múltán György Lajos megnyitotta a könyvtárt olvasóteremmel. A másik kettő is követte valamennyire – a ref.koll. olvasóteremmel – példáját. György Lajos az Erd./élyi/ Múz./eum/ szerkesztésével nagy-nagy szolgálatot tesz a tudománynak. De tönkre is teszi magát, sehova se jár, éjjel nappal dolgozik. Az ily önzetlen munkáról Bpsten még fogalmuk sincs az embereknek. Talán a Tanácsos úrnak igen, mert fontos mű, nagy bibliográfiai forrásmű dolgában buzog. Velünk azonban mitse törődnek fönn, ami nem volna baj, ha ott néhány jól megfizetett proféta nem próbált volna szidni minket, akik itt maradtunk, ahelyett hogy Bpstre mentünk volna – Méltóságos mártiroknak.

Üdvözl/i/: szeretettel és kulturszégyen nélkül:

Gyalui Farkas

SZTRIPSZKY ÉS A VLACH PROBLEMATIKA

Amint arra fentebb már utaltunk, Sztripszky egész látásmódjára jellemző a Kárpát-medence népeinek interetnikus kapcsolataiban, azok tradíciójának szimbiózisában, folyamatos egymásra hatásában való gondolkodás. (Ennek 20. század eleji állapotát számos vonatkozásban nem csupán hosszú történeti folyamatok összegződésének vélte, hanem olyan organikus egységnek is, amit a trianoni döntés mindegyik rovására bontott meg. Alapvetően a Kárpát-medence népeinek integrációját vallotta, s az 1920-ban bekövetkező változások – személyében, egzisztenciálisan is érintvén őt –, jószerevével további élete során feldolgozhatatlanok voltak számára.)

Az *együttélő népek* – ahogyan azt Sztripszky már az 1930-as évek elején fogalmazza – közös múltjának vizsgálata törvényszerűen viszi el a bonyolult és szerteágazó vlach problematika területére. Az Alexics Györggyel közösen írott, fentebb már idézett műben Sztripszky kifejti, hogy Magyarország keleti felében, az országhatár mentén, Orsovától kezdve Brassón, Besztercén, Munkácson keresztül, egészen a Szepességig egy nagy ívben, szinte megszakítatlan láncolatban „majdnem ugyanazon ethnosú lakosság él: Románok és rutének”. Ezek a 17. század végéig kifejezetten pásztornépek voltak, ezt a vonásukat később is sokáig megtartották. Műveltségük nagyon lassan és nagyon keveset változott, a változások inkább a különböző medencék peremén, az alacsonyabb térszíneken zajlottak, ahol valamelyest városi hatások is érvényesültek. A román és a rutén nép a létfenntartás földrajzi környezetében és életmódjában tökéletesen megegyezett.³³ Főleg a szórványtelepülésekkel, az elzárt völgyekkel, a városok hiányával magyarázta azt az elszigeteltséget, amit egyaránt jellemzőnek vélt a kényszerű földművelésre, a népi építkezésre, viseletre. „A földrajzi körülményektől megszabott életmód az első oka tehát annak, hogy a román és a rutén köznép a XVII. századig hazánkban minden más nép mögött kultúrában olyannyira és pedig egyformán visszamaradt.”³⁴

Levéltári kutatásai hívják fel a figyelmét azokra a helynévi egyezésekre, amelyek a Kárpátok keleti ívén, román, rutén és szlovák területeken egyaránt kapcsolatba hozhatók a vlach pásztorok vándorlásával. Bár ma már tudjuk, hogy a vlach jogú vándorpásztorok helynévi (és műveltségi) hagyatéka nem azonosítható olyan módon sem a románság – ahogyan Sztripszky véli –, sem más etnikum örökségével, s különösen az Északi-Kárpátok vlach kolonizációja erősen vitatott kérdés,³⁵ mégis érdemes megismerni ebben a vonatkozásban is érdeklődését, széles tájékozottságát. A kérdéskör Sztripszky nyelvészeti közléseiben, szómagyarázataiban is publicitást kapott, amelyekben amúgy is nagyban támaszkodott etnográfiai tapasztalataira. A Magyar Nyelvben már 1924-ben közölt *Sztronga, esztrengába fog* című írásában nem csupán a kifejezés elterjedésére, a különböző vlach jogú pásztornépek nyelvi-kulturális érintkezésére mutatott rá jó érzékkel, hanem a kárpáti pásztorok kódtechnikájának regionális összefüggéseire és üzem módjára is.

Korrigálta Takáts Sándor véleményét, aki a *sztronga* szó másodlagos jelentését, az adózás nemét értette a forrásokból. Sztripszky igazolta, hogy az adót a próbafejés alapján rótták ki, a sztronga pedig elsődlegesen 'fejőnyílás' jelentésű; az a hely, ahol a pásztorszálláson a juhokat fejésre megfogták.³⁶ A problematika élete végén újra visszaköszönt egy rövid írásában. Ugyancsak Takáts tévedését korrigálta a *bajka-juhról* írott dolgozatában, rámutatva, hogy a *bajka* nem juh fajta, hanem – helyesen – *lajka*, ami barna arcú leányt, fekete juhot jelent, ebből a *rajka* barna leány és a *rajko* cigánygyerek. Fontosabb azonban ennél írásában, hogy a szlovákiai magashegyi pásztorkodás terminológiája kapcsán felsorolta annak vlach (szerinte román) jövevényszavait, s számos román eredetű helynevet említett Trencsén és Zemplén vármegyék területéről.³⁷ Ahogy otthonosan mozgott a román, rutén, lengyel és szlovák nyelvben, hasonlóan kitűnően tájékozódott a problematika történetében is. Maga a vlach kérdéskör sok tekintetben ma is tisztázatlan, számos bizonytalanságot rejt, Sztripszky korabeli vélekedése bátran megállt, s tudósi kvalitását dicséri.

Az alábbi levelei részletezően foglalkoznak az öt leginkább érdeklő kérdéssel, de rávilágítanak Sztripszky élettörténetének eddig kevésbé tudott összefüggéseire, személyiségének egyes vonásaira is.

1. Levél Drăgan professzorhoz³⁸

Budapest, I. Lógodi – u. 5.

1933. január 2.

Stimate Domnule Profesor!

Nu sum Român, stau totuși nu departe dela românismul; nu știu românește, sum totuși în situațiune a determina de e sună ceva românesc sau nu, cînd e vorba despre lucrul filologie.³⁹

Hónapok óta gyűjtöm az anyagot annak a kérdésnek tisztázásához, kik voltak a Slovensko területén egykor szerepelt Valachi, Valasi: vajjon vérbeli és nyelv szerinti románok-e, avagy ez a szó egyáltalán foglalkozást, pásztorkodást jelentett volna e, és nem nemzetiséget. Az irodalomban van két párt: az egyik szerint románok voltak, a másik szerint rutén és szlovák pásztorok. Én e két nemzet szerint éppen a középen vagyok származásomnál fogva s így nagyon érdekelt a dolog, tehát hozzáfogtam a kibogozáshoz. Minél többet foglalkozom vele, annál inkább megerősödik a hitem, hogy itt mind a két félnek igaza van, azonban a dolog alapja mégis csak román.

Én a szlovák nyelvet jól ismerem, a ruszin etnografiát szintén s így a kettőt nagyon hasznosan tudom összehasonlítani a vonatkozó román adalékokkal. Eddigelé a szlovákban mindössze 15 román szót tudtak kimutatni, csupa juhgazdasági terminust, aminő a klag, putera, bryndza, komárnik, strunga; én azonban abban a helyzetben vagyok, hogy 60-nál

több szóról tudom kimutatni a román származást és pedig nemcsak a pásztoréleti terminológiából, hanem olyan kultúrkörökből is, amelyek arra vallanak, hogy a románok benső, társadalmi hatást is gyakoroltak a szlovákokra. Ilyen a brona (rom. brumă), čarap (ciorap), druga, frumbija, kopil, motaj (mutuiu), murgasty, redikanie, riava (rîu); de sőt szófűzést is találtam: trci-prci, ami teljesen azonos a román tîrță-pârță și nimică szó-lással!

A topografiai nevek azonban sok bajt okoznak nekem. Ilyen tömérdek sok van a szlovák nyelvterületen, vezetnek köztük a Minčol, Magura, Kikul és Kičera hegynévek Máramarostól végig a Tátravidéken egészen Morvaországig. Nagyon szeretném tudni véleményét, Professor úr, különösen az utolsó háromról, mert én nem bírok velük boldogulni.

Első sorban nem értem, miért nevezték el a románok Minčol – Menčol-nak a hegyet kicsinyítve (muncel), holott magasságuk elég tekintélyes: 1200–2000 méter!

A Magura szóról alig tudok valamit; csak annyi biztos, hogy semmi köze a szláv gora-hoz. De hát akkor mit jelent a románban?

A legjobban érdekel és izgat engem a Kikul és Kičera, mert erről még csak megfajtési kísérletet sem olvastam. Slovenskon igen sok helyen fordul elő ez a két név, van belőlük vagy száz. Annyit látok, hogy a két szó etymologiailag összetartozik, mert hiszen az egyikben, amely még az eredeti -ul román articulust is megőrizte, benne van a második is, a Kičera, deminutív alakban. A szlovák helyesírás k után nem enged-i-t írni, hanem csak ypsilont, s emiatt szlovák szövegekben, térképeken ezek így íródnak: Kykul, Kyčera.

Könnyebb tájékozódás kedvéért ideírom román orthográfiával a változatokat:

Chicera, Chicira, Chiciara, Chiciura, Checera, Čăcera, Căceara, Căcira, Chiciora, deminutív alakjaik pedig: Chicerani, Chicerela, Chicerca, Chircira, Chiciurca, Chiciürca, Căcerca, Checerca, Chiciarca, Checiorca, Chiciorca.

Ezeknek egy része Bereg-Máramaros ruszin vidékéről való, másik részei slovenskoi. Azonban a Chicul (slovakosan Kykul, lágy l hanggal) csakis Slovenskóban él, de annál sűrűbben: Árva, Liptó, Turóc, Zólyom megyékben. Az egyik Kykul alatt van Valča nevű havasi falu. A legrománosabb hangzású valamennyi között a Chiciora alak.

Ha már most figyelembe vesszük, hogy a román deminutívum alakja -or, -șor (tatîșor, podișor), könnyű dolog kapcsolatot találni Chic(ul) és Chiciora között – alakilag.

De már most mi a jelentése a chic-nek? Lehet válogatni benne, mint a cseresnyében.

Chică: 1) Schopf, Zopf 2) Schwarzkümmel, nigella damascena, kirchenslav. kyka, srb. bulg. kika = Zopf

Chicheriță: 1) *Schafbremse, nelophagus ovinus; Pferdebremse, hyppobosea equina, tăun de cal, de ovie = bögöly, tabanus bovinus*

Chiciură: *Rauh frost, Reif, dér, Mold. promoroca a ruszinból (Tiktin).*

De ha helytálló itt is a román p – c hangváltozás, akkor gondolnunk lehet a picior szóra is, amelynek egyik jelentése hegycsúcs, Ausläufer eines Berges: „Vîrful muntelui se rămurează în mai multe culmuțe, numite picior” Jip. Răur. 256. Ennek moldvai változata pedig egyenest chicior és chicior!! Etym. lat. petiolus.

Azonban hegylábna nem lehet gondolni, mert ez a hegy talpát, alját jelenti a magyarban, Bergfuss a németben. Mi lehet hát az a chicior? Miert vette volna nevét a lábtól, ha jelentése culmulitá?

Ebben a dologban bátor vagyok Önhöz fordulni, kedves Professor úr, szíves segítségért. Önöknek ott Clujban van alkalmuk és képességük e szónak meghatározására, hiszen nem csak Ön és Pușcariu úr a filologusok, hanem a geografia sőt a geológia professorának szakvéleményét is meghallgathatják.

Nagyon lekötelezne, ha valamelyik tanítványával összeíratná nekem a Chiciora előfordulási helyeit Erdélyben, esetleg a Chicul -t, Măgurát is.

Hihetetlenül érdekes dolgokra bukkan néha az ember az ilyes kutatások közben. Például 1549 évi feljegyzésben találtam ezt: Coloni arcis Murany solvunt censum Valachorum, idest agnos tres, agnellos 2, caseum brynzae tonnam unam, praeterea unum agnum, usi tato nomi ne ab ipsis prazoviti vocatum. A szlovák nyelv nem ismeri, küldt róla, hogy szerb szó, heréletlen kost jelent, de az is, hogy itt 1462-ben tanúkihallgatás folyt a következők bemondásai szerint: Stevkovič, Endrekovič, Varisnitovič, Erdelevič, Petissovič, Stefanovič, Pondrankovič, Tomovič – egytől egyig szerb nevek! Igazi nemzetközi vásár volt tehát Slovensko a 13–18. századokban éppen a juhok révén.

Szívésségét iparkodom meghálálni, ahogy csak tőlem telik. Itt küldök egy kis apróságot, régi román iratot, talán hasznát fogja venni. Nevezetessége az, hogy még Alexics barátom sem tudja elolvasni, nem hogy én tudnám. A háború alatt került ide eredetije.

Szabad legyen arra kérnem még, megszerezhetné-e nekem Sl. Meteşnek könyvét: Păstori Ardeleni, Cluj, 1925? Valamint olyan könyvre volna még szükségem, amelyben a román juhászat egész terminológiája meg volna, a megfelelő illusztrációkkal. Nekem a szlovák analógiákkal való összehasonlításokhoz nagyon szükséges volna. Végül még egyet: mi a román neve annak a juhászfokosnak vagy baltának, amely inkább dísznek szolgál, botnak, mintsem fegyvernek és puncírozással nagyon szépen díszítve van? Rajza Julius Teutsch cikkében. Mitteil. d. anthropolog. Gesellsch. in Wien Bd. 35. S. 135. ex. 1905.

Lekötelezetten maradok híve

Dr. Sztripszky Híador

2. Levél Kelemen Lajosnak⁴⁰

Budapest, Lógodi u. 5.
1933 jan. 24.

Kedves Lajos Barátom!

Megint jövök kéréssel, de most már a magam érdekében. Még jan. 9-én írtam udváriás levelet magyarul Drügan Miklós professorhoz, aki naszódi ember s azonfelül ő is fordult hozzám valami ügyben évekkal ezelőtt, hát megkértem, adjon útbaigazítást az alanti kérdésben. Előre is megháláltam neki fáradságát, beküldve neki egy ruménnyelvű cirilbetűs okirat fotográfiáját, gondolván, hogy mint filológust bizonyára érdekelni fogja. De mai napig nem válaszolt. Lehet, hogy neki a téma nagyon nem ízlett, t.i. a valachok nyomait keresem Felsőmagyarországon, s ez talán sértő is lehet. Nem tudom. Lehet, hogy duzzog reám, amiért egykori kérésének talán nem tudtam jól megfelelni, s ezért hallgat. Ha ez az utóbbi eset áll fenn (ügyesen ki tudod ezt venni belőle), akkor mondd el neki, hogy ha a Nemzeti Múzeumtól akar valamit, akkor ne énhozzám forduljon, hanem Veresshez. Először is engem a N. Múzeum nem szívelnék. Tudod, milyenek a hivatalnoki ideológias emberek: amióta a fordulat engem onnan kiemelt és (állítólag) méltóságos úrnak megtett, ezek az emberek nem tudják nekem azt megbocsátani, hogy én az egyszerű osztályőr annyi feljebbvalómnak nyakára mertem hágni rang tekintetében. Amíg köztük voltam, a legjobb barátság állott fenn, mindenben kezemre jártak, ha valami téma dolgában odafordultam, de amióta elébük ugrottam, úgyszólván kinéznek, nem akarnak szolgálni semmiféle tudományos dologban, sőt egyikük oda is dörgölte orrom alá, hogy Károlyi-Jászi-féle kreatúra vagyok! Ez pedig súlyos dolog! Nem veszik figyelembe ezek a jólelkek, hogy a nemzetiségi miniszterium a legszebb célból alakult meg, az integrálás alapján. Arról sem akarnak tudomást venni, hogy a nemzeti kormány visszaállítása után a Bethlen-rezsím nagy tisztogatást végzett a Károlyi-kreatúrák között s irgalmatlanul az utcára lökte ki azokat, akiket a Károlyi-Jászi-éra az utcáról hívott be a miniszteriumokba, csak éppen a nemzetiségi miniszterium tisztviselői tekintetében honorálta a becsületes intenciót, amely ennek tagjait összehozta és valamennyiünket meghagyott tisztünkben, megerősített állásunkban, úgy hogy 1923-ig zavartalanul tovább is fennállottunk. Most is együtt volnánk még, ha nem jön a pénzügyi zavar a sok menekült tisztviselő elhelyezése miatt. Ennek az volt a következménye, hogy minket 1923-ban nyugdíjaztak. Ha már most ilyen Jászi-kreatúra fordul hozzájuk és még hozzá rumén tudós ügyében, tiszta sor, hogy azt meg kell tagadni, vagy legalább is megnehezíteni. Így lehetett a dolog a Drügan kérésével is, amikor 1924 táján valami rumén okirat dolgában hozzám fordult. Persze, én neki nem magyarázhattam meg a nehézségeket, hiszen hosszú az ökor-

nek nyelve, csak éppen nem tud beszélni! Veress nem ugrott akkorát a lajtortján, mint én, s így – bár ő is Jászi-kreatúra – akadály nélkül járhat-
kelhet a Múzeumban, mint ny. oszt. tanácsos.

Nos, ennyit a személyiekről.

Régóta gyűjtögetem az anyagot a Felsőmagyarországi Valachok kérdé-
séhez. Tudod, itt nagy vita folyt arról, hogy rumének-e ezek nyelv és vér
szerint, avagy szláv nemzetiségű pásztorok, akiknek a foglalkozás adta a
Valach nevet. Az egész Szlovenszko és Ruszinszko tele van a Valachok
nyomaival s minthogy én jól ismerem szülőföldem etnografiáját, meg
akarnám oldani ezt a vitás kérdést. Anyagot nemcsak oklevelekben talált-
tam, amelyek ezek rumén voltát bizonyítják Máramarostól Moraviáig,
hanem a toponomiában is, de legfőképpen a szlovák nyelvben. Eddig is
ösmertek 15 olyan szlovák szót, amely rumén eredetű (K'ag, geleta,
bryndza stb), én azonban a szlovák nyelv bűvárlatai közben több mint 70
olyan szóra akadtam, amelyek azt mutatják, hogy ezeket a juhászati mű-
szókat a szlovákok közé egyenest rumén emberek hozták, nem pedig ru-
szin közvetítéssel jutottak oda bele. Sőt nemcsak pásztori kifejezéseket
találtam a szlovákban, hanem olyanokat is, amelyek hosszas együttélésre,
társadalmi ráhatásra vallanak: motaj (motui), čarap (ciorap), broma
(brumä, zúzmara), riava (riü), kopil murgastý (szürke) sőt szólást is: trci-
prci, ami teljesen azonos a rumén tîrta-pîrta și nimiča szólással! Hát per-
sze ilyen felfedezésekre még nagyobb lett a buzgóságom, hogy ennek
utána kellene járni egész terjedelmében s a szlovenszko Valachkérdést
megvilágítani tört/éneti/-etnogr/áfiai/-filologiai szempontok szerint.

A toponomiában kivált a Minčol, Kikul, Kičera, Magura, Plaj nevek a vezé-
reim Szlovenszkon. Alig van falu, amelynek határában ne volna meg egyik,
vagy másik. Szerettem volna Drăgan véleményét hallani, hogy mi a csudáért
nevezhették el az egykori Valachok a tót hegyeket kicsinyítve Menčul-
Minčolnak, amikor azok 1500–2000 méteres hegyek! Nem vagyok tisztában a
Kičera jelentésével, csak annyit látok, hogy etymológiailag összefügg a
Kikul-lal, mert hiszen amaz ennek kicsinyítése, a Kik tőből, amely még az
eredeti rumén artikulust is megőrizte mind a mai napig is Trencsénben,
Turócbán. E szónak rengeteg alak változata van Máramarostól Morvaor-
szágig: Kičera, Kičira, Kičiara, Kičura, Kečera, Kačera, Čăceara, Cačira,
Kičora, Kičerani, Kičerela, Kičerka, Kičirka, Kičurka, Kačerka, Kičarka,
Kečorka, Kičorka. A legruménesebb az o hangot tartalmazó két aláhúzott
változat és kapcsolatba hozható a tatișor-podișor kicsinyítés analógiája
szerint a picior rumén szóval, amelynek a szabályos p-c hangváltozás
szerint van a ruménben chicior alakja is, ami hegycsúcsot, Bergauslaufert
jelent. Tiktin egyik idézete szerint „Vîrful muntelui se rămurează în mai
multe culmulite numite chicior și cicior! /”/ Etymológiája a latin petiolus.
– Az ám, de ha a chicior-picior lábat jelent, hogyan jelenthet az hegycsú-
csot – culmulitát is? Hegyláb nem lehet, ha egyszer csúcs! Miért vette vol-
na nevét a lábtól, ha a jelentése culmulita? – A chiciura szó nem

jöhet figyelembe, mert hiszen Rauhfröst, dér a jelentése, viszont a chica: Schopf, Zopf, üstököt jelent és nem is tudom, lehet-e belőle Kičora, Kičera?

Jó volna tudni a Măgura dolgát is. Egy-e ez a szláv mogilával? Halom, domb?

Nagyon szeretnék alaposabban utánanézni az összehasonlító etnografiának is. Erre nézve nagyon kellene ismernem olyan rumén munkákat, amelyek a Herman Ottó módján rendszeresen tárgyalnák a pásztorélet egész tárgyi nomenklatúráját és amelyekben minél több illusztráció volna a pásztoréleti tárgyakról. Itt hiába fordulok Alexicshez, Veresshez, nem tudnak felvilágosítást adni sem a nyelvi, sem az etnográfiai részben, csak éppen Metes könyvéről hallottam valamit (Püstorii Ardeleni, Cluj, 1925), nem tudom, megfelel-e? – A szlovák juhász a kézbeli fokost valaškának mondja. Hogyan mondják ezt a rumének? (Rajza megvan J. Teutsch cikkében Mitteil. d. anthropol. Ges. in Wien Bd. 35: 35, de rumén neve nélkül.) – Meg lehetne-e szerezni Kolozsvárott vagy cluji könyvtár útján Bukarestben F. Damé: Lexique de la terminologie Paysanne (Bucureșt 1900) és ugyanőtőle Incercare de terminologie poporană română cu 300 gravuri (u.o. 1898) c. könyveket? Innen hozzátok pénzt ugyan nem lehet küldeni, de majd találok rá módot, hogy ott fizetődjék ki, csak előre szeretném tudni az árát.

Bogarászás közben az ember hihetetlen felfedezéseket tesz. Így Murány várának 1549. évi birtokösszeírásában ezt találom: Hi coloni (valami 8 telep) solvunt census Valachorum, idest agnos tres agnellos duos caseum brynzae tonnam unam, praeterea unum agnum, usitato nomine ab ipsiș prazoviti vocatum. Mi a csudáért állítja ellentétbe a 3 bárányt a prazoviti báránnyal? Nyilván valami külön fajta lehet. Utánanézve kisült Karadžić szótárából, hogy ez heréletlen kost jelent, tehát szerb juhászok hozták a szót Szlovenszkóra! A szlovák nyelv ma nem ismeri. Ámde arról sincs ma senkinek tudomása, hogy ugyanazon a vidéken 1462-ben egy tanúkihallgatás alkalmával a következő nevű tanúkat hallgattak ki: Stevkovič, Endrelovič, Varisnitovič, Erdelevič, Petissovič, Pondrankovič, Tomovič – egyik sem szlovák név, mert egytől egyik szerbek! Ilyen nemzetközi vásár volt a Tát-ra juhászatában hajdanában s ezért nem is csuda, hogy a szállás szó is 12 náció nyelvébe átment a magyarból, még a ruménba is, a mesterekhez! Nem tudná-e valaki ott kinyomozni (Vuia, vagy valaki más), hogy ismeretes-e ez a prazoviti juh fajta? Úgy gondolom, segíthet benne Vuian kívül Maior Gheorghe is, a monostori gazd. főiskola igazgatója. Ezt az urat jó volna valahogyan meginterpellálni más okból is. Moldován G. ugyanis hívatkozik a Nemzetiségi Ismertető K(önyv)tárbeli Románság c. könyvének 40. lapján Maiornak Zootechnika c. művére, ahol a III. 541. lapon Lubló környéki Valachokról beszél 1497-ből. Én ezt a könyvet nem ismerem, sem a lubló adatot. Jó volna megkérnyékezni az öregot, nem volna-e szíves megajándékozni egy példányával a könyvének.

A Kičera, Kikul alakokra nézve talán geológus adhatna felvilágosítást (Szádeczky?), hátha kisüthetne valamit a geológia alapján formailag, hogy miféle alakú hegynék vagy minek a neve ez meg a Magura.

Ennek a sok mindenfélének a vége már most az volna mint a barát beszédjének: beszél, beszél a barát, de a vége alamizsnagaras. Én is hát kérek valamit tőled, kedves Lajos. A dolog rendkívül izgat, itt nincs aki megsegíthetne benne, hát arra kérnélek, ha szép szerével módját ejthetnéd, járj el Drágannál, Vuiánál, Maiornál, a saját ismereteidből is adhatnál valamit, kivált a bibliographia tekintetében, és írd meg nekem, nagyon hála lesznek érte. Nagyon szeretnék ott valamely etnográfussal és nyelvészrel a jövőben is közelebbi összeköttetésbe jutni: kit ajánlhatnál erre a célra? Ha van ilyen, egyúttal jelezd is mindjárt neki ezt az óhajomat. – Ide mellékelek számodra egy régi emléket. Talán nincsen is meg neked: az apahidai ásatásról felvett fénykép 1906-ból, gondolom. Fent állanak: Buday, Orosz, Te, Drozd, alul Kovács Pista, egynek nevét már nem tudom, a 3-dik Fazekas (?) és Pap Domokos a jobb szélén. Régi irataim között találtam. Mi van Kovács Pistával? Hát Roskával?

Szeretettel ölel régi cimborád /Aláírás nélkül/

*

Bár jelen írásunk csak néhány mozaikot villanthatott fel Sztripszky Hia-dor életművéből, ill. tudósi portréjából, megítélésünk szerint ahhoz elegendő, hogy a korábnál nagyobb figyelmet érdemeljen mind a magyar, mind a szomszédos népek néprajzi kutatásától. Amit Sztripszky éppen az együtt-élő népek kutatásában – maga az 1930-as évektől használja ezt a kifejezést –, egymásra hatásuk feltárásában végzett, annak alapján megilleti őt ezen népek kutatóinak figyelmé. Tudományos életműve a közép-európai néprajz maradvány értékei közé sorolható.

IRODALOM

BORSA Gedeon

1959 *Sztripszky Hia-dor*. A Könyvtáros. IX. 4. szám. 263–266.

CHOLNOKY Jenő (ism.)

1908 *Sztripszky Hia-dor: Az erdélyi halászat ismeretéhez*. Földrajzi Közlemények. XXXVI. 212.

GAÁL György

1999 *Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. 1–2. Kolozsvár 6–20.

HUSZTY Sándor

1972 *Herman Ottó a kolozsvári múzeumban (1864–1871)*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XI. Miskolc 9–42.

ILA Bálint

1957 *Die walachische Bevölkerung der Herrschaften Murány, Csetnek und Krasznahorka*. Studia Slavica. III. 113–148.

1976 *Gömör vármegye*. IV. Budapest

KADLEC, Karol

1916 *Válaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských*. Praha

KELEMEN Lajos (ism.)

1911 *Sztripszky Hiador: Az erdélyi halászat ismeretéhez* (Régi és mai halastavaink) Erdélyi Múzeum. XXVIII. 307–310.

KESZEG Vilmos

1996 *A román pap és hiedelemköre a mezőszéki folklórban*. Ethn. CVII. 335–370.

KOMÁROMI Tünde

1996 *Rontásformák Aranyosszéken*. A gyógyító román pap. Néprajzi Látóhatár. V. 87–98.

KÓS Károly

1989 *Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban*. Ethn. C. 176–188.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1993 *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. Budapest

PÓSTA Béla

1903 *Levél a szerkesztőhöz*. Néprajzi Értesítő. IV. 153–157.

SEMAYER Vilibáld

1902 *Az EKE kolozsvári táj- és néprajzi múzeuma*. Néprajzi Értesítő. III. 141–149.

SZÁDECZKY Lajos

1904 *Az Erdélyi Múzeumegylet eredete és rendeltetése*. Erdélyi Múzeum. XXI. 152–160.

SZTRIPSZKY Hiador

1902 *Adatok Erdélyőshalászatához*. Néprajzi Értesítő. III. 157–178.

1903 *Adatok Erdélyőshalászatához II. A mezőszéki tavak őshalászata*. Néprajzi Értesítő. IV. 158–196.

1907 *Kossuth Lajos a rutén népköltészetben*. Ethn. XVIII. 157–162., 235–248., 299–307.

1908 *Igriczek – énekes koldusok*. Ethn. XIX. 345–353.

1909 *A magyar vezényszó történetéhez*. Századok. 43. 129–142., 203–217.

1909 *Halottasházi játékok Máramarosban*. Separatum a *Munka* című lapból, 21.p. Máramarossziget

1911 *A ráolvasásról*. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. Budapest. 209–213.

1924 *Sztronga esztrengába fog*. Magyar Nyelv. XX. 80–82.

1944 *A bajka-juhról meg a cigány-rajkóról*. Nép és Nyelv. IV. 37–40.

SZTRIPSZKY Hiador – ALEXICS György

1911 *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. Protestáns hatások a hazai románságra. Budapest

1986 *A görögkeleti románok*. In: SAS Péter (szerk.): Ódon Erdély. Budapest. 641–652.

UDVARI István

1998 *Adatok Sztripszky Hiador munkásságáról*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 189. Debrecen

1999 *Sztripszky Hiador (1875–1946) a kárpát-medencei rutenisztika jeles képviselője*. Relații Româno-Ucrainene – Istorie și Contemporaneitate. Satu Mare. 1–30.

UDVARI István – VIGA Gyula

1999 *Sztripszky Hiador és négy levele Herman Ottóhoz*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVIII. Miskolc. 1299–1314.

UJVÁRY Zoltán

1986 Vásári szórakoztatók, vándor mulattatók és a vásárt megjelenítő népi játékok. In: SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.): *Arucseré és migráció*. Miskolc. 29–38.

VALENTINY Antal – ENTZ Géza (szerk.)

1942 *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója*. Kolozsvár

JEGYZETEK

¹ Szádeczky 1904, 152–160.

² Ethnographia XIV. (1903) 504., XVII. (1906) 382., XXII. (1911) 398.

³ Erre Sztripszky özvegye utal 1959 áprilisában Borsa Gedeonnak írott levelében. Ezúton mondunk köszönetet Borsa Gedeonnak, hogy adatait rendelkezésünkre bocsájtotta.

⁴ Udvari–Viga 1999, 1299–1314.

⁵ Borsa 1959, 263–266., Udvari 1998., Udvari 1999., Udvari – Viga 1999.

⁶ Udvari 1999, 19–23., Udvari István – Viga Gyula: *A néprajzos Sztripszky Hiador*. Sajtó alatt a Néprajzi Értesítő 1999. évi kötetében.

⁷ Pl.: az *Erdély és az Erdélyi Múzeum* című lapok anyaga, de fontos megemlíteni az előbbi – 1898-tól megjelenő – mellékletét, az *Erdély népeit* is. Vö.: Valentiny–Entz 1942.

⁸ Kós 1989, 176–188., Herrmann kolozsvári tevékenységéről újabban: Gaál 1999, 6–20.

⁹ Sztripszky az 1896/97-es tanév téli szemeszterét a lembergi egyetemen töltötte, ahol – többek között – Mihajlo Hrusevszkij és Olekszandr Kolessza előadásait hallgatta történelemből és irodalomból.

¹⁰ Sztripszky 1909, 129–142., 203–217.

¹¹ Pósta 1903, 153.

¹² Talán nem közsímet, hogy a magyar néprajz számára lényegében Jankó fedezte fel az orosz szakirodalmat.

¹³ Semayer 1902, 141–149.

¹⁴ Sztripszky 1902, 162., Sztripszky 1903, 163.

¹⁵ Udvari–Viga 1999.

¹⁶ Huszty 1972, 9–42.

¹⁷ Vö.: Udvari István: *Sztripszky Hiador nyelvészeti munkássága és két levele Melich Jánoshoz*. Sajtó alatt.

¹⁸ Cholnoky 1908, 212., Kelemen 1911, 307–310.

¹⁹ Lásd még: Udvari 1998, 85–86.

²⁰ Sztripszky 1907, 157–162., 235–248., 299–307.

²¹ Sztripszky 1907, 157.

²² Sztripszky 1907, 158.

²³ Sztripszky 1908, 345–353. Vö.: Ujváry 1986, 31. skk. újabb szláv irodalommal.

²⁴ Sztripszky 1909, 180–188.

- ²⁵ Sztripszky–Alexics 1911, 12.
- ²⁶ A témáról újabban: Keszeg 1996, 335–370., Komáromi 1996, 87–98.
- ²⁷ Sztripszky 1911, 209–213. Az 1911. október 28-án Budapesten tartott előadás vázlatja.
- ²⁸ Sztripszky–Alexics 1911, 7.
- ²⁹ Sztripszky–Alexics 1911, 11–15. passim.
- ³⁰ Sztripszky–Alexics 1911, 27.
- ³¹ Szent Adalbert Egyesület Irodalmi Levéltára, Nagyszombat.
- ³² Valamennyi Nagyszombatban, a Szent Adalbert Egyesület Irodalmi Levéltárában. Fasc. 416/9.
- ³³ Sztripszky–Alexics 1911, 11–15.
- ³⁴ Sztripszky–Alexics 1911, 18–19.
- ³⁵ A Murány, Csetnek környéki vlachok problematikáját csak két évtizeddel később tisztázza Ila Bálint. A kérdés rendkívül kiterjedt irodalmából, csupán az érintés szintjén: Kadlec 1916, Ila 1957, 117–120., Ila 1976, 178.skk. Legutóbb összegzően: Paládi-Kovács 1993. passim, a vlach kolonizációról különösen 82–85.
- ³⁶ Sztripszky 1924, 80–82.
- ³⁷ Vö.:Sztripszky 1944, 37–40.
- ³⁸ A címzett Nicolae Drăgan (1884–1939) kolozsvári nyelvész, a Bölcsészkar dékánja, 1933–38 között a város polgármestere. Kézirat. Leőhelye: Szent Adalbert Egyesület Irodalmi Levéltára, Nagyszombat. Fasc. 254. fol. A. sz.n.
- ³⁹ Tisztelt Tanár Úr! Nem vagyok román, mégsem állok távol a románságtól; nem tudok románul, mégis abban a helyzetben vagyok, hogy meg tudom állapítani, valami románul hangzik vagy nem, ha filológiai kérdéstről van szó.
- ⁴⁰ Gépirás másolata. Leőhelye: Szent Adalbert Egyesület Irodalmi Levéltára, Nagyszombat. Fasc. 254. fol. A. No. 4.

Viga Gyula

Adatok Erdély halászatának kutatástörténetéhez

(Sztropszky Hiador halászati gyűjtései)

1. Sztropszky Hiador magyar és ruszin néprajzkutató, bibliográfus, műfordító, nyelvész és irodalomtörténész néprajzi munkásságának első évtizedét az etnográfia területén végzett tevékenysége határozta meg.¹ Egyaránt szerepet játszott ebben saját indíttatása, tanulmányai, ill. mesterei, valamint Kolozsvár pezsgő tudományos-kulturális közéleté, melyben a 19–20. század fordulóján a honismereti, néprajzi, népnyelvi és helynévgyűjtő mozgalmak igen erőteljesek voltak.² Sztropszky kezdetben a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tanult, ahonnan a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre iratkozott át, s régészeti, néprajzi és nyelvészeti előadásokat hallgatott.³ Kolozsvárott diplomát, majd középiskolai tanári képesítést szerzett, 1909-ben pedig – néprajzi tárgykörből – bölcsészdoktori fokozatot kapott.⁴ A kolozsvári egyetemen Sztropszky diákévei alatt, 1898-ban létesült az ország első néprajzi tanszéke. Az egyetemes és magyar ethnographia professzora, Herrmann Antal (1851–1926) személye révén szorosan kapcsolódott az Erdélyi Kárpát-Egyesülethez, melynek néprajzi előadója volt. Herrmann Antal oktatóként,⁵ az EKE néprajzi osztályának tisztviselőjeként, s az *Erdélyi népei* című lap szerkesztőjeként személyesen is, írásaival is hatott a fiatal Sztropszky kutatói szemléletének, érdeklődési körének formálódására.

Számos tényező motiválhatta Sztropszkyt abban is, hogy a halászat kutatása felé fordult, jóllehet kezdetektől megkülönböztetett érdeklődést mutatott a zsákmányoló életmód emlékei iránt. Munkásságának kezdetétől fogva jellemzője figyelme az archaikus tárgyak és technikák iránt, ahogy 1902-ben megfogalmazta: „Legjellemzőbbek a tárgyi néprajz tekintetében az ősfoglalások (halászat, pásztortétel, vadászat) szerszámai.”⁶ Több helyen utal arra is, hogy az „alig ismert Erdély valóságos tára a felfedezésre váró kincseknek”.⁷

Bizonyára ösztönzőleg hatott rá Jankó János (1868–1902), akivel Sztropszky sokat gyűjtött, s jelen volt akkor is, amikor 1902. július 29-én Borszéken Jankó meghalt. Jankó vezette be Sztropszkyt a néprajzi terepmunka gyakorlatába, s hatása – ha véleményét Sztropszky nem is mindig teszi magáévá – a halászati közlésekben is felismerhető. Sztropszky bizonyára az ő nyomán tervezte a magyar halászat oroszországi párhuzamainak feltárását is.⁸ Jankó választása talán éppen azért esett Sztropszkyre, mert az jártas volt az orosz nyelvben.⁹ Munkáiban – összehasonlító anyagként – Sztropszky hivatkozta is az orosz halászati irodalmat.¹⁰

Mint Sztripszky levelezése elárulja, mind magánéletének alakulására, mind kutatói szemléletére erőteljes befolyást gyakorolt Herman Ottó (1835–1914). A fiatal kutató így fogalmaz Hermanhoz írott levelében (1908): „...régóta táplálódó reménységem, hogy a mester nyomdokiba lépve megírom Az erdélyi halászat Könyvét...” Személyes oka is lehetett annak, hogy Sztripszky úgy érezte, Herman nyomdokain jár: a nagy előd kolozsvári kötődése. Herman Ottó 1864–1871 között ugyanis Kolozsvárott dolgozott az Erdélyi Múzeumi Egylet Múzeumában.¹¹

Sztripszky halászati kutatásaiban és publikációiban közvetlenül is sejtethető azonban Herman hatása. Vizsgálatainak homlokterében neki is a természeti feltételekhez alkalmazkodó, a halak viselkedését megfigyelő és ismerő ember áll, kiemelkedő szerep jut abban természetesen a leleményes székely embernek.¹² Meg is fogalmazza, hogy egy-egy eszköztípus bemutatásánál kifejezetten Herman anyagának bővítését, a halászszerszámok Herman által bemutatott elterjedésének kiterjesztését tartja céljának.¹³

Külön is meg kell emlékeznünk Pósta Béla (1862–1919) régészprofesszor szakmai és emberi befolyásáról Sztripszky életútján. Nagyon érdekes, hogy Pósta éppen a Néprajzi Értesítőben, Sztripszky újabb halászati tanulmányát a szerkesztőnek ajánlva, fordul levélben a folyóirat köréhez és a néprajzos szakmához, kifejtve véleményét a néprajz és a régészet „viszonyáról”. „Nem ismeretlen előtted az a felfogásom, a melyből folyólag az archaeológiát szívesebben nevezem paleo-ethnographiának és hogy nem tartom lehetségesnek azt, hogy valaki az archaeologia körébe tartozó tárgyak lelkébe behatolhasson anélkül, hogy az ethnographiát vizsgálódásának keretébe bevonja és valamiképpen az újabb archaeologiai felfogás megszüntette azokat a határokat, a melyeket korábban a praehistoricus, a classicus idők s a közép és újabb kor emlékei között a methodicus tárgyalás szempontjából felállítottak, vagyis ma már csak összehasonlító archaeológiát ismernek, a melyben az összes eddig élt és ismert culturák szervesen összefüggő és egymásba fonódó életegység jelenségeként fogatnak fel; úgy megszűntek azok a határok is, a melyekkel az archaeológiát az ethnographiától elválasztották.”¹⁴

2. Az erdélyi halászattal kapcsolatos kutatásának eredményeit több folytatásban adja közre a – Jankó János majd Semayer Vilibáld által szerkesztett – Néprajzi Értesítőben.¹⁵

1901–1902 telén Kalotaszeg és Maros-Torda vármegye egy része, Udvarhely, Csík és Háromszék területén, különösen Háromszéken jut sok ismeretlen halászati eszközhöz. Mint az első közlemény címe is jelzi, Erdély *őshalászatához* közöl adatokat, s mint bevezetőjében említi – az Erdélyi Kárpát-Egyesület Múzeumának tisztviselőjeként – a gyors és nagy területen végzett tárgyi gyűjtés volt az elsődleges célja, s első leírása is a tárgyak bemutatására szorítkozik. Elsősorban az eszközök típusainak és azok használatának részletező bemutatására törekszik. De már itt megfigyeli például, hogy amíg a hagyományos háló anyagból az uzoni halászok a *táplóhálót* az ún. *farkas* fogórésszel készítették, addig a Budapestről hozatott új anyag

már csak a *köblös, öblös* fogórész előállítására alkalmas. Leírja a *marázsa*, a *turbuk* (Háromszéken *turbul*) használatát, s rámutat, hogy ez nem azonos Herman keszthelyi turbuk-típusával. Bemutatja a *lesdü* nevű rekesztő készséget, a jég alatti halászat kellékét, a *fokász* hálót, kaparó- és emelő szerszámokat. Korrigálja Hermant a *duga* kérdésében: rámutat, hogy az eredetileg nem halászati eljárás, hanem a víz felduzzatása a tutajozás szolgálatában. Leírja és rendszerezi a változatos formájú varsákat, s rámutat, hogy a különböző típusok gyakran azonos funkciót szolgálnak. Igazolja a makkos szigonyok erdélyi elterjedését, s bemutatja az általa találmánynak tartott ollós szigonyt. Számos finom halászati megfigyelést és kifejezést ad közre.¹⁶

Következő halászati tanulmánya, melyben a mezőségi tavakkal foglalkozik, már lényegesen kiérleltebb, s benne egyaránt megmutatkozik Sztripszky történeti-geográfiai jártassága és – ma divatos szóval – ökológiai érzékenysége, valamint a népek közötti kulturális kapcsolatok, a műveltségi elemek elterjedése iránti érdeklődése. A terület régi vízrajzával veti össze a Mezőség tavainak állapotát, ismertetve a tájtalakítás módjait. Figyelmeztet arra, hogy a tavak a vízimalmok üzemeltetésének szolgálatában alakultak ki, s nem a halászatért: ez másodlagos funkciójuk volt. Hat csoportban írja le a mezőségi halászat típusait, sok és részletes megfigyelés eredményeként. Tanulmányában már jól megfigyelhető irodalmi tájékozottsága is. Több kérdésben vitatja Herman Ottó és Jankó János elképzeléseit (lásd alább).

Az emelő halászat kapcsán utal a román terminológia hatására is: pl. a *csorpágnak* nincs magyar megfelelője a mezőségi nyelvben. A románosodás folyamatára is felfigyel. „Hogy miként változik múlttá a jelen, azt még saját szemeinkkel is láthatjuk, illetve napról-napra figyelhetjük a változást. Az oláhosan öltözködő s teljesen környezetébe beolvadt halász keservesen panaszkodik s bocsánatot kér, hogy már nem tudja magát egészen jól magyarul kifejezni – noha magyar volna –, mert itt az oláhság közepette be van ékelve, kénytelen magyarul elfelejteni. Gyerekei már semmit sem tudnak magyarul. Így lesz a magyarból oláh. Az egész Mezőség túlnyomó része ma oláh, ámde családi neveik ilyenek: Csontos Ilea, Forgó Dumitru, Huszár Gavriale, Csikós Juon, Csatlós Juszinián és – Uram bocsá! – Farcádi Romulus. Vegyük most ehhez, hogy ezek az oláhok a magyar vejszét vészunak, a meregygyút meregyévnnek, a nádvgógót csákyának mondják: s előttünk áll a múlt egy darabja.”¹⁷

A halászati közlés harmadik részét *Mikes Hiador* néven publikálja. Ebben számos kiegészítést is tesz a korábbi anyaghoz, de megkülönböztetett figyelmet szentel annak, hogy a Halászati Társulat létrejötté miként hatott, hogyan változtatta meg a kisvízi halászok viszonyait.¹⁸

Az erdélyi halászat ismerete mellett más tájak halfogási módjai és eszközei is foglalkoztatják. A Szabolcs megyei morotvák, különösen a dombrádi Király-tó halfogó eszközeit írja le, s figyeli, hogy a Tisza-szabályozás miként hatott arra.¹⁹ Máramaros ősfoglalkozása kapcsán is kitér a halfogás módjaira és eszközeire, számos primitív elemet mutat be.²⁰ Pl. vessző- vagy ágnyalá-

bokat engednek a vízbe a part mentén, ami alá a megriasztott hal bemene-
kül, s abban megfogható. Csík fogására zsúpszalmát alkalmaznak. Éjjel fokla
fényénél fogják meg kézzel a halat. Bemutat fűzből fonott kerítőhálót, pisz-
trángfogásra alkalmas fapeckes-csalihalas eljárást, egyszerű szigonyokat.
Ugyanakkor felfigyel arra is, hogy *kumher* az emelőháló neve, ami szerinte
éppen úgy német hatásra vall, mint Dés vidékének román és magyar halá-
szainál a *kumiher* elnevezés.

1903-ban apró közleményben történeti forrásokban szereplő halászati
múszavak értelmezéséhez kéri a Néprajzi Értesítő olvasóinak segítségét.²¹ A
jazi – jaszi, a *kappagató*, a *garkü* és társai jelzik, hogy 16–18. századi forrásokat
is tanulmányozott a halászat históriájának megértéséhez.

Halászati kutatásainak tanulságait önálló füzetben is közreadta.²² Összeg-
ző munkáját mind a neves földrajztudós, Cholnoky Jenő, mind a kitűnő mű-
velődéstörténész, Kelemen Lajos ismerteti. Cholnoky elsősorban annak igazolását látta Sztripszky könyvében, hogy az Erdélyi-medence folyóinak mel-
lékvölgyeiben sorozatosan halastavak húzódtak, melyeket – szerinte – már a
bronzkor óta folyamatosan hasznosított környezetének népessége. Sztripszky okleveles kutatásaival ezekből közel 300 tavat igazolt, amiket a
románság is *halasteu* néven említ. Cholnoky utal rá, hogy a táj és ember
viszonyának ezzel a fontos problematikájával való foglalkozásra Pósta Béla
biztatta akkori asszisztensét, Sztripszky Hiadort. Kelemen Lajos lényegesen
több kritikus észrevételt tesz. Kifogásolja például azt, hogy a szerző figyelme
nem jelentőségüknek megfelelően fordul a perem-, illetve a medencetavak
felé, nem közöl újabb adatokat a tóvilág folklorjából, s hogy nem volt elég-
séges és megnyugtató a terepkutatása sem. Hiányolja az új levéltári kutatá-
sokat is Sztripszky művéből. A munka érdemének elsősorban azt tartja, hogy
az erdélyi halászat fontos kérdéseire felhívta a figyelmet, megkezdte az
adatgyűjtést, ezért az hiányai mellett is értékes. Ugyanakkor „tárgyát távol-
ról sem meríti ki s az előtt, ki az Erdélyi Halászat Könyvét megírja, különö-
sen sok helyszíni és levéltári kutatás áll, mert Sztripszky csak a dolog köny-
nyebb felét csinálta meg.”²³

3. Sztripszky kolozsvári múzeumi pályafutása igen rövid ideig tartott:
1901-ben nyerte el az EKE gyakornoki állását, majd a Mátyás király szüle-
tésznap-i ünnepeket követően, 1903 tavaszán – pénzhiány miatt – elbocsá-
tották. Nem lévén állandó múzeumi állása, leginkább tárgyi gyűjtésekre al-
kalmazzák megbízásokkal a különböző intézmények. Magyarország észak-
keleti és keleti peremvidékei, ahol gyűjtőmunkát végez, a leglassabban pol-
gárosodtak, így kitűnő lehetőséget biztosítottak a hagyományos népi kul-
túra – még használatban levő – archaikus tárgyi rétegének gyűjtésére. Mind
az erdélyi muzeális gyűjtemények, mind a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi
Osztálya elsősorban ezek beszerzését támogatta, így adván munkát a
fiatal kutatóknak. Az erdélyi halászat tárgyi anyagának és emlékeinek gyűjtése
az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtára számára, annak költségén történt.²⁴ Hatással volt Sztripszky muzeológus szemléletének alakulására

Semayer Vilibáld (1868–1928), s vélhetően a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának több munkatársa is, akik a néprajzi tárgygyűjtésre kiképezték és különféle feladatokkal látták el.

A rövid kolozsvári múzeumi időszak termése igen jelentékeny, amint azt Semayer megfogalmazta: „Az első kalotaszegi gyűjtésen Jankó János aszszisztense megtanulván a gyűjtést, később önállóan folytatta a Székelyföldön, s a közel 7000 tárgy, amely az (EKE) múzeum mai állapotát (1902) teszi, az ő fáradozásának és szakértelmének gyümölcse.”²⁵ Kós Károly szerint Sztripszky szakszerű tárgygyűjtésének eredményeként jött létre a másik egyesület, az Erdélyi Múzeumi-Egyesület önálló néprajzi gyűjteménye is, amely aztán 1942-ben magába olvasztotta az EKE hányatott sorsú gyűjteményét is.²⁶

Sztripszky pályaképeinek ma még sok részlete hiányos, e részletek megismerésében nagy segítséget jelentenek szórványosan felbukkanó levelei. Ezekben a magánlevelekben nem válnak el egymástól az emberi, egzisztenciális gondjai és a szakmai problémái. Az alább bemutatott három levelet Vincze Zoltán találta meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum, akkori nevén Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárának irattárában. Közlésük azért tanulságos, mert az erdélyi halászati tanulmányok keletkezéstörténetére éppen úgy rávilágítanak, mint Sztripszky kutató módszerére, s úgyszeretetére.²⁷

1. Sztripszky Hiador levele Pósta Bélához (C1 503.)

Nagyságos Uram!

Eddigi eredményeim a részletekben itt-ott kitűnőek, de általában véve nem kielégítők. Nagyobb terjedelmű népies eredetű halásztárgyat (elszállíthatót) nem találtam, hiába nyomoztam Tóháton, Záhon, Méhesen, Sályiban, Bánodon, Madarason, Sámsondon, Kölpényben, így az Erdélyben eddig nagyon ritka gyalomháló; mindenütt van emlékezete, egy-egy nyoma a vele való halászatnak, de maga a gyalom nem akadt még szemem elé. Ma tudtam meg aztán, hogy Mezőkapuson van még egy ilyen, de évek óta használaton kívül van. Látatlanban is elkértem M. Torda főispánjától, Sándor Jánostól. Szigonyokban aztán annál bővebb a választék. Halászni már csak 2–3 tavon halásznak állandóan, de általában mindenütt szűnőfélben van, a többi 5 tavon már végkép megszűnt különböző okokból, amiknek mind végére jártam és feljegyeztem.

A M. Záhon feladott tárgyak már bizonyosan otthon vannak, ma adtam fel ismét egy szállítmányt innen Marosvásárhelyről. Innen még szeretnék el-menni ismét M. Kapusra megnézni a gyalmot, onnan pedig a Beszterce Naszód és Sz. Dobokában levő tavakhoz, mert ha már egyszer itt künn vagyok, azt hiszem, jó volna végére járni valamennyi tó halászatának.

Fennakadásom az oláh nyelvvel nincs, de annál inkább a szállás-koszt dolgában és az irtózatosságot okozó oláh utak miatt, mindent erősen fizetni kell,

vendégszeretetet csak két helyen tapasztaltam Záhon és Madarason, a mely utóbbi helyről a régiségár számára is hoztam egy pár fullajtár csizmát.

Mező-Tóháton valami Rottman antik (?) ezüst szipkát kínált megvételre 20 firtért, én egyenest a múzeumhoz utaltam őt ebben. Mezőbádon pedig spanyol, velencei és osztrák ezüst érméket (5 drb) kínált rám a vendéglős 15 koronáért, szintén Nagyságodhoz utasítottam őt, mert magam nem tudom megbecsülni értéküket és szükségességüket, azonban úgy hiszem, mind az öt érme érdemes a megszerzésre.

Ha valami sürgős parancsa volna, kérem azt táviratilag Mező-Méhes pályaudvarra küldeni.

Marosvásárhely, 1903. III. 12.

Készséges szolgálója

Sztripszky Hiador

Sztripszky levele után 10 nappal egy másik levél igazolja, hogy a háló valóban útra kel Kolozsvárra. Lényegesebbek azonban azok az adatok, amelyek annak használatáról, a halászati technikáról szólnak.

2. Csomós Jenő mezőkapusi gazdatiszt levele (C1 516)

Tekintetes Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségárának
Kolozsvár

Sztripszky tisztviselő úr által kért régi halásháló maradványait, a Mél-tóságos Sándor János főispán úr mező-kapusi gazdaságából a mai napon vasutra adtam. A hálót ezelőtt 25-30 évvel vette gazdaságunk Mező-Tóhátról, de már akkor is régi lehetett, mert amikor hinárral (Hinár tói növény) megtelt halászás közben, és bivalokkal húzatták, nem bírta ki a húzást, nagyon szakadozott.

Utoljára 1895 telén halásztunk vele, de már olyan gyenge volt, hogy csak a csuklyába került csukák és más fajta halak kerültek kezeinkbe. A hossza akkor 50 öl volt. A tetején apró deszka darabokból készült gombok és az alján egy pár ón darab és ócska lakatok voltak aggatva nehezítéknek. A csuklya hossza 2 öl volt, szélessége úgy 3 öl, a többi részét a két szárny képezte.

Teljes tisztelettel

Csomós Jenő gazdatiszt

Mezőkapus 1903. március 22-én

Becsés adalék, hogy a szóban forgó nagyháló használata a táji-vízrajzi adottságok és az üzemszervezet, így az uradalmi gazdálkodás összefüggésében értelmezhető, s kiterjedt vidéken kihaló eszköznek látszik.²⁸ Lényeges, hogy a szóban forgó darab a zsákos (itt csuklyás, Sztripszkyknél csup a káta

neve) tavi kerítőhálók csoportjába tartozott, melyek használatát mindenütt akadályozta a tavak elhínárosodása, s erre „válaszként” példánkban bivalyokkal igyekeznek vontatni a halászok a hálót. Nem elhanyagolható ugyanakkor, hogy a levélben a háló elnevezésére nem jelenik meg a *gyalom* szó. Sztripszky jelzi, hogy a halászeszköznek csak az emléke él már a Mezőségen, de csak *nagyháló* néven emlegetik, a *gyalom* szót nem ismerik.²⁹ Hasonlóan nem szerepel ez a kifejezés a harmadik levélben sem.

3. Horváth Lőrinc halászmester levele Sztripszky Hiadornak (C1 1836)

(A levelet szöveghűen közlöm, mert tanulságos lehet a nyelvi állapot szempontjából.)

Majus ho 3/V. 1903.

Igen Tisztelt Urasák

asz olyan varsát mint urasák látot Posorban én is csak itt látam. tehát anak kel két gombola sbárka anak asz ára 100. filér és asz olyan varsa, mint nekem vannak, anak kel három gombolya sbarga: egy korona és ötven filér asz ára? a varsa olyan forma tehát esz két szárnyas varsa és van egy szárnyas is öt karikás mint esz. a két szárnyas job a folyó vízben. Toban job asz egy szárnyas mert ketöt szemben álitunk? jobrul balrul bemehet a hal: ugy van készítve és már magam is brobát tettem velük. és a nagy Háló egy méter hoszasága készen minter elátásal asz ára két korona méternek. és a varsákat minálunk Magyarorszáokban Pest melet már 100. Esztendő aszelőt is használták. és ha teczik hogy csináljak a muzeumban hát kérem tesék mek rendelni és asz nagyságát is mek írni. vagy bedig csak ugy legyen hogy mük használjuk iten.

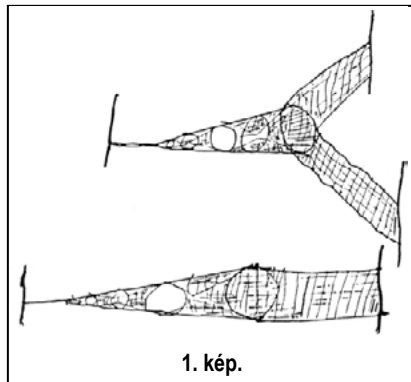
*Asz egy szárnyas varsának készszen mindennel 5. korona. két szárnyas készen 6. korona kátrán nélkül? kérem szében én meg is festem üket kátránal mert akor 4. anyit tart a vízben! és most csak taval ota nemetül **vól** nak hifjuk. csináljuk a varsát és asz két anyit tart mint asz sbárka. nagyon sainalom hogy uraságal nem tutam talágozni. Ajálom magam.*

Horváth Lőrinc

Halászmester

Kérem szépen tesék egy kis választ írni hogy tugyam mihösz tartani.

Gyeke, u.p. Mocs

1. kép.

A levélíró soroksári, dunai halász bérlő, aki a katona-cegei és a gyekei tavakat gyári készítésű gyalomhálóval lehalászta, s ő utána kezdtek el a helybeli halászok is a „iparhalászat” kisebb hálóinak használatát.³⁰ A levél első oldalán, a szöveg közben a halász lerajzolta a szóban forgó eszközöket (lásd 1. kép). A rajzokon egy-, ill. kétszárnyas, 4 kávas varsa látható, s gyanítható, hogy azok vörsökös változatáról van szó. A fenti, legkisebb rajz alapján magam a dobvarsát vélem felismerni.

A mezőszégi tavak halászatáról szóló tanulmányában – a varsák kapcsán – Sztripszky visszautal a Gyekén megfigyeltekre. Érdemes idézni néhány mondatát, mert kiviláglik abból kutatói szemlélete, a népek közötti kapcsolatok, a kulturális elemek átadásának-átvételének problémáiban gondolkodó, kérdező, de kérdéseire csak megalapozott választ adni igyekvő tudós ki-forrott egyénisége.

„E tavak legnagyobbjait felváltva, hol ezt, hol amazt, egy Soroksárról való dunai halász bérelte s bérlő ma is ...így ő benne sejtették e varsák tanító és elterjesztő mesterét. Ámde neki ilyen varsái soha nem voltak... maga is itt e vidéken látott életében először ilyen varsákat, tehát nem tőle tanulták meg az oláh halászok. Ezek kérdezősködéseinkre legalább azt felelték, hogy sem a »némettől« nem tanulták el és »kifelé Magyarországra« sem járt egyikük se, hogy ott leste volna el, sőt ellenkezőleg – állításuk szerint – ősi soron használják a dobvarsát. Hogy jutott tehát ez a német szerszám a Mezőségre? A Mezőség tavainál német telep nincsen, ellenben a legközelebbi németektől lakott vidék a beszterczenaszód-megyei szászok területe. ...Ámde dobvara a beszterczei szászok területén nincsen. Innen tehát a dobvara nem terjedhetett át a Mezőségre. Hol az összekötő kapocs már most egyfelől a mosztongaitól némileg elűtő mezőszégi dobvara és ennek eredeti alakja, pontos analógiái között? Másfelől hol az összekötő kapocs a Mosztonga és a Mezőség között? E kérdésekre, nem lévén kezünkön semmiféle összehasonlításra alkalmas irodalmi anyag, egyelőre függőben hagyni vagyunk kénytelenek. Annyit azonban most kimondhatunk, hogy mindaddig, míg e varsa ki nem mutatható az erdélyi németek kezén, korai döntésnek tartjuk Jankónak azt a határozott időponthoz való kötését is, melyben ti. a doroszlói dobvarsát a betelepülő németek által 1763–1768 között származtatja le hazánkba. Ezt az elsietett ítéletet pedig kétségtelenül az okozta, hogy Herman a mosztongai dobvarsát az egész országban egyedül valónak jelentette ki, a mi aztán Jankót – a ki jórészt csak Herman anyaga alapján nyomozza a magyar halászat eredetét – alaposan megtévesztette, mert a dobvara földrajzi elterjedése íme világosan ellent mond neki.”³¹

Cáfolja Jankó vélekedését a fonott varsák formai megítélésében is: Jankó 4 formai elem alapján etnikumhoz köti az egyes típusokat.³² Sztripszky szerint ezek a formai jegyek a vizsgált Mezőségen nem állnak meg, s egyáltalán:

„A varsák eredetének kutatása, illetve kapcsolat-keresése köztük és más nemzetek e nemű tárgyai között még a jövő feladata.” Úgy foglal állást, hogy a vándorló magyarság az orosz halásztól vette át ezt az eszközt, de jelzi, hogy a breton és normandiai példányok formailag szinte közelebbiek a mezőségi begyűrt szájú varsákhoz.³³

4.

Szilágyi Miklós – a budapesti Néprajzi Múzeum halászati gyűjteményének történetét áttekintve – „példakövetésnek” nevezi, ahogyan Herman Ottó nyomdokain, az ő gyűjtéseit tájilag és tematikailag kiegészítve, a halászat a néprajz preferált kutatási területévé vált, s létrejöttek a múzeumok halászati gyűjteményei. Rámutat Szilágyi arra is, hogy a 20. század elején többen igyekeztek az archaikus halászati eszközökkel összekapcsolni az ősrégészet és az etnográfia tárgyát, ill. a szerszámhasználó ember történelmének távoli korszakait.³⁴ Ezek a jegyek jól felismerhetők Sztripszky Hiador munkásságának kezdeti szakaszában is. Hermannal és Jankóval való kapcsolatára fentebb utaltam. Különösen halászati tanulmányai tükrözik azt is, hogy számára a régészeti leletanyag kontinuitása a recens népi kultúra közös vonása, különösen az archaikus technikákban és eszközökben. A halászzal kapcsolatos korai közléseiből is kiviláglik, hogy Sztripszky igen hamar megtalálta saját kutatói metódusát, egyéni karakterét. Bár többféle tudományos felfogásra figyel, maga igen fegyelmzett a következtetések levonásában. Türelmesen elhárítja a bizonytalan következtetéseket, hol az adatokat érezvén elégtelennek ahhoz, hol az átadó-átvevő népek történelmi kontaktusát nem látván igazolva. Egészében úgy tűnik, hogy írásaiban nem jelenik meg Herman Ottó és Jankó János – a kultúra elméleti alapkérdéseit érintő – elvi vitája,³⁵ maga több irányba figyel, s elsősorban tárgyi adatai és tapasztalatai alapján foglal állást a halászati eszközök és technikák kérdéseiben. Bár nagy gondot fordít az összehasonlításra, munkáiban nagyobb figyelmet kapnak a változások, különösen a táj átalakításának folyamata, illetve annak a halászati módszerekre és eszközökre gyakorolt hatása. Figyelmét nem kerülik el a változások etnikai-nyelvi és társadalmi vetületei sem, elsősorban mégis a tavak és a folyók lecsapolása, a térségeken megfigyelhető táji módosulások és vízrajzi változások azok, amelyekből – a régészeti leletekkel induló történelmi sor lezárásaként – a halfogó eszközök és technikák változását levezeti. Figyel a történelmi adatokra is (*Székely oklevéltár*, Kolosváry-Óvári *Corpusa*, székely falutörvények adatai, Orbán Balázs stb.)

Mind Herman, mind Jankó hatásának vélhetnénk, de önmagában Kolosváry és a magyar néprajz szellemi környezete, s maga Sztripszky érdeklődése is magyarázza nagy figyelmét a szavak, a nyelvi adatok kutatására, együtt az általuk jelölt tárgyakkal, eszközökkel. Ez – megelőzve Rudolf

Meringer 1909-ben indult, nagy hatású folyóiratának megjelenését (*Wörter und Sachen*) – benne volt a magyar néprajz „levegőjében” a század elején.³⁶ A kolozsvári filológus körökben a népnyelv a nyelvész tanulmányának legfontosabb tárgya volt. A népelet és a népnyelv együttes tanulmányozása olyan mélyen ivódott Sztripszkybe is, hogy élete végéig foglalkoztatták nyelvezeti problémák.³⁷

Bár Sztripszky halászati kutatásaiban a halfogási technikák és eszközök erdélyi feltárása, valamint az utóbbiak múzeumi begyűjtése a leginkább figyelemre méltó, de nem mellőzhetők azok a megfigyelései és megállapításai sem, amik a táj és ember változó kapcsolatáról, s mindezek kulturális-társadalmi hatásairól szólnak. Ezek az írásai éppen úgy bizonyítják a terepmunkában való jártasságát, mint irodalmi, szaktudományi felkészültségét.

Nem lehet e rövid közlemény feladata Sztripszky Hiador életpályájának, de még halászati kutatásainak és tárgygyűjtéseinek mérlegre tétele sem. A kutató bizonyára elfogulttá is válik, ha egy számára érdekes előd tevékenységét és életútját igyekszik feltárni. Abban azonban aligha tévedek, hogy Sztripszky Hiador indulása, tudományos felkészültsége, a Kárpát-medence keleti-északkeleti régiójában együtt élő népek múltjában és nyelvében való jártassága komoly kvalitást tükröz. Sajnálatos, hogy egzisztenciális lehetőségei, nem utolsósorban – számára a fentiekből következően predesztinált – politikai szerepvállalása megtörte az életpálya ívét. Nagy kár, hogy – a Kárpát-medence népeinek 20. századi története miatt – a magyar, ruszin/ukrán és román tudományosság, amelyek tárgyának ő az egységében gondolkodott, mára szakmailag szétparcellázott, s nem értelmezi egészében Sztripszky Hiador életművét sem. Ez a pálya azonban így, részeiben is rendkívül gazdag, s az eddigieknél több figyelmet érdemel.

IRODALOM

CHOLNOKY Jenő

1922 *Néhány vonás az Erdélyi-medence földrajzi képéhez*. Földrajzi Közlemények. 1–5. füzet. 121–122.

HERMAN Ottó

1887 *A magyar halászat könyve*. Budapest

HUSZTY Sándor

1972 *Herman Ottó a kolozsvári múzeumban (1864–1871)*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XI. Miskolc. 9–42.

JANKÓ János

1900 *A magyar halászat eredete*. Budapest – Leipzig

KELEMEN Lajos

1911 *Pósta Béla*. Erdélyi Lapok. IV. 14. szám. 413–415.

1911a *Sztripszky Hiador: Az erdélyi halászat ismeretéhez* (Régi és mai halastavaink). Erdélyi Múzeum. XXVIII. 307–310.

KÓS Károly

1989 *Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban.*
Ethn. 100. 176–188.

KÓSA László

1989 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest

SEMAYER Vilibáld

1902 *Jankó János dr. életrajza.* Néprajzi Értesítő. III. 116–122.

1902b *Az EKE kolozsvári táj- és népkutató múzeuma.* Néprajzi Értesítő. III. 141–149.

SEMAYER Vilibáld – RADNÓTI Dezső

1902 *Képes kalauz az EKE Múzeumában.* Kolozsvár

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1984 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* IV. Bukarest

SZILÁGYI Miklós

1995 *A tiszai halászat.* Az eszközök és fogási módok történeti változásai. Budapest
2000 *Halászatgyűjtemény.* FEJŐS Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei.* Budapest 115–130.

SZTRIPSZKY Hiador

1902 *Adatok Erdély őshalászatához.* Néprajzi Értesítő. III. 157–178.

1903 *Adatok Erdély őshalászatához.* II. A mezősegi tavak őshalászata. Néprajzi Értesítő IV. 158–196.

1903 *A magyar halászat történetéhez.* Néprajzi Értesítő. IV. 317–318.

1904 *A szabolcsi morotvák halászatából.* Néprajzi Értesítő. V. 233–240.

1908 *Az erdélyi halászat ismeretéhez.* Régi és mai halastavak. Kolozsvár

UDVARI István – VIGA Gyula

1999 *A néprajzos Sztripszky Hiador.* Néprajzi Értesítő. LXXXI. 147–145.

1999a *Sztripszky Hiador és négy levele Herman Ottóhoz.* A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVIII. Miskolc. 1299–1314.

VALENTINY Antal – ENTZ Géza

1942 *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója.* Kolozsvár

JEGYZETEK

¹ A néprajzos Sztripszky tevékenységéről: Udvari István – Viga Gyula 1999, 147–175. Udvari Istvánnal együtt is és külön-külön is több tanulmányunk van sajtó alatt Sztripszky Hiador tevékenységéről, amit közelesen egy közös könyvben szeretnénk közreadni.

Viga Gyula jelen tanulmánya újabb adalékokkal egészíti ki a szerzőpárosnak e kötetben szereplő összefoglalását Sztripszky Hiador munkásságáról. – *A szerk. megj.*

² Lásd pl. az *Erdély* és az *Erdélyi Múzeum* című lapok anyagát. Az *Erdély* című honismertető lap – az Erdélyi Kárpát-Egyesület orgánusaként – 1892-ben indult, s több melléklete is volt. Az *Erdély népei* című önálló melléklet 1898-ban vette kezdetét. Vö. még: Valentiny Antal–Entz Géza 1942.

³ Nem tudjuk ma még, hogy mi vitte Sztripszkyt a fővárosból Kolozsvárra.

⁴ Sztripszky 1908.

⁵ Herrmann 1898-ban néprajzból habilitált a kolozsvári egyetemen. Vö. Kós 1989, 176–188.

- ⁶ Szttripszky 1902, 9.
- ⁷ Szttripszky és Herman levelezéséhez: Udvari István–Viga Gyula 1999a. Lásd még: Szttripszky 1902, 12.
- ⁸ Jankó 1900.
- ⁹ A magyar néprajztudomány számára lényegében Jankó fedezte fel az orosz szakirodalmat. A halászat kapcsán kifejezetten hangsúlyozta annak fontosságát, s jelezte, hogy „a nyelvi tekintetben hozzáférhetetlen orosz irodalom nagy kincset rejteget”. Vö. Semayer Vilibáld 1902, 116–122.
- ¹⁰ Pl. Danyilevszkij *Riszunki koszpíjszk...* című munkáját.
- ¹¹ Huszty Sándor 1972, 9–42.
- ¹² Vö. Szttripszky 1902, 157–178.; Szttripszky Hiador 1903, 317–318.
- ¹³ Szttripszky 1903, 163.
- ¹⁴ Pósta 1903, 153.; Pósta tevékenységéhez: Kelemen Lajos 1911, 413–415.
- ¹⁵ Szttripszky 1902, 157–178.; 1903, 158–196.; 1903, 221–226., 279–290.
- ¹⁶ Szttripszky 1902, 157–178.
- ¹⁷ Szttripszky 1903, 189–190.
- ¹⁸ Szttripszky (Mikes) Hiador 1903, 221–290.
- ¹⁹ Szttripszky 1904, 233–240.
- ²⁰ Szttripszky 1909, 219–222.
- ²¹ Szttripszky 1903, 317–318.
- ²² Szttripszky 1908.
- ²³ Cholnoky 1908, 212.; Kelemen Lajos 1911a. 307–310. Vö. még: Cholnoky 1922, 121–122.
- ²⁴ Pósta 1903, 157.
- ²⁵ Semayer 1902a. 143–144. Lásd még: Semayer Vilibáld–Radnóti Dezső 1902, 7–8.
- ²⁶ Kós 1989, 183.
- ²⁷ Ezen a helyen is szeretném megköszönni Vincze Zoltán tanár úrnak, hogy az anyagot – másik 6 levéllel együtt – közlésre átengedte.
- ²⁸ A gyalom erdélyi históriájához: Szabó T. Attila (szerk.) 1984, 712–713. A szótár gyalom-szócikkének több adata jelzi, hogy a tavak elsekélyesedése, hínárosodása erőteljesen befolyásolta a halászat lehetőségeit és az eszközkultúrát.
- ²⁹ Szttripszky 1901, 903. , 194., Herman 1887, 286–287., Szilágyi 1995, 168–182.
- ³⁰ Szttripszky 1903, 165–166.
- ³¹ Szttripszky 1903, 174–175. Vö.: Herman 1887, 241.
- ³² Jankó 1900, 200.
- ³³ Szttripszky 1903, 178.
- ³⁴ Szilágyi 2000, 118.
- ³⁵ Összegzően: Kósa 1989, 123–126.
- ³⁶ Kósa 1989, 146.
- ³⁷ *Szttripszky Hiador* 1943. 206–228.

Gazda Klára

A romániai magyar népművészetkutatásról*

(Problémák, módszerek, eredmények)

I. KERETEK

A romániai magyar néprajzkutatás döntően népművészet-központú. Ennek részben általános társadalom- és gazdaságtörténeti, részben intézmény- és tudománytörténeti okai vannak. A kutatók érdeklődése a lassú, majd némiként felgyorsuló ütemű iparosodás, a fogyasztói magatartásforma térhódítása, az általános polgárosodás, a fölülttes államhatalom 1919, 1940, illetve 1944-ben való megváltozása, a kisebbségi sors megélése, az állam stabil nemzetiségi- és változóbb kultúrpolitikája megtapasztalása következményeként fordult a népművészet felé.

1919–1939 közt Erdélyben a magyar néprajzkutatásnak nem voltak saját formális intézményei, hacsak nem tekintjük azoknak a különböző tudományos és közművelődési egyesületekhez – Erdélyi Múzeum Egyesülethez, Erdélyi Kárpát Egyesülethez –, vagy más helyi közösségi szervezetekhez, iskolákhoz tartozó múzeumokat, ill. muzeális gyűjteményeket. Ilyen volt többek közt Kolozsváron az EKE Múzeuma, az Erdélyi Múzeum Néprajzi Tára, Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi tára, továbbá Székelykeresztúron, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen a helybeli kollégiumok néprajzi gyűjteményei. A gazdasági válság miatt ezek stagnáltak, s képzett szakemberük sem volt. Köztudomású, hogy a múzeumok szerveződésének eredeti indítéka az ipar saját hagyományokon nyugvó fejlesztése, az ehhez szükséges mintapéldányok beszerzése és megőrzése volt,¹ míg a kollégiumi gyűjtemények oktatási segédletül szolgáltak. Ennélfogva a korai gyűjteményekbe elsősorban a népi kézművesség termékei, és kiemelten az esztétikus alkotások kerültek be, s így érthető, hogy „a népi kultúra egészének feltárására irányuló rendszeres kutató munkát megelőzték a népművészettel kapcsolatos vizsgálatok.”² Az akkori egyik legjelentősebb erdélyi specializált intézménynek, a Székely Nemzeti Múzeumnak ezt az irányultságát nemcsak a gyűjteménye³, hanem a fennállása 50 éves jubileumára kiadott reprezentatív évkönyve is tükrözi jelentős számú népművészetről szóló írással.⁴

Ugyanakkor a népművészetet, felfedezése pillanatától, a nemzeti művészet bázisául szolgáló ihletforrásnak tekintették. A fentemlített indítékok teljesedtek ki az 1930-as évek székelyföldi népművészeti mozgalmaiban.

* E tanulmány a népművészet fogalmát hagyományosan értelmezve, a populáris kultúra vizuális műfajait figyelmen kívül hagyja.

Csíki és udvarhelyi tanárok, így Vámszer Géza, Domokos Pál Péter és Haáz Rezső népművészeti tárgyak felkutatásával, reprodukálásával és használatával remélték az elmélyülő gazdasági-társadalmi-etnikai-morális válságot orvosolni, a székelység veszélybe kerülő etnikai és vallási identitását megerősíteni, a háziipartól várták a székelység megingó gazdasági helyzetének a kiegyensúlyozását⁵, s azt hitték, hogy az esztétikus formák alkalmas mintául szolgálnak egy össznemzeti tárgyi reprezentációs kultúra kialakításához. Az egész Székelyföldre kiterjedő mozgalmuk tömegalapját a történeti egyházak szervezeti keretei biztosították. Az eredmény csak részleges volt, éppen az elképzelés részleges korszerűtlensége miatt⁶, mégis hozzájárult az etnikai öntudat ápolásához, valamint egyes háziipari tevékenységek, főleg a szövés, hímzés és viselet felújításához, e népművészet tárgykörébe tartozó jelenségek gyűjtéséhez, leírásához⁷, kiállításához⁸, megőrzéséhez.⁹ A népművészetnek tulajdonított identitásőrző funkció mindmáig meghatározza a köztudatot.

1940–1944 között a Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben a háborús körülmények ellenére a néprajzi életben pezsgés volt tapasztalható. Ez részben az anyaországi támogatásnak tudható be. A működő múzeumok tevékenységét szakemberrel és pénzzel is segítették. Kolozsváron beindult a néprajzi szakképzés. Csíkmenaságon az Országos Táj- és Népkutató Intézet helyszíni gyűjtést szervezett. A néprajzkutatás tematikája kiszélesült, de természetesen továbbra is helyet kapott benne a népművészetkutatás is.¹⁰ Felélenkült a publikációs tevékenység.¹¹

Újabb változásokat hozott a második román világ. Az egyetemi néprajzi oktatást az 1948-as tanügyi reform megszüntette. Az 1949-ben bekövetkező államosítás a múzeumokat részben pozitívan, részben negatívan érintette: a tájmúzeumok hálózata kiszélesedett, azonban magyar szakembereket nem alkalmaztak, így néprajzi gyűjtés és kutatás a Székelyföldön és Kolozsváron kívül másutt alig folyt¹², s hatékonysága ott is jelentősen függött a muzeológus személyiségétől. Pl. jelentős volt Székelykeresztúron a múzeumalapító-fejlesztő dr. Molnár Istvánnak a tudományos tevékenysége¹³, s említést érdemel a csíki Kovács Dénes népművészeti érdeklődése is.¹⁴ Kolozsváron 1950-ben az Erdélyi Múzeum néprajzi tárát összevonták a Romulus Vuia alapította román néprajzi múzeummal. Az így létrejött Erdélyi Néprajzi Múzeum legkiemelkedőbb személyisége egészen 1978-ban bekövetkező nyugdíjba vonulásáig Kós Károly volt.¹⁵ Kóst az 1950-es években George Oprescu, a Román Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének vezetője megbízta egy több éves népművészetkutató program vezetésével. Míg a román kollégák a Zsil völgyét, a Nyugati Szigethegységet, a Barcaságot kutatják¹⁶, a három állandó tagból – Kós Károlyból, Szentimrei Juditból és Nagy Jenőből – és néhány segítőtől¹⁷ álló magyar kutatócsoport Kászonban, Moldvában, a szilágysági Tövisháton, Kisküküllőmentén, Torockón és Széken végzett terepgyűjtést, melyek eredményeként jelentős kötetek¹⁸, tanulmányok¹⁹ láttak napvilágot.

Az 1989 decemberéig kinyúló korszakban, de különösen annak az 1968-as meggyésítéssel kezdődő időszakában a folklorizmus támogatására fenntartott intézmények is keretet teremtettek a népművészetkutatás számára: így a művészeti népiskolák, a Népi Alkotások Házai, a népi együttesek, melyeknek a szakirányítói – elsősorban Bandi Dezső, Haáz Sándor, Seres András, Kardalus János, Kósa-Szánthó Vilma – rendszeresebb terepgyűjtéseket végeztek és azokról publikációkban számoltak be. Írásaik részben a megfelelő intézmény önálló kiadványaiban jelentek meg²⁰, de állandó fórumot jelentett 1984-es befagyasztásáig a Művelődés című országos folyóirat is. A zömmel amatőr kutatók fórumául Kós Károly és Faragó József *Népismereti Dolgozatok* címmel könyvperiodikát, kötetet szerkesztett, nemegyszer sugallva a munkatársaknak a feldolgozandó tematikát is.²¹

Végül az 1989-es forradalom új, emelkedőnek ígérkező korszakot vezetett be. Az egyetemi néprajzkutatás újraszervezése²², a néprajzkutatás önálló intézményének, a Kriza János Néprajzi Társaságnak a létrehozása és működtetése²³, a pályázati lehetőségek²⁴ jótékony hatást gyakorolnak a népművészet kutatására is.

II. A TÉMAKÖR SZERKEZETE ÉS EREDMÉNYEI A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Mi jellemzi a romániai magyar népművészet kutatást²⁵, melyek a jellegzetes témái, megközelítési módjai és melyek a megoldatlan problémái? Hogyan viszonyul az összmagyar népművészetkutatáshoz?

Kós Károly a népművészetet – a magyar néprajztudományban napjainkig uralkodó szemlélethez híven – tágan értelmezi²⁶: ide tartozik a – termeléssel és életszükségletekkel, a társadalmi és szellemi élettel kapcsolatos – népi eszközkészlet, mely gondos kivitelezése révén, alkalmazásának, helyének tulajdoníthatóan esztétikai értékkel is rendelkezik. E koncepcióban tudományos értékelésének ki kell terjednie a népi művészeti értékű alkotások előállításának, alkalmazásának, értelmének kérdéseire, ami szükségessé teszi a népi anyagi, társadalmi és szellemi kultúra egészére irányuló kitekintést. Ezért Kós a komplex, az egész jelenségcsoportra kiterjedő kutatás híve²⁷, mely eredményeként a dolgok egymással, vagy közös okokkal lesznek magyarázhatók. Az 1980-ig végzett népművészetvizsgálatok fő irányultsága-it szerinte statisztikailag így lehetne jellemezni:

- Általános vonatkozások: 25%.
- Népi művesség, feldolgozás: 21%.
- Termékek: 28%.
- Tárgyegyettesek: 9%.
- Díszítómotívum-gyűjtemények: 5,1%.
- Funkcionális vizsgálat: 6,3%.
- Vegyes tartalmú közlemények: 5%²⁸.

Ez az arány az 1980-as években csak kevésbé változott, ugyanis az időszak nem kedvezett a néprajzi publikációknak.

A továbbiakban az elődeink által elvégzett munkát a népművészet kontextusa, makro- és mikrostruktúrája mentén tekintjük át. Nem annyira a kutatók méltatásának, mint a téma problematikájának a felvázolása, az elért eredmények jelzése szándékával, abban a reményben, hogy felhalmozott ismereteik a mi számunkra is kamatoztathatók lesznek, az általuk feltárt tényanyag a mi kérdésseltevésünkhöz is fogódzókat nyújt, törekvéseik miránk is inspirálólag hatnak, s esetleges tévedéseik pedig segítenek, hogy ugyanabba a hibába ne essünk. E számvetésben egyes kérdésköröket rövidebben és vázlatosabban, másokat bővebben fogunk tárgyalni. Azoknál a kérdéseknél fogunk hosszabban elidőzni, melyek jelentőségének felismerésében és megválaszolásában a romániai magyar népművészet kutatás az összmagyaron belül kiemelkedő eredményekre jutott.

A. A makrostruktúra. A környezeti tényezők hatása a népművészet alakulására

Kós Károly több ízben is megfogalmazta, hogy a népművészet sajátosságai összefüggnek kialakulása tényezőivel. Elsőnek e tényezőket vesszük számba.

A természeti környezet hatása

A népművészet első pillanatra is szembeötlő táji különbségeit Kós Károly mindenekelőtt a természeti tényezők eltéréseivel magyarázta. Így a domborzatéval. A hegyvidéknek – mely gyakori Erdélyben – a tájat és a kultúra formáit is változatosabbá tevő szerepet tulajdonított: mivel a gerincek természetes válaszfalként szolgálnak, elősegítik a már meglévő régies formák megőrzését. Ez nála kiinduló, majd igazolódó hipotézis, mely befolyásolja a kutatás színhelyének a megválasztását.²⁹ Az adott tájon előforduló nyersanyagok kihatnak a készítmények jellegére, meghatározzák azok anyagát, formáját, szerkezetét, méretét is.³⁰ Specifikus kézműves tevékenységek virágoztak fel a jelenlevő természeti erőforrások, így pl. a nyersanyaglelőhelyek kihasználására.³¹ Ugyanakkor a földrajzi tényezők nem kizárólagos meghatározói a dolgok alakulásának, az egyszer már kialakult hagyományok a nyersanyagforrások kiapadása után módosult formában továbbélhetnek, amint azt a kászoni székelykapu példája mutatja.³²

A gazdasági tényezők hatása

Az egyes tájaknak a természeti viszonyok befolyása alatt alakuló eltérő gazdasági arculata befolyással volt a másodlagos nyersanyagok választéká-

ra, melynek következményeként vidékenként eltérő tárgytípusok válhattak jellemzővé, így Kászonban elsősorban gyapjútakarók, köztük a festékes szőnyeg, míg Moldvában jórészt a csepű-textilneműk.³³ A kedvező gazdasági feltételek – olyan korszakban, amikor volt rá igény – lehetőséget teremthettek a népművészet kivirágzására, így pl. Torockón meg Széken.³⁴ Az útviszonyok is befolyással voltak a vidék nyitottságára/zártságára: pl. Kászont a tőkés rendszer vasúthálózata messze elkerülvén, a vidék népi építészetén a polgári építészet „rontó hatása” alig érvényesült.³⁵

A társadalmi tényezők szerepe

A feltárt és rögzített kultúrjavak elemzése során evidenssé vált a társadalmi tényezőknek a népművészet alakulásában játszott szerepe. Pl. a határőrkatonai szolgálatot teljesítő, és ennek fejében köznemesi rangú, bizonyos szabadságjogokat, pl. mozgási szabadságot élvező³⁶ kászoniak rangjukat státuszszimbólumok állításával fejezték ki: ilyen volt a székelykapu.³⁷ A tőkés gazdálkodás idején a kapu és a lakóház építésében is mindinkább a vagyoni alapon (szegény, közepes földműves és nagygazda) való osztályrétegződés vált észlelhetővé.³⁸ Majd a túlnépesedés, a századvég erdőtörvényei, valamint a kenderáztatásra vonatkozó tilalmak következtében szolgálásra, cseledkedésre kényszerülvén, hagyományaikkal szemben az idegen, polgári mintát választották.³⁹ A rangon, avagy vagyoni helyzeten túl a vallási hovatartozás is hatással volt az egyes csoportbeli emberek tárgyhasználatára. A tövisháti református kismesek a puritán ízlésükre voltak büszkék, ezért tartózkodtak a díszítéstől, ami legfeljebb a szerelem és halál művészetében nyilatkozott meg. A helyi kultúra alakulására a mintául választott társadalmi csoport megfelelő javait abban az esetben találták követésre érdemesnek, ha átlátható volt kivitelezhetőségük. A szabad jogállásúak, tövishátiak, székelyek számára az építkezésben pl. a városi polgárházak kínáltak követendő mintát.⁴⁰ A Kisküküllő-menti jobbágyparasztkok mind udvarházak, mind hétszilvafas nemeseiknek, mind pedig a környező városok polgárainak igényeit és divatjait integrálták kultúrájukba.⁴¹ Városi kézműiparuk, helyi népi iparuk és háziiparuk ezért nem maradt más vidékénél fejletlenebb.⁴² A valamely mesterkedésben előljáró, az újtásoktól sem féltő mesterek, falvak példája sem volt hatástalan. Mindenesetre, az átvételeket, adaptációkat a mesterségben való jártasság nagymértékben megkönnyítette.⁴³ Ennek a meglehetősen általános folyamatnak a megéléséről viszonylag keveset tudunk, mint ahogy az átvételre közvetlenül befolyást gyakoroló tárgyak is csak igen szórványosan vannak dokumentálva. E kérdéskör a jövőbeli kutatás egyik ígéretesnek tűnő szempontja.

A kultúra nagyfokú archaizmusa szintén összefüggésbe hozható a társadalmi élet alakulásával. A moldvai csángók néhány jobb módú, szabad jogállású „rezes” falu lakói kivételével⁴⁴ kiscsángó „vecsinek”, „cerányok”, s nagyobb tömegükben zecselnyikék – föld nélküliek voltak, akiknek tíz rudas

ház- és szőlőhelyük fejében feles munkát kellett vállalniuk a bojár földjén.⁴⁵ Egységesebb társadalmukban nem lebegett a szemük előtt sem nemesi, sem polgári minta, s mind az élelemtermelés, mind a tárgykészítés vonatkozásában csaknem teljesen önellátók voltak.⁴⁶ Ugyanakkor, szemben a székelyekkel, akik népművészetének egyes műfajai vagy alkotástípusai a helyi értelmiség biztatására, s általában a nemzeti kulturális mozgalmak hatására őrződtek meg⁴⁷, a csángóknál ez a tényező teljesen kizáródott, hiszen nem volt saját értelmiségük, s a magyar polgári nemzet hatásköre a romániai Moldvára eleve nem terjedhetett ki.

A szomszéd népek hatása

A soknemzetiségű Erdélyben nyomon követhetőek az etnikus sajátosságok és az interetnikus kölcsönhatások. Kós Károly megfigyelte pl., hogy a torockói vasművesség díszes termékei magyar, díszítetlen termelőeszközei pedig cigány kovácsok munkái.⁴⁸ Közvetlenül bizonyítható az is, ha egy csoport által használatos tárgyat más etnikumbeli mesterek készítettek. Pl. a brassói szászoknál szolgáló székely lányok szász asztaloskészítésű festett-ládát vásároltak kelengyéjük tárolására. A Kis-Küküllő mentiek a faárut részben szekeres románoktól, részben székelyektől vették. Ládát, cserépedényt pedig a sóvidéki székely szekeresektől.⁴⁹ A tövishátiak sajátkészítette, de szlovák és román ácsolt ládákat is használtak. Utóbbiak részben a szilágysági Paptelek (Preuteasa) román ajkú lakóitól származtak. A paptelekiek „rövidebb, magasabb és sarkain felálló (»szarvas«) púpos fedelű ládákat készítettek. E ládaformát készítői és elsőrendű vásárlói után *oláhládának* nevezték.”⁵⁰ Az ilyenszerű terepinformációk eligazítóul szolgálnak arra nézve, hogy egy adott korszakban egy adott tárgyat mely alaki-típológiai jellemzői, stílusjegyei alapján tulajdonítanak valamely etnikumbelieknek.⁵¹ Ezt nyilván annak a tárgynak a más tárgyakhoz viszonyított, látható jellemzői határozzák meg. Szélesebb kitekintés azonban átrajzolja az így nyert képet, pontosabban a kultúra mozgásáról tanúskodik. Seres András figyel fel arra, hogy az 1960-as, 70-es években a Barcaságon a hímes ingeket románosan tekintették, holott azok a század elején még az ottani magyar népviseletnek jellegzetes tartozékai voltak. Ez a megfigyelés aztán arra ösztönözte, hogy az inghímezés nyomába eredjen, annak régi emlékeit felkutassa. Kiderült, hogy jócskán vannak ilyenek.⁵² Kutatóink azonban, általában a terepinformációkra szorítkozva, e fázisban nem nyomoztak tovább a javak története, áramlása irányába. Kivéve Kóst egy esetben, akit arra az evolucionista jellegű megfigyelései inspirálták⁵³, meg Nagy Jenőt, aki történeti (levéltári) források alapján vizsgálta a szász-magyar viselet kölcsönhatásait.⁵⁴ E kérdéshez a megfelelő jelenségre (példáink esetében a szarvas ládára, ill. a hímes ingre) vonatkozó ismeretek, történeti, földrajzi, etnikai megfelelések elemzése visz közel, mert ezek alapján derül ki, hogy pl. az oláhládák korábban általánosan elterjedt, a magyarságnál is jelenlevő formai megoldásokat őriztek-e

meg, vagy pedig specifikusan a románságra jellemző sajátossággal van dolgunk. Ha pedig tudjuk, hogy az előbbi eset áll fenn, megkísérélhetjük annak történetét rekonstruálni. A hímes ingek esetében Seres, joggal, szintén az előbbit bizonygatta. Mindennek az alapján a szomszéd népek tényleges kulturális hatása pontosabban megállapítható. Szemben a szászokkal, akik céhes mesterekként inkább a nyugati-polgári kultúrhatások közvetítői voltak, az erdélyi románok hatása a konzervatív tendenciák erősítésében mutatkozott meg. Az általánosításokban is óvatosaknak kell lennünk: a keleties szabású férfi felsőruha-formákat a szászok a magyar uralkodó osztálytól kölcsönözték.⁵⁵ Moldvában tényleges román hatás ismerhető fel pl. a viselet egyes elemei, így a lepelszoknya, a vállfoltos ing viseletében. Ezek az elemek kelet felé nagyobb övezeten át nyomon követhetők, mely révén e tárgycsoport alkalmas a kelet-európai kapcsolatok vizsgálatára.⁵⁶ Ugyanakkor az idegen etnikai környezet elszigetelő hatása elősegítette a magukkal hozott középkori magyar, vagy újabbkori székely sajátosságok megőrződését, ami révén itt a régebbi formák is tanulmányozhatóvá válnak. A cserépedények technológiájában meg magyar műszókincsében is tükröződik, hogy azt Székelyföldről átköltözött mesterek készítik. Az étkező-tálaló edények tipológiailag felismerhetően erdélyi hozadékok, míg a fésűs hullámvonaldísz Kós szerint teljességében alkalmazkodott a közép- és dél-moldvai piac hagyományos ízléséhez.⁵⁷ Ez utóbbi kijelentés igaznak látszik, nyilván az is, történetileg mégis felülvizsgálható, amennyiben a XVII. századi keresztúri ásatások hasonló díszítésmódot dokumentálnak.⁵⁸ Vagyis e kérdések csak az interdiszciplináris kutatások, történeti stúdiumok és a saját szaktudomány valamennyi idevonatkozó eredményének az áttekintése után válaszolhatók meg. Annyi biztos, hogy az etnikai (meg a földrajzi) különbségek esetenként fáziskéséssel hozhatók összefüggésbe. A XIX-XX. századi kulturális folyamatokra ugyanis a viszonylag gyors stílusváltások jellemzőek, mely folyamatok nagyrészt hasonló módon, de csoportonként időbeli különbségekkel zajlottak le. Érdekes lenne ezek nagyobb területekre kiterjedő, párhuzamos vizsgálata és értelmezése.

A mentális tényezők szerepe

Ezzel kapcsolatban Kós Károly a szilágysági református kisnemesek puritanizmusát és racionalizmusát, vagy a székelyek státusszimbólumkedvelését említi. A népművészet legszembeötlőbb, esztétikai és reprezentációs funkcióján túl⁵⁹, kutatóink felfigyeltek annak rítusokban játszott fontos szerepére is. A csöppet sem romantikus beállítottságú református Kós Károly pl. észrevette, hogy a tövisháti hímes famunkák jórészt az átmeneti rítusok, a párválasztás és halál köré szerveződnek. Szentimrei Judit pedig azt, hogy a hímes textilhasználat kiemelt alkalmá Szilágyságban⁶⁰ a keresztelés, az esküvő és a temetés, Kászomban a halottkultusz.⁶¹ Minél régiesebb egy vidék, annál több a szimbolikus funkciójú tárgy.⁶² A mágikus-rituális

tárgyhasználat tudatalatti, irracionális indítékokkal kapcsolatos világa a kutatás számára igen érdekes perspektívát nyit.

A tárgy készítői és használói

Természetszerűen, a romániai magyar kutatók figyeltek a díszes tárgyak készítőinek és használóinak kilétére is. Az önellátó iparkodás inkább Észak-Erdélyre⁶⁵ és Moldvára volt jellemző. A textilneműk többségét itt is, Erdélyben is a használók maguk állították elő⁶⁴, bár a házimunka egyes vidékeken, főleg a Székelyföldön háziiparba csapott át. Ez nem zárta ki egyes különleges termékek külső forrásokból – pl. tót hímzések, szőttesek hálaló gyolcsostótoktól – való beszerzését. A díszes famunkáknál ugyanezt a kettősséget látjuk: pl. az ácsolt ládát „a Szilágyság minden falujában, ahol volt bükkfaerdő, minden férfi elkészítette eladó lánya számára, saját szerszámaival”⁶⁵, mégis ugyanott forgalomban voltak a tót és a már említett román ládák is. A kerámia- és vastárgyak, és részben a fatárgyak is, speciális technikai tudást feltételezve, jórészt iparosok termékei voltak. A házi-, falusi- és népipar Erdélyszerte roppant árumennyiséget forgalmazott⁶⁶, és minden bizonnyal hozzájárult a különböző díszítőhagyományok és stílusok egymásra rétégződéséhez, minderről azonban alaposabb esettanulmányok nem íródtak.

A romániai magyar néprajzkutatás az erdélyi népi ipar nagy szerepének az okául a természeti erőforrások egyenlőtlen megoszlását, az alkalmas anyag meglétét, illetve a más megélhetési források hiányát⁶⁷, az ebből következő komplementaritást jelöli meg. Azonban tisztázatlanul marad az a kérdés, hogy hogyan fért meg a nagyszámú specializált falu a feudalizmus keretei közt a kiváltságos céhes iparosokkal. Milyen régre keltezhetőek a népi ipari központok? Újkeletűek a XIX. század utolsó negyedebeli általános iparszabadság következményei, avagy régebbiek, s az erdélyi feudalizmus gyengeségével, a vidék perifériális, átmeneti helyzetével, netalán a speciális erdélyi viszonyokkal, a köznemesi réteg nagyobb arányával magyarázhatóak?⁶⁸ Az udvarhelyi mesteremberek 1778 körüli panaszlevele⁶⁹ e jelenség nagyobb múltját sejteti.⁷⁰ Ez azért is fontos, mert a házi- és falusi ipar feltételezhetően más szabályok szerint fejlődött, mint a céhes ipar, régiesebb technikát és mintakincset őrzött, tekintve, hogy az iparúzókat nem kötelezték a céhes mesterlegényekhez hasonlóan vándorlásra, s ennél fogva az újítások csak lassabban érhettek el azokat.⁷¹ Vagyis a mesterség „fejletlenebb” változatát gyakorolták⁷². A falusi ács és a vásároshely asztalos is készített ládát a parasztságnak, de míg előző azt a népművészet régi rétegébe tartozó geometrikus mintákkal véste teli, utóbbi a korabeli alföldi, komáromi ládáról is ismert rokokó virághímekkel festette be.⁷³

A fogyasztó oldaláról nézve az önellátás/árubeszerzés mértékét nagyobb részben a társadalmi helyzet, életmód és gazdasági helyzet különbségei befolyásolták.⁷⁴

A népművészetkutatásnak egy másik közhelye, de meg nem oldott kérdése, az alkotó és fogyasztó egybe nem esése esetén a kettő érdekeinek, igényeinek, ízlésének egybehangolása. Csak kevés esetben tisztázott, hogy ez hogyan is érvényesült.⁷⁵ A désháziak konzervatívizmusát Kós Károly a környező parasztság igényeihez és lehetőségeihez való alkalmazkodásnak tekintti, míg szerinte a zilahi céhes fazekasok a város polgári lakosságának, meg az igényesebb vidékieknek készítettek edényt.⁷⁶

Az elmúlt évtizedek kutatásai jelentős mértékben hozzájárultak a népi ipari központok megismertetéséhez. Hogy csak a fazekasság körét hozzuk fel például: publikációk sora foglalkozik a csíki (madarasi és dánfalvi)⁷⁷, a korondi⁷⁸, a barcaújfalusi⁷⁹, a románújfalusi⁸⁰, a magyarhermányi⁸¹, háromszéki⁸², a pusztinai és a gorzafalvi⁸³, a kalotaszegi⁸⁴, a kőrösrévi⁸⁵, a járai⁸⁶, a kisnyégerfalvi⁸⁷, a désházi és zilahi⁸⁸ stb. központokkal. A régi céhes fazekasság történetéről írott források tájékoztatnak.⁸⁹ A kihalt központok termékeinek azonosításában azonban igen sok a bizonytalanság. Áttekintésünk van az erdélyi⁹⁰, azon belül a háromszéki⁹¹ és a XVI–XVII. századi keresztúri⁹² kályhacsempékről. Van leírásunk az ácsoltláda készítő Magyarhermányról⁹³, a festettbútor készítő Vargyasról⁹⁴, több más udvarhelyszéki és csíki⁹⁵, hétfalusi⁹⁶ népi bútorkészítő központ tevékenységéről. E korántsem teljes felsorolás azt is jelzi, hogy milyen mérhetetlen adóssággunk van a helyi alkotóközpontok történetének, jellegének, hatókörének, stílussajátosságainak feltárásában, s ezek egymáshoz való viszonyának meghatározásában.

B. A mikrostruktúra

Az anyag és technika kérdése

A romániai magyar népművészetkutatók, különösképpen a kiváló technikai érzékkel és tudással rendelkező Kós Károly és Szentimrei Judit⁹⁷ nagy hangsúlyt fektetnek az anyag és technika kérdésre. Kós hangsúlyozza a természeti feltételek, az anyaglelőhely és a termék összefüggéseit. Pl. a szilágysági egykori öreg tölgyerdőknek köszönhetően a Tövishát felülmúlt minden más erdélyi tájat a monumentális építkezés (haranglábak, szárazmalomok, mesteri alkotású borsajtók) tekintetében.⁹⁸ Ezt az összefüggést Kós nem tekintette mechanikusnak. Ugyanis a művészi értékű fafaragás kialakulásához nem volt szükség nagy erdőségekre, „sőt azt látjuk, hogy ahol kevesebb, de sokféle van, ott a fát jobban megbecsülik, s szélesebb ismeretre tesznek szert a fa felhasználási lehetőségeit illetően. Kevés és egyszerű szer szám is elegendő, a fát viszont gondosabban válogatják ki, és kézbe véve aprólékosan kimunkálják.”⁹⁹ Az anyag jelenlétéből még nem következik, hogy azt fel is dolgoznák: pl. a szilágyságiak tenyésztettek ugyan juhot, a gyapjút mégsem munkálták meg, azt eladták a románoknak, de nem azért, mintha nem foglalkoztak volna textilimunkákkal, hiszen kendert még 1973-

ban is természetek és ekkor még a fonó intézménye is működött. Egyszerűen, a gyapjúmunkának náluk nem volt hagyománya.¹⁰⁰

Az anyag minőségi osztályai, a felhasznált technika egyszerűsége/bonyolultsága és a készítmény hétköznapi/ünnepi funkciója összefüggése hálás területe mind a textilművészet, mind a viseletkutatásnak¹⁰¹. A sokféle technika párhuzamos jelenléte – melyeket mind Kós, mind Szentimrei áttekinthető szerkezeti rajzokkal tett szemléletessé, több más, különböző irányú problémafelvetést hívott életre. Kós Károly induktív módszere – a funkcionális együttesekből kiindulva, a tárgyak fejlődésén keresztül bemutatni a technikák fejlődését – e fázisban még nem tette lehetővé a technikák földrajzi és történeti elterjedésének az összmagyar állapotokhoz és egymáshoz viszonyított átfogóbb tárgyalását. Ezt Kós az összegzőmunka során szándékozott megtenni.¹⁰² Szentimrei Judit viszont, az anyag és a technikai megoldások felől építve fel mondandóját, nem annyira a tárgytörténeti, mint inkább a technikai fejlődésrendet rekonstruálja; őt inkább a jelenségek tájak szerinti szóródásai, érintkezési pontjai érdeklik: következetesen törekszik az erdélyi és moldvai textíliák anyag, technikai eljárások, terminológia, tárgy típus és díszítménykincs tekintetbeni összehasonlítására, s ezáltal a párhuzamok felismerésére. Ez alkalmat ad a hasonlóságok megállapítására, a specifikumok meghatározására, valamint a fáziskésésekre vonatkozó megfigyelésekre.¹⁰³ E tájékozódási irány következetes alkalmazása perspektívákat nyithat a jelenségek tér- és időbeli terjedésének rögzítése, majd értelmezése irányába. Igen szemléletesek az összehasonlító műszó-táblázatai, melyeknek alapján nyomon lehet követni a vonatkozó nyelvhasználatot.¹⁰⁴

A forma kérdése

Kós Károly a funkcióhoz leginkább igazodó formát tartotta szépnek, egyetértve ebben a tárgyak készítőivel és használóival.¹⁰⁵ A kászoni építészet pl. a valóságos igényekkel kapcsolatos, a felesleges formaságoktól mentes jellegéért minősítette szervesnek, s ezt az ács mesterséggé általános ismeretének és közösségi voltának tulajdonította: ez biztosította az építés anyagszerűségét, és a helyes arányok megtartását, egyszóval művészi értékét.¹⁰⁶

Kós a tárgyformákat rajzban rögzítette. Az egymás mellett jelenlevő szinkron, de történeti rétegződést sejtető formavilág arra ösztönözte, hogy egy-egy tájon belül is soklépcsős tárgy-fejlődéstörténeti sorozatokat rekonstruáljon.¹⁰⁷ Esetenként a legrégebbi formákat is megjelenítő reliktumok alapján sikerült visszamennie a már csak alárendelt szerepkörben előforduló ősmegakig.¹⁰⁸ A relatív kronológián túl igyekezett tisztázni az újabb technikai megoldások és tárgyformák megjelenésének időpontját is.¹⁰⁹ Olykor kiderítette, hogy egy tárgy típust honnan vettek át és milyen késéssel honosították meg a falusi közösségek.¹¹⁰ A viseletkutatásban a formai vizsgálat részben szintén a tárgy típusok történeti alakulásvonala megrajzolását¹¹¹,

relatív és abszolút kronológiai meghatározását célozza. E tekintetben fontos kiemelnünk Nagy Jenő szótörténeti adatokon nyugvó alapos tárgy történeti tanulmányait a faraziáról meg a mentéről¹¹². A történeti formák változásaihoz kapcsolódó vizsgálatok mutatnak rá egyes formák egyes társadalmi csoportok körében játszott szerepére, annak időbeli változásaira, valamint a használat hétköznapi és kiemelt alkalmaira.¹¹³

A funkció kérdése

A romániai magyar népművészetkutatás a díszes tárgyaknak elsősorban az eszközfunkcióját jelezte. Pl. bemutatta egy-egy vizsgált konkrét, helyhez kötött művészi mesterség (pl. csíkmadarasi, gorzafalvi fazakasság, kovácsmesterség) lehetőség szerinti teljes termékkészletét, rajzzal jelezve az egyes típusok és méretszerinti változataik formáját és díszítményét, a kísérőszöveggel pedig azok funkcióját. A torockói vasmunkák esetében a készítmények teljességre törekvő felsorolásán és rajzokon való bemutatásán túl Kós azt is jelzi, hogy három parasztportán ezekből hol mi kerül alkalmazásra, továbbá mi található a papilakon, majd felsorolja a templom és a cinterem remekbekészült vasalásait.

Kós Károly ugyanakkor felismeri, hogy díszítettségük révén egyes tárgyak az elsődleges gyakorlati rendeltetés által megszabott formán túl olyan művészi elemekkel gyarapodtak, amelyek már másodlagos funkciókkal állnak kapcsolatban. A használati tárgyak különleges rendeltetést nyerhetnek: „...van egy változatos művészi kivitelezésű tárgycsoport, amelynek a darabjai nem valamilyen elsőrendű szükségletre készültek (bár látszatra ez is különféle eszközökből áll), hanem a népi-társadalmi életben betöltött funkciójuk miatt. Ilyenformán e tárgyak a népszokások körébe tartoznak és a népi közösség tagjai közti kapcsolatot szolgálják. Ezeknek egy önálló kategóriáját teszik ki az életkorokkal kapcsolatos, alkalmilag készült, változatos tárgyak... A társadalmi kapcsolatok, a legfőbb élmények, szerelem és halál népművésze ez, a közösségi illem és konvencionális jelbeszéd kötöttségei között.”¹¹⁴ A szilágysági szerelmi ajándékokat – a legénymunkák közül a hímes guzsalyat, mángorlót, kapatisztítót, vászonfeszítőt és párkorsót¹¹⁵ (két korsó: Désháza), a leánymunkák közül pedig a zsebkendőt tárgyalva ezek átadásának körülményeiről is szól.¹¹⁶ Jelzi, hogy a díszítőkedv a fiatalok társadalmi értékét növeli.¹¹⁷ Szót ejt egyes díszes tárgyak, így a kapu státusz- vagy vagyonjelző szerepéről. A társadalmi különbségek a fejfaállításnál is megmutatkoznak, sőt, a céhjelvények mintájára, foglalkozásra utaló jelek tájékoztatnak a halott kilétéről.¹¹⁸ „A tárgynak egyéb tárgyakkal, egyes szokásmozanatokkal és terminusokkal való kapcsolatában való vizsgálata alapján” a fejának kultikus vonatkozásokat tulajdonít:¹¹⁹ antropomorf megnevezéseiből arra következtet, hogy az – a képmás és a személy azonosításának az elvén alapulva – az őskultusszal kapcsolatos bálvány leszármazottja.¹²⁰ Feltevése szerint a pogány őskultusz halotttetetésének megváltozott értelemű

csökevénye lehet az a szokás, miszerint a torból maradt állatmáját a fejfához kenik, miközben azt gyakorlatias okokkal magyarázzák¹²¹.

A funkciók tárgyalásában Szentimrei Judit jut el a legtovább: a magyar szakirodalom egészében is kiemelkedő módon¹²² figyel mind a hétköznapi, mind a mágikus-rituális használatú textíliákra. Érdemes áttekinteni, hogyan határolja körül a 10 éves kortól már szőtt vagy hímzett, a korosodással szélesedő, majd ismét keskenyedő négyszögletes *kisruvák*, *ruvacskák* vagy *servetek* használati körét. Ezek azonosító funkciójúak, mivel készítőjük ugyanolyan mintával díszíti, mint a saját kendezőjét. Először csak virágszárat fognak bele. A templomban rátérdelnek. 14-16 éves leány a *bernécibe* (ővébe) tűzi, „hogy el lehessen kapni vagy kérni egy csók fejében.” Kérésre olyan legénynek adja, aki már másodszor hazakísérte: a legény övébe tűzött kiskendő azt jelzi, hogy van szeretője. A katonalegénynél szerelmi zálog: csak akkor nem kell visszaadnia, ha leszerelés után megülik a lakodalmat. A kézfogó után mátkasági jel. Speciális servetféle a pesztelka, ezt az elmátkásodott leány az ing elé kötve viseli. A servet tisztségi jel, hivogatók jelvénye: a menyasszony hivogatói virágospálcára kötött servettel hivogatnak, amit a kisnyoszolyók szőttek. Az elkészített, négy gyertyával felfont¹²³, servetes virágospálca az összefonódó pár új életének jelképe: ezt a legény- és lányisíratók megtáncoltatják. Az esküvőn az új pár testvérei tartják. A háznál a keresztapa pénzzel váltja ki a virágospálcát, mintegy képletesen megvéve, kifizetve a hozományát. A pálca és servet így a menyasszonypénz ellenértéke. A vőlegény jegyei a jegykendővel felkészített balta, meg az övébe tűzött jegykendő. Servetek díszítik a kelengyészekeret húzó lovakat. Fizetségül és emlékül adják az esküvő fényét emelőknak: a véreknek, a nyirel meg a nyírása testvérinek, nyámoknak: a vállára teszik az örömapának, örömanának, a keresztapának a búcsúztatásért, a keresztanyának a bekerpázásért. Meg másoknak, akik tevőlegesen résztvettek a lakodalomban. „Azzal készítik fel a házat, ahol lakni fognak. Nagy ünnepkor teszik a falra többrét összetűrve. A zesztárré is terítenek. A mindenkori ünnepi öltözet kelléke. Enélkül búcsúra senki el nem indulhat: ott ráülnek vagy a nap heve ellen a fejükre terítik. A keresztanya servet-ajándékával a buba szemét takarják be.¹²⁴ Gyászra keskenyhímű gyászruhacsokát szőnek. Minden gyászoló, továbbá a pap, kántor, harangozó is kap egyet. A temetésért, miséért is textillel fizetnek, s a halottisíratók, rokonok is kapnak.¹²⁵

Változatos szerepet töltöttek be a kendőfélék is. Pl. a Kis-Küküllő mentén a lányos háznál a kelengyébe tartozó, újonnan megszőtt *cifrakendőt* először vasárnap délutánra az ajtó sarkára tették ki, ahol a két harangozás közt házba látogató fiatalság vételezhette szemre. A lakodalomkor a nagyágyvitelkor hosszan a párnákra nyújtották el, az előző egy-két nemzedék cifrakendőjével együtt, majd a lakodalmas háznál a feltornyozott párnák alól ékeskedett ki a két vége. Majd a ládán díszlett. Később a hintőbölcsőben fekvő gyermek szemét takarták le vele. Ha a gyermek meghalt, akkor a koporsóba tették.¹²⁶ *Haló-*, *halotti* - vagy *halottas kendőt* a kelengye még nem tartalmazott, mi-

vel a lányt az életre, nem a halálra készítették fel. A fiatal asszony azonban lehetőleg már az első évben megszötte. Készített egy pirosat is, arra az esetre, ha fiatal halna meg a háznál.¹²⁷ A *cifra hosszúkendőt* régebben a nyújtópadra tették. A kicsi koporsót is ilyenekkel fogták át, s úgy vitték. Ilyenszerű díszes textíliák kísérték mindenütt a rítusokat. A Felső-Marosmentén is a nyújtópadra, ill. koporsóba hímzett surgyét, rá két varrottas lepedőt, mindkét végén hímzett párnát, 3–4 cifrakendőt tettek, amivel a halottat a koporsóba emelték. A koporsóból hímzett lepedő szélei csüngtek ki, hímzett párna került a fehérbe öltöztetett halott feje és két könyöke alá, szemfedél föléje.¹²⁸ Az 1910-es években Moldvában máshová nem, csak a koporsóba tettek hímes párnafejet, a szalmára terített fehér vászonra.¹²⁹ Arra tették a halottat.¹³⁰ A párna ugyanakkor a kelengye részeként a testi szerelem, a házasság szimbóluma. Esküvői párnát nyújt át új menyének az első éjszakára a vőlegény anyja. A mennyegzőn a vőlegény nőismerősei párnát lopnak az ülőhelyére, hogy kipróbálják, *restes* lesz-e a menyasszony. Nem szabad ráülnie.¹³¹ Az abrosz a Kis-Küküllő menti lakodalmi rítusban az új családba integrálódás szimbóluma: „a menyasszonytánc előtt ... a felkontyolt új menyecske összes ünneplő abroszait bal karján az asztal mögött ülő apósa elé vitte s jobb kezével sorra az asztalra terítette, jelezve, hogy a család közös asztalát a magáénak is tekinti. ... A házasság után következő első vasárnap az új asszony terített abroszt az asztalra.”¹³²

Folytathatnánk az amúgy is hosszúra nyúló felsorolást. Ehelyett egyetlen öltözetdarab mágikus-rituális szerepéről beszélünk még. A *bernéc* Moldvában a keresztanya keresztgyermekének adott ajándéka, amit apró kereszték és virágok díszítettek. Lészpeden hímes bernéc fogta körül a legények övét, Gyoszenyban barackmagos bernéc díszelgett a vőlegény lakodalmi öve fölött.¹³³ Ha ember halt meg, szíj helyett bernéccel övezték fel. A bernéc varázserővel bírt.¹³⁴ Márton Gyula Bogdánfalván 1960-ban jegyezte fel: „asszondotta, bírsz-e nekem egy ullyam bérnécot csinálni, hoty kívül fölövedzzék, hoty haljom meg.”¹³⁵

E példázással a rituális tárgyhasználat fentieknél még sokkal aprólekozsabb leírásának szükségességére szerettük volna felhívni a figyelmet. A használat körülményeinek, alkalmának, helyének, térszerkezeti sajátosságainak, idejének, szereplőinek, más kulturális szövegekkel való kísérésének minél figyelmesebb elemzése szükséges, melyről mindjobban lekésünk; ez segíthet hozzá a kultúrában alkalmazott szimbólumok valódi jelentéseinek a megértéséhez.

A díszítmény kérdése

A díszítmények bemutatásának alkalmazott leggyakoribb módszere a vizuális megjelenítés (rajz, fénykép). A romániai magyar népművészetkutatás egyik teljesítménye, hogy nagyszámú mintagyűjtemény látott napvilágot.¹³⁶ Ezek viszonylag szakszerűek is, amennyiben a lehetőséghez képest átfogó-

ak, és a hordozó tárgy funkcióját és a minta nevét is közlik. Esetenként a készítő kilétéről, a készítés idejéről is szólnak. Nem állíthatnánk mégsem, hogy minden rendben van e téren. Nagyon fontos lenne a teljes múzeumi anyag műfaji, tematikus, iskolák és stílusok szerinti publikálása, mivel a tendenciákat csak kellő mennyiségű anyag alapján lehet megállapítani. Gyakoriat az egyes témával kapcsolatos adatközlések is. Anélkül, hogy ezek felsorolására vállalkoznánk, jelezni szeretnénk, mennyire lényeges ezek minősége, átfogó jellege. Fontos, hogy egy meghatározott jelenség vizsgálatakor mélyfűrást végezzünk, és lehetőségeinkhez képest annak vizsgálatában teljességre törekedjünk.

Az elemző tanulmányokkal már sokkal rosszabbul állunk. Ahogy a magyar szakirodalomban általában, itt sem alakult ki a díszítmény alaki, szerkezeti, elrendezésbeli leírásának a technikája, de még használható szakszókincs sem áll az érdeklődők rendelkezésére. Ez persze nem zár ki egyéni jó teljesítményeket. Tudunk ilyen kísérletről, ezek azonban egyelőre nem fognak közkézen.¹³⁷

A kutatókat érdeklő egyik sarkalatos kérdés az anyag, technika, forma és díszítmény összefüggése. Sokszor hangoztatott álláspont, hogy a díszítmény egyik funkciója a hibás anyag leplezése. „Megfigyelhető, hogy minél hatalmasabb bárdolt törzsekből épült a kapu, annál kevésbé találunk rajta külön díszítést.”¹³⁸ A magyar szakirodalom túlzó álláspontja, mely szerint a díszítmények technikafüggőek, esetenként a hazai szakirodalomban is felbukkan. Némi alappal ugyanis tagadhatatlan, hogy egyes díszítmények, így a fafaragásban a vésőnyom, a fazekasságban a forgó korongon szaruval, ecsettel, netalán fésűvel stb. való egyenes vagy hullámvonalas sávhúzás (*csapatás*), a festék nagykanállal való *öntése*, a tollból összekötött *pemettel* vagy *pincussal* való *berázása*¹³⁹, a hímzésben a szegés, kötés, ráncolás, stb. technikai fogantatásúak. Mindezekre kutatóink bőséges példaanyagot nyújtanak. Azonban az esetek többségében a technika a díszítmény kiképzésének csupán a foglalata, közege. Jó példa a technika és díszítmény szoros kapcsolatára a moldvai hímzés esete.¹⁴⁰ Itt sokféle, egymáshoz közelálló öltésmódot alkalmaznak. Egy-egy öltés néhány lépésből (*szemből*) áll, melynek eredményeként néhány egyszerű forma, egyenes vonal, egyszerű vagy visszátérésekkel megtört hullámvonal (*kandargó*, *setrán*, víz), álló négyszög vagy rombusz (*szem*, *pitán*, *para*, *kupa*), egyenes vagy dőlt (görög) *kereszt*, *kőrömszerű* képződmény keletkezik. A díszítmény legtöbbször ezeknek a folyamatos vagy megszakított, egyenes vagy ferde sora. Amennyiben feltételezzük, hogy itt egy régies állapotról van szó, akkor megállapíthatjuk, hogy az öltések a továbbiakban egyszerűsödnek, a minták pedig bonyolódnak, s azt is, hogy a díszítmény valóban csak idővel függetlenedett a technikától. Ugyanakkor világos, hogy a technika befolyással van a díszítmény alaki jellegére. Az anyag szerkezetéhez kötött, szálszámoláson alapuló technikák inkább elvont, geometrikus ornamentikát eredményeznek, míg a szabadrajzúak könnyebben azonosítható virágornamentikát. Hornyolni és vésni

egyenesvonalú, geometrikus motívumokat könnyebb, amelyeket az ácsolt ládákön látunk, festeni inkább hajlékony, szabadrajzú motívumokat.¹⁴¹ Mégis, az ácsolt ládát felváltó festett láda új, virágos stílusa visszahatott elődje díszítményére, Moldvában annak még csak a mezőszerkezetét kezdték utánozni, lemondva az ácsolt láda jellegzetes középintájáról¹⁴², Magyarhermányban viszont hajlékony tulipánmotívumokat véstek a homlokzatára.¹⁴³ A désházi edények első világháború előtti, vörös alapra fehérrel írókázott mintái egyszerű, *egyenes, ökörhugyas (csapatás), fogas, létra, fenyőág, csokor* motívumokból álltak, az azután elterjedő pemzivel már virágmintákat festettek.¹⁴⁴

Kós Károlynak sikerült név szerint azonosítania az újabb stílus kezdeményezőit és az újítást szükségessé tevő körülményeket is: „...a gyári díszedények révén a »tarka«, »virágos edény« iránt fokozódó vásárlói igény, az iparművészeti tanfolyamokat járt zilahi és nagybányai fazekasokkal folyó állandó verseny a piacért, és az újabb díszítő technika alkalmazásának gyorsasága s mutatóssága.”¹⁴⁵ A zilahi edényminták „...naiv bája, erős stilizáltsága, kivételes dekoratív hatása...erős és leegyszerűsített rajza összefüggésben van a lúdtollas szarv alkalmazásával, amely a körvonalak meghúzására...a korábbi vékony ecsetet itt is felváltotta.”¹⁴⁶

A díszítmény technikától való függetlenedését mutatja az egyik műfaj díszítő stílusának a másira való átvitele. Kós erre több példát is mond: az edényt virágozó, désházi „íróasszonyok és lányok cserépedényekre kerülő mintáin is kimutatható a napjainkban még mindig virágzó helyi népi hímzőművészet hatása. A fejből dolgozó edényfestő nők alkotómunkája az edények formájához és az edényfestő technikájához való alkalmazásban áll, bár ugyanakkor természetesen figyelembe veszik a helybeli fazekasművészet hagyományait, a szomszéd fazekasközpontok díszítőtevékenységét és a piac igényeit is.”¹⁴⁷ A fazekasságban alkalmazott díszítményt a kemence *babbogatásánál* is alkalmazzák.¹⁴⁸ A szilágysági csempék rozettás-tulipános díszítményén Kós a guzsalydíszítés hatását ismeri fel, megállapítva, hogy „eme szoros kapcsolat alapja a díszítmény kivitelezésének azonos technikája (a csempe fadúcait is vésték!) és a guzsalyokon már kéznél levő modell... Önmagukban vizsgálva e csempéket, mégis számos esetben figyelemre méltó kísérleteivel találkozunk itt a fa, textil, bútorfestés és agyag-díszítő formák, valamint az ősi népi és népies reneszánsz virágornamentika egyeztetésének.”¹⁴⁹

Foglalkozik a szakirodalom a stíluskorszakok és hatások kérdéskörével is. Az újkori népi fazekasság forma- és mintakincsének gyökereit a régész Benkő Elek a XVII. századi edényekben és reneszánsz csempékben véli felismerni.¹⁵⁰ Szerinte a korábbi, XV–XVI. századi gótikus hagyomány nyomtalanul eltűnt. A népi hímzések azonban továbbörökítik a XV–XVI. gótikus stílusú csempék egyes díszítőmotívumait,¹⁵¹ s ez az általánosításban való óvatosságra int. A stílushatásokról beszélve a néprajzkutatók a művészettörténeti irodalom¹⁵² álláspontját ismételtetik: azok részben a templomok

mindenki számára hozzáférhető díszítményei, részben a felsőbb osztályok műveltségjavi révén, részben az újításban előljáró táji csoportok, meg a hatóságok felől érték a parasztságot. Főleg a reneszánsz és török hatású úrihímzéseket emlegetik, melyeket a XIX. századig, a hímzőfonal elterjedéséig, az udvarházak kisasszonyai, hímvarrói és takácsai szőtték s varrtak..., meg az „úrdolgába” bejáró jobbágyasszonyok. Előbb házilag festett színes gyapjú-, majd bolti fejtőfonállal.¹⁵⁴ A különböző írott források¹⁵⁴ adatainak egybevetése azonban arra figyelmeztet, hogy rutinos mondatainkat érdemes lesz újrafogalmazni.¹⁵⁵ Kós Károlynak már részben sikerül túllépnie azon a közhelyszámba menő megállapításon, miszerint a XVII–XVIII. századi festett mennyezetek reneszánsz jellegű és néha török virágornamentikája „erőteljesen hatott a népi ízlés alakulására és közvetlen mintaforrásul is szolgált népi bútorfestőknek”, amennyiben felismeri, hogy nemcsak nekik, hanem a fazekasoknak, csempekészítőknek, hímzőasszonyoknak, faragó ifjaknak és a tűzhelyet virágozó lányoknak egyaránt.¹⁵⁶ Ám e hatás tényleges mibenlétét díszítményelemzéssel tudtommal soha senki nem mutatta ki. Legfeljebb arról szól a krónika, hogy ugyanaz a mester egyidőben mindkét műfajt művelte. Hasonlóképp hiányoznak a részletek hitelességével ható stúdiómunka az ilyen szerző kijelentések mögül is: a „XIX. század első feléből származó régi szilágysági népi festett ládák lényegükben az előző századi köznemesi menyasszonyi ládák és festett bútorok folytatásai.”¹⁵⁷ Helyenként mégis konkrét elemzésre alapozzák megállapításaikat. Pl. a szilágysági festett ládára a komáromi festett bútor meg az erdélyi, reneszánsz stílusú népi bútor is hatott, de utóbbitől eltérő sajátossága az erős mértéktartás mind a felületek méretében, mind a színhasználatban.¹⁵⁸ Értékelendő a különböző műfajú tárgyak stílusának összevetése. Pl. a somlyói asztalosok 1860–1870-es évekbeli nemzedéke a korabeli alföldi festőkkel azonos stílusban dolgozott, és „szembeötlő a kapcsolat, ami a korabeli zilahi és más alföldi (debreceni, mezőtúri, tiszafüredi) fazekasmunkák ornamentikája között látható. Különösen jellegzetes a hátrafelé hajló tulipányszárát csőrében tartó madár motívuma...”¹⁵⁹ Két közelálló, egy városi, meg egy falusi központ (Zilah és Désháza) sorsának és stílusorszakainak alakulását követve, a fáziskésésen túl a specifikus jegyek körülhatárolására is sort kerít. A gyáripar konkurrenciája a zilahi fazekasság lendületét megtörte, sokan más foglalkozás után néztek, e mesterség utóvirágzására a továbbiakban az állam közbeavatkozása, az 1906-os, 1907-es iparművészeti tanfolyam gyakorolt jótékony hatást: az edényeket dús növényekkel kezdték virágozni.¹⁶⁰ Ez a stílus aztán a 30-as években terjedt át Désházára, de nem változatlan formában: „a nők saját hozzájárulása nyilatkozik meg a korabeli magyar (népies barokk-biedermeier hatás alatt alakult) szűchímzésekkel és bútorfestéssel rokon désházi díszítőminták komponálásában, elemeiben és lendületességében.”¹⁶¹

Hasonló vizsgálatot kísérel meg egy-egy néprajzi táj hímzett textíliái vonatkozásában Szentimrei Judit. Ezeket összegezve a következő eredményre

jutunk. A legkorábbi stílusréteget kétségtelenül a moldvai, egészen egyszerű geometrikus, egyenes, cikkcakkos, köröcskés, álló és dőlt négyzetes formájú motívumok alkotják. Ez Erdélyből (feltéve, hogy egyáltalán volt) már eltűnt. Moldvában ezt követőleg jelentek meg a nyugaton a XVI. században oly divatos geometrikus csillag, rózsa, almamotívumok, amelyhez hasonlókat a Szilágyságból a XIX. század második feléből ismerünk.¹⁶² Majd alföldi és palóc hatásra elterjedtek az újmódi szabadrajzú hímzések.¹⁶³ Csak a varrottasok kiszíneződésének idejében jutnak el ide a XVI. századi nyugati csipkék nyulacskái, kiskutyái és hattyúi.¹⁶⁴ Végül a századvégi divatlapok mintáit a gazdatisztné közvetítésével veszik át.¹⁶⁵

Kós szerint a díszítmények elsősorban gyakorlati funkciójúak: a felépítésből, szerkezetből adódnak,¹⁶⁶ növelik a tárgy határfokát¹⁶⁷, jelzik a tulajdonjogot.¹⁶⁸ A mágikus funkciót is a gyakorlatiak között említi,¹⁶⁹ vagy a társadalmi jelzőfunkcióval tárgyalja együtt.¹⁷⁰ A minták egy részéről azt állítja, hogy azok eredetileg mágikus jelek vagy őskultusszal kapcsolatos idomok voltak.¹⁷¹ Így a fejfán előforduló, ma már tisztán „díszítő” motívumok, mint a körzővel szerkesztett kétféle rozetta, az edényekből kinövő részarányos növény, meg a madáralak kultikus szerepet töltött be (a rozetta, aminek technikai eredetét tagadja, szerinte napszimbólum),¹⁷² a leányok fejfájának világoskék színe gonoszűző funkciójú.¹⁷³ A minták jelentése megváltozhatik: „eredeti értelmük vesztével fokozatosan az újabb virágornamentika hatására átalakulnak, ill. a »virágnyelvben« kapnak új értelmet... »mondanivalójuk« jobb megértését még feliratok alkalmazásával is segítik.”¹⁷⁴ Némelyik mintának szimbolikus jelentést tulajdonít, pl. a guzsalyra írt *szilvماغot* szexuális jelentésűnek tekinti, „hisz a guzsaly is a párosodás szándékának jelképes kifejezési eszköze volt.”¹⁷⁵ A motívumok értelmezését tehát a hordozó tárgy funkciójával kapcsolatban kísérel meg mind ő, mind Szentimrei, aki felhívja a figyelmet, hogy nem lehet véletlen, miszerint a halottkultuszban használatos széleskendő vezérmotívuma, a balra haladó madársor, s a piros náspárna, sötétkék halottaspárna és halotti lepedő másik jellegzetes motívuma a *repülő madaras* minta.¹⁷⁶ Az se, hogy a *famintás* lepedőt az ágy fejénél felfelé, a ravatalon lefelé helyezték el.¹⁷⁷ Vagyis arra figyelmeztet, hogy a proxemikai tényezőknek jelentőségük, jelentésük lehet.

Ugyancsak Szentimrei Judit felfigyel a csángó öltéstechnikák (a vászon-széleket *összegyűttik, inazzák, fogazzák*) és mintakincs népi terminológiájának az archaizmusaira. Az olyanszerű műszavak mögött, mint amilyen a *bubagyúttés, bodzabeles gyűttés, cseresnye vetése, farkasfog, lúdszem, rákszem, békaszem, tyúkszem, békaköröm, tyúkláb, pitánkák* régies szemléletet, régebbi anyaghasználatra (in, fog) vonatkozó nyomokat, továbbá mágikus funkciót sejt. „A Szeret téren igen kedveltek a különböző szemek: *békaszem, lúdszem, rákszem, tyúkszem*. Gyimesen a *csitkőszem*. Ha figyelembe vesszük, hogy a béka a szerelmi varázslás egyik eszköze, akkor a *békaláb, békakeröm* és *békaszem* nem véletlenül került a hímes leányingekre és jegy-kendőkre. A *tik* vagy *tyúk* minden időben az asszonyt szimbolizálta a nép

körében, éppúgy, mit a *kakas* a férfit. A *tyúkszem* a széki női ing elengedhetetlen díszítőeleme, ott a nőiség szimbóluma. A *tojás*, a *tikmon* meg a termékenységé. Az egyik legrégebbi motívum, a *kakastaréj*, Moldvában is ismeretes.¹⁷⁸ A jegykendőminták mágikus funkcióját és állapotjelző szerepét így magyarázza: „A *békakeröm...*, *köröm...*, *tyúkláb...* lefelé vagy felfelé fordítva a legényt volt hivatva megszerezni vagy megtartani. *Két keröm esszeforgatva* vagy *kalapok...* már tartós kapcsolatot jelentettek. Háromirányú körmök a szikrahímes serveteken a *szikrahímek fia*, *pujkuca* ...már a lakodalmi jegykendő díszei.”¹⁷⁹ „A lefelé és felfelé fordított békakörmök **szertintük** [kiemelés tőlem] segítettek a szívük választottját megszerezni, majd megtartani.”¹⁸⁰ Érdeme, hogy megfeleléseket keres a funkció és a díszítőmotívum közt. Megállapítja, hogy a hívogatáskor használt virágospálcát *fecske-farok*-mintás servet díszítette. Ez mindjárt érdekessé válik, ha arra gondolunk, hogy a néphitben a fecske, mint a tűz madara, a házassággal kapcsolatos. A lakodalmi szertartáskor az anyós által a menyének átnyújtott párnát *kupás*, *tikmonkás* hím díszíti.¹⁸¹ A Kis-Küküllő mentén a halottaskendőt általában *lúdfogas* vagy *fekete csillagos* híműre szőtték. Lészpeden „feketével varrt *csillagos* hímű hosszú magyaros varrott párna kerül a nyújtópadra. Csillagok mutatják az utat a távozonak.”¹⁸² A Kis-Küküllő mentén temetésekor *gyászos abroszokat* terítettek a koporsó lábánál levő asztalra, a pap elejébe: alul *fehér*, szedett *szeffüs halottas abroszt*, arra *fekete békás halottas abroszt*.¹⁸³ Megfigyelései gondolatébresztőek. Azonban látnunk kellene, egyedi esetekről, avagy általános gyakorlatról van-e szó.

A szimbolizmus kérdése Péntek Jánosnak a kalotaszegi népi hímzésről és szókincséről írott monográfiájában is felmerül. Péntek szemantikai vizsgálatot és szemiotikai funkcióelemzést is végez. Boas tárgyilagos szempontjából kiindulva¹⁸⁴, hogy tudniillik vannak-e határozott képzettársítások a forma és jelentés között, és kísérik-e ezeket az asszociációkat erős érzelmi reakciók, kérdésesnek tartja, „hogy beszélhetünk-e egyáltalán szimbolikus motívumokról a mai kalotaszegi népi hímzésben. A nevekből kiindulva talán szimbolikusaknak minősíthetők azok az elemi motívumok, amelyeknek meglepően egységes az elnevezése, anélkül, hogy egyszerűen ábrázolást feltételezhetnénk. Az egységes interpretálást tehát az ősi szimbolizmus maradványaként foghatjuk fel, feltételezve, hogy az értelmezés egyöntetűsége egy tradicionálisan megőrződött kapcsolatot tükröz a jelhordozó és jel-tárgy között. Ilyen a geometrikus díszítmények közül a *mák*, a *pók*, az *asztal-láb* és a *kígyós*. [...] A figurális motívumok közül a ketesdi halottas lepedők *kokasos* mintája interpretálható úgy, hogy a kakas általában a virradat, az ébredés, vallási értelemben a feltámadás szimbóluma [...] A *páva* motívumnak is kapcsolata lehet a népköltészet jól ismert páva szimbólumával [...] Szimbolikus gyökere is lehet a legelterjedtebb virágmotívumoknak: a *rózsá-*nak, amely valamikor vallásos jelkép volt, később a szerelem jelképe, akár csak a *szegfű* és a *liliom*. A motívumoknál sokkal élénkebben él a színek szimbolikus interpretálása...”¹⁸⁵ A viselet szemiotikai funkciói közül a kort,

családi állapot, rendkívüli eseményeket, ünnepeket jelző és a helyet jelölő funkciót fejt ki gazdag példaanyag alapján.¹⁸⁶

A tartui szemiotikai iskolára hivatkozva érdekes gondolatokat vet fel a 70-es évek végén Kabay Lisette.¹⁸⁷ Abból az előfeltevésből indul ki, hogy a népművészet vizuális kódjai jelképek. Úgy gondolja, hogy népművészeti hagyatékunkban nemcsak néhány jelkép, hanem több részletében egyetemes vonású jelrendszer lappang. Ez nincs ellentétben a természetközelen élő ember (meg a gyermek) szintén rendszerszemléletű látásmódjával. Szerinte a másodlagos (vizuális) jelölő rendszerbe egyaránt vonatkoztatott, tehát mitológiai, szakrálisan megterhelt fogalmak kódjai kerültek be. Kimutatja egyes szavak és az azoknak megfelelő jelek élőnyelvitől eltérő, mitológiai-szimbolikus-rituális szempontú összetartozását¹⁸⁸, összehasonlító etimológiai módszerrel bizonyítva az emberi gondolkodás egyetemes egységét. Ugyanakkor e gondolkodásmódra jellemző a világ bináris oppozíciókban való modellezése: ez a díszítőművészetben is megfigyelhető. A bináris sorú végtelen minták strukturálisan egybefogott motívumok: nem ellentmondást tolmácsolnak, hanem folyamatosságot, az erők egyesíthettségét. Kísérlete, hogy a tárgyi világban fennmaradt ábrázolásoknak a szellemi életben és nyelvben mutatkozó megfelelőit megtalálja, pozitívan értékelhető.

Valamelyest összecseng Kabay Lisette problémafelvetésével, de túl is lép azon a díszítménykincs szimbolikus interpretációi lehetőségeivel kapcsolatos talán legmerészebb feltételezés, vagy ha úgy tetszik, kutatási program Demény István Pál tollából. A csíki festékes szőnyeg motívumkincsén és terminológiáján töprengve megállapítja, hogy díszítőmotívumainak száma viszonylag csekély. Egyes egyetemes elterjedtségű motívumok, pl. a csillag teljességgel hiányoznak róla. Különbözik a más magyar és román textíliáktól, beleértve a román szőnyegeket is. „Úgy tűnik tehát, hogy a festékeseknek megvan a külön motívumkincsük, érdemes az összehasonlító vizsgálatot folytatni, mivel ily módon esetleg rejtett összefüggésekre bukkanhatunk. Az összehasonlítás módszertanát azonban ki kell alakítanunk, mert elszigetelt motívumok hasonlításával nem sokra megyünk. Munkahipotézisként induljunk ki abból a feltevésből, hogy a díszítőmotívumok a nyelv hangjához hasonlóan rendszert alkotnak [...] Az egész hangrendszereket kell vizsgálnunk, s ezen túlmenően a nyelvek egész nyelvtani rendszerét. Az első teendő tehát a motívumok rendszerének megállapítása volna. Ezen túlmenően vizsgálnunk kell a motívumok kapcsolódási és mintakompozícióba szerveződési szabályait [...] Ez a tudományos kutatás jelenlegi szintjén el is érhető, legalábbis egy magyarázat nélküli leírás erejéig, de ennek során esetleg a szabályok egy részére is rábukkanhatunk [...] Miután az egyes motívumrendszereket megállapítottuk, ezeket és a belőlük alkotott mintákat kell majd összehasonlítani. Volt-e az egyes mintáknak jelentésük, s ha igen, mi? Erre a kutatás jelenlegi szintjén nehéz volna válaszolni. Figyelemre méltó, hogy a motívumok egy része (halas, ráklábas, kígyós) vízzel, vagy ha

úgy tetszik – a régi hiedelemvilág szerint – az alvilággal van kapcsolatban. Ha mármost az élére állított rombuszt földszimbólumnak akarjuk látni, a körülvevő halakat, rákokat aki akarja, világtengerbe képzelheti, s ily módon a szőnyegen többé-kevésbé teljes világábrázolást is láthat. (Hiányzik fölüle természetesen az ég.) Az ilyen kérdések eldöntéséhez többek közt az is szükséges volna, hogy az illető motívumokat és mintakompozíciókat a népi díszítőművészet egészébe helyezve vizsgáljuk, sőt az egész szellemi néprajz összefüggéseiben is – népköltészet, hiedelemvilág, népszokások –, ezen túlmenően, ha lehetőség volna rá, az egész néprajz összefüggéseiben. (Más, pl. történeti, nyelvészeti stb. szempontokat is be lehetne vonni a vizsgálódásba.) Ezenkívül szükséges a hasonló motívumok és kompozíciók minél teljesebb összegyűjtése más népek népművészetéből, és a fejlődés vonalának a megvonása.”¹⁸⁹

Am hogy milyen nehézségekkel és csapdákkal jár az ilyenszerű útkeresés, azt többek közt a fentemlített Kabay Lissette-tanulmány is dokumentálja: ez olyan előfeltevésre épít, amit bizonyítani kellene. Példáihoz fűzött interpretációi ellenőrizhetetlenek. Nem tudhatjuk, hogy a régészeti kultúrákból származó ornamenseknek annakidején milyen szimbolikus értelmet tulajdonítottak. A reflektálatlan, bizonyíthatatlan kinyilatkoztatások pedig diszkreditálják az értékesnek mutakozó kezdeményezéseket. Fokozottan érvényes ez Vasas Samu kalotaszegi jelvilágról írt könyvére is.¹⁹⁰ Ezért igen fontos feladatunk az e szempontok érvényesítéséhez szükségesnek látszó szigorú elvi-módszertani kritériumok kidolgozása.

Napjaink kutatásai hoztak néhány figyelemre érdemes, új eredményt. Az eddigtől eltérő fényben látjuk pl. a kazettás mennyezetek egyes motívumainak szemantizmusát. Szacsвай Éva és egészen recensen Görög Hajnalka szellemesen állította párhuzamba a szirénábrázolásokat és a fogalom prédikációkból kirajzolódó értelmezéseit.¹⁹¹

A mintanevek tudományos jelentőségét a magyar szakirodalom Viski nyomán eddig jórészt tagadta¹⁹². Pedig ezek a lehető teljes „szövegkorpusz” és kellő mennyiségű és minőségű összehasonlító anyag fényében rendszerűnek és kultúratipologikusnak¹⁹³ bizonyulnak. Nemegy közülük kulcsot kínál a díszítménykincs szimbolizmusának megragadására. Pl. kirajzolódni látszanak a keresztény szimbólumok.¹⁹⁴ Ezek vizsgálatához azonban szintén a fent említett szigorú módszeresség, szívós aprómunka, nagyfokú önfigyelem, kitartás, intuíció, eredetiség szükséges.

*

Nem osztom azoknak a véleményét, akik nagyot akarásukból, vagy más okból kifolyólag lekicsinylik az előttük járók munkáját, vagy teljesen mellőzik eredményeiket. A jelen és jövő népművészetkutatása sok hasznos adatra és sok értékes gondolatra építközhetik. A „feladatok kijelölése” alól – úgy vélem – felmentenek a menetközben tett reflexióim. Annál is inkább, mert azok módszeres megfogalmazása egy újabb tanulmány tárgya lehetne.

IRODALOM

ANTALNÉ TANKÓ Mária

1999 Gyimesi írott tojások. Kolozsvár

BALASSA Iván

1992 A székelyföldi Erdővidék temetői. Debrecen

BALOGH Jolán

1967 A népművészet és a történeti stílusok. Néprajzi Értesítő. 73–163.

BALOGH Ödön

1972 A marosvásárhelyi fazekas mesterség. Ethn. LXXXIII. 313–329.

BÁLDY Bellovics Flóra

1968 A régi népi takácsok élete Nagybaracsán. Baja

BENKŐ Elek

1984 Székelykeresztúri kályhacsempék. 15–17. század. Bukarest

BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila

1997 Középkori mezőváros a Székelyföldön. Kolozsvár

BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.)

1987 Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből.
Bukarest

BUNTA Magda

1973 Az erdélyi habán kerámia. Bukarest

BURA László

1981 Az utolsó szatmári mézeskalácsos mestersége. Népismereti Dolgozatok 1981.
Bukarest. 71–81.

CSISZÉR Imre (gyűjtése)

1974 Csíkszentkirályi keresztzsemesek. Csíkszereda

CSULAK Magda – GAZDÁNÉ OLOSZ Ella

1972 125 szálánvarrott magyar hímzsminta. Árapatak. Sepsiszentgyörgy

CSUPOR István

1992 Rituális edényhasználat Szatmárban és Máramarosban. In MOHAY Tamás
(szerk.): Közéltések. Néprajzi történeti antropológiai tanulmányok Hofer Tamás
60. születésnapjára. Debrecen

CSUTAK Vilmos (szerk.):

1929 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum fennállásának ötvenéves jubileumá-
ra. Sepsiszentgyörgy

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ Vilma – PALOTAY Gertrud

1942 Kalotaszegi gallér- és kézelőminták. Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem-
és Régiséggyűjtéséből. II. 2. Kolozsvár. 100–141.

DEMETER ÉVA

1999 Gyimesi tojásírás. Államvizsga dolgozat a Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén. Kézirat. Kolozsvár.

DEMÉNY István Pál

1980 Adalékok a festékesek díszítőlemeinek kutatásához. Művelődés. 5. 33–34.

1988 Cornurile de praf de puşcă din colecţia Muzeului Judeţean Covasna. Aluta.
Aluta. XVII–XVIII. (1985–1986.) Sfântu Gheorghe. 293–307.

DUKRÉT Géza

1998 Az üldörökka (gyalogrokka) és a vele kapcsolatos szokások a bihari Síterem.
Néprajzi Látóhatár, VII./1-2. 177-193.

DUNĂRE, Nicolae (red.)

- 1963 Arta populară din Valea Jiului. București
1972, 1974 Țara Bîrsei I–II. București
1981 Arta populară din Munții Apuseni. București

FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza

- 1977 Kalotaszegi magyar népviselet. Bukarest

FARKAS Irén

- 1994 Csíki adatok a népi mesterségekhez. Néprajzi Látóhatár. III/3-4. 77–92.
1997–1998 Csíki fazekasközpontok. In: Centre de olari din Sud-estul Transilvaniei. Fazekas központok Délkelet-Erdélyben. Volumul I. I. kötet. 83-127. Sf. Gheorghie – Sepsiszentgyörgy

FÉL Edit

- 1989 A Textilgyűjtemény gyarapodása 1935-1970. Néprajzi Értesítő. LXIII-LXVVI. 5–27.

GAZDA Enikő

- 1997–1998 Háromszéki fazekasközpontok. In: Centre de olari din Sud-estul Transilvaniei. Fazekas központok délkelet-Erdélyben. Volumul I. I. kötet. 47-82. Sf. Gheorghie – Sepsiszentgyörgy
lásd még: SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

GAZDA Klára

- 1969 Figurális kályhacsempék a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében. Aluta I. Sepsiszentgyörgy. 181–186.
1983 Alakos ábrázolás a népművészetben. Aluta XIV–XV. Sepsiszentgyörgy. 83–117.
1998 A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 6. Kolozsvár. 66-96.
1998a A székely népviselet. Budapest
1998b A 19–20. századi székelyföldi népviselet jelei. In: Voigt Vilmos és Balázs Géza (szerk.): A magyar jelrendszerek évszázadai. Budapest. 81–120.
2000a Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben? Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár. 100-142.
2000b Egy díszítőművészeti motívumkatalógus előmunkálataiból. A gyimesi viselet vászonnímzésmintái. In: Balázs Géza et alia (a szerkesztőbizottság tagjai): Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. Budapest. 417–440.

GAZDA Klára – HAÁZ Sándor

- 1999 Székelyek ünnepelőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben. Budapest

GAZDA Klára – LŐRINCZI Etelka

- 1988 Puncte de cusături aplicate în portul popular din județul Covasna. Aluta. XVII–XVIII. 251–291. Sf. Gheorghie

GAZDÁNÉ OLOSZ Ella

- 1980 A széki öltésmódok. Népismereti Dolgozatok 1980. Bukarest. 131–146.

GÁSPÁR Melinda

- 2000 Bandi Dezső tevékenysége és hatása az erdélyi magyar népi kultúrára. Kézirat-ot államvizsga dolgozat a BBTE néprajzi tanszékén. Kolozsvár

CS. GERGELY Gizella – HAÁZ Sándor

- 1976 Udvarhelyi varrottások. Szentimrei Judit előszavával. Bukarest.

HAÁZ Ferenc

1942 Udvarhelyszéki famesterségek. Kolozsvár

HAÁZ F. Rezső

1929 Egy székely falu (Lövete) öltözete. In: Csutak Vilmos (szerk:) Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 438–451.

1994 Udvarhelyi tanulmányok. Székelyudvarhely

HAÁZ Sándor

1978 Zsinóros díszítés a bekecsalji népviseletben. Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest. 129–176.

1993 Erdélyi viseletek. Budapest

F. HALAY Hajnal – SZENTIMREI Judit

1997 Torockói varrottások. Kolozsvár

HEREPEI János

1961a Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez. I. A bokály szó és fogalom. Ethn. LXXII. 462–465.

1961b Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez. II. Készítési helyükről elnevezett agyagművek. Ethn. LXXII. 604–609.

1962 Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez. III. A győri kancsó. Ethn. LXXIII. 131–136.

HEREPEI János és SZABÓ T. Attila (gyűjtötte)

1939 Levéltári adatok faépítézetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak. Erdélyi Tudományos Füzetek 107. Kolozsvár

HORVÁTH Csaba

1972 Gyimesi csángós bundák. Csíkszereda

JÁNOS Pál

1971 Lăzi de zestre din Ciuc. Csíki írott szuszékok. Csíkszereda.

KABAY Béla

1978 Csíkvilág, jelvilág. Korunk Évkönyv 1979. Kolozsvár–Napoca. 139–146.

KABAY Lisette (Lizett)

1978 Jelalkotás – jelolvasás. Korunk Évkönyv 1978. 122–139.

1997 Bikatáltosok. Debrecen

KARDALUS János

1982 Mobilier pictat. A festett bútor. Miercurea Ciuc – Csíkszereda

KISS Ilona

1976 A lozszádi rojtok. Népismereti Dolgozatok. 1976. Bukarest. 122–124.

KOCSI Márta – CSOMOR Lajos

1982a Festett bútorok a Székelyföldön. Budapest

1982b Korondi székely fazekasság. Budapest

KOCSIS Antalné – KUNSZABÓ Júlia

1974 Székely varrottas minták. Budapest

KÓS Károly, dr.

1964 A kalotaszegi muszuly. Műveltség és Hagyomány. VI. 153–180.

1971 A vargyasi festett bútor. Bukarest

1972 Népelet és néphagyomány. Bukarest. Ebben a következő tanulmányok:

a. Torockói vasművesség. 52–81.

b. Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében. 134–190.

c. Szerelem és halál a szilágysági népművészetben. 209–237.

- d. A székely sírfák kérdéséhez. 253–274.
e. Az árucseré néprajza. 9–51
- 1972f A vargyasi festett bútor. Bukarest
- 1976 Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest. Ebben a következő tanulmányok:
a. Fekete-Körös völgyi gyűjtés. 12–79.
b. Csángó néprajzi vázlat. 103–217.
c. Csíki fazekasfalvak és fazekasságuk. 218–276.
- 1979 Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest. Ebben a következő tanulmányok:
a. Népi eszközvilágunk ősrétegéről. 13–107.
b. Erdélyi guzsalyok. 108–130.
c. Járjai parasztfazekasság. 309–331.
d. Mezőségi adatok a népi szücsmesterséghez. 332–365.
- 1980 Szempontok népművészetünk néprajzi vizsgálatához. Acta Hargitensia. I. Csíkszereda
- 1989 Erdély népi építészete. Budapest
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő**
- 1972 Kászoni székely népművészet. Bukarest
- 1974 Szilágysági magyar népművészet. Bukarest
- 1978 Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest
- 1981 Moldvai csángó népművészet. Bukarest
- KÓSA-SZÁNTÓ Vilma**
- 1979a Székely népviselet. In: Kardalus János (szerk.): Hargita megyei népviselet. Csíkszereda. 55–93.
1979b Csángó népviselet. In: Kardalus János (szerk.): Hargita megyei népviselet. Csíkszereda. 103–149.
- KOVÁCS Dénes**
- 1994 Gyimesi csángó írott tojások. Csíkszereda
- KOVÁCS Piroska**
- 2000 Máréfalva kapui. Marosvásárhely.
- KRESZ Mária**
- 1972 Illusztrációk az erdélyi fazekasság történetéhez, különös tekintettel a későhabán kerámiára. Ethn. LXXXIII. 219–249.
1991 Magyar fazekasművészet. Bihar és Nyugat-Erdély fazekassága. Kelet-Erdély: a Székelyföld és a Barcaság fazekassága. Budapest. 68–85.
- MAJOR Miklós**
- 1978 Felső-Berettyó vidéki fejfák. Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest. 238–244.
- MALONYAY Dezső**
- 1907–1922 A magyar nép művészete. I–V. Budapest
- MEER Péter**
- 1978 A „csikírás” kódolási elvei. Korunk Évkönyv 1979. Kolozsvár. 147–150.
- MÉRY Margit**
- 1991 Etnikus jegyek a szlovákiai magyar viseletben. In: Nemzetiség, identitás. 324–326. Békéscsaba-Debrecen
- MIKLÓSSY V. Vilmos**
- 1978 Festőnövények a csíki háziiparban. Népismereti Dolgozatok 1978. 91–100. Bukarest. 91–100.

MISKOLCZY Ambrus

1982 A dél- és dél-kelet erdélyi kézműves ipar a kelet-európai regionális munkamegosztásban a múlt század derekán. *Miscellanea Ethnologica Carpatho-Balcanica* 16. Ethn. XCII. 390–422.

MOLNÁR István

1976 A kőrispataki szalmafonás. *Népismereti Dolgozatok* 1976. Bukarest. 92–96.

MOLNÁR István – MOLNÁR Kálmán

1971 Sóvidéki keresztzemesek. *Székelykeresztúr*

MOLNÁR István – UGHI István

1975 Modele de incizie pe os. *Csontkarcolatok, porszaruk rajzai. Csíkszereda*

MORVAY Péter

1958 Emberalakú fejfák a börvelyi temetőben. *Ethn.* LXIX. 53–69.

MÓZES Teréz

1976 A körösrévi és báródi fazekasságról. *Népismereti Dolgozatok* 1976. Bukarest. 97–102.

NAGY Jenő

1956 A kalotaszegi magyar népi öltözet. Bukarest

1957 A torockói magyar népi öltözet. Bukarest

1958 Adatok a székely népi öltözet fejlődésének vizsgálatához. *Ethn.* LXIX. 623–627

1984a (1957) Adatok a székely posztóharisnya fejlődéstörténetéhez. In: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Bukarest. 140–144.

1984b Szótörténet – viselettörténet. In: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Bukarest. 152–158.

1984c Farazia, fereschi. In: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Bukarest. 291–293.

1993 *Mente*. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz. *Ethn.* 104. 11–56.

Lásd még: KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő

B. NAGY Margit

1958 A székelykapu eredete és múltja. *Korunk*. 6. sz.

1970 *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest

1973 Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest

NYISZTOR Tinka

1994 Az írott tojás szerepe a pusztinai húsvéti szokásokban. *Néprajzi Látóhatár*. III/1–2. 167–170.

ORBÁN Zselyke

1996 Györgyfalva női inghímzései. Államvizsga dolgozat a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Néprajz Tanszékén. Kézirat. Kolozsvár

PALKÓ Attila – PORTIK Irén – ZSIGMOND József

1985 Felső-Maros vidéki varrottások. Bukarest

PALOTAY Gertrud

1938 A gyimesi csángók hímzései. *NÉ.* XXX. 97–101.

1940 Árva Bethlen Kata fonalas munkái. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 117. sz. Kolozsvár

1941 Régi erdélyi hímzsminta rajzok. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 131. Kolozsvár

1942 Újabb adalékok Árva Betlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez. *Erdélyi Múzeum*. 251–261.

1944a A rettegi református egyház régi recsecsipkéi. Erdélyi Múzeum. 117–124.

1944b A szolnok-dobokai Szék magyar hímzései. Erdélyi Tudományos Füzetek 179a. Kolozsvár

PALOTAY Gertrud – SZABÓ T. Attila

1942a Mezőségi magyar hímzések. Erdélyi Tudományos Füzetek 159. Kolozsvár

1942b Adatok a mezőségi magyar hímzés ismeretéhez. I-II. Erdélyi Múzeum. 389–406, 516–529.

1943 Adatok a mezőségi magyar hímzés ismeretéhez. Erdélyi Múzeum. 78–91, 428–449.

PÉNTÉK János

1978 A népi hímzés jelfunkciói Kalotaszegen. Korunk Évkönyv 1979. Kolozsvár-Napoca. 112–121.

1979 A kalotaszegi népi hímzés és szókincse. Bukarest

PETKES József

1979 Szőttesek. In: Bura László – Fejér Kálmán – Petkes József: Szatmár vidéki néphagyományok. Népdalok és szőttesek. Satu Mare. 83–127.

POZSONY Ferenc

1993 Zabolán talált kandallócsempék. Ethn. 104. évf. 2. 499–507.

Cs. SEBESTYÉN Károly

1905 Székelyföldi kopjafák és keresztek. Néprajzi Értesítő. VI. 103–107.

SERES András

1971 Barcaújfalusi fazekasság. Aluta III. Sepsiszentgyörgy. 397–404.

1972 Barcasági csángó leányingek hímzésmintái. Sepsiszentgyörgy

1973 Barcasági csángó férfiingek, menyecskeingek, öregasszonyingek és díszkendők hímzésmintái. Sepsiszentgyörgy

1974 Hermányi fazekasság. Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve, Csíkszereda, 359–368.

1974–75 Kovászna megye régi fazekas központjai. Aluta VI–VII. Sepsiszentgyörgy. 267–306.

1975 Népi hímzéseink. Balavásár, Barcaság. Művelődés. 1. sz. 42–44.

1976 Hétfalusi „csángó bútor”. Népismereti Dolgozatok 1976. Bukarest. 103–107.

1977 Népi hímzéseink. Gyimes. Művelődés. 4. sz. 35–38.

1978 Erdővidéki szűszékok. Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest. 118–128.

1980 A fogarasföldi népi fazekasságról. Népismereti Dolgozatok. 1980. Bukarest. 92–99.

SINKÓ KALLÓ Katalin

1980 Kalotaszegi nagyírásos. Bukarest.

SZABÓ BOTÁR Erzsébet – G. BÍRÓ Katalin

1977 Lővétei szedetttesek. Csíkszereda

SZABÓ Imre

1904 Dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás. Néprajzi Értesítő V. 69–84.

SZABÓ T. Attila

1939 Levéltári adatok népi faépítészettünk történetéhez. II. Székely kapuk és fazarak. Kvár. Erdélyi Tudományos Füzetek 107. sz.

SZACSVAY Éva

2000 Protestáns ördöggépzetek. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár. 164–180.

SZENTIMREI Judit

1967 Széki iratos és varratos munkák. Népismereti Dolgozatok. 1976. Bukarest. 116–121.

1980 A vetettágy Vajdakamaráson. Népismereti Dolgozatok 1980. Bukarest. 115–121.

1982 Széki iratosok. Bukarest

Lásd még: KŐS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő

SZINTE Gábor

1905 Kopjafák (temető-fejfék) a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő 6. 115–121.

1909–1910 A kapu a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő X. 40-55, 97–101, 167–178, XI. 27–31.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2000 Adatok az úrihímzések történetéhez. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár. 89–99.

TÓFALVI Zoltán

1981 A korondi fazekasság rövid áttekintése. In: KARDALUS János (szerk.): A korondi kerámia. 21–32. Csíkszereda

1983 A korondi fazekasság története. Ethn. XCIV. 599–614.

1992 A sóvidéki fazekasság. Néprajzi Látóhatár. I/3-4. 169–193.

UJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ Adrienne (gondozta és közreadja)

1989 Csikmenasági leltárak (1779–1930). Néprajzi Értesítő. LXIII–LXIV. 71–163.

1999 Csikmenaság népművészete. Néprajzi Múzeum Bp. Series Historica Ethnographiae. 10.

VÁKÁR Katalin

1998 A gyimesi fonáján varrott. Csíkszereda

VÁMSZER Géza

1976 Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csíkban a két háború közti években. Népismereti Dolgozatok 1976. 41–46. Bukarest

1977 Életforma és anyagi műveltség. Bukarest.

VASAS Samu

1993 Ősi elemek a kalotaszegi temetkezésben. Néprajzi Látóhatár. II/4. 87–90.

1994 Népi jelvilág Kalotaszegen. Budapest.

VÉGH Olivér

1976 A kalotaszegi Nagypetri fazekasságáról. Népismereti Dolgozatok 1976. Bukarest. 108–111.

1977 Kalotaszegi fazekasság. Bukarest

1981 Erdélyi hólyagos edények. Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest. 63–70.

1983 A nagyenyedi fazekasok céhlevele. Népismereti Dolgozatok 1983. Bukarest. 82–93.

VISKI Károly

é.n. Díszítőművészet. In: GYÖRFFY István – VISKI Károly: A magyarság néprajza II. Budapest. 274–395.

WILHELM Sándor

1983 A fazekasság emlékei Margittán. Népismereti Dolgozatok 1983. Bukarest. 94–106.

ZAKARIÁS Erzsébet

1994 Útmenti kereszték Baróton. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2. Kolozsvár. 168–179.

JEGYZETEK

- ¹ A Marosvásárhelyi Ipartörténeti Múzeum pl. a Marosvásárhelyi Iparkamara dokumentációs központjaként működött.
- ² Kós 1980. E megállapítása még az impériumváltás előtti időkre, Huszka, Malonyay, Szinte Gábor tevékenységére, meg általában a korai népművészetű súlypontú muzeológiai gyakorlatra vonatkozik.
- ³ Háromszéken, a múzeum megalakulását (1879) követő első évtizedek éppen a polgári életstílus falusi meghonosodásának kezdeti időszakával estek egybe: ezért az akkori műgyűjtők a kézdivásárhelyi piacon százzsámra vásárolhattak divatjamúlt népművészeti tárgyakat: bokályokat, kályhacsempéket, hímzett textíliákat.
- ⁴ Csutak 1929. A néprajzi tanulmányok kivétel nélkül mind népművészeti témájúak, szerzőik Kós Károly, Haáz Rezső, Balogh Ernő, Viski Károly, Roediger Lajos és Huszka József.
- ⁵ Vö. Vámszer 1976, Gazda K. 1998. 174-185.
- ⁶ A kézműipar ugyanis a gyáriparral szemben nem lehetett versenyképes.
- ⁷ Pl. Haáz F. Rezső 1929, Vámszer 1976.
- ⁸ A csíki múzeum első kiállítását Domokos Pál Péter, Gál Ferenc és Vámszer Géza 1930. pünköstjén nyitotta meg.
- ⁹ Feltehető, hogy a festékes szőnyeg, a keresztzemes hímzés, a székely rokolya átmentődéséhez nagymértékben hozzájárult ez a mozgalom.
- ¹⁰ Ennek az eredményei az utóbbi 10 évben láttak nyomdafestéket. Ujváriné Kerékyártó 1989, 1999
- ¹¹ A népművészet vonatkozásában pl. Palotay 1940, 1941, 1942, 1944a,b. Dajaszászné Dietz-Palotay 1942 stb. Haáz F. 1942 stb.
- ¹² A néprajzot az 1950-es években a történelem segédtudományának tekintették. Ezt a kiállítások tematikája is tükrözte: pl. Sepsiszentgyörgyön önálló néprajzi kiállítást nem rendeztek, viszont a történelmi kiállításon néprajzi tárgyakkal illusztrálták az újkori parasztság életmódját.
- ¹³ A hatalmas gyűjtemény létrehozásán túl, Molnár István számos néprajzi tanulmány szerzője. Elsősorban a gazdálkodás és a különféle mesterségek érdekelték, de vannak a népművészet témájába vágó publikációi is: Molnár I. - Molnár K. 1971, Molnár-Ughi 1975
- ¹⁴ Kovács 1969
- ¹⁵ Sajnos, azóta nem dolgozik itt egyetlen magyar muzeológus sem.
- ¹⁶ E kutatás eredményei a Zsil völgyét, a Nyugati Szigethegységet, továbbá a Barcaságot bemutató kötetek (Dunăre szerk. 1963, 1972, 1974, 1981.)
- ¹⁷ Alkalmilag többen is résztvettek e gyűjtőmunkában, így Vámszer Géza, Lám Ezsébet, Starmüller Géza, Kiss Ilona, Csiszér Árpád, továbbá néhány egyetemi hallgató.
- ¹⁸ Kós-Szentimrei-Nagy 1972, 1974, 1978, 1981; F. Halay-Szentimrei 1997
- ¹⁹ Kós 1972a,c. Gazdáné Olosz 1980.
- ²⁰ Seres 1972, 1973, Kardalus 1982, Kósa-Szánthó 1979a, 1979b stb. Bandi Dezső munkásságáról lásd Gáspár 2000.
- ²¹ A Népiismereti Dolgozatok kötetei 1976-ban, 1978-ban, 1980-ban, 1982-ben, 1984-ben, majd 1994-ben jelentek meg. Népművészettel kapcsolatos írások: Seres 1976, 1980, Mózes 1976 stb.

²² Az 1990-től újrainduló néprajz mellékszak keretén belül a hallgatók egy-egy féléves népviselet- és ugyancsak féléves népművészet kurzust is hallgatnak. Több népművészeti tematikájú államvizsgadolgozat íródott. (Orbán 1996, Demeter 1999). A végzősök közül múzeumban sikerült elhelyezkednie Gazda Enikőnek, aki az írott források folyamatos kiaknázásával máris jelentős eredményeket mutatott fel a kerámia- és úrihímezés-kutatás terén. (Szócsné) Gazda 1997-1998, 2000.

²³ A Társaság székházában népművészeti kiállítás mutatta be a csángó, valamint a kalotaszegi textíliákat, továbbá a gyimesi tojásdíszítést. Vándorgyűlések foglalkoztak a népművészet, meg az erdélyi kerámia kérdéseivel, s az Évkönyv e témával kapcsolatos írásokat is közöl. Vö. Gazda 1998, 2000, Szacsvey 2000, Szócsné Gazda 2000.

²⁴ Az Illyés Alapítvány támogatásának köszönhetően évről évre több diák vehetett részt a díszítőművészet tanulmányozását célul kitűző terepgyakorlaton.

²⁵ E vizsgálat természetesen elsősorban az itteni kutatók munkásságára fog vonatkozni, ami nem zárja ki az itteni érdekltségű tanulmányok figyelembevételét.

²⁶ E kérdésről több helyen, több helyen, több ízben is értekeznek. Legrendszeresebb összefoglalója: Kós 1980.

²⁷ E komplexnek nevezett módszert Kós többre értékelte az előző korszakok egyoldalú beállítódású, vagy csak romantikus, vagy csak evolucionista, pozitivistá vagy összehasonlító stb. szemléleténél, és többre tartotta a kortárs, funkcionalista, strukturalista vagy szemiotikai módszerű vizsgálatnál is.

²⁸ Kós 1980. 9.

²⁹ Ezért dönt az Alföld kiegyenlítő hatásait inkább befogadó nyitottabb kistájakkal szemben, a régiesebb sajátosságait megőrző földrajzilag is zártabb, kászoni vagy tövisháti népművészet vizsgálata mellett.

³⁰ Pl. „A fenyőfa övezetben vagy annak közelében a házfal és fedélszék anyagául önként kínálkozik a könnyen faragható, szállítható és emelhető, egyenes és nyílánk fenyőszál, amellyel hosszú, és mégis szilárd falak, nagy feszítávságú, széles és magas fedélszékék építhetők. Ezért lehetséges a Keleti-Kárpátok körzetében, pl. Csíkban olyan házak építése, melyeknek mélysége (szélessége) eléri akár a 8-10 m-t is, egymás mögött több helyiséggel (a tornác és alkóvszerű kamara között) a 6-7 m szélességű „nagyház”-zal.) Ilyen lehetőségek mellett a ház egész hossza alig kell hogy több legyen 11-12 m-nél, vagyis az épület majdnem négyzet alakú. Ezzel szemben a fenyőfát nélkülöző, az azzal való bánást is alig ismerő, s ehelyett a környező tölgyesek, berkek és falusi kertek lombhullató fáival, valamint az agyagos föld kínálta nyersanyaggal dolgozó Szilágyságban, az Alföld más vidékeinek egykori építkezéséhez hasonlóan, a házat a legutóbbi időig tölgyfa talpakra állított, vesszőfonású és sárral tapasztott *paticsfallal* építették. E gyenge fal szélesebb fedélszékét (még ha e célra külön hozattak volna is megfelelő fenyőfát) nem bírta volna el, s így a házak szélessége, a hosszabb padlászgerendák alátámasztását segítő *mestergerenda* beiktatásával is csak ritkán haladja meg a 4-5 m-t. A ház terjeszkedési iránya tehát inkább hosszanti lehetett: a szobát a mestergerenda irányában megnyújtották, a különféle helyiségeket pedig egymás után, sorban ragasztották.” Kós-Szentimrei-Nagy 1974. 20.

³¹ Így pl. Désháza agyaglelőhelyei következtében válhatott fazakas-, Torockó vasérclelőhelyeinek köszönhetően vasművesközponttá, stb. Uo. 62., Kós 1972a.

³² Pl. miután Kászomban elfogytak a kötött kapukhoz szükséges nagy cserefák, vagy be kellett érniük kiskapukkal, de efölé rácsot tettek, vagy ezentúl már téglából építettek nagykaput. Kós-Szentimrei-Nagy 1972. 67.

³³ Pl. a hegyes, erdős Kászonban csak a hegyvidéki növénykultúrák természetűek. A gazdálkodás súlypontja a nagy közbirtokossági legelőkre alapozó állattartás: barom-, juh- és lótenyésztés. A juhtartás egyik haszna a gyapjú, aminek a lakáskultúrában való hasznosítását a hűvös hegyi éghajlat is indokolja. Így itt jelentős szerep jut a gyapjútakarónak. Ennek egyik régies formája a festékes szőnyeg. Ezzel szemben Moldvában apró kis parcellákon művelik a földet, nincsenek közföldek, az állattartásra nincs lehetőség. Ezért a csángó lakástextíliák túlnyomó többsége kenderből készül, a ruházatkódásukhoz szükséges gyapjút is a nagybirtokosok részére végzett kendermunka ellenszolgáltatásaként szerzik be. Uók.1974. 20.

³⁴ Pl. a torockói árutermeleésből, vagy a széki sóbányászatból befolyt összegek igen színpompás, külföldi anyagokat nagymennyiségben hasznosító öltözködéskultúra kialakulását tették lehetővé, s ennek az életstílusnak természetes velejárója volt a díszes bútorokkal, textíliákkal díszített lakásokkal való reprezentáció is.

³⁵ Kós–Szentimrei–Nagy 1972. 86.

³⁶ Ez a szabadság lehetővé tette gyermekeik iskoláztatását vagy az iparvállalást.

³⁷ A kapu elhelyezésénél fogva eleve alkalmas volt arra, hogy méretarányaival, építésmódjával és díszítésével mintegy a telek gazdájának társadalmi hovatartozását (jobbágy, közszekely, lófó, nemes) jelezze. „A jobbágyoknak sem joguk, sem megfelelő fájuk nem volt ilyenek építéséhez (a csererdő a nermzetségek köztuladona volt).

...Ilyenformán a galamdúcos kaput helyesen nevezték sokfelé »székelykapunak« is, bár azt látjuk, hogy a szabad katonatagok közül is főleg a módosabbak, a »huszárrészen valók« építettek ilyen kapukat »rangjuk« és módjuk kifejezésére. A huszárcsaládokból kerületek ki e kapuk nevezetes építői is, mint pl. 1848 körül Impéren Balázs Dani Elek, Feltízen meg Becze Simon.” Kós–Szentimrei–Nagy 1972. 67. „Ez a kapuforma a kászoni közszekelyeknél annyira általános lett, hogy a falubeli primor családok telkeik megkülönböztetésére egy új kapufélét kellett hogy bevezessenek. Ilyen volt a feltízi Székely család nemesi portája elé a XVIII. században épített kókapu, melyet aztán más két »jobb« család is (egyik Becze és egyik Veres) leutánzott.” Uo. 72.

³⁸ A „gyalogkapu”, „kötöttkapu”, „kókapu”, a különféle téglakapuk, az „egyes-”, „kettős”- és „hármasház”-formák az utca és telekrendszerrel, épületformáknál is világosan tükrözik a székely társadalomban végbement szerkezeti változásokat. „A régi nyitott oldalkamrás házak egykori építetőik vagyonságát tanúsítják, akik gyakran épp cselédjüket hálatták e kis fülkében.” Uo. 14.

³⁹ Uók 1974. 156.

⁴⁰ „A falusi építkezés nem maradt érintetlen az állandóan látogatott vásároshelyek „városias” építkezésének hatásától sem. Ez annál természetesebb volt, mivel a majdnem kizárólag kézműves polgárság házai is csak egy fokkal lévén „különbek” a falusiakénál, gyakorlatilag elérhető modellként szolgálhattak az utóbbiak számára. Uo. 13.

⁴¹ Uók 1978. 11.

⁴² Erről tanúskodnak jól megkonstruált fatornyaiak, jármascüreik, hímes kapuik, virágos festésű bútoraik, cifra mejjrevalóik stb. Uo. 10.

⁴³ Uók 1974. 14-16.

⁴⁴ Ilyenek: Klézse, Lujzikalagor, Somoska, Terebes. Kós 1976b. 105.

⁴⁵ Uo. 106.

⁴⁶ Jórészt csak a cserépedényt, esetleg a ládát, valamint a posztó meg bőrruhát szereztek be a háziiparosoktól, iparosoktól.

⁴⁷ Csíkban már a múlt század 80-as, 90-es éveiben nyoma veszett volna a festékes szőnyegnek, ha az 1900-as évek elején megtartott Csíktusnádi Kongresszuson, a szé-

kely háziipar felélesztésének programja keretében nem kezdtek volna szorgalmazni a felújítását.

⁴⁸ Kós 1972a. 67–71.

⁴⁹ A vidék helyét a környező tájak rendszerében jól jellemzi a helyi szólásmondás: „a Napot reggel a székelkek tisztítják fel favillával a Kis-Küküllő vidékének egére, majd onnét este a mokányok hozzák juhfogóval a hegyeik mögé.” Kós-Szentimrei-Nagy 1978. 12.

⁵⁰ Uők 1974. 39.

⁵¹ Méry Margit a viselet példáján szellemesen mutatja be, hogy egy adott korszakban etnikai identitásjelző funkcióval annak – az anyagtól a technikán, szerkezeten, formán át a díszítményig – bármelyik komponense rendelkezhet. Méry 1991.

⁵² Seres 1972, 1973, 1975, 1977.

⁵³ Kós 1964.

⁵⁴ Nagy 1993.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Kós-Szentimrei-Nagy 1981. 12.

⁵⁷ Uo. 11.

⁵⁸ Benkó-Demeter-Székelky 1997. 55.

⁵⁹ A művészet e racionális szemlélete és „fogyasztása” valószínűleg újkori jelenség, a reformáció, a felvilágosodás, valamint az iskoláztatás terméke.

⁶⁰ Kós-Szentimrei-Nagy 1974. 136.

⁶¹ Uők 1972. 194.

⁶² A Kis-Küküllő mentén ilyen pl. a kicsi bölcsőkendő, és többféle, a nyújtópadra való letevő ruha. Uők 1978. 279. A szimbolikus tárgyhasználat vizsgálata Moldvában jár a legtöbb eredménnyel. Vö. uők 1981. 245–251. Erre még visszatérünk.

⁶³ Vö. Miskolczy Ambrus 1982.

⁶⁴ A szövő-szabó-varró specialisták szerepe a szegényebb rétegnél a gyári anyagok, valamint a varrógép megjelenésekor nőtt meg, korábban a háziszötteket ugyanis általában egyszerű szabással és kézi varrással ki-ki magának varrta meg.

⁶⁵ ...Hisz – mint mondják – „nagy hozzáértés nem kellett: megcsinálták a lábakat, s azok közé rakták be a faragott deszkákat, mint a boronákat.”...Így pl. Széren 1880 előtt „minden ember” értett a szekrény elkészítéséhez és hímzőkékkel való kicifrázásához, s ugyanitt még századunk elején is három „szekrénycsináló” volt. Kós-Szentimrei-Nagy 1974. 38.

⁶⁶ Erről lásd Kós 1972e. 9-51.

⁶⁷ Pl. a földhiány az iparvállalás oka.

⁶⁸ Ez utóbbi valószínűnek tűnik, legalábbis a fazekasság esetében. „A szilágysági és környékbeli fazekasközpontok története adatszerűen csak a céhes fazekasság segítségével rekonstruálható, bár a fazekasság itt is régebbi, mint a céhbe szervezkedés. A zilahi fazekasok csupán 1738-ban kapják céhlevelüket, holott már 1640-ben annyi itt a fazekas, hogy még Nádasdarócon is találkozunk egy Johos János nevű jobbággal, ki »Zilahról jött fazekas« és »mívivel akar szolgálni« és ezidőtájt – 1658-ból – Zilahról is név szerint is ismerünk négy (szabados) fazekast”... Annál több volt az olyan fazekasközpont, amely sem nyert céhes formát... Szilágysomlyón is már a XVI. században vannak fazekasok, de céhlevelet sosem kaptak, hanem, mint egy 1806-ban írt levelükben említik, az itteni fazekasoknak „fejedelmi adományíráások nem lévén” csak „Fazekas Társaságuk” van. Kós-Szentimrei-Nagy 1974. 60.

⁶⁹ Tófalvi 1983. 602.

⁷⁰ A „korondi és más kontárok” konkurenciáját elpanaszló peres levelekre gondolok. Mindenesetre, a régész Benkő Elek szerint, „a késő középkor, kora újkor folyamán a legfontosabb edénygyártó központok még nem a későbből olyan jól ismert fazekasfalvak, hanem a környék falvait ellátó mezővárosok voltak, ahol céhekbe tömörülő fazekasok, vagy a kisebb oppidumokban, céhük nem lévén - vándorúton járt, a mesterség bonyolultabb fogásait, így a mázazást is ismerő, de céhen kívül termelő iparosok dolgoztak.” Benkő–Demeter–Székely 1997. 54.

⁷¹ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 60.

⁷² ”Mivel céhkiáltást rendszerint a legjelentősebb fazekasközpontok kaptak, a kiáltás viszont hosszú időre biztosította a mesterség folytonosságát és fejlődését, a fazekasközpont fejlettsége és a céhszervezet kölcsönösen feltételezte egymást. Így maradt fenn a szilágysági magyar fazekasság két nevezetes központjaként a legutóbbi időkig Zilah és Désháza.” Uo.

⁷³ Uo. 44.

⁷⁴ Pl. „A XVIII–XIX. században a manufaktúrák a háztartások edényszükségletét csak kis mértékben elégítették ki: mind a falusi nép, mind az egytelkes kisnemes, köznemes és polgár háztartásának edényeltára jobbra fazekaskészítményekből telt ki. A cserépedényeket a szegényebb néposztálynál faedények, a módosabbaknál pedig még különböző vas-, réz- és cinedények pótolták. A vagyoni és osztályrétegződés a cserépedényeknél a leltár nagyságában és a készítmények kivitelezésében jutott kifejezésre: míg a módosaknál több volt a mázas edény, sőt még ónmázás erdélyi és felvidéki habán, s más importált díszedény is került, az egyszerű földműves családoknak kisebb volt az edénykészlete, s ennek nagyrészt is olcsó, mázatlan »parasztedények« tették, melyeket az edényeikkel helybe jövő »faluzó« fazekasoktól vagy a közeli vásáron szereztek be.” Uo. 61.

⁷⁵ Szemléletesen mutatja be Csopor István a vámfalusi fazekasok különböző, zsidó, a román és a magyar megrendelőknél készített termékeit. Ezek, kultikus rendeltetésüknek megfelelően, főleg a díszítményükben különböznek egymástól. Csopor 1992.

⁷⁶ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 61, 64.

⁷⁷ Kós 1976c. 218–276, Farkas 1997–1998.

⁷⁸ Tófalvi 1983. 199., Kocsi–Csomor 1982b.

⁷⁹ Seres 1971.

⁸⁰ Seres 1980.

⁸¹ Seres 1974.

⁸² Seres 1974–75. Helytörténeti és levéltári adatokat tárt fel Gazda Enikő 1997–1998. 47–82.

⁸³ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 58–103.

⁸⁴ Végh 1976, 1977.

⁸⁵ Mózes 1976.

⁸⁶ Kós 1979c. 311–331.

⁸⁷ Kós 1976a. 45–49.

⁸⁸ Kós–Szentimrei–Nagy 1981. 144–176.

⁸⁹ Pl. Balogh Ö. 1972, Végh 1983.

⁹⁰ Kós 1972b.

⁹¹ Gazda 1969, Seres 1974–74, Pozsony 1993.

⁹² Benkő 1984.

⁹³ Seres 1978

⁹⁴ Kós 1971.

⁹⁵ Kardalus 1982.

⁹⁶ Seres 1976.

⁹⁷ Utóbbi a textiltechnikat a Képzőművészeti Főiskolán oktatta is.

⁹⁸ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 11–12.

⁹⁹ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 104.

¹⁰⁰ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 126–127.

¹⁰¹ Ez az elv mind Szentimrei Judit, mind Nagy Jenő, mind e tanulmány szerzője munkásságában érvényesül.

¹⁰² Az összegző romániai magyar népművészeti monográfia megírására terv szerint az 1980-as években kellett volna sor kerülnie. Kós Károly és a megírandó témákat szét is osztotta. Ez az időszak azonban nem kedvezett a csoportos kutatómunkának, a forradalom utánra pedig e generáció elbetegedett, s az új nemzedék már máson törte a fejét.

¹⁰³ Pl. Moldvában az egyszerű két- és posztóhímes négynyüstös szövés mellett a legrégebb mintás szövés a deszkára emelgetés. A hímes szövésnek és hímezésnek is egy ige, vagyis három szál az alapegysége. Egy igére szedett emeléssel, kétvetélővel színessel szőtték a *kiskereszteket*, nagyemeléssel (egy ige után három ige kimarad) a *nagykereszteket* meg a *pitánost*. A *kétkeresztest* mindössze 3 szál, egy ige eltolódással szőtték. Így készült az egész magyar nyelvterületen a *násznagykendő*, a gyalogasztralpa való *takargató*, *radináskendő*, a csokros, színes szőrlapedő. Kalotaszegen a kétkeresztes a vőfélykendő szélére szorult ki, mert a fődíszítményt bonyolultabb technikájú minták adták ki. Míg a csángók jórészt csak egy-két deszkával dolgoztak, a brassói szász takácsok hatása alatt álló pürkeréceik 30–40-nel. Kós–Szentimrei–Nagy 1981. 293. 223–224.

A soknyüstös hímes szőttesek a takácsmesterség hatására terjedtek el. Kolozsvárról levéltári adatok már a XVII. századból, a Kis-Küküllő mentéről a XVIII. századból jelzik a háromnyüstös *borshímes* ismeretét, s a *sáhos*, meg a *tablás* cifraszöttes XVII–XVIII. századi oklevelekben is szerepel. A kásznói székeleyeknél a hímesek csak az 1920-as években terjedtek el, míg Moldvában a XX. század elején vették át a háromnyüstös-, a század közepén az öt- és négynyüstös hímes technikát. Ezekkel részben a deszkával emelgetést helyettesítik, vagyis az eddig azzal kivitelezett tárgyakat és mintákat valószínűsítik meg. Pl. háromnyüstőssel párnákat, kendezőket, kerpákat szőnek, a mezejükön *kandargó*, pattanás, *vresztas*, *bab* díszítéssel, *négynyüstőssel* *nációnálos*, *optos*, *almás*, *kapcsos* ágyterítőket, ötnyüstőssel *keresztkupás*, pl. *kalagori kupás* rendeket. A hímes szövés lehetőségeit az ing díszítésében is kihasználják: korábban a vállat deszkára emelgetéssel szőtték, az ujjat hímezték, ettől kezdve az ujjat háromnyüstősen szövik. Kós–Szentimrei–Nagy 1978. 165–166; 1972. 177; 1981. 220., 222–223., 267.

¹⁰⁴ Uők 1981. 189–191., 193–194., 200–201., 202–203., 206–207., 210–211., 215–216., 227–228., 240–241., 254–255., 268–269., 282–283., 291., 298–300., 304., 328–333., 346–347., 355–356. Ez igen tanulságos a magyar terminológia megőrződését és a román szókölcsönzéseket illetően.

¹⁰⁵ Gorzafalván „...az ún. parasztedények egyetlen díszé – készítőik és használóik szemében egyaránt – csakis a megfelelő formában állhat...maga a fazekas még mindig el-sősorban edényei »jó« formájára büszke.” Uők 1981. 162.

¹⁰⁶ Uők 1972. 85.

¹⁰⁷ Pl: „Az állandó település építésének kezdeteit itt is /Szilágyságban/, mint az alföld felé lejtő dombvidéken és az alföldön is, függőleges karók közé font kerítés és a

málékas sövényfala /.../ példázza. Kisebb pajtáknál, szőlőbeli pincéknél azonban már a napjainkig is szokásos földbeásott ágasokkal adnak a falnak nagyobb szilárdságot s ez esetben a közéjük szorított 3-3 vízszintes rudat fonják be (függőlegesen), és tapasztják meg két oldalról /.../. A talpakra való építkezés kezdetét az udvar végét lezáró téres csűr képviseli.” Uők 1974. 14.

¹⁰⁸ Pl. a pad és ágy fejlődésraja szerint a következő. Az ülő-fekvő bútorok őse a tűzhely köré épített, tűztől megvilágított és melegített sárpadka volt, ezen ülve font az asszony. „...Alkalmos fekvőhelyül kínálkozott a füstfogó alátámasztására is épített kis sárfal, a ponk mögötti keskeny rész, a *sut*. ... A fázós öregek és a gyermekek rendes alvóhelye jelentőségére mutat, hogy van, ahol a régi tűzhely lebontása után is e részt, a sutot meghagyják (17 c rz.). Dobán ... a ponk és a fal közti sutban a sár töltésére lefektetett vagy cöveklábakra helyezett vastag bükkfa palló padolás, pad szolgált ágyként, az alatta levő üreg pedig a tojóstyúk kotló, vagy a különféle dolgok tartására szolgáló hely volt. E megoldás ... két további, fejlettebb bútorféle, az önálló pad és a láda keletkezésének magyarázatául is szolgált.” A tűzhelytől való függetlenedés korai példája a *pućikpad* nevű, egyik felől a tűzhelyre, másikon földbevert cöveklábakra támaszkodó keményfa palló. Majd a cöveklábat két befűrt vagy bevéselt lábbal helyettesítik. A pad pedig önállósul: fennmaradt cöveklábú *vízpadok* példája valószínűsíti, hogy az egykori ház falát hasonló kezdetleges, mozdíthatatlan padfélék szegték körül, melyeket aztán régtől felváltottak a keményfából bárdolt, csapolt lábú, majd fenyődeszkából s a lábaknak befűrt lyukaknál erősítő hevederrel készült *hosszúszerűek*. Hasonló fejlődési sort rögzít a moldvai csángóknál is. Hasonló áttekintés alapján ismerjük meg a székek történeti formáit, ahol a legújabb típust a 2. vh. után általánossá váló lécvázás szerkezetű, egyenes állású hátasszékek képviselik. Kós-Szentimrei-Nagy 1974. 35–37., 45–47., 1981. 81., 113.

¹⁰⁹ Pl. az asztaloskészítette háttaspad (*karosszék, karos hosszúszerűk, karoslóca* a XIX–XX. század fordulóján vált népszerűvé. A cöveklábú padok korában divatos, egyetlen mozgatható bútor, az ácsolt ládát kb. a XIX. század első felében szorította háttérbe a festett *kerekláda*...A cöveklábú padokat *hosszúládával* cserélték fel. Kézi fűrés, gyalu, enyv, vasszeg kellett az összeillesztésükhöz, inkább falusi asztalosok csinálták. Ez 1876-ban elmaradhatatlan volt, a második világháború után pedig gyakorlati szerepében és a népszokásokban egyaránt felváltotta a kerekládát. Uők 1974. 40., 36-37.

¹¹⁰ Pl. a Szilágyságban a köznemesség XVIII. századi fiókos kihúzósz alzatai csak 1910-1915 körül lettek általános használatúvá, míg a XVIII. században divatos esztergált bútorrelemek csak az 1950-es 60-as években. Az önálló, mozdítható, asztalos készített ágy a moldvai csángóknál csak az első világháború után terjedt el. Uo. 47-48., 1981. 128.

¹¹¹ Nevezetes e tekintetben Nagy Jenő harisnya-, ill. Kós szoknyarekonstrukciója: Nagy 1957 (1984a), Kós 1964.

¹¹² Nagy 1984b,c, 1993.

¹¹³ Gazda K. 1998b.

¹¹⁴ Kós 1972c. 210.

¹¹⁵ Désházán a fazakas legények szívük választottjának egy pár korsót ajándékoztak. Uo. 211.

¹¹⁶ A legény, miután a hímes guzsalyat már karácsonyra elkészíti, majd az anyja vagy lánytestvére felpántlikázza, és egy tépés kenderrel meg két orsóval kiegészíti, a vízkeresztet követő szombaton adja át a leánynak. A megfont kendert a lány visszaviszi a legénynek, hogy szőjenek belőle neki inget. Ettől kezdve járhat a lányhoz vizitába. A

leány mindezt zsebkendővel viszonozza. A sulyok és mángorló húsvétra, a kapisztrító pünkösdre készül el. A következő évi ajándékok: az orsótartó, gyapottekerő, vásznonfesztítő és vetélő. Uo. 212–214.

¹¹⁷ A szilágysági leányok, menyecskék, fiatalasszonyok, újra férjhez készül özvegyasszonyok ügyességének bizonyítéka a kifestett tűzhely mögötti fal. Uo. 219–224.

¹¹⁸ A rangos és módos családok halottjuk fejéja kifaragására hatalmasabb fát adhatnak. Uo. 267.

¹¹⁹ Uo. 271.

¹²⁰ Uo. 233.

¹²¹ Eszerint a májtól a fejfa mélyfekete színű lesz. Uo.

¹²² A rituális textíliákról a magyar szakirodalom elég szórványos: rajta kívül még Báldy Bellosics Flóra (1968), valamint Fél Edit (1989) ejt szót: utóbbi a múzeumba begyűjtött tárgyakról beszámolva.

¹²³ A ráfont négy gyertyát minden táncoltatáskor, templombamenetelkor, menyasszonyhozáskor meggyújtják. Kós–Szentimrei–Nagy 1981. 259.

¹²⁴ Uo. 281.

¹²⁵ Uo. 255–261.

¹²⁶ Uo. 182.

¹²⁷ Uo. 183.

¹²⁸ Ez az 1930-as, 50-es években változott meg. Moldvában a felsoroltakon kívüli halottas textíliák: Halottaságnyelű térgyeplő festékes, halottaságnyelű, fekete alapon piros csokrokkal, három szélből, ez utóbbit két mosószékre rakott párnákra terítik. Uo. 279.

¹²⁹ A hosszú magyaros varrottas párna Bákó környékén nem a magasra vetett menyasszonyi nyoszolyának, de a halottaságnak volt egykoron a tartozéka Uo. 234.

¹³⁰ Uo. 295.

¹³¹ Uo. 245., 251.

¹³² Uók 1978. 188.

¹³³ Uók 1981. 288. (Gyoszény, Lészped)

¹³⁴ A férjjóslásnak is eszköze volt, fésűvel és kifésült hajjal együtt. Kolozsvári Folklor Archívum, Irodalmi Fond, 01073-01074. Hiedelemtörténetek a hajjóslásról. Gyoszény, 1958, Faragó József gyűjtése.

¹³⁵ Kós–Szentimrei–Nagy 1981. 288.

¹³⁶ Írott tojás díszítményről: Kovács D.1994, Antalné Tankó 1999; varrottasról: Csiszér 1974, Csulak–Gazdáné Olosz 1972, Cs. Gergely–Haáz Sándor 1976, Dajaszászné Dietz–Palotay 1942, Kocsis Antalné Kunszabó 1974, Molnár I.–Molnár K. 1971, Seres 1972, 1973, 1975, 1977, Sinkó Kalló 1980, Szentimrei 1982, Halay–Szentimrei 1997, Palkó–Portik–Zsigmond 1985, Újváriné Kerékgyártó 1999; szedetttes szóttesről: Szabó Botár–G. Bíró 1977, Petkes 1979; zsinórozásról: Haáz S. 1978 stb.

¹³⁷ Kósa–Szánthó Vilma megkísérelte a gyimesi inghímek szerkezeti vizsgálatát, azonban kézírata elkallódott. Két egyetemi hallgató államvizsga dolgozat keretében elemzett hímzés- meg tojásmintákat, melyek kéziratban vannak. Orbán 1996, Demeter 1999.

¹³⁸ Kós–Szentimrei–Nagy 1972. 69–70.

¹³⁹ Uók 1974. 82–83.

¹⁴⁰ Szentimrei bemutatja a technikákat, de erről az összefüggésről nem beszél. Uók 1981. 294.

¹⁴¹ Uo. 115.

- ¹⁴² Uo.
- ¹⁴³ Seres 1978.
- ¹⁴⁴ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 81., 86. A csíki edény hasonló stílusú díszítményei: *vonat, koszorú, kandargó, csillag, fa, lapi, fenyőág, vesszők, virág, papvirág, tubarózsa*. Hasonlóak a pusztinai edények díszítményei: *sál, ökörhúgy, cseppek, kakas szárnya, kakas farka, virág*. Kós 1976c. 251., 1976b.
- ¹⁴⁵ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 86.
- ¹⁴⁶ Uo. 88.
- ¹⁴⁷ Uo. 86.
- ¹⁴⁸ „Désházán...a fazekaslányok, a fiatal fazekasnék az edényekre festett mintakészletek felhasználásával változatos falfestményeket hoznak létre.” Uo. 34.
- ¹⁴⁹ Uo. 101.
- ¹⁵⁰ E réteget Benkő, erős mezővárosi és céhes kapcsolatai miatt még nem tekinti népi-nek. Benkő–Demeter–Székely 1997. 55.
- ¹⁵¹ Így pl. az S motívumot, amit aztán a reneszánsz mintakönyvek is népszerűsítettek. Gazda 2000b. 426.
- ¹⁵² Balogh 1967, B. Nagy 1970.
- ¹⁵³ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 171.
- ¹⁵⁴ Köztük a még csak kismértékben feldolgozott Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár megfelelő szócikkeinek, a már publikált inventáriumi anyagnak, meg az általunk feltárt levéltári és helytörténeti anyagnak a fényében.
- ¹⁵⁵ Így pl. szólunk kell a XVI–XVII. századi spanyol, rác, lengyel és olasz, ill. a XVIII. századi tót és bécsi kézimunkák hatásáról is. Vö. Szócsné Gazda E. 2000. 90–91. Annál is inkább, mivel a népi terminológiában is előfordulnak a fenti nép- vagy helységnevek, amik esetleg további támpontokat nyújthatnak e hatások felderítéséhez.
- ¹⁵⁶ Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 12.
- ¹⁵⁷ Uo. 43., 87–88.
- ¹⁵⁸ Ezt a hivalkodást kerülő nemesi vagy polgári ízlésnek tulajdonítja. Uo. 44.
- ¹⁵⁹ Uo. 87.
- ¹⁶⁰ Uo. 80., 88.
- ¹⁶¹ Uo. 87.
- ¹⁶² Fontos figyelni arra, hogy a jelenséggel kapcsolatos első adatunk nem kötelező módon jelzi a jelenség megjelenésének időpontját.
- ¹⁶³ Hasonlóak sem Kalotaszegen, sem a Székelyföldön nem tudtak meghonosodni. Kós–Szentimrei–Nagy 1974. 161.
- ¹⁶⁴ Uo. 164.
- ¹⁶⁵ Uo. 161.
- ¹⁶⁶ „Az úgynevezett népművészeti tárgyak kivitelezését alaposabban megnézve kiderül, hogy a bútorfestés a faanyag konzerválásából, a hímzés a szövet beszegéséből, összevarrásából, ráncolásából vagy erősítéséből keletkezett.” Kós 1972. Lennebb említi még az épületek különböző architektonikus elemeit (tornácoszlopok, ívek, kötések, szemöldökfák stb.).
- ¹⁶⁷ „A használati tárgyak határfokát akarták növelni azzal, hogy díszes rovásokat alkalmaztak a sulykolókra, guzsalyokra, kanálnyelekre, gömbnek képezték ki vagy ólommal rakták be a botok végét, szarvas vagy párkányos idomokkal ékesítették a ládák fedelét. Ugyancsak gyakorlati céllal kerültek a fejszék lapjaira az első berovások (hogy beütve a fából ne ugorjanak ki).” Uo.

¹⁶⁶ Gyakorlati célt szolgáltak a különböző tárgyakon alkalmazott egyéni jelek, tulajdonjegyek, névkezdőbetűk, feliratok.

¹⁶⁹ A „díszítőelemek” egy csoportja – a kapufélfákon, menyasszonyi ládákön, edényeken vagy orvosságos dobozokon, bizonyos ruhadarabokon vagy alkalmi edeleleken (pl. kalácson, mézespogácsán) alkalmazott motívumok nagy része – a primitív ember ama prelogikus észjárásából származik, hogy a mágikus jelek és színek jelenléte is előmozdíthatja a tárgy gyakorlati célját.” Uo.

¹⁷⁰ A Kis-Küküllő menti kapukról pl. ezt írja: „A bejáró kapu a telek utca felőli szembe-tűnő részén való helye s az egész jószágot s a benne élőket védő szerepe révén egyben az egész család jólétének jelképe, ami lehető »módos« kivitelezésben és jól zárhatóságának ősi mágikus elemekkel való »biztosításában« is mutatkozik.” Majd alább ezt: „A vidék kapuinak gazdag és változatos faragványai közé tartoznak egyes parasztkapuk félfáinak mértánias stílizálású napkorong és emberalak ábrái. Ezek eredeti mágikus jelentése nyilvánvaló... Az itteni /lapádi/, 1731-ből való sárkányos kapu – a sárkány népmeséiben is a bejáratot őrzi...” „...talán a néphit ugyancsak házörző ú.n. házikigyóját ábrázolja az az 1877-ből datált nagykendi kapufaragvány, amelyen még a küllős napkorong is előfordul.” Kós-Szentimrei-Nagy 1978. 73–74., 78.

¹⁷¹ Uők 1974. 105.

¹⁷² Míg a rozetta napjelpép, a növény az élet jelképe. A **madár** a sírjelek csúcsán a világ népei körében mindenfelé előfordul, de ott látjuk a szilágysági halottas lepedőn is, mint a halál beálltát jelző halálmadár, illetve a testből madár alakban kiszálló, mennybe szálló lélek, égi madár megjelenítője. Kós 1972d. 267., 109.

¹⁷³ Sámsonon a lányok fejfája égszinkék. Ez azzal az ősi hiedelemmel állhatott kapcsolatban, hogy az ártó szellemeket az ég színével távol lehet tartani. Uo. 233.

¹⁷⁴ Kós-Szentimrei-Nagy 1974. 105.

¹⁷⁵ Uo. 109.

¹⁷⁶ Uo. 141., 169. „Kalotaszegen a szembefordított madár, mint a szerelem jelképe egyformán ismeretes a menyecske főköttő csipkéről, a festett nagyágy végéről”, továbbá a Nádas menti zergős guzsalyokról, és a mai vistai piros paplanokról, utóbbin fehér gombbal kirakva. Uo.

¹⁷⁷ Uo. 141.

¹⁷⁸ Uők 1981. 293.

¹⁷⁹ Uo. 327.

¹⁸⁰ Uo. 349.

¹⁸¹ Uo. 251.

¹⁸² Uo. 294–295. Sajnos, itt sem jegyzi meg, e gondolat saját asszociációja-e.

¹⁸³ Uők 1978. 190.

¹⁸⁴ „Az ő szigorúbb kritériuma szerint szimbolizmusról csak akkor beszélhetünk, »ha az ornemens értelmezése s ezzel együtt érzelmi jelentése mélyen bevésődött az emberek tudatába és ugyanarra a mintára valamennyien habozás nélkül ugyanúgy reagálnak«” Péntek 1979. 191.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo. 192-195.

¹⁸⁷ Kabay 1978.

¹⁸⁸ Pl. *víz, vízió, víztükör, tengerszem, szemerkél, szemel* (lát) *vizsgál, vizsla, vezet* (előljáró, aki kikémleri a terepet), *vidék, vissza* (-felé növény fák a víztükörben).

¹⁸⁹ Demény 1980.

¹⁹⁰ Vasas 1994.

¹⁹¹ Szacs vay 2000. Utóbbi most érlelő dő kitűnő dolgozata a közeljövőben, az Erdélyi Múzeum folyóiratban fog megjelenni.

¹⁹² Viski é.n. 336.

¹⁹³ Gazda K. 1998.

¹⁹⁴ Uő. 2000.

Olosz Katalin

Kanyaró Ferenc és az erdélyi magyar népballadakutatás

Kanyaró Ferenc (1859–1910) neve nem ismeretlen a magyar kultúrtörténetben. A kolozsvári unitárius főgimnázium egykori tanárát számon tartja nemcsak az egyháztörténeti szakirodalom, de a magyar irodalomtörténet is, mint a régi magyar irodalom kitartó búvárlóját.¹ Különösen Zrínyi-kutatásai jelentősek.² Önálló kötetei mellett számos tanulmánya, cikke, kisebb közleménye jelent meg a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek, s századunk első évtizedének legrangosabb szakfolyóirataiban – az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, *Századokban*, *Egyetemes Philológiai Közönyben*, *Magyar Könyvszemlében*, *Erdélyi Múzeumban*.³ Adatfeltáró irodalomtörténeti kutatásaival párhuzamosan számottevőt alkotott mint egyháztörténész is, aki hitfelekezetének magyarországi története, s egy Dávid Ferenc-tanulmány mellett nagy vihart kavaráó egyháztörténeti vitairatot írt a Kálvin-orthodoxia ellen, az unitarizmus védelmében.⁴

Kanyaró Ferenc nem teljesen ismeretlen a néprajzi szakirodalomban sem. Aki aprólékosabban számbaveszi az erdélyi népköltészeti kutatások történetének múlt század végi és 20. század eleji mozzanatait, óhatatlanul belebotlik Kanyaró Ferenc nevébe, már csak azért is, mert nem vidéki periodikák rég elfelejtett lapjain közölt népballadákat, virágénekeket és néhány más folklórszöveget, hanem a Magyar Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, illetve a budapesti Philológiai Társaság rangos folyóiratában.⁵

A romániai magyar népballadagyűjtés történetét bemutató Szabó T. Attila úgy ítéli meg, hogy a dallamgyűjtés úttörőivel, Seprődi Jánossal, Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal nagyjából egyidőben jelentkező Kanyaró balladaközlései kissé korszerűtlenek, mert a régi gyűjtőgyakorlatot követve „a pusztá szövegközlés útját járta abban a három gyűjteményében, amelyek közül kettőnek 1906-ban és 1909-ben az Erdélyi Múzeum, a harmadiknak 1906-ban az Ethnographia adott helyet. A tőle napvilágra hozott anyagból csak a *Csáki bíróné leánya* két változata, valamint egy, a Barcsai-típusba tartozó szabédi ballada (*Bethlen Anna*) tartozik a klasszikus balladák közé, a többi az újabb stílusú, de régebbi elemeket is magukba olvasztott balladánk számát gyarapítja. Köztük Szabó Vilma és Szűcs Máris balladájának négy-négy, Váradi Jóska, Szeredai fogházban három-három, Balog Józsi, Györbér Áron, Berek Náni (A gyermekgyilkos anya) és Tollas Erzsi két-két, Csók Anikó (A gyalázat élől a halálba menekülő leány) és Dancsuj Dávid egy-egy szövegváltozatban kerül elénk.”⁶

Szabó T. Attila soraiból – a dallam nélküli szövegek közlés miatti elmarasztalás mellett – az is kiolvasható, hogy Kanyaró publikációit azért sem tartja túl jelentősnek, mert alig akad bennük klasszikus ballada. Nem a gáncsoskodás mondatja velem, hanem a tények igazsága, hogy Szabó T. Attila tévesen sorolta a *Bethlen Anna* Kanyaró-féle balladáját a Barcsai-típusba, s ennek következtében arra sem figyelt fel, hogy ennek az igen ritka, addig csak Udvarhelyszékből ismert balladának Kanyaró újabb változatát hozta napvilágra, bővítve egyúttal földrajzi elterjedtségének körét is. Úgyszintén indokolatlanul sorolta a *Csáki bíróné lányát* és a *Tollas Erzsé balladáját* külön-külön kategóriába, hiszen mindkettő a *Halálra táncoltatott leány* balladatípus változata. Nem értékelte Szabó T. Attila Kanyarónak azt a – korában újításnak számító – törekvését sem, hogy egy balladának több, más-más helyesből, más-más székely vidékről származó változatát közli egyszerre, vagyis hogy Kanyaró meghaladta azt a századvégi, általánosnak mondható szemléletet és gyakorlatot, hogy ha egy ballada szövege nem hozott jelentős eltéréseket az addig publikált szövegváltozatokhoz viszonyítva, fölöslegesnek találták közlését, még akkor is, ha egészen más földrajzi-etnográfiai környezetből került elő az újabb szöveg.

Mindezeknek figyelmen kívül hagyása következtében aztán nyilvánvaló, hogy Szabó T. Attila nem tulajdonít különösebb jelentőséget a Kanyaró-publikációknak, annál is inkább, mert számokban kifejezve is szerénynek mondható ez a gyűjtemény: Szabó T. Attila felsorolása szerint Kanyaró Ferenc e három közleményében mindössze 12 balladatípus 27 változatát tette közzé.⁷

Ismerve Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének Kanyaró Ferencről írott cikkét, magam is megütköztem e csekély mennyiség láttán. Az 1897-ben megjelent ötödik kötetben ugyanis egyebek mellett ezt olvashatjuk munkásságáról: „1892-ben egy székelyföldi útja után rendszeresen kezdte gyűjteni tanítványai segítségével népies költészetünk múlt és jelen századi termékeit, mely gyűjteményt, néhány érdekes kuruc költeményen kívül, mintegy 100 mérfás dal és gúnyének e század elejéről és 200-nál több népballada tesz nagybecsűvé.”⁸ 1897-ben tehát Kanyarónak más műfajok mellett 200-nál több népballadából álló gyűjteménye volt – ha igaznak fogadjuk el Szinnyei állítását. Márpedig nincs okunk kételkedni Szinnyei hitelességében. Nemcsak azért, mert pontos és megbízható filológusként tartja számon a magyar művelődéstörténet, hanem azért is, mert információi közvetlenül Kanyarótól származhattak, hiszen a kolozsvári tanár a nyolcvanas évek közepétől bekapcsolódott Szinnyei nagy művének adatgyűjtő és feldolgozó munkájába (az erdélyi unitárius szerzők legtöbbszöréről ő készítette a szócikket, vagy szolgáltatta az adatokat), s ennek kapcsán elég sűrűn levelezett vele. A Kanyaró–Szinnyei-levelezés több mint ötven darabjában⁹ nincs ugyan nyoma annak, hogy Kanyaró maga szállította volna az adatokat a róla szóló szócikkhez, de minden bizonnyal ő is kitöltötte azt a

típus-kérdőívet, melyet az erdélyi kortárs literátorok egy részéhez Szinnyei éppen az ő segítségével juttatott el.

Felmerülhet tehát, jogosan, a kérdés: hová lett, mi történt Kanyaró Ferenc nagyszabású gyűjteményével? És az is kérdésként ágaskodik elénk, hogy a századunk első évtizedében közzétett két tucatnyi balladaszöveg Kanyaró nagy gyűjteményének a töredéke-e, vagy újabb gyűjtés eredménye?

Ezeknek a kérdéseknek a nyugtalanító jelenléte készítetett arra, hogy nyomába eredjek a kilencven éve elhunyt Kanyaró Ferenc szellemi hagyatékának. Mindenekelőtt levelezésének különböző kéziratárakban fennmaradt töredékeit vizsgáltam meg. Így bukkantam olyan adatokra, melyek egyrészt hitelesítik Szinnyei előbb idézett állítását – legalábbis mennyiségi vonatkozásban, másrészt nyomra vezettek a gyűjtemény sorsát illetően. 1893 júniusában, például, Szilády Áronnak arról ír Kanyaró, hogy „Mintegy 300 drbra menő ének és népdalgyűjteményemből e nembn csakhamar újabb közlést is bocsáthatok a szerkesztő úr rendelkezésére”.¹⁰ Ugyanazon év októberében pedig arról tesz említést Kanyaró, hogy „nyári barangolásából” – feltehetően folklórgyűjtő útjáról – szeptember utolsó napján tért haza.¹¹ E közvetett információkat szolgáltató levelek mellett találtam egy olyant is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában, mely konkrétan a balladagyűjteményre vonatkozik, lévén, hogy kíséző levele volt annak a 275 darab epikai művet tartalmazó küldeménynek, melyet Kanyaró Ferenc 1896. május 18-án postázott a Kisfaludy Társaságnak. A levélnek borítékja nincs, így a *Mélyen tisztelt uram* megszólításról nem tudjuk, kihez szolt. A kéziratári katalógusban úgy szerepel, mint Kanyaró Ferenc levele Vikár Bélához.¹² Érdeemes a rövid levelet teljes terjedelmében idéznünk: „Tanítványaimmal, a kolozsvári unit. főiskola növendékeivel gyűjtöttem ezt a 275 db. epikai művet – indítja a levelet Kanyaró –, mikből szeretnék egynéhányat a millennium alkalmával a Kisf. T.¹³ előtt bemutatni. Különösen felhívom Mgd. figyelmét az ó-székely balladákon kívül a 22. számúra, mely 2-tős ballada. A 85. sz. egy balladacyclus, a 14. sz. egy összefont 2-tős románc Aranyra emlékeztető modorban.

Kiválóan szépek az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15. sz. ó-székely balladák. A 30. sz. változat, melyet egy 12 éves gyermektől írtattam le, ki a mezőn lóórzés közben tanulta. A 35. sz. három képben stb. A változatok közt érdekes az eddig ismert legrégebb néprománc, a 31. sz. Továbbá a 37, 50, 57 és 191. számú, melyek több mással együtt mind kiválnak a magok nemökben.

Csütörtökön »Kálnoki Zsófiká«-nak és »Molnár Anná«-nak megszerzett dallamát is beküldöm. Akkor majd többet írok e gyűjteményről, mely elég fényesen tanúsítja, hogy népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe. Nincs lankadás, nagy visszaesés e téren sem. Üdvözlí tisztelő híve, Kanyaró Ferenc. Kol. 1896. 18/V.”

E levél legfontosabb információja számunkra az, hogy Kanyaró Ferenc 1896 májusában egy 275 darabból álló népballada- és néprománc-gyűjteményt küldött el Budapestre, a Kisfaludy Társasághoz. Feltehetően arra

számított, hogy gyűjteménye nyomdafestéket lát a Kisfaludy Társaság által kiadott Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában. Kanyaró Ferenc és diákjainak gyűjteménye tehát Kolozsvárról Budapestre került, de hogy mi lett a további sorsa, ismét kérdőjeleket állít elénk. Egy dolog biztos csupán: a Kisfaludy Társaság sem a millennium évében, sem azután nem jelentette meg a gyűjteményt, jöllehet szándékában volt foglalkozni vele. Legalábbis erre enged következtetni a Társaság 1896. június 17-i ülésének jegyzőkönyvi kivonata, mely szerint a kiadásra ajánlott Kanyaró-gyűjtemény fölött mindaddig nem határoznak, míg Sebestyén Gyula korábbi, a Kisfaludy Társaság támogatásával létrehozott dunántúli gyűjtését nem segítik napvilágra.¹⁴ Mi lett a sorsa a kéziratnak? Elkallódott? Vagy lappang valahol a Kisfaludy Társaság kéziratok hagyatékában? Esetleg visszakérte Kanyaró a kéziratot és Kolozsváron vagy Kanyaró szülővárosában, Tordán vezett nyoma?

Ez utóbbi lehetőségre annál is inkább gondolhatunk, mert a Kanyaró-levelezésben van nyoma annak, hogy a kolozsvári tanár, látván, hogy gyűjteménye nem jelenik meg, lépéseket tett annak visszaszerzése érdekében. 1899. május 18-án id. Szinnyi József közbenjárását kéri, hogy elfekvő kéziratát visszakaphassa. „Mai nap múlt három esztendeje annak – olvashatjuk Kanyaró levelében –, hogy én Beöthy Zsolt úrnak, a Kisfaludyak főtitkárának egy 2 kg 300 gr. súlyú, állítólag 100 frt, – kr. értékű népballadákat tartalmazó csomagot küldtem, melyeket B. úr némi nehézségek után elfogadott. – Én e küldemény sorsáról azóta mit sem hallottam. Mivel nem én írtam a balladákat, nagyon szeretném visszakapni őket, mielőtt egy évvel idősebb lennék. A nyarat a Székelyföldön töltvén, talán kiegészíthetném e gyűjteményt. Kérem az ünnepek alkalmával közbenjárni s kezemhez juttatni e reám nézve igen becses gyűjteményt. Maradok tisztelő híve: Kanyaró Ferenc.” A levél versóján Kanyaró még kiegészíti mondandóját annyival, hogy „Ma írok ugyane tárgyban B. úrnak, de megvallva az igazat, kevés sikert remélek az én levelemtől. Azért kell a Kedves Urambátyám szívességéhez folyamodnom, ki ezt familiariter elvégezheti.”¹⁵

Ez a levél több fontos információhoz juttat: mindenekelőtt tisztázza, hogy Kanyaró Ferenc Beöthy Zsoltnak küldte el 1896-ban a balladagyűjteményt, következésképpen akkori – már idézett – levelének ismeretlen címzettje nem Vikár Béla volt, ahogy a kéziratári katalógusban szerepel, hanem Beöthy Zsolt. Arról is meggyőzően tanúskodik, hogy Kanyaró az 1896. május 18-án postázott balladagyűjteményét szeretné visszakapni, hiszen az 1899. május 18-i levelét azzal kezdi, hogy „mai nap múlt három esztendeje”, hogy a Kisfaludy Társaság főtitkárának elküldte balladakollekcióját. Végül ez a levél arról is tudósít, hogy 1899 májusában a gyűjtemény még Beöthynél volt Budapesten.

Volt-e foganatja Kanyaró közbenjárásért folyomódó levelének, vagy sem – nem derül ki levelezéséből. Több szó ugyanis nem esik – a századforduló után egyre ritkuló levelezésben – a balladagyűjteményről. Ezt úgy is értelmezhetnők, hogy a kéziratköteg visszakérült jogos tulajdonosához, ezért

nem ír Kanyaró újabb sürgető sorokat budapesti ismerőseinek. De értelmezhetjük úgy is – bár erre bizonyítékunk nincs –, hogy esetleg ígéretet kapott gyűjteménye mielőbbi megjelentetésére, ezért hagyott fel a kézirat viszszerzésének gondolatával.

Rövidesen aztán mindenféle értelmezés, feltételezés, spekulatív következtetés fölöslegessé vált: a Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában megtaláltam Kanyaró Ferenc kéziratos gyűjteményét, mely *Székely népballadák és románcok* címen, a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtéseként, Sebestyén Gyula hagyatékából került az Adattár állományába.¹⁶ A 275 balladát (balladás dalt, románcot) tartalmazó, 348 lap terjedelmű hatalmas gyűjtemény kevés kivételtől eltekintve Kanyaró Ferenc kézírása, aki szemmel láthatóan kiadásra készítette elő balladakollekcióját. Erre vall a fejezetekre tagolás, a balladák utáni jegyzetapparátus, melyben nemcsak az addig közölt szövegváltozatokra találunk utalást, de esetenként a ballada éneklőjéről, a gyűjtőről vagy a gyűjtési körülményekről is tájékoztat a tudós kolozsvári tanár, illetve azokról a 19. századi erdélyi kéziratos énekeskönyvekről, melyekből átemelt szövegeket a maga gyűjteményébe. A kézirat datálatlan, nincs előszava vagy bevezető tanulmánya, s mint láttuk, a levél, melynek kíséretében Kanyaró postázta küldeményét, elsodródott a törzsanyagtól, s ma egy másik könyvtár kézirattárában lelhető fel. Ezért jelöli a gyűjtés idejét 1900 körülnek a kézirattár katalógusa.¹⁷

A gyűjtemény ismeretében azonosítani tudjuk azokat a balladákat, amelyekre Kanyaró Ferenc sorszámukkal hivatkozott a Beöthynek írt levelében, s amelyeket, szemmel láthatóan a legértékesebbeknek, a legfigyelemreméltóbbaknak tartott. Az első tíz darabbal méltán büszkélkedhetett a kolozsvári tanár, hiszen a gyűjtemény élén az általa felfedezett *Kálnoki Zsófi*ka (Összetört derekú feleség) máig is invariáns balladája áll, azt követi *Molnár Anna*, *Kis Gergelyné*, *A sárig hasú kígyó*, *A tolvaj felesége* balladája, *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata* két-két változata, s egy régies rabének. A 15. szám alatt *Homlódi Zsuzsánna* – a szegyenbe esett leány – balladája található, melyet további tíz változata követ e balladatípusnak, köztük a kettős balladaként emlegetett 22. számúval, mely a típus újabbkori megfogalmazását és a régiesebb változatát ötvözi. A kiemelt balladák között találjuk továbbá a *Három árva* árkosi változatát (30. sz.), a gyalázat elől a halálba menekülő leány, *Csók Anikó* balladáját (35. sz.), *A pávás leányt* (31. sz.), a megszólaló halott balladájának egy bölöni változatát (37. sz.), a halálra táncoltatott leány balladáját (50.) és a Vargyas Lajos által *Verekedés fog lenni* típuscímmel számontartott balladát több változatban is (57–65. sz.)¹⁸, valamint a balladaciklusként emlegetett helyi siratóéneket (85. sz.).

A kézirat őrzi egy idegen kéz szerkesztői bejegyzéseit is, melyek egyértelműen arra utalnak, hogy a Kisfaludy Társaságnak szándékában volt kiadni a gyűjteményt. Másmilyen magyarázata aligha lehet a nyomdai betűtípusok megválasztására vonatkozó utasításoknak. A bejegyzések azonban egyébről is árulkodnak: a kötet szerkesztője nem tartotta érdemesnek közölni az

olyan balladákat, melyeknek közeli változatát vagy egyező szövegét már publikálták korábban. Molnár Anna balladájának szabédi változatához az előzéklapra így kerül a kategorikus elutasítás: „Fölösleges közölni; nincs benne semmi, ami az eddigi változatokban meg nem volna”. *A sárighasú kígyót* „szintén ismeretes” megjegyzéssel intézi el. A feltehetően kizárólag irodalmi-esztétikai szempontokat érvényesítő szerkesztő nem nézte jó szemmel a töredékes, vagy annak vélt balladaszövegeket sem. *A gazdag asszony anyja* típust képviselő *Kis Gergelyné* etédi balladájához a zord szerkesztői ceruza odajegyzi, hogy „Bodrogi Ferencnének megcsonkult változata”, *A zsvány felesége* típusnak egy Alsórákosról előkerült szövegéhez pedig azt, hogy „Ez is töredékes, csonka változat”.

A klasszikus balladák esetében a kötet szerkesztőjének volt mihez hasonlítania a Kanyaró-féle szövegeket. Az újstílusú balladák, s különösen a helyi baleset- és bűntényballadák esetében azonban nem voltak ilyen fogódzói. Valószínű, tanácstalanul állt ezekkel szemben, meg is rémülhetett a – sokszor csekély eltérést mutató – változatok sokaságától, mely a Kanyaró-gyűjteményből eléje tárult. Elképzelhető, hogy a klasszikus balladák viszonylag szűk köre, az újstílusú és helyi balladák nagy száma, kevésbé csiszolt formája, a ballada fogalmának igen laza és tág értelmezése folytán szinte parttalanlanná duzzadt gyűjtemény láttán a szerkesztő nem javasolta kiadásra Kanyaró munkáját, s ennek következtében a Kífaludy Társaság elállt eredeti szándékától. Nem tudhatjuk, hogy ezek voltak-e a kiadás elnapolásának igazi okai, vagy a *Dunántúli gyűjtés* közzétételének évtizedes eltolódása miatt nem került sor soha Kanyaró gyűjteményének kiadására.

Mai szemmel nézve, s főképpen folklorisztikai szempontok elsődleges érvényesítése mellett nyilván másként ítéljük meg Kanyaró Ferencnek és diákjainak száz esztendővel ezelőtti teljesítményét. Azt méltányoljuk, hogy addig ismeretlen s azóta is invariáns népballadát mentettek meg a feledéstől (Kálnoki Zsófia szabédi balladája), hogy tágították a klasszikus balladák földrajzi elterjedtségének köréről való addigi ismereteket, hiszen – például – felfedezték a balladaismerő Alsórákos, ahol a *Sárighasú kígyó*, *A nagy hegyi tolvaj* és *Kőműves Kelemenné* balladájának egy-egy változatát írták le, nyomára bukkantak *Kádár Kata* balladájának nemcsak az udvarhelyszéki Etéden, de az aranyosszéki Kercseden is; a *Szégyenbe esett leány* balladatípusnak pedig éppen változatával rukkolt ki Kanyaró Ferenc és csapata, beszédesen bizonyítva, hogy minden egyes balladaváltozat, még ha némelyiket szövegromlások rúttják is, még ha töredékes is, mégha csekély eltérést mutat is más vidékek, vagy éppen a szomszédos régió változataihoz viszonyítva – érték, ami mellett nem szabad elmenni közömbösen, s főleg pedig nem szabad veszendőbe hagyni. A Kanyaró-féle gyűjtemény egyik erősségét éppen a szövegváltozatok sokaságában látom, abban a törekvésében a diákgyűjtőket irányító tanárnak, hogy minél több gyűjtőpontról tudja felmutatni ne csak a klasszikus balladákat, hanem az újstílusú baleset- és bűntényballadákat is. Hallatlanul izgalmas dolgok derülhetnek ki ily módon

a népballada életéről, alakulásáról, terjedéséről, hiszen ritkán adatik meg a folkloristának, hogy ugyanannak a balladának öt-tíz különböző faluból, nagyjában azonos időben gyűjtött változatát vethesse össze. Az sem mindennapi lehetősége a balladavizsgálatnak, hogy egy pár évvel korábbi bűntényről született népköltői vers terjedését, balladává formálódását in vivo nyomon követhesse (*A meggyilkolt csendőr, Bajka Sándor balladája*). Kanyaró Ferenc körültekintő gyűjtőmódszerét dicséri az a tény is, hogy nem ebrudalja ki kollektívájából a betyárballadákat, melyekre – a jelek arra mutatnak – a korábbi székelyföldi gyűjtők nem figyeltek olyan megfontolásból, hogy azok tipikusan az Alföld szülőttei, a Székelyföldön jövevények. Egyébként is jellemző Kanyaró gyűjtői magatartására, hogy nagyon tágan értelmezi a ballada, pontosabban a népi epikus ének fogalmát, aminek aztán az lett az eredménye, hogy az epikus elemeket tartalmazó katonadalok, rabénekek egy részét is besorolta gyűjteményébe, vagy a forradalom és szabadságharc költészetének epiko-lírai (de inkább lírai) darabjait, illetve a halotti búcsúztatók némelyikét. S ha már itt tartunk, meg kell említenem azt is, hogy *Kétes népballadák és Kezdetleges néprománckok és balladák* fejezetcím alatt felvett gyűjteményébe olyan epikus szövegeket is, melyek nyilvánvalóan nem népi eredetűek, szemléletük teljesen idegen a paraszti világtól. Jelenlétük – úgy gondolom – mégsem fölösleges a hatalmas gyűjteményben, hiszen ezek a szövegek beszédes dokumentumai a századvég paraszti polgárosodásának, az ízlésváltás nem mindig sikeres folyamatának.

Érdemes pillanatra megállnunk a Kanyaró-gyűjtemény balladaföldrajzi vonatkozásainál. Tekintettel arra, hogy a kolozsvári unitárius kollégium tanára és diákjai gyűjtötték össze a 275 balladának nevezett epikus, vagy epiko-lírai szöveget, természetesen eltolódnak az arányok az unitárius hitfelekezet szálláshelyei felé, s azon belül is a Kolozsvárhoz legközelebb eső aranyosszéki és marosszéki falvak irányába. Gyérebbek a gyűjtőpontok Székelykeresztúr környékén – hiszen ennek a városnak is volt unitárius kollégiuma, vidékének ifjúsága nyilvánvalóan nem Kolozsvárra ment iskolába, hanem a közeli városba. Ennek következtében aztán Udvarhelyszéknek a Keresztúrtól távolabb eső peremterületei (Etéd, Korond, Homoród-menti falvak) szerepelnek első sorban a gyűjtőpontok között. Háromszékről többnyire ugyancsak az unitárius települések képviseltetik magukat, s egyáltalán nem meglepő, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászoszék vagy a katolikus Felső-Háromszék teljesen esetlegesen, véletlenszerűen bukkan fel egy-egy töredékes szöveggel a Kanyaró-gyűjteményben. A gyűjtőpontok gyakoriságát természetesen meghatározta az is, hogy honnan jöttek azok a diákok, akik bekapcsolódtak tanáruk gyűjtőmunkájába, illetve hogy ezeknek a diákoknak a falujában volt-e nagytudású, jó énekes adatközlő. Mert például a marosszéki Szabéd azzal válhatott a gyűjtemény egyik legnevezetesebb balladaföldrajzi pontjává, hogy az ottani unitárius lelkész fia, a VII. gimnazista Rédiger Ödön felfedezte szülőfaluja jeles balladaénekes asszonyát, a 69 éves özvegy Dimény Mózesné Szabó Annát, akitől klasszikus és újstílusú balladák

egész sorát írhatta le és adhatta át tanárának. Nagyjából ugyanez a helyzet Etéddel kapcsolatban is, ahonnan a gyűjtő nevét ugyan nem ismerjük, de a *Szégvénybe esett leány* etédi változatának jegyzetében Kanyaró elmondja, hogy „Egy etédi 14–15 éves kis szolgáló leányka diktálta le egyik tanítványomnak Székelykeresztúron. Atyjától tanulta Kis Gergelyné, Kőmíves Kelemenné, Kádár Kata és több más kitűnő balladával együtt. A lány is szeret énekelni, de atyja híres énekes és sokkal több dalt tud, mint ő. Mily kitűnő emlékező tehetsége van e székely lánykának, tanúsítja az, hogy egy hosszú halotti búcsúztatót, melyet régebben egy társnéjára alkalmaztak, szóról szóra tollba mondott csaknem egészen hibátlanul. Fennebb tőle közölt balladánk mégis csonkának látszik”¹⁹. Hosszasabban idéztem Kanyaró Ferenc jegyzetét, már csak azért is, hogy rávilágítsak az igényes filológus pontosságára, információ-gazdagságra törekvő munkamódszerére, s egyúttal jelezzem azt is, hogy részletekbe menő aprólékossággal elkészített kísérő jegyzetei legalább annyira fontosak és jelentősek a folklorisztika számára, mint maguk az összegyűjtött szövegek.

Állításomra nyomban visszakérdezhetnek: valóban fontosak a Kanyaró-gyűjtemény szövegei? Hiszen több mint száz éve kallódnak-hányódnak, s jöllehet Ortutay Gyula és Vargyas Lajos haszonnal forgatta,²⁰ nemcsak a közvélemény, de a szűkebb szaktudomány sem tud a kolozsvári tanár és diákjainak egyszerű teljesítményéről. A kézirat teljes ismeretlenségben lapangott évtizedeken át a Kisfaludy Társaság iratai között, s hever jelenleg az Ethnológiai Adattár raktárában, bizonyosságául annak, hogy Kanyaró Ferenc soha sem kapta vissza jogos tulajdonát, nem gondoskodhatott gyűjteménye kiadásáról vagy legalább részleges publikálásáról.

Időközben – úgy tűnik – maga Kanyaró is letett a kézirat visszaszerzéséért folytatott hiábavaló küzdelemről, inkább újult erővel folytatta a gyűjtést, megkísérelve helyreállítani vagy újabb darabokkal helyettesíteni az elveszett korábbi gyűjteményt. 1899 májusában jelzi Szinnyeinek, hogy a nyarat a közkegyföldi gyűjtőúton fogja tölteni, s minden valószínűség szerint a következő esztendőök nyári szünidőit is így töltötte el, mert egy 1906. május elsejéről keltezett levelében azt írja, hogy „Népdalokból oly gyűjtésem van, hogy balladáim száma 116”, majd még hozzáteszi, hogy „Balladáim egy részét Gyulaihoz küldöm”.²¹ Egy évvel később, 1907 októberében Szilády Áronnak már arról panaszkodik, hogy „1906 tavaszán Gyulai Pálhoz gyönyörű székely balladák mellett Arany »Fülemüljé«-nek eredetijét mellékeltem, hogy a Nagytiszt. úrnak adja át, ha a »Budapesti Szemlében« nincs hely. Ez is alszik, mert Gyulai úr költözött, s könyvtárát azóta rendezte.”²²

Mit küldött Gyulainak? Mi lett a sorsa Kanyaró e küldeményének? Egyáltalán: mit tartalmazott és milyen sorsra jutott a száztizenhat darabot számoló újabb kollektió és miként viszonyult egymáshoz Kanyaró Ferenc első és második balladagyűjteménye? Újabb kérdések, melyek némelyikére egyelőre nincs válasz, s meglehet, hogy például a Gyulaihoz eljuttatott balladákkal kapcsolatban soha nem is bukkanunk a rejtély nyomára.

Úgy tűnik, hogy Kanyaró – okulva a Kisfaludy Társasághoz elküldött balladái sorsából – újabb gyűjteménye darabjainak megismertetése érdekében maga tett lépéseket: tekintélyes tudományos folyóiratban – a *Budapesti Szemlében* – szeretne volna egy részüket publikálni. Mint láttuk, kísérlete megint kudarcba fulladt. Több szerencséje volt az *Ethnographiával* és az *Erdeélyi Múzeummal*: ezekben a folyóiratokban jelent meg az a három, már ismertetett közleménye²³, melyek 29 balladaszöveget hoztak nyilvánosságra Kanyaró Ferenc értékelő-tájékoztató magyarázataival. Tulajdonképpen ennyi vált ismertté, ennyi maradt meg az utókor számára Kanyaró Ferenc balladagyűjtő munkásságának összterméséből: huszonkilenc ballada a csaknem négyezerből!

Az 1896-os gyűjtemény ismeretében az is megállapítható, hogy Kanyaró három, századeleji közleményében túlnyomó többségben újabb gyűjtéseiből publikált részleteket. Nemcsak a *Bethlen Anna*, *Váradi József*, *Balog Józsi* vagy *Dancsuj Dávid* balladája bizonyoság erre – a Kisfaludy Társasághoz felküldött nagy gyűjteményben nincsenek meg, de igazolják azok a balladák is, melyeknek változatai mind a régi gyűjteményben, mind pedig a század eleji publikációk valamelyikében meglelhetők. A *Csók Anikó*, *Csáki bíró lánya*, *Szücs Mária*, *Szabó Vilma*, *Győrbíró Áron* változatai megtalálhatók az első gyűjteményben is, de még ha ugyanabból a helységből írták is le a balladákat, több-kevesebb eltérést figyelhetünk meg az öt-tíz év különbséggel rögzített, illetve publikált szövegek között. Legtöbb esetben azonban Kanyaró újabb gyűjtőpontról előkerült balladaszöveget tett közzé három publikációjában, ezzel is bizonyítva részben azt, hogy eredeti gyűjteménye nem került hozzá vissza, másrészt pedig azt, hogy az újabb „kollekció” nem csupán az elveszett régi helyreállítására tett kísérlet.

Ez utóbbi felismerés késztetett arra, hogy próbáljam meg felkutatni Kanyaró Ferenc század eleji gyűjtésének többi darabját is. Hiszen a közzétett 29 balladaszöveg hozzávetőleg csak negyede ennek a gyűjteménynek.

A család és utód nélkülül korán elhalt tanár hagyatéka egykori iskolája, a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratárába került, amely ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állományát képezi. Itt próbáltam meg nyomára bukkanni Kanyaró Ferenc mindeztideig lappangó balladagyűjtésének. A keresgélés eleinte egyszerűnek ígérkezett, hiszen az unitárius kéziratok Lakó Elemér által elkészített nyomtatott katalógusának²⁴ névmutatója is van, így gyorsan fel lehet mérni, hogy milyen Kanyaró-kéziratok találhatóak ebben a könyvtárban. A Kanyaró Ferenc neve után feltüntetett utaló számok hosszú sora láttán hamarosan meg kellett győződnöm arról, hogy csaknem olyan feladatra vállalkoztam, mint a szénaboglyában tűt kereső egykori legény. A Kanyaró-hagyatékban egyháztörténeti, irodalomtörténeti dolgozatok mellett nagy mennyiségű jegyzetanyag került a kézirtattár állományába, apró papírszeletekre írt hevenyészett feljegyzésektől fogalmazvány-piszkozatokig, papírra vetett gondolatfoszlányoktól nagyobb terjedelmű tanulmányokig sokféle írásmű. A helyzetet tovább bonyolította az a

tény, hogy a Lakó-katalógus névmutatója a szerzők mellett felöleli a poseszorok, illetve a másolók nevét is, ami Kanyaró esetében azt jelenti, hogy sokszor felbukkan a neve olyan régi énekeskönyvekkel és folklórgyűjtésekkel kapcsolatban is, melyeket tanítványai vittek be neki tanári pályafutása éveiben. Ugyanakkor viszont, ha történetesen a kézirat nem viseli Kanyaró kézjegyét, de nyilvánvalóan diákjai valamelyikétől kapta a folklórszövegeket, a névmutatóban nem találunk Kanyaróra való utalást. További nehézséget jelentettek a cím nélküli kéziratkötegek, melyek tartalmára csak nagyon summásan utalnak a katalógusban szereplő, címet helyettesítő tárgymutató-szerű megnevezések, mint amilyen például az, hogy *Versek, népdalok* vagy *Népdalok és rokonneműek* stb.

A tekintélyes mennyiségű Kanyaró-hagyatékban népballadára utaló címet csupán két kézirat esetében találtam. Ezek egyike hat klasszikus ballada szövegét tartalmazza Kanyaró Ferenc kézírásával²⁵, a másik pedig néhány klasszikus ballada, valamint *Balog Józsi* és *Várdi* balladájának két, illetve három változata mellett több újkori bűntényballadát foglal magába²⁶. Ezek együttesen szám szerint 25 balladaszöveget őriznek, valójában azonban csak huszonkettőt, mert három klasszikus ballada (a *Kálnoki Zsófia*, s az etédi *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata*) mindkettőben megtalálható.

A katalógus áttanulmányozása révén hamarosan meggyőződhettem arról, hogy a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézírattára nem őriz olyan rendezett balladagyűjteményt, mint amilyent Kanyaró a Kisfaludy Társaságnak küldött be 1896-ban. Az említett két kézirat tartalma pedig arról győzött meg, hogy Kanyaró századeleji balladakollekciójának csak igen kis hányadát tartalmazzák az elsárgult lapok, s annak is egy része azonos a közölt balladákkal. E felismerés nyomán ismételen felvetődött a kérdés: hol van, hol kallódik a Kanyaró-gyűjtemény? A folklórgyűjtő tanár hagyatékában lap-pang-e vagy kötetté szerkesztve valamelyik könyvkiadó kezén sikkadt el még Kanyaró életében?

Hogy e kérdéseknek bár az egyikére válaszolni tudjak, s ezáltal kizárjam a másik lehetőségét, maradéktalanul át kellett fésülnöm a Kanyaró-hagyaték népköltészettel kapcsolatos részét, s ezen túlmenően azokat a névtelen, XIX. század végi és XX. század eleji vers- és dalgűjteményeket, melyek az unitárius állományban találhatók.

A Kanyaró-hagyaték további részében csupán elvétve bukkant fel egy-egy ballada vagy balladatöredék, alig gyarapítva néhány darabbal a századeleji gyűjtemény balladáinak számát.²⁷

Attörést hozott viszont az a 405 lapra terjedő, több kéztől származó, névtelen colligatum, melyet *Magyar népdalgűjtemény* címen tart nyilván a katalógus a XX. század első feléből.²⁸ A gyűjtemény irattartóján elmosódott ceruzairás árulkodik arról, hogy ez a csomag is a Kanyaró-hagyatékból került a könyvtár állományába, a katalógus szerkesztője azonban nem vette ezt figyelembe, jóllehet a gyűjteményben is lépten-nyomon Kanyaró kézírására, bejegyzéseire bukkanhat a lapozgató.

A vaskos gyűjtemény nagyon vegyes anyagot tartalmaz: találunk benne műköltői eredetű gúnyverseket, halottbúcsúztatókat, újstílusú népdalokat, népies műdalokat és mindezek mellett nagy mennyiségű – hetvenet meghaladó – népballadát, pontosabban a népi epikus költészet balladaszerű képződményei közé elegyített balladaszövegeket. A colligatum néhány betyárballada mellett az újstílusú, helyi büntény-, baleset- és siratóballadák (halottbúcsúztatók?) igen gazdag gyűjteménye, melynek ismeretében bizony állíthatjuk, hogy Kanyaró Ferenc századeleji balladagyűjteménye nem kallódott el, csupán ismeretlenül lappangott több mint kilenc évtizeden át a Kanyaró-hagyatékek papírrengetegében, szétszórva különböző kéziratkötegekbe. Kanyarónak már nem volt ideje köteté szerkeszteni újabb gyűjteményét, még csak elrendezni sem, hiszen mikorra sor kerülhetett volna az összegyűjtött anyag átmásolására, elrendezésére, Kanyaró súlyosan megbetegedett, s a kolozsvári elmeagyógyintézet ápolóját fiatalon, ötvenegy éves korában érte a halál 1910 márciusában.

A kolozsvári kéziratok ismeretében pontos választ tudunk adni arra a kérdésre is, hogy milyen kapcsolatban van egymással Kanyaró Ferenc 1896-os és századeleji balladagyűjteménye. A klasszikus balladák tekintetében a második gyűjtemény kétségtelenül szegényebb a milleniumi kollekciónál. Tulajdonképpen egyfajta rekonstrukciós szándék érhető tetten, ami azonban csak részben sikerült Kanyarónak. A szabédi Szabó Anna balladáit s az etédi kislány szövegeit, valamint egy alsórákosi ballada szövegét tudta ismét gyűjteményébe iktatni. Felvetődik azonban a kérdés: újabb helyszíni gyűjtés eredményei-e ezek a szövegek, vagy a korábbi gyűjtésből maradtak másolatok Kanyarónál? A kérdésfelvetést az indokolja, hogy a *Kádár Kata*, *Kálnoki Zsófia*, *Körmives Kelemenné*, *Ince Kelemenné* és *Molnár Anna* balladája ugyanazokból a helységekből származik mindkét gyűjteményben, feltehetően adatközlők is azonosak, a balladaszövegek azonban nem egyeznek teljesen a kolozsvári és a budapesti kéziratban. Apró szövegeltérések mellett hiányzó sorok, eltérő strófatagolás, sortördelés tanúszkodnak amellett, hogy nem egymásról másolt szövegpárosokkal van dolgunk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy Kanyaró vagy egykori tanítványai újból felkeresték az öt-tíz évvel korábbi adatközlőket, s újra rögzítették balladatadásuk remek darabjait. Az etédi kislány kétségtelenül, de az 1896-ban 69 évesnek emlegetett szabédi énekes, Szabó Anna is még életben lehetett a XX. század elején, és Kanyaró akár személyesen, akár tanítványai révén újabb változathoz juthatott. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény is, hogy csak a későbbi gyűjteményben tűnik fel *Bethlen Anna* balladájának szabédi változata. És ezt a feltevést indokolja a *Molnár Anna* budapesti és kolozsvári kéziratának összehasonlító vizsgálata is. Az 1896-os változat a gyakori sorismétlések folytán hosszabb a Kolozsváron őrzött variánsnál, ez utóbbi megrövidülését könnyen írhatjuk az idős asszony emlékezetgyengülésének számlájára. A strófák szerkezetéből ítélve az is feltételezhető, hogy Szabó Anna esetleg más dalmra énekelte az újabb változatot.

A szabédi balladaváltozatok esetében csak találgathatjuk, hogy miként kerültek be Kanyaró második gyűjteményébe ezek a szövegek. Az etédi *Kádár Katával* és *Kőműves Kelemennével* kapcsolatban viszont bizonyítani tudjuk, hogy Kanyaró megőrizte e balladák eredeti lejegyzését, Budapestre csak az általa készített másolatokat küldte el. Az Ms.U. 2293 jelzet alatt őrzött kolozsvári *Vers-, ének- és balladagyűjtemény* Kanyaró egykori tanítványának, Gombos Jánosnak a kézírásában tartalmazza az etédi leánykától Székelykeresztúron lejegyzett balladákat. Ezek az „összövegek” a forrásai mind a budapesti, mind a kolozsvári szövegváltozatoknak²⁹. A közös forrás dacára mégsem egyeznek teljes mértékben a két gyűjtemény szövegei. A magyarázat egyszerű: Gombos János lejegyzése elég kusza, feltehetően dallam nélküli szöveget írt le, a balladák strófabeosztása bizonytalan, ritmushibák is előfordulnak a szövegekben. Kanyaró az 1896-os másolatában a sorok tördelésén túl alig igazított, alig javított a szövegeken, a századeleji újabb másolat készítésekor viszont vagy nem emlékezett arra, hogy miként írta le egy évtizeddel korábban ezeket a balladákat, vagy pedig szándékosan és tudatosan kijavította a nyilvánvaló ritmus- és szövegrontást. Ugyanakkor viszont megőrizte az etédi ö-zés jelenségét ez utóbbi változatokban, míg a Kisfaludy Társasághoz küldött szövegben csak lapalji jegyzetben jelzi egyetlen sorral kapcsolatban, hogy ö-ző alakban mondják. Az etédi balladák esetében tehát a szövegeltérések bizonyíthatóan Kanyaró számlájára írhatók. Ez a bizonyosság egyúttal arra is figyelmeztet, hogy Kanyaró hasonló eljárása lehet a magyarázata az azonos gyűjtőpontról mindkét gyűjteményben megtalálható balladák kisebb-nagyobb szövegeltéréseinek.

Kanyaró Ferenc a század elején kétségtelenül újabb szövegeket is gyűjtött (bizonyosság rá *Bethlen Anna*, *Balog Józsi*, *Váradí, Dancsuj Dávid* balladája), de szép számmal találhatók közös szövegek is az évtizednyi különbséggel összeállított két gyűjteményben. A helyi bűntény- és balesetballadák, a betyárballadák esetében gyakori az azonos gyűjtőpontról származó egyező szöveg a két kollekcióban, az eltérések pedig a klasszikus és az újkori balladák közötti súlyeltolódás tekintetében a legnyilvánvalóbbak: a klasszikus balladák javára a millenniumi gyűjteményben, s a bűntény-, baleset- és sirtóballadák irányában a későbbiben.

Végezetül megkockáztatjuk a feltételezést, hogy a hat klasszikus balladából álló – a kolozsvári kézírattárban külön jelzet alatt őrzött Kanyaró-kézirat³⁰ – talán azokat a „gyönyörű székely balladákat” tartalmazza, melyeket Kanyaró Gyulai Pálnak küldött el. Feltételezzük, hogy – tanulva a korábbi gyűjtemény sorsából – ezekről a balladákról vagy másolatot készített Kanyaró a maga számára, vagy pedig visszakapta kéziratát Gyulaitól, s így maradtak meg hagyatékában az unitárius kollégium kéziratái között. Másképpen nem találunk magyarázatot arra, hogy miért nem közölte Kanyaró – az egy *Bethlen Annát* kivéve – gyűjteménye legszebb, legértékesebb darabjait: a *Kádár Katát*, *Kálnoki Zsófiát*, *Kőműves Kelemennét*, *Ince Kelemennét* és *Molnár Annát*.

Ahhoz azonban, hogy a feltételezésből bizonyosság legyen, további kutatásokra van szükség, melyek lehet hogy alátámasztják, de az is lehet, hogy megcáfolják gyanításaimat.

IRODALOM

BENEDEK Marcell (szerk.):

1927 *Irodalmi lexikon*. Budapest

1963 *Magyar irodalmi lexikon*. I. Budapest

GULYÁS Pál

1995 *Magyar írók élete és munkái*. XVI. Budapest

KANYARÓ Ferenc

1895 *Karácsonyi misztérium Torockóról*. Egyetemes Philológiai Közlöny. XIX. 8. füzet. 624–628.

1902 *Székely táncszók és elmés mondások a XVIII. századból*. Ethn. XIII. 10. füzet. 459–463.

1903 *Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből*. Erdélyi Múzeum. XX. 9. füzet. 494–516.

1906a *Régi székely balladák*. Erdélyi Múzeum. XXIII. 1. füzet. 49–52.

1906b *Székely balladák*. Ethn. XVII. 4. füzet. 232–242.

1909 *Régibb székely népballadák változatai*. Erdélyi Múzeum, XXVI. 4. füzet, 335–342.

LAKÓ Elemér

1997 *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. I. Catalogue. II. Indices. Szeged

PÁLFI Márton

1910 *Kanyaró Ferenc*. A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1909–910-ik iskolai évről. XXXI. Kolozsvár. 23–31.

PÉTER László (szerk.):

1994 *Új magyar irodalmi lexikon*. 2. kötet. Budapest

SZABÓ T. Attila

1970 A hazai magyar népballadagyűjtés életútja. In: *Balladák könyve*. Élő hazai magyar népballadák. Kallós Zoltán gyűjtése. Szabó T. Attila gondozásában. Bukarest. 5–42.

SZINNYEI József

1897 *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet. Budapest

JEGYZETEK

¹ L. Szinnyei J.1897, 939–942; Benedek M.1927, 574; Benedek M. 1963, 580; Péter L. 1994, 957.

² *Zrínyi ismeretlen munkája* (A siralmas panasz kiadása) Budapest 1890; *A Zrínyiász kelte és költője*. Budapest 1894.

³ Műveinek, publikációinak jegyzékét l. Szinnyei J.1897, 940–942; Gulyás P. 1995, 176; Pálfi M. 1910, 29–31.

- ⁴ L. *Unitáriusok Magyarországon*. Kolozsvár 1891.; *Dávid Ferenc*. Kolozsvár 1906.; *Unitárius történetírás és Kálvin-orthodoxia (Servét és Kálvin)*. Kolozsvár 1895.
- ⁵ L. Kanyaró F. 1895, 1902, 1903, 1906a, 1906b, 1909.
- ⁶ Szabó T.A. 1970, 22.
- ⁷ Valójában 29 balladaszöveget, mert Szabó T. Attila a Szűcs Mária balladájának eggyel kevesebb változatát számolta, s nem említette az *Ének Muri halálára* című, Medeséren gyűjtött helyi bűntényballadát. L. Kanyaró F. 1909, 338–339.
- ⁸ Szinnyei J. 1897, 942.
- ⁹ Kanyaró Ferenc levelei id. Szinnyei Józsefhez (1885.okt.12. – 1899. jún. 16. között). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, jelzete Ms 779/183–239.
- ¹⁰ Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Keltezése: Kolozsvár, 1893.VI.16. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 4435/249.
- ¹¹ Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak 1893. október 3-án. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 4435/250.
- ¹² Jelzete: Ms 5088/6.
- ¹³ Kisfaludy Társaság – a szerk. megj.
- ¹⁴ *Kivonat a Kisfaludy Társaság 1896–97. évi jegyzőkönyveiből*. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. XXXI. kötet. 1896–97. 62–63. lap.
- ¹⁵ Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 779/234.
- ¹⁶ Jelzete: EA. 2276.
- ¹⁷ A kísérelő levélben ígért részletesebb ismertető, valamint a két ballada – a *Kálnoki Zsófia* és a *Molnár Anna* – dallama nem került elő.
- ¹⁸ Vargyas L. 1976. II. 773–775.
- ¹⁹ Kanyaró Ferenc: *Székelypéldák és románcok*. 49. lap.
- ²⁰ Ortutay Gyula egy összesítő balladakiadvány számára vette át belőle a *Kálnoki Zsófia* szövegét, Vargyas Lajos pedig reprezentáns balladamonográfiájában hasznosította a Kanyaró-gyűjtemény klasszikus balladáinak fejezetét – anélkül azonban, hogy hivatkozott volna külön a kéziratra.
- ²¹ Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez az Akadémiára. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete Ms 10017/1. (Régi jelzete: RUI.4° 307.)
- ²² Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Keltezése: Torda, 1907. X/8. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 4435/253.
- ²³ Kanyaró Ferenc 1906a, b; 1909. Kanyaró Ferenc 1906a, b; 1909.
- ²⁴ Lakó Elemér 1997.
- ²⁵ Kanyaró Ferenc: [*Magyar népballadagyűjtemény*] 26 f., 215×170 mm., bekötetlen ívek. Jelzete: Ms.U. 2123/D. A kézirat a *Kádár Kata* etédi, *Kálnoki Zsófia* szabédi, *Kőműves Kelemenné* etédi, *Ince Kelemenné* alsórákosi, *Molnár Anna* szabédi és *Bethlen Anna* szabédi változatát tartalmazza.
- ²⁶ [*Vers-, ének- és balladagyűjtemény*]. Kanyaró Ferenc hagyatékából. XIX. sz. vége – XX. sz. eleje. 133 f. Különböző kézírások. Jelzete: MS.U.2293.
- ²⁷ Kanyaró Ferenc: [*Népi és műköltői szövegek, töredékek*] 25 + 40 f. Jelzete: Ms.U.2200/F. A kézirat Kanyaró Ferenc apró feljegyzései, jegyzetei mellett tartalmazza a Szűcs Mária medeséri szövegét Kanyaró kézírásában, a *Halálra táncoltatott leány* kőröspataki változatát (idegen kéz írása) és a *Zsivány felesége* típus egy prózával elegyített változatát Kolozsvárról (más kéz írása).
- ²⁸ Jelzete: MS.U.2105.
- ²⁹ A kolozsvári véglegesített szöveget l. az Ms.U.2123/D jelzetű kéziratban.
- ³⁰ Kanyaró Ferenc: [*Magyar népballadagyűjtemény*]. Jelzete: MS.U. 2123/D

Nagy Olga

A népmesétől az oral history-ig

Több mint húsz éven át, az 1950–1970-es évek között a tündérmese gyűjtője voltam. Az első időben a Kolozs megyei Kisiklódon és Széken már olyan mesékkal találkoztam, amelyeket csak a gyermekeknek meséltek. Ez már az az állapot volt, amit Ortutay Gyula ilyen szellemesen jellemezett: „*a népmese leszállt a gyermekek közé*”. Ne csodálkozzunk: Nyugat-Európában már közel két évszázada ez az állapot uralkodott. Véletlen szerencse volt, hogy a különböző szokásokat, hiedelmeket gyűjtve rátaláltam olyan közösségekre, amelyekben a mesélés az ősi gyakorlat szerint még a *felnőttek meséje volt*. Másként szólva: a megbecsült mesemondó nem a gyermekeknek, de kizárólag a felnőttek számára mesélt. Mi ennek a magyarázata? – tettem fel magamnak a kérdést.

A tündérmese éltetéséhez az az archaikus, naiv világfelfogás szükségeltetett, mely a csodát nem szégyelli, sőt elhiszi. Hisz még az emberfeletti lényekben, tündérékben, sárkányokban, óriásokban; s főleg pedig abban, hogy valamikor volt egy egészséges és gyönyörű Rend, amelyben még az igazság győzött. Ez a felfogás abból a belső kényszerből alakult ki, hogy vigasz nélkül nem élhetünk, hinnünk kell a csodában! Abban, hogy a jó győzhet, a gonosz pedig megkapja büntetését. Ez valójában egyfajta mitikus alapállás, mely a vallásnak is alapját képezi.

Nos, ezt a felfogást találtam meg olyan archaikus cigányközösségekben, amelyekben a hosszú téli estéken szinte naponta folyt a felnőtt hallgatóság számára a mesélés. Az a néhány mesemondó, aki bizonyos alkotói készséggel, tehetséggel volt felruházva, a közös élő hagyományt tehetsége szerint alakította, színezte, gazdagította.

Közös volt a mesékben az, hogy a mese tündéri világát nem szállította le a valóság világába. Ellenkezőleg: a fantázia szertelen világa itt erénynek számított. Hiszen ez segített hallgatóinak abban, hogy elfelejtkezve a gonosz világról, megálmodhassák a szebb és igazabb világot.

Így találkoztam a Kolozs megyei Mérában, Szucságon, a Maros megyei Marosszentkirályon, Koronkán azokkal a tündérmesékkal, amelyek hozzásegítettek ahhoz, hogy a már degradált népmesék előzményeit is rekonstruálhassam.¹

A tündérmesék életének meghosszabbításához olykor a civilizatorikus és kulturális feltételek hiánya is hozzájárul. Miről is van szó? Még a hetvenes években a görgényi havasok csúcán, az úgynevezett vágterületeken fakitermelő munka folyt. Nos, itt a hosszú téli estéték az ideiglenes fabarakkokban összegyűlt munkások – mivel haza csak szombaton mehettek – kulturális és civilizatorikus eszközök, újság, könyv, rádió, televízió, mozi stb. hiányában

meséléssel, mesehallgatással töltötték el. Természetesen itt már nem felelhetek meg azok a mesék, amelyeket az archaikus mentalitású közösség még örömmel elfogadott. Ezek az emberek otthonukban, lent a völgyben olvastak, tévéjük volt, és még moziba is járhattak.

Így történt meg, hogy az itt elmondott és meghallgatott mesék – a valamikori tündérmesei hagyomány alapján – egyfajta sajátos, kalandos elbeszélésekké változtak.

Hogyan? A csoda csak akkor és úgy jelent meg, ha a valamikori tündérmesében *kulcsszerepet* játszott. Ám ezt is ésszerűvé kellett változtatni. Ezért például a hősnek az alvilágba való leszállását egy olyan vastag, több napon át készült rendkívül hosszú kötél segítette, amelyet egy csigaszerkezet működtetett. Ennek segítségével húzták fel társai a megszabadított királylányval együtt a hőst. A hősök már nem táltos lovon repültek, hanem autón, vonaton, sőt repülővel is „utaztak”. A mese hősei jártak a bárba, kocsmába, s ott olykor olyan verekedés tört ki, amilyent a mesélők otthon amerikai western filmekben láttak. S mindezek pedig nem egyfajta valóság feletti világban – az Óperencián innen és túl – történtek, hanem nagyon is meghatározott s megjelölt helyeken: a szomszédos falvakban, városokban, amelyeket a mese hallgatói jól ismertek.

Mindezek a valóság fölötti világot egy földi, sőt mindennapi világgá változtatták, amelyben tér- és időfelettség helyett *valóságos tér- és időjelzések* jelentek meg.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a mesét „elkihívó” tegyék, s egyben egyfajta kalandos, sajátos novellává változtassák.²

A TÜNDERMESÉK FORDÍTOTT VILÁGA

Az előző sorokból azt a téves következtetést vonhatnánk le, miszerint a tündérmese éltetése kizárta volna a mindennapok, hétköznapiak realitását. Ezért sietve tegyem hozzá: a tréfás mese – melyet a néprajztudomány egyfajta „fordított világnak” is nevezett – valójában a mese leszállítása volt a mindennapok világába. Egyfajta sajátos realizmus, mely – a jelenségek elmentmondásosságának köszönhetően – megfért, sőt együtt élt a tündérmese csodát ábrázoló világával. S hogy mennyire együtt élt a tündérmesei csodával, hadd emlékeztessenek arra, hogy Berze Nagy János típuskatalógusa a *Tréfák* című III. nagy fejezetében 1200–1964-es típusszámokkal a legkülönbözőbb tréfásmesék jelentkeznek.³ A Berze Nagy János osztályozta tréfák egyfajta szatírák, paródiák, valóban azokat a nem hősöket gúnyolják ki, akik így vagy úgy eltértek a paraszti értékrendtől, tettükkel neveltségessé váltak. Ám mivel még mindig a mese világát gazdagították, ezek a csúfolódások nem bizonyos emberekre vonatkoznak – miként a későbbiekben az igaztörténetek kapcsán látni fogjuk –, hanem mesei jelképekben fejeződnek ki. Egyben pedig – miképp a típusszámok is bizonyítják – a kigúnyolandó való-

ságnak, mindennapoknak oly széles skáláját képviselik, melynek külön és mély elemzése magának a paraszti társadalomnak az *észjárását, felfogását, világlátását leplezi le*. Tehát bátran mondhatjuk: a mesei stíluselemek használatával valójában a realizmus kért szót ezekben a tréfákban. S hogy a kettő, a tündérmese mint egyfajta vágyirodalom hogyan fért meg a valóság nagyon is gúnyos, olykor cinikus leleplezésével? Mindez az emberi lélek ama ellentmondásosságából következik, mely a történelem során az emberiség eszmei világában mindig párhuzamos volt; a vágyott és megálmodott eszmei világ óhatatlanul szembesült a valóság nagyon is lehangoló realitásával. Másképpen kifejezve: a szent és a profán minden időben egymás mellett élt. Akár úgy, hogy egymással szembefordult, akár pedig úgy, hogy észre sem véve, álcázottan egybefonódott.

A realizmus betörésének tekinthetjük a csali- és a hazudozó meséket is. Hiszen ezek valójában a csodás történetek paródiái. Gyakran azokat csúfolják ki, akik még hihetnek bennük. Ugyanez hozza létre azokat a gúnyos meséket, a tündéri világ paródiáit, melyek a csodában hívőket a tréfa köntösében gúnyolják ki.

A tündérmese és a tréfmese együttélését bizonyítja az is, hogy a tündérmesék továbbélhetőinek repertoárjában is jelen vannak. A görgegyüvegcsúri Jakab Istvánnak például – aki a tündérmese kiváló éltetője volt – 256 darabból álló repertoárjából 152 a tréfás mese. A tréfák – bár a kicsúfolandó és kusza valóságot veszik célba – nem mondtak le a mesei jelképekről, metaforákról. Szatirikus és parodisztikus éllel a paraszti valóság mindennapjait veszik célba.

A REALISTA NÉPI PRÓZA MŰFAJA: AZ IGAZTÖRTÉNET⁴

Az úgynevezett igaztörténetek műfaja a valóság erőteljes betörését jelenti a népi prózában. Jelenválóságukról a népi prózában már több jelzést is említhettünk. Illyés Gyula is jelzi jelenlétüket a *Puszták népében*.⁵ Vagy utalhatnék S. Dobos Ilona *Az igaz történetek műfajának kérdéséről* című művére.⁶

Hogyan találok az igaztörténetekkel?

Győri Klárával akkor ismerkedtem meg, amikor szenvedélyesen gyűjtöttem a tündérmeséket. Természetes, hogy őt is faggattam, kérleltem, mondjon tündérmesét. Ám minden noszogatásom dacára csak 10 mesét tudtam belőle kicsiholni. Pedig azt is tudtam – s ezért is fordultam Győri Klárához – az ő apja a századfordulón még híres mesemondó volt, aki téli estéken nem a gyermekeknek, de a szomszédoknak mesélt. Ő pedig, bár apja aludni küldte, meghallgatta összes meséit. Akkor hát? Miért csak tízet mondott el? – faggattam. Válaszából az derült ki, hogy az asszonyok visszautasították azokat a meséket: „*Ó, már ne hazudozz, mert mi azt nem hihetjük!*”... Ezt később így fejeztem ki: „*a realizmus betört a népköltészetbe!*” Ez a magyarázata

annak, hogy Győri Klára, aki több évtizeden át volt a fonó gazdája, egyben mesélője, arra kényszerült, hogy a fonóbelieket a faluban megesett, kirívó, kigúnyolandó történetekkel szórakoztassa. Ezek eredete már a közelebbi vagy a távolabbi múltra vezethető vissza. Másszóval már részei voltak a széki hagyománynak. E történeteknek – igaz voltát hangsúlyozva – olykor a szereplői is megnevezettek!

Vizsgáljuk meg az igaztörténeteket közelebbről is: milyen szociológiai, szellemi háttér húzódik meg mögöttük? Induljunk ki talán abból, hogy a hagyományos paraszti közösségekben az etikai szabályok igen kategorikusan fogalmazódnak meg. Helyes az, ami a hagyományban öröklődött. A hagyományos magatartás mindenben érvényesül: viseletben, szokásokban, erkölcsi hozzáállásban. Miért? Mert a hagyomány „szent”. Viszont ami ettől eltér, az erkölcstelen, romlott, megbélyegzett. S minél zártabb egy közösség, a szigorú szabályok annál jobban kialakulnak.

Ha a történeteket figyelmesen elemezzük, az is kiderül, hogy olyan esetről van szó, mely széki viszonylatban is egyedi, különös. A pletyka valójában folklór: egy-egy kirívó esettel kapcsolatban a közösség hozzáállása, magatartása fejeződik ki. Hiszen a mindennapi dolgokról, a megszokottól, a közösségi magatartástól el nem térő dolgokról nincs mit beszélni! Viszont aki eltér a megszokottól, az íratlan erkölcsi kódex szabályaitól, aki nem üti meg az átlagos képességek mértékét, az alkalmas arra, hogy beszéljenek róla, erkölcsi ítélezés, gúny, tréfa tárgyává váljék.

IGAZTÖRTÉNETEKBŐL NÉPI ELBESZÉLÉSEK

A széki Győri Klárának köszönhetem, hogy e közszájon forgó igaz történetek sajátos és egyéni alkotássá, nevezzük így: népi elbeszélésekké változhattak. Mi segítette Győri Klárát ahhoz, hogy az igaztörténeteket rangos népi elbeszélésekké avassa? Hisz ezekben már nem a megtörtént esetek valós elbeszélése, hanem az alkotó tehetség hozzájárulása a döntő. Ez történt azokkal a széki igaz történetekkel, népi pletykákkal, melyek – a széki fonó mesélője, Győri Klára által – rangos népi elbeszélésekké nemesedtek.

Nézzük meg közelebbről azokat a tényezőket, amelyek közrejátszottak ebben a műfaji változásban! Kezdjük talán azzal, hogy ezeket a történeteket, mivel – miként erről már volt szó – a meséket a fonóbeliek visszautasították, Győri Klárában élt a becsvágy, hogy a fonóbelieket továbbra is szórakoztassa. Ne felejtjük el, hogy a megnyilatkozási kényszer minden alkotóban benne van. Nos, Győri Klárát a szóbeliségen belül ugyanez a kényszer készítette, hogy részben a már hagyományozódott igaz történeteket, részben pedig a már jelenben történt egyfajta pletykákat *elbeszélésekké varázsolja*. S ez elbeszélésekben már nem is az egyedi történet valódi háttere volt a fontos, hanem a szokásjog nevében s törvénye szerint az kapott hangsúlyt, hogy a történet erkölcsi tanulságot, sőt jelképes üzenetet is hordozzon.

S ez már a továbblépetést jelentette. De hogyan is történhetett meg ez a bizonyos műfaji változás? S tegyük hozzá, nem is akárhogyan, hanem magas esztétikai szinten! Ehhez bizonyára nagyban hozzájárult az is, hogy amikor én ezeket az elbeszéléseket magnóra rögzítettem, Győri Klára kész és kialakult repertoárja már több évtizedes „múltra” tekinthetett vissza. Hiszen a már-már más generációhoz tartozó fonóbelieknek ezeket az elbeszéléseket több évtizedes gyakorlattal mesélte el újra és újra. S az újramesélés során már nem az a bizonyos sietős, lineáris elbeszélésmód volt a jellemző, hanem a részletező, mely az eset körülményeit éppúgy jellemezte, miként a történet szereplőinek párbeszédeit: az elbeszélőnek az eset kapcsán való közösségi reagálásokat. Ehhez a tehetséges alkotó képzelete is hozzájárult, és nem utolsósorban a becsvágy, hogy elbeszélései megörvendeztessék, olykor megnevetessék a hallgatókat.

* * *

Az eddigiekben a valamikori „pletykakrónikának” népi elbeszéléssé válásában az esztétikai szempontot emeltem ki: azt a művészi többletet, melyet a történeteknek az alkotó egyéniség ajándékoz. Hadd emeljem ki ezúttal azt a szociográfiai értéket is, melyet ezek az elbeszélések képviselnek, hiszen ezek a falu igazi megismeréséhez vezetnek. S mindezt egyfajta szintézis keretében.

Ezek az elbeszélések *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és népi elbeszélésekből* címmel jelentek meg. (Hadd jegyezzem meg, hogy a „tréfák” kifejezés csupán arra utal, hogy bizonyos történetek a gúny és a szatíra eszközeivel csúfolják ki a paraszti morál ellen vétőket.) A történetek túlnyomó részében a szereplők név szerint idéződnek meg. „Szék város, nagyközség” mutatkozik be kendőzetlenül, ellentmondásokban gazdag nyerseséggel. Gyermekkortól a halálig kíséri el e kötet a közelmúltbeli széki embert az élet meg nem szűnő „rendje” szerint. Mély ösztönösség, gyermekkori szorongások, elfojtott vágyak és indulatok éppúgy jelen vannak, miként az ezzel járó későbbi lelki nyomor – írtam jelzett kötetem bevezetőjében.⁷

A 251 darabot képviselő kötetben mindössze 13 olyan népi tréfa van, melyek nem Győri Klárától származnak. Ám néhány kivételtől eltekintve ezek is a széki igaztörténetek továbbléléséből keletkeztek.

ASSZONYOK VALLOMÁSA

Külön műfajt alkotnak azok az asszonyi vallomások, melyek természetüknél fogva soha nem váltak hagyománnyá. Hiszen olyan megrendítő személyes vallomások ezek, amelyeket talán egy nagyon bizalmas asszonytársnak lehet elmondani. Sajátosságukat az is fokozza, hogy ezeket a nagyon intim vallomásokat olyan tökéletes epikus készség jellemzi, amely

által a személyes történeteket a népi szóbeliség rangos, reprezentatív műfajává avatják.

Ilyen elbeszéléseket az *Asszonyok könyve* című kötetemben közöltem. Már az *Népi elbeszélések* alcímben jeleztem a történetek rangos műfaját.⁸ Úgy érzem, ha a népi epikát elemezzük, ezekről is meg kell emlékeznünk, még ha oly nagyon rendhagyó műfajt képviselnek is. Ez elhatározástól még az sem tántoríthat el, ha arra gondolunk, hogy ilyen nagyon *intim jellegű*, nagyon *személyes vallomások* nem képezték a népköltészeti vizsgálat tárgyát. Ám mégsem tehetünk úgy, mintha nem is léteznének, hiszen elemzésük hozzásegít ahhoz, hogy olyan mélyről jövő leszorított vágyokról, fájdalomokról vegyünk tudomást, melyek olykor álcázott formában – máig létező asszonyi diszkriminációról – megrendítő tanulságot jelentenek. Ugyanakkor az asszonyoknak a paraszti társadalomban betöltött helyzetéről, szerepéről is vallanak.

Mentségemre, hogy ilyen nem hagyományos elbeszélések rögzítésére, sőt kiadására vetemedtem, hadd mondjam el, minnek is köszönhetem ezt az új felfedezést.

A 94 darabot kitevő kötetben György Zsuzsa kolozsi parasztasszonynak nem kevesebb mint 70 gyönyörű elbeszélése szerepel. A vele való találkozásom késztetett, sőt kényszerített arra, hogy tudomásul vegyem: ezek az elbeszélések is a népi epika részét képezik.

Tehát a történet. A korán özvegyen maradt kolozsi György Zsuzsa – aki három gyermekét egyedül nevelte fel, s mert szerelmi házassága a férje szülei részéről a teljes meg nem értést, sőt kitagadást eredményezte, arra kényszerült, hogy kolozsvári tömblakásunk, lépcsőházain takarítónői szerepét is felvállalja. A negyedik emeleten lakván, tőlem vitte a vizet, hogy lépcsőházunkat felmossa. Egy téli napon megkérdeztem tőle, mikor indul Kolozsra a reggeli busszal ide Kolozsvárra. – Ó – mondta –, nagyon korán, mikor a hajnal megütötte az eget. – Hisz akkor még sötétség van! Nem fél? – kérdeztem. – De igen. Valamelyik nap olyan furcsa ember került mellém, hogy erősen megijedtem. Olyan hosszú volt, mint egy nyári nap.

Ilyen és ehhez hasonló képes, olykor metaforikus beszéde sugallta javaslatomat, hogy munka után a busz indulásáig jöjjön be hozzám, és egy kis kávé mellett elbeszélgetünk. Így kezdődött ez a beszélgetés, mely az évek folyamán csodálatos elbeszéléseit eredményezte.

Próbáltam kielemezni elsőben a magam számára: mivel magyarázható az elbeszélések oly tökéletes, művészi szerkezete és elbeszélő stílusa, mely – jóval a kötet megjelenése után, 1999-ben egy olyan film elkészítéséhez járult hozzá, melyben a szövegeket – minden változtatás nélkül – hivatásos színművészek egyfajta drámai alakításban adhattak elő.⁹

Az első magyarázat, melyet évek során a György Zsuzsával való sűrű találkozás alatt kialakítottam, így fogalmazható meg: a lélek mélyére taszított fájdalomnak fel kell törniük, és felszínre hozva el kell mondani őket. Erre tanít a csodálatos jungi elmélet. S ez – úgy érzem – magyarázat arra, hogy

hosszú hónapokon át rendre-rendre elmondta az átélt szenvedéseket. De mivel magyarázható a szenvedéseknek oly árnyalatos, gazdag színekben való megjelenítése? Talán nem túlzok, ha azt állítom, az asszonyok érzelmi beállítottsága, az érzések mélyebb átélése szintén hozzájárul ehhez.

Végül és nem utolsó sorban: György Zsuzsa személyében újból egy alkotó asszonnyal találkoztam, aki szenvedéseit nem akárhogyan, hanem a művészet eszközeivel volt képes megfogalmazni.

VIZSGÁLATRA ÉRDEMES FORRÁSOK: ÉLŐ SZÓBELISÉG

Végül hadd beszéljünk az úgynevezett élő szóbeliségről, melyet – az egyének nagyon is szubjektív megnyilvánulása által – nem a műfajiség, még csak nem is a közösségi hagyomány jellemez. Ám ennek ellenére a néprajzkutatás számára igen fontos vizsgálandó tárgyat képvisel. Miért?

Több tudósi vélekedés vall arról, hogy az élő beszéd kiválóan alkalmas a népi szemlélet vizsgálatára. E. Sapir szerint az élő beszéd vizsgálata nemcsak a közösség, de a személyiség vizsgálatára is alkalmas.¹⁰ Amikor Jakobson a beszéd „nyelvészociológiai vizsgálatát” javasolja, valójában az *élő beszédre*, arra a bizonyos oral historyra céloz, amely az élő szóbeliség alapja.¹¹

Az élő beszédet dicséri Csoóri Sándor is, aki „*a gyepől nélkül világgá futó mondatokat*” így határozta meg: „*Egyetlen igazi műfajuk van: az élő beszéd...*”

Ezek után hadd valljak arról, hogyan találkoztam én ezzel az élő szóbeliséggel. Amikor a hetvenes években kiváló havadi értelmiségiek egy csoportjával Havad község társadalomnéprajzi monográfiájának elkészítését tűztük ki vizsgálatunk tárgyául, a magam fejezetének vizsgálata kapcsán mindinkább meglepődtem azon, hogy a kérdésekre kapott válaszokban mennyi a mellébeszélés, az elkalandozás. Szerencsére a kérdéseket és a válaszokat is magnóra vettem, s még nagyobb szerencsémre a válaszadó „adatközlőt” nem szakítottam félbe. A gyűjtő például egy anyát arról faggat, mikor és milyen körülmények között választja el csecsemőjét. A válasz így kezdődik: „*Amikor Jolánkámat elválasztottam...*”, majd következik a történet. Miért vitte el kicsinyét édesanyjához, hogy leszokjon a szopásról? Mit tanácsolt neki az anyja? Hogyan szoktassa rá az ételre? Végül is, hogyan sikerült megoldani az abból származó gondokat?

Ha arra kértem, beszéljen az életéről, a havadi Zsuzsi néni gyönyörűszép kerek történeteket, elbeszéléseket mondott el a szolgaság éveiről; majd kérdés nélkül több történettel is példázva arról emlékezett, hogy az öregekkel való együttélés milyen keserves, hogy ő és a férje csupán ingyen szolgálai voltak az öregeknek. Míg azok éltek, ők semmire sem mentek, mert ők, a fiatalok dolgoztak, az öregek meg pazaroltak. Hangja szenvedélyes és indulattal teli, és ettől a népi próza remeklésévé változik.¹²

E mellébeszélésnek volt még egy másik tanulsága is. Említett kötetemben e „mellébeszélések” *Férfiak emlékeznek* és *Asszonyok emlékeznek* címmel két külön ciklusba szerveződtek. Mindkét ciklusnak azonos alcíme van: *Források nemcsak pszichológusok számára*. Így derült ki az a számomra is döbbenetes felismerés, hogy a férfiakra a rákérdezés nyomán felelevenített emlékei csupa happy end-es történetek. Hisz a háború, a katonai szolgálat, sőt a hadifogság felelevenített emlékei is azt illusztrálták: bármilyen nehéz volt, ők valamiképpen szerencsések (ügyesek?) voltak, s így megmenekültek... Ugyanakkor az asszonyok emlékei, melyek *Az asszonyok emlékeznek* című fejezetbe szerveződtek, más-más asszonyoktól ugyan, „mintha valamilyen átok alatt fogantak volna, szívszorítóak, lesújtóak, tele vannak lemondással, fatalista belenyugvással. És persze, hiányzik belőlük mindenfajta sikerélmény” – írtam az illető kötet bevezetésében. Így kényszerültem arra, hogy feltegyem magamnak a kérdést: honnan hát ez a visszafogottság? Az örömmek e teljes hiánya? A képtelenség arra, hogy az élet eseményeiből kiválasszák és asszociálják azokat? Vajon ez a visszafogottság és nehézkesség az évezredek társadalmi kiszolgáltatottságából ered? A vigyázatnak és a fegyelmezettségnek micsoda kálváriáját járják meg a beljük oltozott életöszön ellenére?

Amikor e válaszokat lejegyeztem, majd egybevettem, meglepődve tapasztaltam, hogy e gazdag anyag érdemes az elemzésre: népismeretünk fontos forrása lehet. A mellébeszélések által így nyert szövegek nem struktúráltak, s mert improvizációk, nem is csiszoltak, s bár egyéni vélekedések, egészükben mégis egy közösség gondolkodásmódját, érzésvilágát közvetítik. Vallomássá pedig azáltal válnak, hogy magától a beszélőtől sem érzékelve vallanak mélyről jövő, olykor leszorított indulatokról. Ezáltal mindig többet sejtetnek, mint amit a beszélő elmond. Mert – ahogy mondják – szó szót hoz ki, s mert maga a beszélő sem tudja, hogy egyik szó után melyik lesz a másik.

Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy nem mindenik válasz epikum értékű. Ám az alkotó típusú adatközlő válaszai a népi epika sajátos műfaját képezhetik.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

E csupán jelzésértékű beszámoló nem térhetett ki a bonyolult és nagyon differenciált népi epika több belső kérdésére, összefüggésére is. Egy azonban – reményem szerint – biztosan kiderült: az a gazdag és reprezentatív jelentkezés, mely a népi epika palettáját jellemzi. Hiszen a tündér- és tréfás mesék mellé felsorakozó igaztörténetek, illetve népi elbeszélések, majd az élő szóbeliség nem egy remek jelentkezése jól bizonyíthatja szóbeliségünk gazdagságát, szépségét. Egyben azt is, hogy a népi epika eme darabjai, művészi értékük mellett – segítségül hívva a szociológia és szociálpszichológia

tanulságait is – elvezethetnek a népi gondolkodás, érzésvilág, értékrend árnyalt és mély ismeretéhez is.

LEVELEZÉSEMBŐL

Az 1972–78 között hozzám írt 183 levélből válogattam az alábbi leveleket¹⁹, melyeket magyarországi (még nem „anyaországi”!) tudósok, kollégák, barátok írtak, s melyek – közvetlenül vagy közvetve – a néprajzi kutatómunkámmal, főleg az előbb felvetett kérdésekkel kapcsolatosak. Dokumentum értéküket nem csupán az adja, hogy ebben az időszakban a néprajzvizsgálat elkötelezettjeit milyen kérdések foglalkoztatták, hanem az is, hogy akkor íródtak, amikor a személyes találkozások oly gyerekek, olykor megvalósíthatatlanok voltak.

Az alábbiakban – helyszűke miatt – mindössze Ortutay Gyula budapesti professzornak, Ferenczi Imrének, a szegedi egyetem professzorának, valamint Erdélyi Zsuzsannának, az archaikus imádságok nagyhíru gyűjtőjének leveleit közlöm. Az egyes levelekhez szükséges háttérinformációkat a levelek utáni jegyzetekben teszem közzé.

Ortutay Gyula budapesti professzor levelei

1.

Budapest, 1972. szeptember 14.

Kedves Nagy Olga!

Kedves Vőő Gabriella!

Megkaptam megtisztelő, kedves levelüket, s bevallom, őszinte örömet okozott nekünk. Talán tudnak arról, hogy az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény első kiadásától kezdve a magyar kutatás a mesekutató személységet és a mesehallgató közösséget a középpontba állította, tehát bennünket az Önök gyűjtése nagyon is közelről érdekel. Szó lehetne arról tehát, hogy az ÚMNGY sorozatban adjuk ki az Önök kötetét, ha a két kiadó között erre megállapodás létesül. Az ÚMNGY sorozat köteteit a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadója adja ki. Igyekszem minél hamarabb a kiadóval megbeszélni az Önök tervét, és akkor erről értesítem Önöket. A mi Kiadónk is fölveszi az Önök által jelzett, ugyancsak Akadémiai Kiadóval a kapcsolatot. Azt hiszem, ez lenne a legjobb megoldás, minthogy a két Akadémiai Kiadó a kulturális egyezmény értelmében is együttműködhet. A kötet vázlattervét különben érdeklődéssel olvastam, s nagy örömmel várom a lektori munkát, amit úgy is el kell végeznem, ha az

Önök munkája közös kiadásban, illetőleg a mi sorozatunkban is megjelenik.

*Sok szíves üdvözetet küld
őszinte hívük
Ortutay Gyula*

Nota bene: Közben beszéltem az Akadémiai Kiadóval: szívesen vállalják a közös kiadást. Kérjük, hogy forduljon hivatalos levéllel az MTA Kiadóhivatal exportosztályához a román Akadémiai Kiadó, és a közös kiadvány megvalósul.

2.

Budapest, 1972. október 23.

Kedves Olga!

Megkaptam második levelét is, és most csak annyit írok, hogy nagy érdeklődéssel várom akár az Önök hivatalos levelét, akár a Kiadó hivatalos levelét is. Annyit közölhetek még, hogy nálunk az Akadémia I. osztálya az Önök javaslatát örömmel fogadta, tehát magyar részről nem lesz semmi ellenzés, vita a kiadást illetően. Mi várjuk a román fél hivatalos értesítését. Azt hiszem, az természetes, és erről külön beszélnem sem érdemes, hogy a gyűjtők, Önök figyelembe veszik a sorozat szerkesztőjének, tehát jómagamnak észrevételeit. Én valóban örülnék, ha munkájuk sorozatunkban megjelenne. A cigánykérdés nem probléma, az ezzel kapcsolatos tájékoztatást Önök a bevezetőben bizonyára megírták⁴.

*Sok szívélyes üdvözetet küld
Ortutay Gyula*

3.

Budapest, 1973. március 2.

Kedves Asszonyom!

Február 22-én kelt levelét megkaptam: idejében érkezett. Ma délután lesz az Ethnographia szerkesztőbizottsági ülése. Beszélünk a témáról, és Földes László fogja értesíteni hamarosan a Szerkesztő bizottság meggyőződésem szerint kedvező döntéséről.

Megküldött tanulmányát hálásan köszönöm – én nem vagyok ellensége a népszerűsítésnek. Szeretném felívni a figyelmét, hogy az Önök tervezte Jakab-kötet nálunk leghamarabb 1975-ben jelenhetne meg. Erre föl kell hívnom a figyelmét. Bár úgy emlékszem, írtam erről. Sorozatunkban jó néhány más tervbe vett kötet is szerepel.

*Sok szívélyes üdvözetet küld
Ortutay Gyula*

4.

Budapest, 1974. március 15.

Kedves Olga!

Szép tanulmányának megküldését és kedves dedikációját hálásan köszöni és őszinte szeretettel üdvözli

Ortutay Gyula

Nota bene: Mi van a mesegyűjteménnyel.

5.

Budapest, 1974. április 26.

Kedves Olga!

Engedje meg, hogy ha lassan is, de növekvő levelezésünk erre a megszólításra bízasson. Örülök a jó hírnek, hogy értékes gyűjtésük az Editura Academiei⁴⁵ kiadásában fog napvilágot látni. Azon csak mulattam, hogy a késedelmet ilyen lelkiismeretesen magukra vállalják, de annyi bizonyos, hogy Bukarestben talán hamarabb jelenik meg, mint minálunk Budapesten.

A Kritерion kötetet nagy örömmel várom, és már előre is köszönöm.¹⁶

Őszintén remélem, hogy Budapesten vagy Helsinkiben találkozunk.

Sok szívélyes üdvözetlet küld

Ortutay Gyula

6.

Budapest, 1974. november 22.

Kedves Olga!

Egyszerre írom Magának és Vőő Gabriellának ezt a levelet. A levélnek csak egy hibája van. Kötetüket ma kaptam meg, és éppen hogy átnézhettem, örvendezve és egy kicsit irigykedve is, hogy jómagam annyi év óta fektetgetem gyűjtéseimet. Hiába, egy ember az csak egy ember.

A nagy tanulmányukba is csak belelapozgattam, és őszintén örültem annak az áttekintésnek, amit Jakab István teljes mesekincséről adtak, meg a falu mesemondóiról adott áttekintésnek is. Ez is további lépés előre a mesekutatásban!

Őszinte örömmel gratulálok, és igyekszem is mihamarabb elolvasni teljes egészében kötetüket. Arra nem gondolnak, hogy az egész meseanyagot ki kellene adni. Én a javaslatomat változatlanul fenntartom, csak a Maguk megfelelő engedélye kell hozzá.

Sok szeretettel üdvözli mindkettőjüket

Ortutay Gyula

7.

Budapest, 1975. május 7.

Kedves Nagy Olga!

Kovács Ágnessel beszéltem meg levelét, és bevallom, sokat töprengtem, mit is válaszoljak. Nem valószínű, hogy én három helyen is kérem különböző román vezető szervekél az Önök műve kiadásához az engedélyt. Ezt az engedélyt Önöknek kell megszerezniük. Abban az esetben, ha az engedély megvan, akkor mi természetesen szívesen vállalnánk a nagy munka kiadását. De itt Önöknek kell előbb lépni egyet, helyesebben nem is egyet, hanem hármat.

Kérem, írja meg, hogy ez megfelelő-e az Önök számára vagy sem.

Igaz tisztelettel és szeretettel

üdvözli mindkettőjüket

Ortutay Gyula

8.

Budapest, 1975. június 17.

Kedves Olga!

Levelét őszinte örömmel olvastam, s minthogy az elmúlt napokban Kolozsvárt jártam, bevallom, azt reméltem, hogy a kolozsvári ünnepi ülésen (Apáczai Csere János) találkozunk, és ott szót válthattunk volna. Én sajnos annyira be voltam fogva, hogy egyéb időm a találkozásra és a keresésre nem akadt. Most már csak azt kérem, hogy körülbelüli pontossággal jelezze a teljes kötet terjedelmét, tanulmánnyal, jegyzetekkel együtt stb., úgy összeállítva a terjedelmet, hogy az eddig közölt mesét és a rávonatkozó filológiai anyagot természetesen ne számítsa.

Ezután a továbbiakat mi intézzük.

Sok szívélyes üdvözetet küld

Ortutay Gyula

9.

Budapest, 1976. április 27.

Kedves Nagy Olga!

Ne haragudjon, hogy hosszú idő óta nem válaszolok. A következő megállapodásra jutottunk Kovács Ágnessel. Első helyen javasolnánk Filep Istvánné anyagának kiadását. Ilyen típusú kötetünk egy sincs még. Kérem, írja meg, hogy milyen ívterjedelmű Filepné – és milyen ívterjedelmű Czifra János anyaga. Különböző válaszom azért is késett, mert Kovács Ágnes várt bizonyos meseanyagot Magától.

Tehát Ágnessel való megbeszélésünk szerint először Filepné anyagát szeretnénk kiadni. Ha pontos tájékoztatót kapnánk az ívterjedelemtől, a

bevezető tanulmány és a jegyzetek terjedelméről, akkor tudnánk kiküldeni hivatalos felkérő levelet személy szerint Magához is, a Szerzői Jogvédő Hivatalunkon keresztül.

Kérem tehát mielőbbi szíves értesítését, és jó lenne, ha a várt meséket is megkapnánk.

*Válaszát várja és sok szívélyes üdvözetet küld
Ortutay Gyula*

10.

Budapest, 1976. május 27.

Megkaptam új kötetét¹⁷ és a nagyon megtisztelő kedves dedikációját is. Még nem olvastam el bevezető tanulmányát, de már a felénél tartok, és őszintén gratulálok a kötethez. Hadd mondok meg azt is, nem tanítványa már Maga senkinek. Maga is a tanítók rendjébe lépett, és sok jelentős új összefüggést derített fel, és értékes, következetes gyűjtőmunkájához külön gratulálok.

Kali néni életrajza is fájdalmasan szép olvasmány volt¹⁸, s ha egyszer eljutok odáig, hogy kiadhatom az öreg Lacza Mihály meséit, abban derűsebb életrajzi vallomások lesznek találhatóak. De ahogy a körösői Péntek Jánosné is elmondta énnékem az életét, abból is csak azt látom, hogy nagyon nehéz volt a paraszti asszonyors. Péntekné különben a mai öregségét, a még élő férjét, a televíziós szereplését is, mind egy különleges, furcsa siratóban elsíratta. De hát nem erről akartam írni, hanem inkább arról, hogy csak buzdítsam a számunka készítendő kötetre, és mielőbb kapjunk végleges tájékoztatót terjedelemre stb. vonatkozóan – mint ahogy azt már egyszer megírtam.

Még egyszer nagyon köszönöm az értékes kötetet.

Sok szívélyes üdvözetet küld

Ortutay Gyula

Nota bene:

Miközben a könyvét olvastam, elfeledkeztem a leveléről. Most újjólag átnézve tehát azt írom, hogy kb. 950–1000 oldalas kéziratát örömmel várjuk.

Ferenczi Imre, a szegedi egyetem professzorának levelei¹⁹

1.

1972. II. 26.

Kedves Tanárnő!

Ne vegye mostoha viselkedésnek, hogy csak most válaszolok. Közben volt néprajzi gyűjtésem, nyomdai korrektúra intéztnivalóm. Örömmel ol-

vastam meditáló sorait, s örömmel vettem s köszönöm eljuttatott tanulmányát. A Tiszatáj Szerkesztőségétől kaptam meg levelét és küldeményét (címem: Táncsics u. 2. Néprajzi Tanszék). Elolvassa gondolatait, s mindjárt az motoszkált a fejemben, hogy így mindenestül közzé kellene tenni levelét. Jószerint azt az utat vázolja, amely az egyetlen helyes út, s amelyet magam is követtem és követni szeretnék, függetlenül attól, hogy egyetértene-e azzal tekintélyes iskolák képviselői vagy sem. Engedje meg mégis, hogy valamit mondjak a műfajkérdés ügyében. Elfogadom azt, hogy a mesemondás különböző szinten különböző funkciót tölthet be. Ezt – éppen a cigányok körében sokat gyűjtve – magam is tapasztaltam. (Ott van például Gunda professzor cikke is a Fabulában Rostás Béla debreceni mesemondóval kapcsolatban.) Bizonyára régen is így volt: más volt a funkciója a fáraók udvarában, s más volt a beduin pásztorok körében. Más a nyugat-európai gyermekszobákban, és más a kelet-európai parasztság családjainál. Következésképpen nincsen, nem is lehet örök forma. De más a helyzet abban a megközelítésben, ha J. de Vries és mások tételét megfontoljuk, s abból indulunk ki, hogy a mese az Égei-tenger övezetében kialakult olyan hagyomány, amely a kaland-karrier történetét felmutató mítosz racionalizálásával és profanizálásával jött létre, s máig is a hős kalandja, a hős karrierje (progresszív v. esetleg negatív pályája) a legelementárisabb váza a lényege. Olyan sajátos műfaj, amely éppen azáltal válik örökké vonzó elbeszéléssé, hogy a legegyszerűbb és mégis maradéktalan eszközökkel fejezi ki egyik legmélyebb sajátosságunkat (ld. M. Lüthi): valójában a karriervágyat, a sikerült karriert. Persze, mint azt magam is vallom, van egy ideális típus, s attól jobbra nem, de balra (gyengébb forma) végtelen variánsor jelentkezik, mint ahogy a hősepikánál. Marót K. Homerosról, Homeros nagy eposzára vonatkozva mondja: a legrégebb és legjobb. Ti. abban a műfajban. Tehát nincsen lezárt műfaj. De felfogásom szerint is van műfaji idea, amelyhez mindig visszaigazodhatnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a megközelítés értéke szabja meg az elbeszélő tehetségét, nem jelenti azt, hogy a funkciót ne tekintsük lényegi összetevőnek.

A hős kérdéséről jelzett tanulmányát érdeklődéssel várom, mint anyagföltáró eredményei közzétételét is. Most úgy látom, hogy nézetemhez egyre több fegyvertársat találok, nevezetesen azokban a publikációkban kifejezve az enyémmel rokon szemléletet, melyek többek között éppen a romániai magyarság korszerű és minket lassan megszégyenítő lendületű folklórközleményeiben realizálódik. Az anyag is elevenebbnek látszik, s majdnem szükségszerű, hogy olyan funkciókra és olyan műfaji problémákra is felhívják a figyelmet, amelyekre a nyugat-európai kutatóknak nem is terjedhetett ki a figyelme. De talán a miénk sem. Lehet, hogy szerepet játszott ebben az, hogy a Honti J. által is szorgalmazott másik (közösségi mesevizsgálat) pólus oldaláról nem folyt olyan mértékű kutatás, mint a nagy mesemondó egyéniségek szerepének a megállapítását illetőleg. Mi-

kor a mondavizsgálathoz fogtam (kandidátusi munkám máig kéziratban hever az Akadémiai Könyvtár kéziratárában), nem vihettem át a mese szabályait a kisebb műfajra. Így bonyolódtam bele a műfaji sajátosság keresésébe, s még utóbb is (a Gunda Festschriftben) azt kerestem, hogy miként és miért lényegi a történeti monda (az ideáltípusban) tragikumelme és a hős tragikumja összefüggése. A szabolcs-szatmári mondakötet állott mellettem támaszul (hamarosan megjelenik: Fordulj kedves lovam... Kuruc és Rákóczi néphagyományok Szabolcs-Szatmárban²⁰ címmel.) Így hát érdekel a jelzett tanulmányának az eredménye, annál is inkább, mert vizsgálata hiteles anyagon, alapos megfigyelésen nyugszik. Visszamentem a mítoszokhoz, onnan kiindulva keresem magam is a szakrális-profán, isteni és népi hóstípusok kialakulásának lehetőségeit s megvalósult formáit. Nyilván az indítékok megértése lesz a legfontosabb feladat: miért és milyen törvények inspirálják az előadókat és a hallgatókat ilyen vagy olyan természetű elbeszélés megalkotására, ill. meghallgatására. Olyasmi a hagyomány mezeje, mint a mezők tarka virágszőnyege: ilyen meg olyan virágból kerekedik, mégis más – már csírájában – mindegyik. (Ez nem a biologizmus analógiájaként jutott eszembe.) A hősök alapján mégis két irányban hajlanak: optimista, progresszív, sikeres (mesehős) és tragikus, balszerencsés típus felé. Az anekdota, sok esetben a történeti mondának is nevezett elbeszélés is inkább optimizmust sugároz.

Na de leglényegesebb az, amit fölvetett. A ma ismert mesei forma (mesei műfaj) előtt nem volt-e valamilyen más megjelenési (szoros funkciókapcsolattal) módja a mesei elbeszélésnek. S vajon egy korábbi állapot nem jelentkezhet-e újólag vagy éppen maradványként bizonyos területeken, bizonyos etnikumoknál. Erre mutat a természeti népek anyaga is. Ennek megfontolása esetén csakugyan komolyan kell venni egy nyugati és keleti európai fejlődési, alakulási tendenciát, vagyis más-más örökség együttes jelentkezését az Önök által vizsgált területen. Ismert, hogy az elmúlt száz évben közzétett európai meseanyag (a feljegyzés fogyatékoságait is figyelembe véve) azt a téves elképzelést is elhintette a kutatók tudatában, hogy ez a mese, ami felszínre jött, s mindig is ilyen volt. Holott legtöbbször már ez az anyag messze távolodott az eleven funkciójától, attól a szerepétől, amelyet egykor (még néhány századdal előbb is) betöltött. Újólag igazat adva elhatározásának (azt keresni, ami van, s azt találni meg, amivel a közösség élt és él), azt is ismételtlen megjegyezni szeretném, hogy az európai formától eltérő mesei előadás esetében is lényegi támpont lesz a kutatásban annak a megállapítása, hogy milyen műfaji (lehet, hogy egy korábbi műfajhoz húzó, a mítoszhoz közelebb vivő) ideának a vonzáskörébe, pontosabban milyen műfaji ideához közelítő variánsokkal kell számolnunk. Amit én eddig a műfaj kérdésében mondtam, korántsem megfellebbezhetetlen, bár nagyon megfontoltam, a tapasztalattal szembeesitettem, amikor papírra vetni elhatároztam nézetem. De első sorban a népmonda, közelebbiről a történeti népmonda mibenléte, műfaji problémája izgatott.

Természetesen az összehasonlító kutatás s az elméleti jellegű megközelítés hiánya szintén súlyos bajok forrása lehet.

Elnézését kérem a sok gépelési hibáért, de gondolkodás közben sokszor félrebillen az ujjam, amúgy sem vagyok rutinos gépelő. S vegye tőprengésnek soraim, mert szép levele erre serkentett. S ha rokon nézetem az Önével, akkor már én sem vagyok olyan magányosan szemléletemmel. A legbajosabb az, amikor vitába sem bocsátkoznak, csak véleményt summáznak. Így azután vállalni kell a rizikót, s számolni kell azzal, hogy elmarad a visszhang. De kiderül, hogy az elvetett gondolat könnyen ki-sarjadhat. Reflektálása dolgainra erre mutat.

Dolgozatait várja, és ismételten köszönöm különlenyomatát. Szívélyes üdvözlettel:

Ferenczi Imre

2.

Szeged, 1972. június 9.

Kedves Tanárnő!

Elhúzódtott válaszom írása. Érdeklődéssel vártam ugyanis a jelzett, a hős kérdéskörét vizsgáló-elemző tanulmányát, de sajnos mai napig nem kaptam meg. A jobbat remélem, hogy nem elkallódásról van szó, hanem esetleg eddig nem tudta továbbítani. Örülnék, ha megkaphatnám, hiszen éppen az eleven folklór gondja, megértése foglalkoztat mindkettőnket s okozza nézetünk rokonságát. Úgy látom, s ebben a kelet-európai kutatók (gyűjtő-kutatók) többsége egyetért, hogy a mi kontinensünk népeinek hagyománya, népmese stb. kincse ugyan felmutatja a történeti kiinduláspontból eredő közös vonásokat, de mindenképpen döntően latba esik az egyes népek örökölt nemzeti mítosz-, vallási gyökerű hiedelmi kincse, államiságában elfogadott vallási rendszere, etikai-morális normája, az egyes népek mentális és lelki sajátossága. Az eltérő múlt (történelem), foglalkozás, műveltségi szint és tovább: mindez visszatükröződik a népmesehagyományban is. A folklórban éppen az az izgalmas rejtély, hogyan villantja fel az örök, a történelemben és nemzeti és szűkebb közösségi normákban érző és gondolkodó ember arcát a maga kíváncsiságával, a hagyomány normáinak engedelmessé, szellemi horizontjával egyezően. Lüthi legszebb gondolatának én azt látom, hogy felismerte a legemberibb karrierbrázolás tükröződését a népmesében. Itt látom a mítoszokkal való kapcsolat és váltás föltételezésének indokoltságát, amelyet J. de Vries oly szépen megfogott, megalapozottan fölvetett. Sajnos a tipologizálás vagy akár Lüthi irodalmiasító meseinterpretálása is elfedheti a tisztánlátást akkor, ha a művelt közönség nyomtatáshoz szokott szemléletét és meséit nem úgy fogjuk fel, mint az egyik megközelítési forma (út) követését a műfaji lényeg megismerésében. Én így fogadom el az ő elemzéseit, következtetéseit. S nem konfrontálva! Szerintem az anyag természetéből kiin-

dulva, a kelet-európai mesehagyomány sajátosságait figyelembe véve, nem az lesz a dolgunk, hogy a konfrontálást helyezzük előtérbe, hanem a főntebb említett alapvető rugók szem előtt tartásával a mi anyagunk sokoldalú interpretálását is elvégezzük. Ez összetettebb, nehezebb, az előmunkálatok száma is csekélyebb: együtt szinte mérhetetlenül nagy feladat. Ha ezt megoldanánk, akkor nem új iskolát alapítanánk, hanem fölfednénk azt az eleven hagyományt, azt a sok rejtélyt, amelyet nevezetesen a nyugati kutatók nem láthattak meg. Más szóval, új oldaláról mutatnánk be a népmesét. Mert az is bizonyos, számos arca van a néphagyománynak és számos szemszögből kell közelítenünk a népmesekeincs megértéséhez. Teljesen egyetérték Önnel, hogy a mi folklórproblémáinkat nem lehet kölcsönvett elméletekkel és interpretációkkal maradéktalanul megoldani. És az lesz a legnagyobb tanulság, ha az elméletek által megtanuljuk a sajátunkat felismerni, felszínre hozni, mint azt korábbi levelemben is említettem. Megkockáztatnám, hogy talán éppen a folklór lehet az a terület, amelyből olyan tanulságot tárhatunk fel, tehetünk a tudomány asztalára, amely már csak nekünk adatik meg. És a közös emberi megértése szempontjából is. Így láthatjuk Bartók kutatásaiban és alkotásaiban. A prózai alkotásra is érvényesíthető. Legalábbis fönnáll a lehetősége.

Még izgalmasabb lesz komolyan venni a néphit, a mindkét (népmese, népmonda) prózai költészeti hagyomány gyökereit tápláló szellemi örökség és élő igény jelentőségének a megértését. Szerintem hiba lenne, és éppen a mi oldalunkon lenne hiba a néphit rejtélyeinek a mellőzése a műfajértelmezés szempontjából. De nem úgy látni ezeket a rejtélyeket, hogy survivalok csupán, hanem keresni kell, hogy miképpen lehet építő eleme a költészetnek, miképpen lehet kifejezője kimondhatatlan és kimondott vágyaknak, miképpen lehet tápláléka a racionális valóságértelmezésen túlmutató élményszükségletnek. Majdhogynem dialektikus kapcsolatról lehet beszélni, csakhogy ez a dialektika a felszínen tele ellentmondásokkal. A mese ilyen értelemben szeszélyesebb, mint a népmonda, mert olykor, sőt sokszor a mesélő éppen abban leli örömét, hogy lenézzze, megfeddje a hiedelmet. Ennek ellenére bármikor kölcsönzi a hiedelmek arzenáljából odaillő motívumokat, illusztrációkat. Esetleg motiváló, alaphang-intonáló funkcióban alkalmazzák a hiedelmet. Tanulságos lenne megnézni elbeszélői szempontból (éppen az élő mesekeincs, az elbeszélők Önök által megismert típusainál) azt, hogy mennyiféle funkcióban szerepel a hiedelem a mesekeincsből, sőt egy-egy mesében is! És itt vagyunk a funkció kérdésénél. Ezzel is sok vívódni valónk lesz még. Általános funkció, konkrét funkció, regresszív és progresszív funkció az epikum szempontjából, a történet szempontjából. És a többi észrehevése az elemzésnél. A mikroelemzés ezen a téren sok mindennel adós. Meggyőződésem, hogy az élő anyag felszínre hozása segít bennünket abban, hogy az általános törvényszerűségeket fölismerjük, mint az, ha a kutatási hagyományok, netán iskolák hűségese tanítványai maradunk. A jó iskola az új keresésére, az új

fölismerésére készít fel. Eleget látjuk, hogy mennyire nagy baj az, ha egy-egy módszer vagy folklore irányzat fetiszizálódik. Ennyit egyelőre, és örömmöm kifejezésekképpen, mert gazdag levele tanulságos és örömteljes híradás eredményeiről, szaktudományunk eredményeiről. Ezen túlmenően igen tetszik nekem az, hogy a folklórral, a népmeséssel úgy bánik, mint az emberek, a vizsgált közösségek szellemi táplálékával (jelentőségben, funkciójában), s nem olyképpen, mintha az csak kuriozitás, afféle gyermekes cifrázkodás és naivitás lenne. Nem mondom, annak tűnik igen sokszor, hiszen a könyv már sok helyen felülkerekedett, de valóban meg kell próbálkoznunk a régebbi nemzedékek szemléletébe behelyezkednünk. És a ma emberének visszakapcsoló igényét is tekintetbe véve közéletenünk. Ha ezt nem kíséreljük meg, akkor lehet, hogy zárva marad éppen a legnagyobb rejtély nyitja: miért mondott mesét az ember évszázadokon át és mond ma is kicsinek és itt-ott még nagynak. Érthetően képesség dolga is a lemerülés. A népmese nem szöveg csupán, nem papírra vethető termék csupán. Ami még mellette van, ami láthatatlanul benne van, azt nem láthatja meg meseszövegeken nevelkedett filológus.

Még befejezésül azt szeretném itt jelezni, hogy egyidejűen postára adom nyomtatványként a szabolcs-szatmári mondagyűjtésünkől összeállított kötetet.

Szívélyes üdvözetem küldöm:

Ferenczi Imre

3.

1973. febr.12.

Kedves Tanárnő!

A múlt év végén írt sorait, jókívánságát megkaptam. Időbe került, míg eljuttott hozzám Jugoszláviába, ahol 3 hónapos tanulmányutam töltöttem.

Örvedetes híradása kötetei megjelenéséről tudósít. Minél hamarabb „megszületik”, annál jobb. Előre is köszönöm, hogy megküldésüket ígéri. Biztos lesz alkalmam írni róla nálunk irodalmi vagy szakmai folyóiratoknál.

Jó munkát kívánva üdvözli

Ferenczi Imre

4.

Szeged, 1973. április 21.

Kedves Tanárnő!

Hazajövet Jugoszláviából (3 hónap után) kézhez kaptam a szép küldeményeit. (A népmese furfangos hőse: a kópé és A nap húga meg a pakulár). A könyvet Ilia Mihály szerkesztő barátom adta át a Tiszatájban recen-

zió közlés végett. Természetesen örömmel teszek eleget kérésének. A rövidebbik írását már elolvastam, a könyv ezután lesz olvasmányom. Mihelyt szusszanásnyi időm lesz, megírom az ismertetést. Örülök, hogy megjelent a szép könyve, s nagyon köszönöm dedikált példánya megküldését. Hasonlóképpen a különlenyomatot is.²¹

Engedje meg, volna egy nagy kérésem. Szeretnék hozzájutni Kallós lemezre vett balladakiadványához. Tudna-e nekem szerezni s eljuttatni egy példányt belőle. Itt nálunk sajnos nem lehet megszerezni. Természetesen viszonzóim itteni kiadvány megküldésével. Ha megszerezné s eljuttatná a Tanszék címére, nagyon megköszönném.

További jeles gyűjtemények megjelenését várva köszönti és üdvözli
Ferenczi Imre

5.

Szeged, 1973. V. 17.

Tisztelt Tanárnó!

Az Új guzsalyam mellett című gyűjteményt rendben kaptam. Nagyon köszönöm az eljuttatását (ez is igen szép kötet). Most arra kérem, hogy – „jó tettért jót várj” – fordulattal élve viszonzhassam itteni kiadvánnyal. Ha megszerezhető lesz az, eljuttatom. S külön köszönöm a kötet előlegezett árát.

Megírtam mesekötetéről az ismertetőt, s átadtam a Szerkesztőnek. Momentán inkább a bevezető tanulmányhoz fűztem észrevételem, s hangsúlyoztam az egész anyaga megjelenésének fontosságát. Bizonyára készül is már az összeállítás.

További eredményes munkájához jó egészséget kívánok, s tisztelettel üdvözli:

Ferencz Imre

6.

Szeged, 1973. június 21.

Kedves Olga!

Kissé késve továbbítom az ígért adatokat. A népmese középkori irodalmi kapcsolataira vonatkozóan érdemes elolvasni:

Albert Wesselski: Versuch einer Theorie des Märchens... Reichenberg i. B. 1931.

A. Wesselski: Märchen des Mittelalters. Berlin 1925. (Röhrich stb. szerzőket – mint látom – könnyebben eléri).

C.W. von Sydow: Das Märchen als indogermanische Tradition. In: Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde. Jg. 4. (1926) 207–215. Sydow elmélet mintegy előzménye Jan de Vries: Betrachtungen zum Märchen, besonders in seinen Verhältnis zu Heldensage und Mythos (FFC 150. 1954)

és W. Liungman: *Das wahrscheinliche Alter des Volksmärchens in Schweden* (FFC 156. 1955) munkáiban kialakított felfogásának.

A mítoszi hősök születési és származási hagyománykör áttekintését nyújtó tanulmány Lord Raglané (hivatkozom rá a Gunda Festschriftben írott tanulmányomban).

Itt ismétlem, hogy a mágikus háttér iránti figyelem nagyon fontos, s a Lüthi megközelítése szintén érdemes kísérlet. A magam részéről sokban igazat adok Bastian Adolf Elementargedanke-elméletének. Látom, egyre többen emlegetik megint, nem ok nélkül. Ha az ember komoly történeti (időbeli) támpontokat keres, nem hanyagolhatja el az antik görög mítoszi és hősi hagyomány vizsgálatában elért magas szintű kutatási eredményt. Marót Károlyé egyik fontos hajtása ennek. Továbbhaladhat az iráni-perzsa stb. keleti hagyomány felé. Fontos a délkelet-európai hagyománykomplexum összetevőinek felderítéséhez.

Messzemenően egyetértek, hogy a gyakorlati (gyűjtő stb.) munka mindenél fontosabb ma is.

További sikereket, munkájához jó egészséget kívánok, s mindketten igaz baráti üdvözlötünket küldjük:

Ferenczi Imre

7.

Szeged, 1974. március 19.

Tisztelt Tanárnő, kedves Olga!

Nagyon köszönöm A mítikus hős című tanulmánya különlenyomatának a megküldését.²² A mondandója, mint tudja, több okból is érdekel engem. De különösképpen azért tetszik írása, mert a hősök rokon vonásait messzi visszafelé is követi. Ezen a helyen nincs terem a témáról beszélgetni. Talán azt mondhatnám, hogy örömmel olvasnám egy új cikkben a folytatást, hiszen az epikum spektrumában további példák kínálkoznak. Azt mindenképpen joggal hozza szóba, hogy az antik mediterrán kultúra s hozzá a fgr.²³ hagyomány nyomós érveket ad a távlatok feltárására.

Sikeres további munkát kívánok, jó egészséget. Mi sajnos nem vagyunk gondok nélkül (feleségem beteg), de talán a tavasz jobbulást hoz neki is.

Tisztelettel üdvözlö:

Ferenczi Imre

8.

Szeged, 1975. június 5.

Kedves Olga!

A minapi válaszom utáni napon már meg is kaptam A mesemondó Jakab István c. népköltési monográfiájukat²⁴. Örömet szerzett, s ez úton – újra – gratulálok szép munkájukhoz. Azt kívánom, hogy abból a gazdag

készletből, amelyet fáradozással összegyűjtöttek, további kötetek lássanak napvilágot, vagyis publikáltassanak. Egyik olyan tény kötetük, amelyre illik az a megállapítás, hogy példamutatóan dolgoznak. Közös nyereség folklórkutatásunkban. Utaltam talán előbbi levelemben arra is, hogy a tapasztalat és az elmélet egysége, a belső törvényszerűségek és a mese-mondókra ható külső benyomások, műveltségi elemek átfogó elemzése, kitekintő összevetés (összehasonlítás) etc. – mind-mind hozzájárult a mesekötet tartalmasságához. Figyelemre méltó más összetevő: pl. a lélektani mozzanat érdekes kifejtése. A mesekutatók ezt megteszik, mert mint jeleztem, magamat csak az ügy iránti buzgalom elismerőjének tekintem. Önrevíziómban éppen ott tartok, hogy megvizsgáljam eredményeim pótolandó hiányait. Belevetettem tehát magam új kurzusba s ha erőmből telik, remélhetőleg javára lesznek közleményeimnek és közlendőimnek. A tapasztalat követeli az új tennivalót, s meg is szabja annak irányát. De ne higgye, hogy afféle rezignált nyugalom vezet engem. Ellenkezőleg. A kritikától azonban tartózkodom, mert olyan ragyogó módszerei vannak a törlesztésnek, amelyet korábban nem akartam elhinni. És miért „élveztem” a törlesztéseket: az őszinteséért! Érzékenynek tartanak. Mentségem csak az, hogy eme jelző forrása az érzéktelenség. De vajon tudhat-e valaki a folklórról beszélni s egyáltalán megközelítheti-e az élő forrásokat, ha puszta racionális tárgyként fogja fel. Írásai mutatják, hogy az érzelmi és a racionális látásmód ugyanannak a látásmódnak egy-egy aspektusa. Ez nem is lehet vita tárgya. De tulajdonképpen a magam módjára célozgatni itt és most udvariatlanságnak tűnhet. Vegye úgy, hogy ebben is rendhagyó vagyok, s kerülni akarom a modorosságot. Éppen tanulmánykötete és gyűjteményük kihangzó igazsága érteti meg velünk a népmesék mindenkinek szóló jelképi voltát. Persze nagyon hosszan kellene beszélnem arról, hogy mi az én (a kutató) bizonyos pesszimizmusának a forrása.

Újólag megköszönve ajándékukat, azt kívánom, hogy lendületes munkálkodásuk töretlen legyen. Optimista vagyok: hiszem, hogy így is lesz. Ha én most a „síró-nevető” királyhoz hasonlítom magam, teljesen egyéni és csak mostani lelkiállapotom kifejezője. Egyik szemem könyveik láttán mosolyog.

Várom szebbnél szebb eredményeiket.

Szívélyes üdvözléssel

Ferenczi Imre

9.

Szeged, 1975. október 28.

Kedves Olga!

Elnézését kérem, hogy késve válaszolok. Dolgozom mostanában is, a bokros teendők miatt azután elmaradtak kedves kötelességemnek számító válaszok.

Emlékezve egy anekdotakörről tartott előadásomra, kérte, hogy juttatnék valami forrásutalást a népi humor tárgyköréhez. A Magyarság néprajza Anekdota fejezete utal az idevágó irodalomra. Ortutay Gy. – Dömötör T. – Katona I. – Voigt V. adtak közre Folklor körét összefoglaló jegyzetet (néprajzszakosoknak), amelyben Voigt V. írta az anekdota tárgyú részt. Tőlük kérje meg ezt a jegyzetet, ha még nem ajándékozták volna oda Magának. Voigt utal a további tennivalókra, hiszen Tóth Béla és György Lajos óta nem sok munkása akadt a folklór e fejezete művelésének. Én úgy fogtam bele a dologba, hogy a folklórgyűjtéseim során elő-eljötték adatok, majd jobban ügyeltem rájuk. A magam tapasztalatait rögzítem most az I. sz. közleményben, azután bővebben szólok a gyakorlati és elméleti tanulságokról. Magamnak kellett új és távolibb kutatók nézetét összeszedgetni, de azok nem a mesei humorra vonatkoznak, legalábbis nem elsősorban. Minthogy mesekutató nem vagyok, Ortutay prof. úrékhoz forduljon jó tanácsért, vagy legalábbis olyan valakihez, akinek mesekötete jelent meg. Itt-ott látok utalást a mesei humorra vonatkozólag. Természetesen én elküldöm majd közleményem különnyomatát (1976-ban jön az I. rész): a Néprajzi és Nyelvtud.²⁵ c. Actánk hozza le. Kisebb kötetben való összefoglalásra telnék, de egyelőre ez nem jöhet szóba. Ez azonban már nem tartozik kéréséhez.

Tisztelettel és üdvözléssel:
Ferenczi Imre

Erdélyi Zsuzsanna levelei

Erdélyi Zsuzsannával, az *Archaikus imádságok* világhírű szerzőjével egészen sajátos volt a kapcsolatom. Úgy kezdődött, hogy a *Paraszt dekameron* című kéziratomat (Budapest 1977) az ő ajánlása révén hozta ki Sík Csaba, a Magvető Kiadó irodalmi vezetője. Ezt az itthon rendhagyónak számító kéziratot azért vittem fel Pestre, mert az itthoni megjelenésre semmi esélye nem lehetett. Ezek a szinte játékosan, sok humorral megírt baráti levelek az Olvasónak – reményem szerint – a szenvedélyesnek ismert tudós egy talán nem is sejtett arculatát villantják fel.

1.

Budapest 1977. jan. 14.

Aranyos Olgám, biztos csodálkozol, mi a szösz ütött belém s egyszerre levelezni kezdek Veled? Nem a szösz ütött, csak búékot akarok kívánni Neked s jó búékot. A dolgok mennek, a könyvek megjelennek, s amivel kapcsolatban kételyek, aggodalmaskodások merültek fel a szerző részéről, az már „műszakon is van”, ahogy mondani szokták, ahogy ezt tegnap nekem

mondták. A „műszakon van” egyértelműen azt jelenti, hogy tetszett, meg azt is, hogy siker lesz. Ők is tudják, mit csinálnak, mire harapnak, mert harapnak.

Remélem, egészséges vagy, jól vagy. Közben megjártam Lengyelországot. Szinte az angyallal szálltam be az ablakon karácsonyra. Mi gyermekkorunkban úgy mondtuk/tudtuk, hogy az angyal hozza a fát, a karácsonyfát, s mindig kukucskáltunk, hogy legalább egyszer meglessük. A lengyel út nagyon hasznos volt, s mind a folklór, mind az emberi szempontból sokat adott. Remek párhuzamokat s középkori horgonyzókat. Ezekből a sok is kevés, a kevés is sok, országa válogatja.

Dolgozom az új könyvön, de előtte határidős más ügyek vannak, nyomnak. Le kell adnom őket, hogy nyugodtan folytathassam az őszön fölfüggesztett munkát. Sajnos megint feszes a határidő, pedig már aligha tudok napi 20 órát dolgozni, mint a két Hegyet hágék...²⁶ esetében.

BÚÉK még egyszer s a kötelezőnél több öröm. Sokszor szeretettel ölelcsókol: Zsuzsa

2.

Budapest 1978. jan. 15.

Édes Olgám, ugyancsak jócskán várhattál levelemre. Megkaptam én időben. Nem tudtam írni, mert éppen életem bolond időszakját éltem-jártam: betegség, kórház, baleset, klinika és utána hosszú heteken át, szinte a mai napig a lázasság. Most már kezd visszatérni erőm és munkakedvem, de még mindig nem vagyok a régi. Remélem azonban az új esztendő és a hosszabbodó nappalok fölerősítik azt a fényt, melyre mind testi, mind szellemi vitalitásunk szempontjából annyira szükségünk van. Ez nem költői öklendezés, hanem tény. Furcsa szerkezetű az emberi test, azt kell hinnem, ahogy közeledik a tavasz, úgy térünk ismét magunkhoz, főleg az ilyen főbe veretek, mint amilyen én voltam.

Könyvednek sikeréről nem kell szólnom. Gyorsan elfogyott. Többen nyivasztanak meg, hogy szerezzek nekik. Nincs. Megkaptam a küldött példányod, és nagyon jólesett. Ugyancsak szeretettel olvastam „bábai” mivoltomra való szíves emlékezésed.²⁷ Jól van ez így. Az ember ott és annak segít, ahol tud, illetve ahol annak fontosságáról meg van győződve. Könyved sors- és népléktan, még ha sajátos műfaj formájában jelentkezik is. Az enyém sem szabvány: etno-pszichológia és mentáltörténeti keresztmetszet. Mégis markánsabban van benne mindez, mint sok annak kikiáltott műben. Az ember nem a betű jelezte szavakat nézi, hanem a mögöttes értelmet és latens mondanivalóját kutatja. A Paraszt dekameron folklorice kiemelkedő munka, akármit is gondolnak róla egyesek. A jelzett rádióelőadás ez esetben sem nem osztott, sem nem szorzott, mert akkorra már rég nem volt ebből egy szem sem.²⁸ Lehet, hogy valahol vidéken kis helyen még lehetne találni elfekvő példányokat, de aligha hiszem. Nem

egészen értem a „hiedelemtörténet” meghatározást. Ezek a „sztori”-k aztán igazán nem azok, hanem elsődleges igaz történetek, ahogy Te is jelölöd kitűnő bevezetődben. Ha az ember azt elolvassa és végiggondolja, minden egyértelmű. Elsősorban igaz történetek, de ahogy írtam fent: öszszességében népismeret a javából és élet-tükör. Szék községé, Kali nénié? Vagy bármely magyar falué, öregasszonyé? Egyre megy. Érvényes egyénre, érvényes közösségre.

Ne sokat tördj azzal, ki mit mond és mit ír. Járd a Magad útját, ami jó út. Értéked úgysem a kortárs szakma, hanem az utókor dönti el. Ezt aztán én nyugodtan mondhatom, annak ellenére, hogy zengő-harangzúgásos kritikákat kaptam – egyetlenegyét sem szakmai lapban, folyóiratban. Főleg az irodalmi orgánumban. Született egy nagy műfaj, benne van lassan egy évtizednyi embertelen munka, éjt nappallá tevés. És – a szakmai lapokban nyoma sincs. Legalábbis én nem láttam, s tudomásom sincs róla, hogy azokban recenzálták volna...²⁹

Azt hiszed, érdekel? Nem az én szégyenem, hanem a szakma kára. Cél-szerű volna bizonyos okok miatt a külföldi folklorisztika tudomására hozni, hogy nálunk ilyen jellegű kutatás folyik lassan már 10 éve. (1968 decemberében volt emlékezetes találkozásom öreg Bakos nénivel, ez a műfaj születési éve nálam, még ha csak 1970. február 11-én tartott akadémiai előadásomban lépett be hivatalosan is a népköltészet műfajai sorába eléggé zajos segédlettel: Ortutay, Pais Dezső, Mezey László és számtalan jelenlevő: Bárczy Géza és hasonló nagyságok örömködése közepette.)

No lám, mondd Te is, és csak dolgozz! Az a fontos, ami megjelenik és ezzel maradandóvá válik az Utánad jövők számára. Ők már hiába rohangálnak Kali nénik és öreg Babosnék után. Nyilván lesz még, amit összeszednek, de ez már csak böngészés lesz. Nagyot változott a világ. Mi még markolhatunk: kocsiderékszámra akad annak, aki keres. De sajnos nem nagyon folyik a keresés. A gyűjtés túl fáradságos, és talán nem is elég előkelőnek tekintett feladat. Számtalanszor hallottam magamról is kezdetben, talán még most is: „... csak gyűjtő!” S erre a „csak”-ra büszke vagyok, mert én szolgáltatam s az ilyen magamfajta „csak”-ok az anyagot. S az anyag kell, nem az egyéni összeollózott duma és desztillált elméletek sora. Az anyag, amely hovatovább eltűnik, mert eltűnnek az azt agyukban tárolók, átöröktők, talán valami műviségben csak: pávakörökben színpadra, tévé elé vive. De már nem eredeti funkciójában, élethez tapadottságában. Ez már szinte népszínmű. Jobb, mint a teljes elsorvadás, de nem az igazi. Ilyen funkcióváltás csak lényegi-eszmei módosulással járhat, s ezzel bizonyos értelemben devalválódással. Na de most nem értekezem erről. Úgyis eleget vártál írásomra. Addig nem írtam, míg nem volt bennem belső szufla, és amíg csak köpködtem volna a lelki miazmákat. Rossz zérierába kerültem. Sajnos hosszú hetek kiesését új könyvem munkálatain is érezni fogom. Talán azért kész leszek vele. Ősszel le kell adnom. Ez már módosított határidő.

Az új Hegyet hágék-nak örülök persze. Annak külön, hogy könyvedben hirdetik. Ez jó összefonódás, de jellemző.

Bálint Sándor könyvé³⁰ kijött s nagyon szép. Nagy mű, pótolhatatlan. Nem is tudom, hogy tudtunk ez ideig megenni nélküle.

Sik Csaba már nincs a kiadóban. Magam is meglepődtem, hogy szedte a sátorfáját és átment, ha jól emlékszem, a Mórához.³¹ Mivel nem volt módom oknyomozni, nem is törtem magam, miért tette. Tény. S szerencsés tény, hogy eddig volt. Nagyon sajnálom, de ő tudja, mit miért tesz. Azóta még nem beszéltem vele. Nehéz volt már az egész ősz is.

Lehet, hogy már nem időszerű, de azért kérekednek eleget tesztek, be-telefonálok a szerzői példányszámok és a pénzáttalálás ügyében. Szerintem ez már rég megtörtént. Édes Olgám! Boldog újesztendőt kívánva s hozzá érőt, egészséget, ami a legfontosabb. Sokszor szeretettel ölel-csókol:

Zsuzsa

IRODALOM

BERZE NAGY János

1957 *Magyar népmesetípusok*. I-II. Pécs

S. DOBOS Ilona

1964 *Az igaz történetek műfajának kérdéséről*. Ethn. XXV. 2. 158–217.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtől lépék*. Archaikus népi imádságok. Budapest

GYÖRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Bukarest

JAKOBSON, Roman

(é.n.) *Mi a költészet?* In. Hankiss Elemér (szerk.): *Strukturalizmus*. II. Budapest. 15–26.

NAGY Olga

1976 *Széki népmesék*. Bukarest

1977 *Paraszt dekameron*. Válogatás népi tréfákból és elbeszélésekből. Budapest

1983 *Újabb paraszt dekameron*. A szerelemről és a házasságról. Budapest

1988 *Asszonyok könyve*. Népi elbeszélések. Budapest

1991 *Világgá futó szavak*. Havadi beszélgetések. Budapest

1993 *Táltos és Pegazus*. Budapest

1994 *Barangolásaim varázslatos tájban*. Cigány barátaim között. Székelyudvarhely

NAGY Olga – VŐÓ Gabriella

1974 *A mesemondó Jakab István*. Bukarest

SAPIR, Eduard

1971 *Nyelv és kultúra*. Budapest

JEGYZETEK

¹ Ezzel kapcsolatos élményeimet, tapasztalatomat lásd: Nagy O. 1994.

² A mese alakulásának két fontos tényezőjét: *az alkotó egyéniség tehetségét, valamint a befogadó közösség szerepét Alkotás és befogadás* című, megjelenés előtt álló kötetemben részletesen elemzem.

³ Berze Nagy 1957.

⁴ A szerző *igaz történet* jelzős szerkezetből álló, időzőjeles műfaji megnevezése helyett a szóösszetételes *igaztörténet* formát használjuk. *A szerk. megj.*

⁵ Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest 1962.

⁶ S.Dobos 1964.

⁷ Nagy 1977. 5.

⁸ Nagy 1988.

⁹ 1999 februárjában a budapesti TV 2 adón részleteket mutattak be a filmből, ezt előzte meg egy rövid beszélgetés, melynek témája, hogyan találtam rá az elbeszélések előadására.

¹⁰ Sapir 1971.

¹¹ Jakobson, é.n.

¹² E „mellébeszélésekből” állt össze a *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések*. Budapest 1991.

¹³ A levelek eredetijét az Országos Széchényi Könyvtár Archívumában helyeztem el.

¹⁴ Jakab István ősei tepelesként kerültek Görgényüvegcsúrra, ahol a XVIII. századbéli üveghuta munkásaivá lettek. Ő már magyarnak tartotta magát, cigányul már nem is tudott.

¹⁵ Akadémiai Kiadó.

¹⁶ Jakab István mesegyűjteményének egy válogatása, melyet Vöő Gabriéllal gyűjtöttünk és rendeztünk sajtó alá, valójában tévedésből jelenhetett meg Bukarestben. (A kiadó neve – miként a borítón megjelenik – ACADEMIA DE STINTA SOCIALE SI POLITICE A REPUBLICII ROMANIA.) Miről is van szó? Munkánkról – mely úgynevezett terv-munka volt – a kolozsvári Folklor Intézet vezetősége mindig a bukaresti felettes intézetnek számolt be. A cím és az ismertetés románul jelent meg, minek folytán elhatározatot: a gyűjtés érdemes az itteni megjelenésre. Mikor kiderült, hogy a gyűjtés és a hozzátartozó tudományos elemzés magyar nyelvű, megdöbbentek: hiszen ez nem kiadható! (Jegyezzem meg, hogy a hatvanas években ugyanennek a kiadónak még volt magyar társszerkesztősége!) Ekkor Domokos Géza, a Kriterion kiadója – akihez felmentem, hogy kötetemet felvállalja – azt javasolta: jelenjen meg itten, viszont a Kriterion felajánlja a kötet teljes megszerkesztését. Ezáltal – miként nekem kifejtette – precedenst teremthetünk a magyar könyveknek itt való megjelenéséhez. Így történt aztán, hogy Szilágyi N. Sándornak, a Kriterion akkori szerkesztőjének munkája által (beleértve szerkesztést, korrektúrát stb.) mégis megjelent. (Hadd tegyem hozzá: neve fel sem került a címlapra!) Ekkor merült fel bennünk, hogy a teljes meserepertoár – mely nem kevesebb mint 2000 lapot tett ki – kiadását megpróbálhatnánk a román, illetve a magyar Akadémiai Kiadók közreműködésével a maga teljességében kiadni. Ekkor vettük fel a kapcsolatot Ortutay Gyula professzor úrral, aki a Magyar Tudományos Akadémia kiadójának igazgatója volt.

¹⁷ Az 1976-ban megjelent *Széki népmesék* (Bukarest) című kötetről van szó.

¹⁸ Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című önéletrajzi vallomásról van szó (Bukarest 1975), mely gondozásomban jelent meg.

¹⁹ Ferenczi Imre levelei jól dokumentálják azt, milyen tanulságos az erdélyi kutató számára, ha magyarországi kollégája nem csupán reflektál leveleire – s ezáltal hozzásegíti őt a továbbgondoláshoz, a továbblépéshez –, hanem figyelmezteti ottan megjelent munkákra, melyeket gyakran sikerült el is jutatni hozzám.

²⁰ Molnár Mátyással, Vaja. 1972. *A szerk. megj.*

²¹ Ismertetése *A romániai magyar népköltészet kutatása* címen a *Tiszatáj* 1970/9-es számában jelent meg.

²² Tanulmányom 1972-ben a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2. számában (287–302.) jelent meg.

²³ Finnugor. – *A szerk. megj.*

²⁴ L. 4. számú jegyzet. – *A szerk. megj.*

²⁵ *Néprajz és Nyelvudomány* – a szegedi JATE néprajzi és nyelvészeti tanszékeinek évkönyve. – *A szerk. megj.*

²⁶ Erdélyi 1976. – *A szerk. megj.*

²⁷ Tréfás célzás arra, hogy neki köszönhetem azt, hogy a Magvető a *Paraszt dekameron. Népi elbeszélések* (1977) című kéziratomat teljesen ismeretlenként elfogadta. Újabb kézirateim is itt jelentek meg később: *Újabb parasztkamerón. A szerelemről és a házasságról* (Budapest 1983), valamint az *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések* (Budapest 1988).

²⁸ A budapesti rádióban egy néprajzos kollégánál – nevét tapintatból elhallgatom – eme első jelentkezésemet azzal bírálta meg, hogy az nem is igazi népköltészet!

²⁹ E keserű szavak arra utalnak, hogy a pályatársak a megszokottól eltérőt elutasítják. Viszont a nem pályatársak részéről, a nem-szaklapokban szinte máig nem szűnt meg a kötet iránti méltó elismerés, sőt csodálat.

³⁰ *Ünnepi kalendárium 1.* Budapest 1977. – *A szerk. megj.*

³¹ Ehhez csak annyit tegyek hozzá: Sik Csaba *Holnap* néven máig működő új kiadót létesített. Neki köszönhetem azt is, hogy 1993-ban *Táltos és Pegazus* címen egyfajta rendhagyó könyvem jelenhetett meg. Hiszen néprajzos létemre új könyvem – hogy a kötetem borítójáról az általa írt ajánlásból idézzek – ... *az utóbbi évek legjelentősebb magyar néprajzi-irodalomtörténeti-irodalomelméleti munkája, mely* – hogy ismét őt idézzem – *az irodalmi esztétikum történetét mondja el az őskultúrától a modernig, s amely szerinte ha szűk körnek is szóló, de izgató, gondolkodásra kényszerítő, nagyszerű könyv...*

Az emberélet fordulói a romániai magyar néprajzkutatás tükrében

Két alkalommal kíséreltem meg összefoglalást készíteni, egyféle „jelentést” tenni az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások kutatásának romániai, erdélyi helyzetéről. Az elsőre a Társaság megalakulásának első évében került sor, a másodikra most. Akkor is, most is Csíkszeredában.

Formálisan tehát „megismétlődik a történelem”. A kérdés csupán az, hogy tartalmában meg-e? Miről szólt az akkori tájékoztató mint próbálkozás a helyzetfelmérésre, és miről beszélhet a mostani? Változásról, eredményekről, avagy állóvíz-állapotról?

Nos, már az a tény, hogy Társaságunk megérte és ünnepelheti megalakulásának 10. évfordulóját, önmagában tagadja a kérdésfelvetés utolsó részét, hisz munkálkodás nélkül már csak múltunk volna és nem jelenünk.

Persze, mondhatná bárki, hogy néprajzkutatás a KJNT megalakulása előtt is létezett. Kétségtelen! Viszont a Társaság, a társasági munka lényeges fordulatot hozott a romániai magyar néprajzkutatás egészében, mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban. Az összképről ez mindenképp elmondható. Ha műfajokban, témákban gondolkodunk, már nem ennyire egyértelmű a helyzet. És ennek számtalan objektív és szubjektív oka van.

Az emberi élet fordulóit vizsgáló szokáskutatásról mint a néprajzkutatás egy területéről nem lehet kockázatmentesen kimondani, sommásan diagnosztizálni, hogy teljes valóságában most milyen állapotban van. Hogy valamelyest megértsük a mai helyzetét, úgy gondolom, szerencsés lenne néhány gondolatot felidézni a tíz évvel ezelőtti értékelésből, néhány általános érvényű következtetésre is reflektálni, melyek időközben fogalmazódtak meg a társaságunk által megtett út bizonyos szakaszai után, a visszatekintést indukáló határpontokon. Elsősorban Keszeg Vilmos összegezésére gondolok.¹

Annál is inkább fontosnak tartom így járni el, mivel akkor egy korábbi 20 évre, vagy még többre való visszatekintés alapján próbáltam nagyobb igyekezettel, mint tapasztalatommal megfogalmazni a romániai magyar szokáskutatás időszerűnek vélt feladatait.²

A termés, amit 1990-ben számbavehettünk, bizony szerény volt. Mindössze 4–5 olyan monográfiával számolhattunk, ami témánk szempontjából inkább közvetve, mint közvetlen fontos: Horváth István: *Magyarózdai toronyaljja* (Bukarest 1971); Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken* (Bukarest 1980); Seres András: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások* (Bukarest 1984); Vasas Samu – Salamon Anikó: *Kalotaszegi ünnepek* (Budapest 1986).

Szeretnék nyomatékkel figyelmeztetni arra, hogy a fenti kötetek egyike sem tartalmaz kizárólag csak szokásfolklórt, annál kevésbé tárgyalja az emberi sorsfordulók szokásait.

Tovább menve, a *Népismereti Dolgozatok* öt kötetének 86 tanulmánya, cikke, leírása közül csak 12 (=13%) foglalkozik valamilyen népszokással. Alkalmilag jelentek meg gyűjtések, szokástanulmányok a hajdani *Művelődésben*, a *TETT*-ben (mindkettő Bukarestben), a *Korunkban*, a magyar nyelvű megyei lapokban. Ami valamennyiről mint közös vonás emlíndható: az anyagok igen korlátozott terjedelme, ami miatt objektíve nem lehetnek részletezőek, elemzők is a bemutatott szokásokat illetően. A terjedelmi korlátokat tetézte az akkori idők kultúrpolitikai tilalmaiból is adódó tematikai szegénység.

A kép teljesebbé tételéért hadd idézzek két rangos szakvéleményből is, melyek a romániai magyar folklórkutatás egészére fogalmaznak meg észrevételeket, kiemelve a szokáskutatás tartós lemaradását, mennyiségi és minőségi gyengeségeit.

A *Magyar folklór* c. egyetemi tankönyvben ez olvasható: „Az egyes műfajok közül a mese, a ballada és a dal vizsgálata van első helyen..., ellenben a monda és hiedelemkutatás majdnem teljesen elsovadt, és a *szokás gyűjtése, feldolgozása nem éri el a többi műfaj színvonalát*”³. (*Kiemelés tőlem – B.L.*). Faragó József pedig így ír 1973-ban: „Magyar anyagunk egyik-másik része (pl. a prózai gyűjtés) egyenesen kimagasló, de épp az ilyen kimagasló eredmények vetnek fényt az egyenetlenségekre is. Hogy mást ne mondjak, a folklór öt nagy klasszikus területe (népköltészet, népzene, néptánc, népszokások, néphit) közül, szakembereink specialitása folytán, a három utóbbi gazda nélkül maradt, és a két elsőt is csak részletesen tártuk fel.”⁴

És lehetne még tovább ragozni a szokáskutatás 10 évvel ezelőtti állapotát, mindezek okait. Néhány elvi és gyakorlati feladatot is megfogalmaztam akkor. Ezekből idézek, pontokba szedve:

- A szokáskutatásnak fel kell zárkóznia a romániai néprajzkutatás elért csúcshoz.
- A szokáskutatásnak, sajátosan az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokáskutatásnak ki kell terjednie a szokások egészének vizsgálatára, megértésére: a jelek, kódok, vagyis a szöveg, zene, tánc, gesztikuláció, mimika, mítoszelemek, rítusok, ceremóniák, szokásmozzanatok, hiedelmek, viselkedés- és illemmodellek, tiltások, előírások, interperszonális, egyéni és közösségi kapcsolatok teljes rendszere nyílt és rejtett mechanizmusainak feltárására.
- A szokáskutatásnak le kell mondania arról a megcsontosodott szemléletről, hogy a szokások csaknem kizárólagos jellemzője a szépségük, a hangsúlyt mint közösség-, illetve társadalomszervező szerepére kelle-ne/kell áthelyezni.
- Az előbbihez a kulcs, nagyon tömören, a sok és alapos gyűjtés, az idő-síkok elkülönítése, differenciált gyűjtési-kutatói módszerek alkalmazá-

sa: adatközlés, megfigyelés, helyszíni jegyzetelés, hangfelvétel, fényképezés stb. Néhány segédtudomány – szociológia, statisztika, lélektan stb. igénybevétele.

A többről most nem teszek említést, csupán annyit fogalmazok meg, hogy 10 évvel ezelőtt a számbavétel hangsúlya a hiányokra, az örökre helyeződött, most pedig az eredményekre is, de időszerű elvi kérdésekre is.

Ahhoz viszont, hogy eljussunk odáig, nagyon röviden és szemelvényesen át kell még tekintenünk csak az emberélet három alapvető sorsfordulója szokásainak legalább leltári jellegű kutatási eredményeit is, külön-külön. Erre a célra az 1990-től megjelenő *Művelődés*, *Korunk*, *Néprajzi Látóhatár* számaait, a KJNT évkönyveit, értesítőit, a Kriza-könyveket néztem át, továbbá néprajzi köteteket, monográfiákat. Terjedelmi és idő-okok miatt a bibliográfiai részletezést mellőzöm, de az előadáshoz mellékelem az általam számontartott könyvszet tematikus jegyzékét.

A *születés* a közelmúltig egészen periférikusan kezelt átmeneti szokás a hazai (romániai) néprajzkutatásban. A témakörhöz legközelebb álló korábbi munka a Gazda Kláráé, a *Gyermekvilág Esztelneken*, melyben a születés szokásainak több mozzanata, hiedelme is megismerhető. Seres András a barcasági népköltészetnek szentelt könyvében *Születés, keresztelés* cím alatt néhány születés előtti és utáni hiedelmet, néhány keresztelői és névadási szokást közöl. Ugyanúgy Vasas Samu–Salamon Anikó a kalotaszegi ünnepekről írt könyvükben 8 oldalt szentelnek a keresztelőnek. Utóbb a szokáskörből két tanulmányt közöl Zakariás Erzsébet, aztán egy-egy tanulmányt, gyűjtést Miklós Jolánta, majd Balázs Lajos közöl öt tanulmányt a születési szokásokról, illetve a születés mentális és lélektani vetületeiről. Palkó Attila *Magyaró néphagyományai*ból c. kötete (Zsigmond József társszerző) figyelemre méltó terjedelemben mutatja be az emberi élet fordulóinak néprajzi és népköltészeti hagyományait. Minőségi fordulatot hozott az utóbbi két esztendő. Megjelent Benedek H. Erika *Út az életbe* c. világgépelemzést nyújtó könyve, amit a csángó és székely közösségek születéséhez fűződő hagyományainak alapján végez a szerző, és megjelent Balázs Lajos *Szeretet fogott el a gyermek iránt* c. szokásmonográfiája.

A *párválasztás*, *lakodalom*, már jobban képviselt, sőt a lakodalommal foglalkozó írások száma lényegesen felülmúlja a másik kettőt. Ennek ellenére a közelmúltig, a lakodalomról monográfia, de még nagyobb lélegzetvételű tanulmány, leírás sem készült. Az utóbbi évtizedek kutatási termésének gyorslistája így néz ki: lakodalmi szokásleírás 3, amiből kettő „régilakodalmi szokás felidézése” – emlékezetből (Palkó Attila, Máthé János), Istók György–Pozsony Ferenc tanulmánya pedig a kélzsei lakodalom forgatókönyve. A többi a párválasztás, lakodalom valamilyen rész kérdését tárgyalja. Faragó József ír az udvarlási szokásokról. Dr. Kós Károly a „lakodalmas nap”-ról, Molnár István egy rituális kellékről, a „peremes”-ről (a szentdomososi lakodalmi perec siklódi változata), Gazda Klára, Szabó Bálint a lakodalmi étkezési szokásokról ír. Két közlés szól a pereferrumról, három a la-

kodalmi költészetéről. Bővebb leírást közöl egy gyimesi párválasztási, lakodalmi szokásról Tankó Gyula. Négy tanulmányt jegyeztem ki: ezek a lakodalmi étkezések költészetéről, a kézfogásról való felkészülésről szólnak. A lakodalom sok szegumentumáról, részkérdéseiről Balázs Lajos közölt 40 tanulmányt. A KJNT pályázataira két lakodalmi tárgyú dolgozat érkezett be a 10 év alatt. 1994-ben jelent meg az első és azóta is egyedi erdélyi magyar lakodalmi monográfia *Az én első tisztességes napom* címmel.

Az *elmúlás, temetkezés* szokáskutatási eredményeiről 1996-ban a következőt írtam: „Parasztságunk halálképéről, halálszemléletéről, temetkezési szokásairól írt szokásmonográfiák, közlések, szakkikkek száma talán két kézen is összeszámolható”⁵. A bécsi döntés utáni teljes időszakra visszatekintve akkor úgy összegeztem, kissé könyvelői stílusban, hogy a halál és temetkezés szokás-tartományáról mindössze kilenc szerző tíz tanulmánya, cikke jelent meg, összesen 125 oldalon és egy monográfia: K. Kovács László *A kolozsvári hóstátiak temetkezése* címmel.

Mi történt azóta? Megjelent néhány rövidebb közlés, ebből egy nem néprajzos tollából. És ami egészen meglepő, öt, többségükben szemiotikai tanulmány. Elsősorban Mohay Tamás tanulmányára gondolok, aki a temetkezés szertartásával egyidejű szinkretikus, nem a rítusokhoz tartozó, ám mégis a rítusok által generált mozzanatok is észreveszi, közben a csángósorsra reflektál, miközben egy konkrét temetést követ. És Virág Magdolnára gondolok, aki a halál utáni, még az 1970-es években is ismert lélek-lét képzetek tág kultúrtörténeti gyökereit vizsgálja. De ide sorolandók Oláh Sándor tanulmányai is, aki a rítus és non-rítus párhuzamait érzékeli. Az elmúlás és temetkezés néhány, főleg etnopszichológiai kérdéséről Balázs Lajos 13 tanulmányt közölt. Szintén ennek az időszaknak a termése Virág Magdolna szakmai igényességgel rendszerezett és megírt *Temetés a Tövisháton* című kiskönyve és Balázs Lajos *Menj ki én lelkem a testből* című szokásmonográfiája.

A KJNT pályázati kiírására három dolgozat érkezett be. Kutatástörténeti eseménynek és egyféle áttörésnek számítom a romániai magyar temetkezési szokások és halálszemlélet kutatásában a KJNT 1992. évi, Homoródfürdőn szervezett, épp a témakörnek szentelt vándorgyűlését. Azért beszélek „egyféle áttörésről”, mert az ott elhangzott valamennyi előadás közlésére még nem kerülhetett sor, mód.

A kutatások, gyűjtések földrajzi szórtságát táblázatba foglaltam össze, mely 43 helységet, régiót, illetve néprajzi tájat nevesít (a tanulmányok nem mindig lokalizálnak egyértelműen), melyeket közel 120 gyűjtés, tanulmány, közlés érintett. Ha égtájakban gondolkodunk, a legkeletibb pontok Frumozsa és Klézse, a legnyugatibb egy Szatmár megyei kivétellel Kalotaszeg. Észak-dél irányában pedig Beszterce-Naszód és Brassó megyék között húzható meg a vonal, a Székelyföld erőteljes érintésével.

Sor- szám	Helység, régió, néprajzi táj	Megye	Gyűjtések, tanulmányok, könyvek		
			Születés	Lakodalom	Halál, temetés
1.	Almásfalom		–	–	1
2.	Barcaság	Brassó	1	1	1
3.	Csemátón	Kovászna	1	–	–
4.	Csíki-medence	Hargita	–	1	–
5.	Csík	Bákó	2	–	–
6.	Csikmenaság	Hargita	–	1	1
7.	Csikszentdomokos	Hargita	5	40	10
8.	Déva	Hunyad	–	–	2
9.	Erdély	–	–	–	2
10.	Erdőfüle	Kovászna	1	1	1
11.	Erdővidék	Kovászna	2	–	–
12.	Esztelnek	Kovászna	1	1	–
13.	Frumosza	Bákó	–	–	1
14.	Gyergyóalfalu	Hargita	–	1	–
15.	Gyimes	Hargita	1	3	1
16.	Hári	Fehér	–	–	1
17.	Háromszék	Kovászna	–	2	–
18.	Havad	Maros	1	–	1
19.	Homoródalmás	Hargita	–	–	2
20.	Hosdát	Kolozs	–	–	1
21.	Ikafalva	Kovászna	1	–	–
22.	Kalotaszeg	Kolozs	2	2	2
23.	Kalotaszentkirály	Kolozs	–	1	–
24.	Kiskapus	Szeben	–	1	–
25.	Kovászna	Kovászna	–	–	1
26.	Klézse	Bákó	–	1	–
27.	Kisküküllő vidéke	Maros	–	–	1
28.	Magyarhermány	Brassó	–	1	–
29.	Magyaró	Maros	1	2	1
30.	Magyarózd	Maros	–	1	1
31.	Magyarvalkó	Kolozs	–	1	1
32.	Maros megye	Maros	–	–	2
33.	Mezőköbölkút	Beszterce	–	1	–
34.	Nyárárdmente	Maros	–	–	1
35.	Nyárádszentimre	Maros	–	1	1
36.	Oroszfalu	Szatmár	–	1	–
37.	Siklód	Hargita	–	1	–
38.	Székelyföld	–	–	1	2
39.	Tövishát	Szilágy	–	–	2
40.	Újszentes	Temes	–	–	1
41.	Vadasd	Maros	1	1	1
42.	Vámpálfalva	Maros	1	–	–
43.	Városfalva	Hargita	1	–	–

Az emberélet fordulóinak szokásaira irányuló romániai magyar néprajzkutatások (körülbelüli) földrajzi megoszlása. A táblázat adatai tájékoztató jellegűek, kb. 95%-ban felelnek meg a valóságnak.

Megyékre lebontva, csökkenő sorrendben a következő kép alakul ki:

Rangsor	Megye	Tanulmányok, gyűjtések, közlések száma
I.	Hargita	68
II.	Maros	17
III.	Kolozs	10
	Kovászna	10
IV.	Brassó	4
	Bákó	4
V.	Szilágy	2
	Hunyad	2
VI.	Beszterce-Naszód	1
	Fehér	1
	Szatmár	1
	Szeben	1
	Temes	1

Ez a táblázat mindenképp jelzi, hogy az emberi sorsfordulókra irányuló szokáskutatás nagy gondját nem az ún. „fehér foltok”, hanem a kiterjedt „fehér régiók”, tartományok képezik. Például, Bihar, Nagybánya, Máramaros.

A kutatások földrajzi szóródásának kivetítése más szempontból sem öncélú játék a számokkal: a romániai folklórkutatás egyik sajátosságát jelzi, helyzetének egyik ok és okozati összefüggését jeleníti meg. Az intézmény-nélküliségről van szó. Vagyis arról, hogy a munka nem egy tudományelvű kutatási stratégia jegyében folyik, hanem véletlenszerűen felbukkan ott és akkor, amikor egy amatőr vagy hivatásos gyűjtő, kutató megjelenik. Ezek rendszerint egybeeshetnek a „megjelent” néprajzos születési helyével vagy egy-egy helységgel szembeni affinitásával. Ergo, ha egy régiónak a sors révén nincs „néprajzos szülőtte”, és nem is kerül oda, szintén a sorsnak köszönhetően, alig van esélye, hogy valaha is tanulmányozzák kultúráját.

Míg az adminisztráció, politikai vezetés, egyházak minden települést számbavesznek és valamilyen szempontú adatbázist készítenek róluk, addig a néprajztudomány alig néhányukról tud szerénynek mondható képet alkotni. Ennek az állapotnak számtalan minőségi következménye is van. Noha a KJNT létrejöttével célirányos, szelektív törekvéseinek köszönhetően a helyzet őriasít változott, sem regionális, sem tematikus kutatási szempontok nem tudtak eddigelé érvényesülni. Nem tudtak érvényesülni, mivel a nálunk folyó kutatást többnyire ambíciók, elkötelezettségek, megszállottságok, affinitások inspirálják, fűtik, vezérlik.

Ezzel a gondolattal vizsgálódásunk újabb szempontjához jutottunk, noha kellemesebb volna megállni itt, a megfogható tények, számok szintjén, és elvi, elméleti reflexiók nélkül kilépni az átmeneti szokáskutatás retrospektív-jából. A kép viszont torzó maradna. Ennek elkerülése viszont újabb kockázatokat is rejt magában.

Keszeg Vilmos 1995-ben közölt tanulmányában, melyben a romániai magyar folklórkutatás öt évtizedét taglalja⁶, a szokáskutatás néhány gyengéjét is felrója. Nevezetesen azt, hogy „a pozitivista *leíró*, valamint *szelektív szemléletet* alig tudta túlhaladni...”, hogy „a szokásokról szerzett ismeretek *nem tudnak magyarázatot adni a kultúra vagy legalább egy részrendszerének működésére*, a cselekvések motivációjára, finalitására”. A szokáskutatás szemére vetette azt is, hogy a tudományos finalitás hiányában szenved, hogy az adatfeltárásban többnyire ki is oltódik a kutatói ambíció. Valójában – mondja Keszeg – az adatok értelmezésével kellene kezdődnie az igazi tudománynak. Ebbe az irányba mutat előre – véli a szerző – Balázs Lajos, Pószony Ferenc, Barabás László néhány munkája.

Úgy gondolom, hogy a kórtünetek azóta valamelyest javultak. Az ma már elmondható, és a korábbi mennyiségi és műfaji adatok is már jelezték, hogy a kutatási eredmények két típusa kezd körvonalazódni, a korábbi egyszínűséggel szemben. Az emberélet fordulói szokásainak bizonyos részeit leíró, bemutató szakcikkek, gyűjtések, és ezekkel együtt a már elemző tanulmányok kategóriája. És az átmenetek monografikus igényű feltárása, strukturális, szemiotikai vizsgálata. Ennek ellenére még nem ez az uralkodó irányzat.

Ne tűnjön szerénytelenségnek, ha az emberi élet szokásairól értekezve, több mint 60 tanulmány és három szakmonográfia jegyzésével a hátam mögött a továbbiakban többet szólok kutatói módszeremről, szemléletemről, eszményemről. Arról, hogy én hogyan látom kutatási feladatkörömet. Nem hierarchizálás szándékával teszem, hanem azért, hogy a hazai szokáskutatás sajátos arculatát, lemaradásait, eredményeit még tisztábban lássuk és láthassuk.

Keszeg Vilmost nem ismételve, hanem árnyalva, talán kicsit parafrázálva, értelmezve, én a szokáskutatási eredmények egy részével kapcsolatban abból indulok ki mint kifogásolható jelenségből, hogy a vizsgálatra szubjektíve kiválasztott részeset alig tűnik egy adott átmeneti szokás szerves részének. A bemutatott, leírt szokásesemény, élethelyzet igen sok esetben statikus, autonóm esetként jelenítődik meg, holott minden átmeneti szokás épp a sorsforduló folyamatának a tükré, tehát egy dinamikus állapot. Eme látószög hiánya miatt igen gyakran tapasztalok aszinkron példákat a leírásokban. Más szóval, hibának tartom önálló, autonóm szokáshelyzetről, rítusról írni akkor, amikor semmi sem autonóm a szokás teljes kontextusában, csupán láncszem.

A magam koncepciójából kiindulva, aki az emberi élet sorsfordulóit a Van Gennep-i átmeneti rítusmodell szerint vizsgálja, azt tapasztalom, hogy

a szokásleírások, cikkek, gyűjtések döntő többségükben az eltávolító rítusok időszakát célozzák meg. Vagyis az átmenetel többnyire nyilvános, valóban színjátékszerű rítusait jelenítik meg. Ha az átmenetel szakaszait az egyetemes időtagolás modellje szerint értelmezzük, vagyis ha úgy gondoljuk, hogy az átmenetel minőségi előrehaladásában az elválasztás a múlt, az eltávolítás a jelen, a beavatás pedig a jövő megfelelője, akkor a romániai magyar szokáskutatások többet beszélnek a jelenről, van aki csak erről beszél, elvonatkoztatva a múlttól és jövőtől. Úgy gondolom, a dialektika tagadásával állunk szemben. Vagyis figyelmen kívül marad az a jelenség, hogy az átmenetel folyamatának minden egyes szakasza, mozzanata az előzőekhez kapcsolódik, mint a bújtatással gyökereztetett növény, amelyik a nedveket több pontról szívja.

Miért történt ez így? Ezzel a kérdéssel újra a kutatási eszményhez, a kutatási motivációhoz jutunk el.

Mohay Tamás érdekes oppozíciót állít fel az amatőr gyűjtő, hivatásos gyűjtő között a gyűjtési motiváció szempontjából. Az amatőr gyűjtés fő mozgatója a megbecsülés és a közvetlen vonzalom. A másik pólus, az a problémák megoldása⁷.

Kutatási hitvallásomban én mindig azon voltam, hogy gyűjtéseim során ne csak értékeket keressek – ahogy Mohay Tamás is fogalmaz –, hanem válaszokat is, melyeket az adatközlők és én magam adtam meg. Úgy gondoltam, szerencsésebb, ha kérdezve keresem és adom meg a válaszokat a problémákra, míg mások kijelentve mutatnak fel értékeket. A válaszadásban mélyinterjú-alanyaim segítettek. Talán nem túlzok, ha azt mondom, szellemi-szakmai munkatársaimmá tettem őket. *A hogyan és miért* kérdések csillagzatában bontakozott ki kutatómunkám és épültek monográfiáim.

Kutatási eszményem alapkérdéseit (hogyan születik a gyermek, hogyan házasodik a fiatal és hogyan hal meg az ember társadalmi és kulturális lényként) – ugyanabban az emberi közösségben, Csíkszentdomokoson – tudatosan vállaltam azzal a szemlélettel szemben, mely abból indul ki, hogy a gyermek *megszületik*, a fiatal *megházasodik*, az ember *meghal*.

Megpróbáltam megérteni az átmenetek folyamatát, az események, rítusok, szokásmozzanatok értékrendjét, a lokális értékek általános magyar vagy egyetemes jelentését, és fordítva, az egyetemes magyar és emberi értékek lokális megnyilvánulásait és megjelenítését. Erre az egyik legszebb példa a kör mágiája a születés, házasság, halál rítusaiban (a születés- és halottas könyv fedőlapjai is ezt illusztrálják). Aztán kerestem – de erre igazából a harmadik monográfia megírása során nőttem fel, értem meg – az élet nagy fordulóinak hagyományaiban kirajzolódó közvetlen vagy áttételes, de szembeütő kapcsolatokat, egybecsengéseket. Rájöttem, illetve megerősítést nyertem arra vonatkozóan, hogy a paraszti műveltségben, világszemléletben az átmenetek egymást generálják és összefonódnak, arra, hogy az átmeneteket nem lehet didaktikai spekulációkkal sorszámozni, arra, hogy az átmeneti rítusok képezik, talán erőteljesebben, mint a folklór bármelyik

műfaja, a paraszti metafizika és transzcendens gondolkodás alapjait. Ezzel összefüggésben látom a hiedelmek, de a sorsfordulók szokásaiban működő, azokhoz fűződő egész mágikus gondolkodás hiten alapuló optimizmusát, hiszen nem ritkán a lehetetlent, a képtelenséget, vagy annak tűnőt ostromolják, olykor látom korszerűségét is. Olyan élettani törvényszerűségekre jöttek rá – hogy csak egy példát említsek –, amire az orvostudomány a 20. század második felében eszmélt rá: a magzat és a külső környezet interaktív létere gondolkodik.

Összegezve, az emberi élet fordulóinak szentelt három monográfia révén én egy szokás dialektus antropológiai (néprajzi) kutatásával próbálkoztam. Egy közösség sajátos értékrendjének elemeit, működésének belső erőit vizsgáltam. Tudatosan vallom a lokális kultúra kutatásának prioritását a nemzeti kultúra megismerése és megértése organikus sorrendjében.

Hoppál Mihály írja, hogy „a lokális hagyományok egyben a kulturális pluralizmus építő kövei”⁸. Ha ezek megismerése a néprajztudomány célja, akkor úgy gondolom, a romániai magyar szokáskutatás, sajátosan az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások kutatása a néprajztudomány pluralizmusának építőköveit most gyűjti, gyűjtögeti, magányos gyűjtők, gyűjtögetők által.

IRODALOM

BALÁZS Lajos

- 1991 A romániai népszokáskutatás időszerű feladatai. In. EPERJESSY E. – KRUPA A. – UJVÁRY Z. (szerk.): *Nemzetiség – Identitás*. Békéscsaba–Debrecen. 35–39.
1996 *Néhány szó a romániai temetkezési szokásokról*. Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. 3–4. sz. 12–13.

DEMÉNY István Pál

- 1996 *Hogyan értékeljük a folklórkutatást, avagy gondolatok Keszeg Vilmos tanulmányáról*. Erdélyi Múzeum. LVIII. 3–4. sz. 329–337.

FARAGÓ József

- 1973 *Nemzetiség és folklór*. Korunk Évkönyv 1973. 134–146.

GAGYI József

- 1992 *Azt kutatni, ami él*. Beszélgetés Dr. Balázs Lajos folklórkutatóval. Művelődés. XLI. 1. sz. 27–28.

HOPPÁL Mihály

- 1998 *Folklór és közösség*. Budapest

KESZEG Vilmos

- 1995 *A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994)*. Erdélyi Múzeum. LVII. 3–4. sz. 99–111.

MOHAY Tamás

- 1990 *Hozzászólás a néprajzosok csíkszeredai vándorgyűlésén*. Művelődés. XXXIX. 10. sz. 26–28.

JEGYZETEK

- ¹ Keszeg 1995.
² Balázs 1999.
³ Voigt 1989, 62.
⁴ Faragó 1973, 146.
⁵ Balázs 1996, 12.
⁶ Keszeg 1995, 99–111.
⁷ Mohay 1990.
⁸ Hoppál 1998, 160.

**AZ ÁTMENETI SZOKÁSOK KUTATÁSÁNAK ROMÁNIAI MAGYAR
 BIBLIOGRÁFIÁJA. 1940–2000**
Születés**BALÁZS Lajos**

- 1998 *Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben*. Székelyföld II. évf. 10. sz. 70–76. Csíkszereda
 1998 *A holdfogyatkozásra született gyermek gyógyítása Csíkszentdomokoson*. Új könyvműhely. Öt éves a Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 93–101.
 1999 *Miért kell a gyermek a csíkszentdomokosi családban?* Honismeret. XXVII. évf. 5. sz. Budapest 79–82.
 1999 *Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben*. A népi jog néhány elve és gyakorlata az emberi sorsfordulók szokásvilágában, Csíkszentdomokoson. In: *Szokás és erkölcs – Obiceiuri și moravuri*. A Magyar Köztársaság Kulturális Központja. Bukarest. 43–59.
 1999 *Szeretetet fogott el a gyermek iránt*. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. Monográfia. Pallas-Akadémia. Csíkszereda
 1999 *Néprajzi tündések a népesedésről*. A Hét 36., 37., 38., 39., sz.

BENEDEK H. Erika

- 1998 *Út az életbe*. Világkép elemzés csángó és székely közösségek születéséhez fűződő hagyományai alapján. Stúdium. Kolozsvár

DEÁKY Zita

- 1992 *A baba szerepe egy székely falu közösségében*. In: KJNT Évkönyve. 1. Kolozsvár. 77–85.

GAZDA Klára

- 1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion. Bukarest

JANKÓ János

- 1993 *Keresztelés és gyermekkor*. In: Uő: Kalotaszeg magyar népe. Budapest. 132–135.

KALLÓS Zoltán

- 1966 *Ráolvasás a moldvai és gyimesi csángóknál*. Műveltség és hagyomány. VIII. 137–157.

MIKLÓS Jolánta

- 1978 *A születéssel kapcsolatos népszokások Csernátonban és Ikafalván*. ALUTA. Sepsiszentgyörgy. 277–286.

NAGY Olga

1982 *A csecsemőgondozás hagyományai*. Korunk Évkönyv 1982. 161–177.

SERES András

1984 Születés, keresztelőd. In: Uő.: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion. Bukarest. 410–417.

SZÉKELY Ferenc

1999 Keresztelőd. In: Uő.: *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Erdélyi Gondolat. Székelyudvarhely. 81–82.

TÓTH Erika

1994 Terhesség és születés Csíkban. In: Lukács János (szerk.): *Változás diákszemmel*. Kolozsvár. 117–123.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 Keresztelőd. In: Uők: *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest 164–172.

ZAKARIÁS Erzsébet

1986–87 *Az erdővidéki terhes asszony tabui a múltban*. Korunk Évkönyv. 214–221.

1994 *A születés körüli néphagyományok Erdővidéken*. Népismereti Dolgozatok 1994. Bukarest. 266–280.

ZAKARIÁS Erzsébet

1997 Vallásosság az emberélet fordulóihoz fűződő szokásokban Erdőfülében. In: S. LACKOVITS Emőke (szerk.): *Népi Vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém-Debrecen*. 443–453.

ZSIGMOND József – PALKÓ Attila

1996 Születés, keresztelőd. In: Uők: *Magyaró néphagyományaiából*. Mentor. Marosvásárhely. 131–136.

Párválasztás, lakodalom**ANTAL Imre**

1983 *Udvarlás és leánykérés Gyimesben*. Népismereti Dolgozatok 1983. Kriterion. Kolozsvár. 141–150.

ASZTALOS Enikő

1999 *Aktualizált rigmusok és ateista esküvői szertartás az 50-es évekből*. KJNT Évkönyve. 7. Kolozsvár. 138–159.

BALÁZS Lajos

1975 *Pórbálkozás a székely és román lakodalmi szokások összehasonlító vizsgálata*. Művelődés. XVIII. évf. 4 sz. 26–27.

1976 *A csíkszentdomokosi lakodalmi perec*. Népismereti Dolgozatok 1976. Kriterion. Bukarest. 142–146.

1977 *Párválasztás régen és ma Csíkszentdomokoson*. Művelődés. XXX. évf. 4. sz. 32–34.

1978 *Ágsírató*. Művelődés. XXXI. évf. 8 sz. 24–25.

1980 *Adatok a csíkszentdomokosi lakodalom hiedelemvilágához*. Acta Hargitensis I. Hargita megye múzeumainak Évkönyve. Csíkszereda. 245–254.

1981 *Párválasztás Csíkszentdomokoson*. Népismereti Dolgozatok 1981. Kriterion. Bukarest. 129–137

1982 *Mit ér meg a menyasszony?* Csíkszentdomokosi lakodalmi találós kérdések. Hargita Kalendárium 1983. Csíkszereda. 152–154.

- 1982 *A párválasztás kritériumrendszere Csíkszentdomokoson*. Korunk Évkönyv 1982. 147–160.
- 1982 *Lakodalmi ujjogtatások*. Művelődés. XXXIII. évf. 5. sz. 36–37.
- 1982 *A hiedelemtől a szórákozásig*. A Hét. XIII. évf. 8. sz.
- 1983 *Én vagyok a gyöngyvirág, kell nekem a rózsa... Csíkszentdomokosi párosító játékok*. TETT. 1–2. sz. Bukarest. 27–29.
- 1983 *A csíkszentdomokosi lakodalom szereplői*. Művelődés. XXXVI. évf. 5–6–7–10. sz.
- 1983 *Egyén és közösség viszonya a lakodalomban Csíkszentdomokoson*. In: Lakodalom. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen. 207–220.
- 1983 *Az írogatás és perefernumvitel egykori szokása Csíkszentdomokoson*. Hargita Kalendárium. Csíkszereda. 144–145.
- 1984 *A nászruha mint rituális kellék a csíkszentdomokosi lakodalomban*. TETT. 2–3 sz. 27–34.
- 1984 *Új falu – új szokások*. /Az eredeti cím: Lakodalom nélküli házasság. Egy falu szankciórendszere./ Korunk. LXIII évf. 10. sz. 763–767.
- 1985 *A lakodalom mindenese*. TETT. 1. sz. 38–40.
- 1985 *A párválasztás, családalapítás élő hagyományai*. Csíkszentdomokosi felmérés. Falvak Dolgozó Népe. XLI. évf. 9–10–12. sz.
- 1986 *A lakodalom hangjai*. TETT. 3. sz. 29–32.
- 1987 *A fenyő – dísz és jelkép*. TETT. 3. sz. 29–32.
- 1987 *Házassodási körzetek*. TETT. 2. sz. 54–59.
- 1987 *Levél Székely Jánosnak bábakalács ügyben*. A Hét. XVIII. évf. 36. sz.
- 1988 *A hozomány*. TETT. 1. sz. 20–23.
- 1988 *Szépség – párválasztás*. TETT. 3.sz. 30–31.
- 1989 *Haladó hagyományaink. – Átmeneti szokások*. Hargita. XII. évf. 12–18–30–36–42. sz.
- 1990 *Két szerep – egy személy*. (Társszerző Bíró Zoltán) Művelődés. XXXIX. évf. 9. sz. 35–41.
- 1991 *Gyermek a csíkszentdomokosi lakodalomban*. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest. 489–497.
- 1991 *A ház szerepe a lakodalomban*. Művelődés. XL. évf. 2–3 sz. 51–53.
- 1991 *A csíkszentdomokosi lakodalom hiedelemhálózatának vázlata*. Művelődés. XL. évf. 7–8 sz. 31–32.
- 1992 *Rituális tárgycsere a csíkszentdomokosi lakodalomban*. Honismeret. XX. évf. 4. sz. 47–50.
- 1993 *Farsang-párválasztás-házasság a falu társadalmában*. Hargita Népe. V. évf. 30. II. 13.
- 1993 *Tér és térhatár a csíkszentdomokosi lakodalomban*. Honismeret. XXI. évf. 5. sz. 60–64.
- 1994 *A lakodalmi fenyő erotikus szimbolikája*. KJNT Évkönyve. 2. Kolozsvár. 81–86.
- 1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Monográfia. Kriterion. Bukarest
- 1996 *Bábakalács*. Honismeret. XXIV. évf. 5. sz. 55–57.; KJNT Évkönyve. 6. Kolozsvár. 129–132.

1999 Egy sajátos asszonyi státus – a csíkszentdomokosi „100 lejes feleség”. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek*. Nők a populáris kultúrában és folklórban. Budapest. 87–92.

1. é.n./ „Százlejes csángó feleség”. Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. Magyarországi Kutatás Könyvtára. XXIII. 159–163.

1998 *Ünnep-e a lakodalom? A szokás és ünnep összefüggései*. A Hét. XXIX évf. 25. sz.

1998 *Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben*. Székelyföld. II. évf. 10 sz. 70–76.

DIMÉNY Attila

1999 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kriza Könyvek I. Kolozsvár. 154–162.

DUKA János

1958 *Csángó-magyar lakodalmi versek és mondókák*. Csíki és gyergyói múzeum közleményei. Csíkszereda. 49–53.

FARAGÓ József

1978 *Legényestek a kalotaszegi Kiskapunon*. Népmismereti Dolgozatok 1978. 220–231. Bukarest

GÁL Irma

1981 *Lakodalmi csujjogtatások Gyergyóalfaluban*. Művelődés. XXXIV. 12 sz. 38–39.

GAZDA Klára

1971 *Ünnepek, alkalmak étkezési szokásai*. Megyei Tükör. aug. 29.

1980 A felnőtt kor küszöbén. Bajszos legények, kontyos menyasszonyok. In: Uő: *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion. Bukarest 112–134.

HORVÁTH István

1971 A párválasztással kapcsolatos és lakodalmi szokások. In: Uő: *Magyarórdi toronyalja*. Dacia. Kolozsvár. 121–140.

ISTÓK György – POZSONY Ferenc

1998 *Lakodalom a moldvai Klézsén*. Művelődés Antológia. 159–163.

KONSZA Samu

1957 Lakodalmi költészet. In: Uő: *Háromszéki magyar népköltészet*. Marosvásárhely. 417–437.

KÓS Károly, Dr.

1974 *Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmas nap” vizsgálata Mezőköbölkülton*. Korunk. XXXIII. 745–752.

KÓSA SZÁNTÓ Vilma

1981 *Férjhezvitt szobabelső. Hozományok a múlt századból*. TETT. 2. sz. 44–48.

S. LACKOVITS Emőke

1982 *Egy hagyományos kézfogó és lakodalom változása Kalotaszentkirályon*. Népmismereti Tanulmányok. Debrecen. 689–273.

MÁTÉ János

1993 *A magyarhermányi régi lakodalom*. Művelődés. XLII. 6–7. sz. 62–65.

MOLNÁR István

1958 *A székely lakodalom jelképes sűteménye a „perémes”*. Néprajzi Közlemények. X. 1–2. 387–408.

NAGY Benedek

1982 *Három perefernum-levelé Csíkmenaságról, a XIX. század végéről*. Hargita Kalendarium 1983. Csíkszereda. 152–156.

NAGY Jenő

1984 Lakodalom. In: Uő: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion. Kolozsvár. 107–119.

NAGY Olga

1993 *Felkészítés a házasságra a parasztcsaládban*. Művelődés. XLII. 8–9. sz. 43–47.

PALKÓ Attila

1995 *A Felső-marosmenti magyarok lakodalmi szokásai*. Néprajzi Látóhatár. IV. 1–2. sz. 67–95.

SERES András

1984 Udvarlás, Lakodalom. In: Uő: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion. Bukarest. 422–467.

SZABÓ Bálint

1981 *Az étkezés rendje Nyárádszentimrén*. Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest 82–96.

SZÉKELY Ferenc

1999 Lakodalom. In. Uő: *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Erdélyi Gondolat. Székelyudvarhely. 85–101.

SZÓCS István

1980 A lakodalmi étkezés költészete. In: Kövi Pál: *Erdélyi lakoma*. Kriterion. Bukarest 286–293.

TANKÓ Gyula

1996 Párkeresés, lakodalom. In: Uő: *Gyimesi szokásvilág*. Erdélyi Gondolat. Székelyudvarhely. 37–64.

2000 *Teherbeesett leány*. Székelyföld. IV. évf. 2 sz. 94–119.

ZAKARIÁS Erzsébet

1986–87 *Az erdővidéki terhes asszony tabui a múltban*. Korunk Évkönyv. 214–221.

ZSIGMOND József – PALKÓ Attila

1996 Lakodalmi szokások. In: Uők: *Magyaró néphagyományairól*. Mentor. Marosvásárhely. 141–186.

NAGY Erika

1992 *Lakodalmi hagyományok és szokások Siklódon*. Pályázati dolgozat. KJNT adattára

NAGY Ödön

1991 *Lakodalom és házasság*. Pályázati dolgozat. KJNT adattára

Elmúlás, temetés

BALASSA Iván

1989 *A magyar falvak temetői*. Corvina. Budapest

BALÁZS Lajos

1992 *Az alamizsna a végtisztesség egyik megnyilvánulása*. Hargita Népe. IV. évf. 168. sz.

1993 *A halál előjeleivel kapcsolatos hiedelmek Csíkszentdomokoson*. Erdélyi Múzeum. LV. köt. 3–4. 89–115.

1995 A halál előjelei Csíkszentdomokoson. In: Barna Gábor (szerk.): *Vallásos népelet a Kárpát-medencében*. Népismereti tanulmányok és közlések. Budapest. 64–102.

- 1995 *Menj ki én lelkem a testből*. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson. Pallas-Akadémia. Csíkszereda
- 1996 *Néhány szó a romániai magyar temetkezési szokáskutatásról*. KJNT Értesítője. 3–4. sz. Kolozsvár. 12–14.
- 1997 *A fekete mágia interetnikus vonatkozásai Csíkszentdomokoson*. Művelődés. L. évf. 4. sz. 38–39.
- 1997 *Az egybetartozó család képe a csíkszentdomokosi temetőben*. Művelődés. L. évf. 11. sz. 26–27.
- 1998 *Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben*. Székelyföld. II. évf. 10. sz. 70–76.
- 1998 *Hogyan hal meg a csíkszentdomokosi parasztember? Kibékülés Istennel*. Kharon Thanatológiai Szemle. II. évf. 3. sz. 27–36.
- 1999 *Hogyan hal meg a csíkszentdomokosi parasztember? Készülő dés a halálra (I.)*. A Hét. XXX. évf. 4. sz.; *Kibékülés Istennel (II)*. A Hét. XXX. évf. 5.sz.; *A lélek útja (III)*. A Hét. 6. sz.

BOSNYÁK Sándor

- 1982 *A gyimesvölgyi Magyarok hitvilága*. Folklor Archívum. 14. 68–157.

GAZDÁNÉ Olosz Ella

- 1995 *A temetés proxemikája Kovásznán*. KJNT Évkönyve. 3. Kolozsvár. 97–104.

GERGELY Katalin

- 2000 „*Sátorát letem romló testemnek...*” Halottas és temetkezési szokások Gyergyószentmiklóson. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda

HORVÁTH István

- 1971 Halálózással kapcsolatos szokások, siratózások. In: *Uő: Magyarózdi toronyalj*. Dacia. Kolozsvár. 141–147.

KESZEG Vilmos

- 1999 *Századeleji gyászjelentő lapok*. KJNT Évkönyve. 7. Kolozsvár. 95–110.

KÓS Károly, Dr.

- 1972 A halál művészete. In: *Uő: Népelet és néphagyomány*. Kriterion. Bukarest 253–274.
- 1972 *A székely sírfák kérdéséhez*. Uo. 253–274.
- 1978 Fejfák. In: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kis-Kükölli vidéki magyar népművészet*. Kriterion. Bukarest 94–98.

K. KOVÁCS László

- 1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kolozsvár

KUNT Ernő

- 1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat. Budapest

MAGYARI Etelka

- 1999 *Halotti búcsúztató a bánági Újszentesen*. KJNT Évkönyve. 7. 89–94.

MIRK László

- 1994 *Tánc és temetés*. Művelődés. XLIII. 12. sz. 37–38.

MOHAY Tamás

- 1993 *Temetés a moldvai Frumoszában*. Művelődés. XLII. 11. sz. 41–45.

MUZSINÉ Bálint Margit

- 1998 *Halál és temetés Almásmálomban*. Művelődés. XLVII. 12. sz. 13–14.

NAGY Jenő

- 1984 *Temetés, temető és halotti tor*. In: *Uő: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion. Bukarest. 120–130.

NAGY Olga

- 1982 *A halál az élet rendjében I. Szempontok egy népi thanatológiához*. Korunk. XLI. 5 sz. 343–349.
- 1989 Szertartásosság a halottas szokásban. In: Uő: *A törvény szorításában*. Paraszti értékrend és magatartásformák. Budapest 192–203.
- 1992 *Halál és temetés*. Kérdőív. KJNT Értesítője. 1–2.

NAGY Ödön

- 1991 Az egyház szerepe halottas szokásaink alakításában. In: Barna Gábor (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. Veszprém. 179–184.
- 1992 *Temetési szokások a Maros-megyei református gyülekezetekben*. Néprajzi Látóhatár I. 3–4 sz. 53–63.
- 1995 *Halál és temetés Hariban*. KJNT Évkönyve. 3. Kolozsvár. 92–98.
- 2000 *Fehértemetés Magyarcsüggésen*. Művelődés. LIII.évf. 10 sz. 18.

OLÁH Sándor

- 1985 *Szabálysértés az utolsó búcsúnál*. TETT. 1. sz. 41–42.
- 1996 *Rituális beszéd a homoródalmási temetésen*. Néprajzi Látóhatár. V. 3–4. sz. 151–165.

OLOSZ Katalin

- 1994 *Halál és halhatatlanság a népmesében*. KJNT Évkönyve. 2. Kolozsvár. 274–281.

SERES András

- 1984 *Temetés*. In: Uő: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion. Bukarest. 467–481.

SZÉKELY Ferenc

- 1999 *Temetés*. In: Uő: *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Erdélyi Gondolat. Székelyudvarhely. 101–113.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

- 1986 *Temetés*. In: Uők: *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest 225–258.

VIRÁG Magdolna

- 1986 *Temetés a Tövisháton*. Debrecen.
- 1994 *A halál utáni élet hite Tövisháton*. KJNT Évkönyve. 2. Kolozsvár. 262–271.

ZSIGMOND József – PALKÓ Attila

- 1996 *Halál és temetés*. In: Uők: *Magyaró néphagyományyaiból*. Mentor. Marosvásárhely. 207–256.

ZSÓK Béla

- 1995 A halálra való felkészülés világi és vallásos megnyilvánulásai a dévai (bukovinai székely) csángó telepen. In: Barna Gábor (szerk.): *Vallásos népelet a Kárpát-medencében*. Budapest. 181–190.
- 1999 *...Ezek utolsó akaratim...* KJNT Évkönyve. 7. Kolozsvár. 111–118.

TANKÓ Gyula

- 1992 *Temetkezési szokások Gyimesben*. Pályázati dolgozat. KJNT adattára

KÁNTOR Katalin

- 1992 *Temetkezési szokások Vámosgálfalván*. Pályázati dolgozat. KJNT adattára

ZSIGMOND József

- 1992 *A magyarói református temető*. Pályázati dolgozat. KJNT adattára

Szerkezeti arányok, műfaji rendezőelvek az erdélyi faluszociográfiákban

Bár mindhárom alkotás¹, amelynek elemzésére vállalkozunk, kimeríti az *otthonirodalom* (Molter Károly telitalálat-értékű kifejezése) fogalmát, az olvasó ezen a kategórián belül is a műfaj más-más alakváltozataival találkozhat. Igaz ugyan, hogy például a távlatteremtésben mindhárom szerző egyaránt jeleskedik, de már a *külső* és *belső* nézőpont érvényesítése eltérő szerkezeti arányokat eredményez (Bözödi esetében pedig a mű feltűnő aránytalanságához vezet). A tényyszerűség jelenléte ugyancsak különböző, a tényyszerűség és a lírai-gondolati reflexiók szervesülése nemkülönben. A valóság-értelmezés dimenzióit sem minden esetben gazdagítja az írói fantázia. Az viszont közös jellemzője mindhárom munkának, hogy szerzőik a történelmi tisztánlátás igényével és az írói szó felelősségének tudatában vállalkoznak szellemi otthonteremtésre, jövőépítésre. Elméleti megfontolásoktól függetlenül – hármójuk közül egyedül Balázs Ferenc indult elméletiróként – valamennyien a megismerés „rögös útját” járják, az egyedítől jutnak el az általánosig, s az egyetemtől térnek vissza a sajátosság értékdimenzióinak a tudatosításáig.

A MEGISMERÉS KISEBBSÉGI KERESZTÚTJAIN

Balázs Ferenc így üti le az alaphangot *A rög alatt*hoz:

„Az én igazi utazásom akkor kezdődött meg, amikor a világjáró út porát leráztam magamról, s nekiláttam, hogy megküzdjek a sorsommal, teremtsen meg az én életemet.

Erről az utazásról akarok most írni.

Számomra az elmúlt hat esztendő, ez új utazásom letelt ideje, tanulságosabb volt, többet jelentett, mint a kerek világ bejárása, mert míg ez utóbbi az-za ismertetett meg, hogy milyen húrokon zeng a világ, az előbbi azt mutatta meg, hogy az én kezemben hogyan szól az élet hangszere.”

Bözödi György „igazi utazása” akkor kezdődött, amikor az *Ellenzék* riportereként faluról falura járva felfedezi a „bűnös utópiát”, amely megakadályozta, hogy a székelységről valóságos kép alakuljon ki a köztudatban; amikor ráébred arra, hogy *kisebbségi küzdelmet nem folytathatunk tévedésekre alapozva*. Bözödi maga is úgy érezte, hogy könyve megírásában annak – az évezredet átfogó – „történelmi utazásnak” volt elsődleges szerepe, amelynek során élményközelbe került a székelység „elfelejtett történelmé-

vel”. Nem véletlen, hogy 1939 őszén ezekkel a gondolatokkal fejezi be a *Székely bánja* bővített újrakiadásának előszavát:

„A magyarságot Európa keleti őrszemének nevezik előszeretettel, a székely nép pedig még a magyarságnak is külön őrszeme volt. És az őrszem sorsa mi lett? Az, ami lenni szokott: elbukott a harcban, legelőbb. De még nem halt meg, csak sebeiben vérzik, és hiszem, hogy gyógyítani is lehet. Ezt szeretném megmondani. Talán őrszemek vagyunk most is, nem az elválasztó hegyek átjáróit őrizzük az ellenségétől, hanem az egyetemesebb, emberibb eszméket. Helyzetünk talán csak a Guliveré az óriások országában: nem mi lettünk kisebbek, hanem a körülöttünk levő világ vesztette el emberi arányait.”

Tamásinál derül ki igazán, hogy az út-motívum mennyire fontos – kötet-szervező – szerkezeti eleme a szociográfia-írásnak. Balázs Ferenc beéri egy utalással, hiszen előző kötete, a *Bejáróm a kerek világot* beszédesen bizonyítja, hogy az egyetemesség felől közelít a két világháború közötti erdélyi falu mindennapjaihoz. A *Székelyföld kapujában* című nyitófejezet után Bözödi megáll a helyszíni oknyomozásban, hogy megnyissa előttünk az ezeréves „történelmi utat”, amely a harmincas évek derekáig vezetett. Könyvének felét erre az „útleírásra” építi. Tamási szintén „fél könyvnyi időt” szentel annak érzékeltetésére, amíg Kolozsvártól eljut Székelyudvarhelyre, mert ebbe az „útleírásba” – találóan állapította meg Ágh István – a szülőföldvesztés és az otthonkeresés minden mozzanatát bele kellett sűrítene.²

Hogy mennyire tudatos szerkesztési elgondolás szerint alakult ez így, nyomban kiderül, ha a *Szülőföldemet* egybevetjük annak előképével, az 1934-es *Bajlított földömmel*. Ebben is szerepe van az „útleírásnak” s az amerikai élmények felidézésének – de mindössze egyhetednyi terjedelemben. Indítása nagylélegzetű, akárcsak az *Ábel-trilógiáé: Amikor kilencszázhuszonhatban hazajöttem volt Amerikából...* De az amerikai élmények csak a *Szülőföldemben* jutnak szerephez, amikor a hazalátogató író összehasonlítja ottani tapasztalatait a kisebbségi létviszonyokkal:

„Amikor Amerikában voltál, ott beszélhettél, ahogy tudtál, s ahogy akartál; iskolát állíthattál volna fel, amilyen tetszett; és a hivatalból nem dobtak ki, amiért nem tudtál elég jól angolul, hanem éppen felvettek, hogy legyen, aki a magyarokkal magyarul beszéljen. Pedig volt-e őseid közül egy is, aki harcolt volna vad indiánusokkal? Ugye hogy nem! De ezt az erdélyi földet művelték, éltek és haltak érte. [...] Hát szabad eléfordulni annak, hogy nem szólasz bátran a te nyelveden, csakhogy megóvjad magad a kellemtelenségétől? Vagy már annyira elcsüggedtél, hogy Makkai Sándorral tartasz, aki sok vívódás után arra jött rá, hogy kisebbségnek lenni erkölcsileg lehetetlen, s hogy erre az életformára nincs megoldás sehol! Ügyelj,

mert ő is első osztályon utazott, mivel püspök volt; s utaztában ilyenformán tusakodhatott sokszor, ahogy te is...

Már ebből a gondolatfutamból is egyértelműen kiderül, hogy a világlátott Tamási „lelki ideje” miért volt hosszabb Kolozsvártól Farkaslakáig, mint az a két hét, amíg 1926-ban az Atlanti-óceánt áthajózva megérkezett Kolozsvárra. Közel két évtizedes kisebbségi élettapasztalat írói megfogalmazása várt erre a hazafelé tartó útra. Tele a hazavesztés fájdmával és az otthonkeresés benső drámájával. Miközben mindvégig tudatában volt annak, hogy ennek a küzdelemnek a „kibeszélésével” juthat el a maga elé tűzött írói célkitűzések maradandó érvényű teljesítéséhez.

A négy szerkezeti egységre épített kötet első része a *Beszédes út hazafelé*, a második pedig az *Átkelés az aranyhídon* címet kapta. Mindkettő „beszédes”. A hazavesztés és az otthonkeresés stációit érzékeltetik. Már az útra készítő indíték sem mindennapi: az erdélyi származású bukaresti miniszterelnök első osztályra szóló vasúti szabadjegyet utalt ki Tamásinak az erdélyi magyar irodalom iránti tisztelete jeléül. A megtiszteltetést nem illet visszautasítani, s némi tépelődés után az író úgy döntött, hogy a szabadjegyet elfogadja, mert három évvel korábban már amúgy is ország-világ tudtára adta: *haza! útleírás lesz a legközelebbi könyve.*

Az első osztályra jogosító okmány birtokában „valami nagy románnak” véli Tamásit a hordár, akinek alázatos viselkedése ijesztően hat az íróra. A fülkékben mindenütt román lapokat olvasnak, ott is, ahová a helyjegye szól. Ám amint előveszi maga is úti olvasmányát, a magyar napilap leplezhetetlen idegességet támaszt körülötte, ami csak akkor szűnik meg, amikor Segesváron elköszön olvasmányaikba „temetkező” útitársaitól, az országgyarapodástól két évtized múltán is frusztrált „nagyromán intelligencia” tagjaitól. Alexandru Vaida-Voevod erdélyi származású román miniszterelnök még tisztában volt a Romániához csatolt magyarság értékeivel. Ennek kultúr-diplomáciai jelét is adta. De nyomban kommunikációs rövidzárlat keletkezik, amint az alsóbb hatalmi körökben elhelyezkedő „állami emberek”, hivatalnoki rétegek közvetlen érintkezésbe kerülnek a kisebbségekkel. A helyzetből adódóan tehát maga az írás sem egymáshoz közelíti – ami hivatása lenne –, hanem éppenséggel eltávolítja egymástól a többségeket és a kisebbségeket. Kötetnyitó tanulságnak már ez sem kevés, de Tamási folytatja:

„Erdély földje ez; s te is erdélyi vagy. Nem jövevény, ki sóval vagy arannyal kalmárkodni jött volna ide. A nép, melyből származol, már itt volt ezer esztendővel ezelőtt. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy az avorok maradványai a székelyek, akkor itt voltak ezelőtt is. [...] S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólsz ezen a földön; s még úgy jársz a legjobban, ha nem válaszolnak.”

(Az „első osztályú fogadtatás” méltó ellentételezéseképpen olvasható az író gyermekkori emlékeit megidéző részben Pável bácsi vásári históriája: bár csak gesztusnyelven tudtak értekezni, a farkaslakiak mégis hozzásegítették, hogy – lovait ellátva – hazatalálhasson. A népi érintkezésben megnyilatkozó emberség példázatával arra hívja fel a figyelmet Tamási: mennyi kár származik abból, hogy ez a harmónia 1918 után „megzavarodott”).

Segešvártól másodosztályon utazik tovább a *Szölőföldem* szerzője, ahol is a „kultúrózonos programteljesítők” képében láthatja viszont a többségi „intelligencia” képviselőit: papokat, tanítókat, hivatalnokokat – a Székelyföld módszeres elrománosításának magasan felülfizetett eszközeibereit. Próbálja őket is megérteni, akárcsak az első osztályon utazó „nemzetvédőket”, hiszen meglehet, hogy csak így nyílik lehetőségük szegény szüleik anyagi támogatására vagy kisebb testvéreik taníttatására. Amikor már itt is „kiismerte” magát, átmegey a harmadik osztályra, ahol *vidáman és színesen csobog* a székely beszéd, ahol *elevenség és jókedv csobog*, mintha nem is az anyni bajt látott Székelyföld kapujában volnánk.

„Harmadosztályú állampolgárként” érkezik tehát szülőföldjére Tamási Áron. Az olvasó közben többszörösen átélheti a hazavesztés trianoni traumáját. A segešvári intermezzo és a Székelyudvarhelyen töltött „ajándéknap” értékelíttsége ugyancsak hozzájárul ehhez. Ez utóbbi igazi szerkesztési „trouville”. Nemcsak azért, mert ez a tünődésre szánt nap alkalmat nyújt számára, hogy felidézhesse azt az epizódot, amikor Amerikából 1926-ban hazatérve „a honban nem lelé hazáját”; amikor az útnak indító iskolavárosban letartóztatták, az államhatalom közegei gyanús idegenként kezelték, és csak csendőri kísérettel pillanthatta meg Farkaslakát. Fontos ez az epizód azért is, mert a kisebbségi sorson tünődve, írásművészetének ugyancsak hazajáró, otthonkereső szellemképeit megidézve felfedezhette a szociográfia műfajtagító lehetőségeit. Az útleírás így nyer jelentéstöbbletet: minél jobban közeledik az író szülőfaluja határa felé, annál inkább erősödik az olvasóban az *összetartozás* és az *idetartozás* felemelő érzése, és ugyanakkor fokozatosan halványodik a szülőföldön való számkivetettség – *elidegenítettség* – tragikuma. A jövőteremtés érdekében.

Hogy a biztató jövőkép megtalálásának a helyszínére érkezhessen, az írónak – akárcsak a mesebeli hősöknek – meg kell küzdenie még egy akadállyal: át kell kelnie a szülőföld birtokba vételének „aranyhídján”. A sok próbának kitett mesehős közismerten az aranyhídon át érkezik meg a királykisasszonyt rejtő kastélyba. Fizikai értelemben két partot, két világot összekötő vízi tüneményt jelent a fogalom: a felkelő vagy lemenő nap látványa a vízfelület fölött. Akkor jelenik meg, amikor a nap visszatükröződése hídszerűen összekötni látszik a két partot. Erre a motívumra épül a kötet második része, az *Átkelés az aranyhídon*. Vagyis a székely anyavárosból a Farkaslakára vezető tizenkét kilométeres szekérút leírása. Amelyen – a Baknya-tetőre érve – feltűnik a két világ elszakíthatatlanságának „láthatat-

lan bilincse”, mely kötöttségei ellenére nem a szabadság-fosztottság jelképe, hanem az írói munka értelmének érzékeltetése.

„Az esti fátyolon keresztül csak derengve látszik a torony, de ahogy a száját sötétben is megkapja az ember, olyan pontosan tudom én is, hogy mi hol van ott a derengésben. Valósággal nyűgbe ver valami különös érzés, amelyhez hasonlót soha semmi nem ébresztett bennem, csak a föld, ahol ringott a bölcsőm. Nem öröm és nem fájdalom ez az érzés; nem szárnyalás és nem is megenyhülés. Kehely talán, miben e földi élet levének kivonata van: az a titokzatos, egyetlen ital, melybe a kerek földnek minden fűszere egybefőzetett. Ízében mind ott találod az édes és keserű fűszereket, a mérgezőket és a gyógyítókat, nemkülönben a kábítókat és a józanító fűszereket. Isten s majd szülő nem kérdezte tőlünk, hogy innánk-e belőle, hanem megittattak, mint tehetetlen áldozatokat. S ami éltetett egyfelől, mérgezett ugyanakkor; s mint testnek és léleknek legnagyobb szenvedélyét, azóta sem tudjuk leszokni ezt az italt.

Rabjai vagyunk.

És nem tehetünk egyebet: hordjuk ezt az örökös, láthatatlan bilincset, mely egymagában is elegendő volna arra, hogy az ember szabad soha ne lehessen. S még úgy a legjobb, megadással hordjuk, és rozsdáit magunk takarítjuk, mert aki lázadva összetöri ezt a kelyhet, a hegyeket teszi egyenlővé a sík földdel, hogy magának zugot sehol se találhasson.”

TUDOMÁNYOS IGÉNYSZINT, TÉNYSZERŰSÉG

Bözödinél a legerőteljesebb a mű tudományos színezete. Nem véletlen, hogy a kortársak egy része tudományos vidékmonográfiának vélte. Nemcsak a történelmi rész kidolgozásához végzett önálló kutatásokat, a bejárt települések leírásakor is megpróbál tudományos (településtörténeti, demográfiai, mentalitástörténeti, gazdasági stb.) szempontokat érvényesíteni. Mindez a *Székely bánja* szerkezetét is alapvetően meghatározza: a jelen kérdéseit sűrítetten bemutató drámai expozíció után következik a történelmi oknyomozás, majd a jövőteremtő küzdelem érzékeltetése.

Egy Balázs Ferenc-megszállottságú unitárius lelkész kálváriáját ismeri meg 1932-ben Bözödi, az ő hétéves históriájából bomlik ki aztán az egész székelység – „a balladák komor fenségével” (Balogh Edgár). (Lukács Sándor Balázs Ferencsel egyidőben került ki Angliába, majd Amerikába. Lőrinczi Lászlóval triászban ott alakították ki mindhárman erdélyi életépítő elképzeléseiket.) Az expozíciót követő „félkönyvnyi fejezet”, az *Elfelejtett történelem* – találón írja Csapody Miklós 1986-ban megjelent elemzésében – a kötet legmozgalmasabban és legjobban megírt része.

„A székelység valódi történetét logikus okfejtés és összeszedett argumentáció kíséri, melyet mint az árnyék követ a »bűnös utópia« felmagzásának kísérteties históriája. Tűzvész, háborúk, vér, felekezeti széthúzás, a jog félresöpörése, felkelések és bukások. [...] A népi tömegeknek ez a le-romlása 1867 után felgyorsult, az arányosítás (a közös földek felosztása) és a tagosítás (a birtokok egységesítése) csak erősítette a folyamatot. A bontakozó kapitalizmus pénzügyi fellendülés helyett a lelkiismeretlen magyar bankpolitika »eredményeit« hozta.”³

A kötet második fele a személyes tapasztalatok rögzítése. Jellegénél fogva másnemű, mint a történelmi fejezet. Tájrajz és állapotrajz követi egymást a „felemelkedés szigeteinek” keresése közben. Sokszor elnagyoltan, vázlatzerűen. Az egyenetlenség és az esetlegesség feltűnő jegyeit Csapody az újságírói munkából eredezteti, másrészt – a kötet egészére is vonatkoztatva – Bözödi történelemszemléletének egyoldalúságával magyarázza. Csak megerősíteni tudja Venczel József és Jancsó Béla kortársi megállapításait: hiányzik „a székelyföldi hétköznapiak otthonos – nem idilli, de békés – világa, láthatatlan marad a nyugalmas időkben alkotó, kultúrateremtő székelység”. A feudális rend korlátainak és megtorlásainak az előtérbe helyezésével, a gazdasági viszonyok sokszor fásasztó bemutatásával (arányosítás, tagosítás) óhatatlanul aránytalanná válik a történelmi tabló is, ami ebben a formájában csak növeli az olvasó hiányérzetét: miként volt lehetséges az, hogy annyi véresvesztés és történelmi igazságtalanság ellenére (amihez még jócskán hozzáadódott az önpusztítás – a kötet második felében lajstromozott – megannyi kártétele: gyermekhalandóság, egyke, szifilisz, öngyilkosság, kivándorlás, hit- és nemzetelhagyás, oktalan virtuskodás stb.) a székelység mégis megmaradhatott? Bözödi nyilvánvalóan nem érzekelte kellőképpen – és erre hívta fel a figyelmet 1986-os elemzésében Csapody Miklós is –, hogy „e közösségek nem csupán minduntalan alávetettek, hanem még ebbéli állapotukban is szigorú és emberséges erkölcsi rend, etikai, erkölcsi normák szerint rendezték be és szabályozták tagjaik életét, amint erről a fennmaradt faluközösségi határozatok, a rendtartó székely falu írásos emlékei tanúsodnak”.⁴

Balázs Ferencnek kezdetben nem állt szándékban, hogy módszeres levéltári kutatásokat végezzen, könyvének egyik legizgalmasabb fejezete (*A levéltáros*) mégis ösztönzőleg hatott a „székely communitas” törvényeinek későbbi tanulmányozóira. Akkoriban az egyházközségek jegyzőkönyvei századokra visszamenően a parókiákon porosodtak – az állambiztonságiak figyelme még nem terjedt ki rájuk, mint a Ceaușescu-időkben –, s amikor felmerült a templomújítás igénye, utána kellett nézni az építéssel és javításokkal kapcsolatos adatoknak. Mint annyiszor életében, a szükségéből kiváncsolt erényt, és mellé szegődött a szerencse. Amit annak is köszönhetett, hogy nem volt egészen járatlan ebben a munkában, mivel Kelemen Lajos mellett végzett diplomatikai gyakorlatot a teológián, s így hamar belefele-

kezett az első tekintetre „megfejthetetlenek” tűnő XVIII. századi jegyzőkönyvek, egyháztörténeti feljegyzések folyamatos olvasásába. A levéltári letmentést aztán már nagy kedvvel egészítette ki más történeti forrásmunkák tanulmányozásával.

A Debreczeni László segítségével felújított mészkői templom ma is Aranyosszék büszkesége. De a Hurkalyuki Társaság történetének a felfedezése sem kisebb jelentőségű. Hiszen a közösségi földek használatának olyan helyi rendszerére bukkant, amely „emberségi és mindenségi szempontból talán a legtokéletesebb”, s amelyre éppen ezért demokratikus társadalomszervező munkája során maga is építhetett. Az *Erdélyi Fiatalk* hasábjain megjelent tanulmányaiban és *A rög alatt*ban egyaránt azt hangsúlyozta, hogy Erdélyben csak olyan termelési csoportosulásokra lehet rávenni a kisgazdákat, amelyben ki-ki megőrizheti biztonságérzetét. Éppen ezért a közbirtokossági hagyományok továbbfejlesztését tartotta célravezetőnek, és nem például a föld tulajdonjogának a megszüntetését. A két világháború közötti Erdélyben ugyanis még sok helyen éltek a hajdani földközösségi forma maradványai.

„A communitas hosszú évszázadokon át lehetett vagyonközösség, a falu lakója pedig – írja Imreh István akadémikus – »a községi föld társtulajdonosa is volt«. Maga a faluközösség azonban szintén lehetett társtulajdonos. A törzsi, nemzetségi szervezet formáiból kibontakozó és széki, tehát területiális, szomszédsági keretekben újjárendeződő népesség nem minden területet osztott meg a falvak között. Maradt olyan is, amelyhez minden egyes település jogot formálhatott. A Moldvával szomszédos határterületek, az elpusztult települések megművelhető területei szintén több falu vagy az egész szék tulajdonává váltak.”⁵

Érthető tehát a demokratikus hagyományokat kereső Balázs Ferenc öröme, amikor az osztásos földközösségi rendszer maradványait Aranyosszéken is fellelte. Mészkői kísérlete is azon az elven alapszik, hogy senki a mások kárára előnyhöz ne juthasson. A zöldségtermesztésre kiválóan alkalmas Kopta-kert ugyanis az unitárius egyházközösség volt, ötven magyar család megélhetését biztosította a legnehezebb időkben is. Az egyházközösség a közös vagyon kezelését egy önkormányzati szervnek, a Hurkalyuki (későbbi nevén: Kopta) Társaságnak adta át, amely vezetőségét a gazdálkodókból választotta. A nyilatkat szétesztő közgyűlésen mindenki egy szavazattal lehetett jelen. Erre mondta Balázs Ferenc, hogy *egyetemes szempontból más fölfogas helytállónak, igazságosnak nem fogadható el.*

Feltűnő jegye *A rög alatt* „tudományos színezetének”, hogy miközben a szerző a helyi hagyományok modell-érvényű megerősítésén fáradozik, azzal akar példát mutatni, hogy ő maga szakkönyvek alapján gazdálkodik. Ez pedig a múltból átsugárzó éltető hagyomány és a jövőformáló modernitás drámájához vezet. Hiszen eleinte több a kudarca, mint a bevált eredménye.

A konfliktus azonban a templomújítás idején éleződik ki igazán. Emberei nem értették meg a haladás titkát.

„Hogy magyarul kell moderneknek lennünk! Hogy az isteni élet még az emberen keresztül is a gazdag, dús változatosságban, nem pedig az egyformaságban keresi az egységet. Vakmerő az, aki fehérbe vagy vörösbe akarja az egész világot öltöztetni! Egy kaptafára húzni a föld minden népét nem akarhatja más, csak a hernyó elbizakodottsága...”

Ennyiből is kiderül: Balázs Ferenc voltaképpen a vegyes lakosságú erdélyi falu mentalitásbeli szimptomáit tárta fel a harmincas évek derekán. És ezzel máig nem méltányolt szolgálatot tett a mentalitástörténeti kutatásoknak. Ám ugyanakkor hozzásegít a tényszerűség fogalmának értelmezéséhez is. *A rög alatt* sem tudja érdeme szerint értékelni az, aki nincs tisztában ennek a rendkívüli jelentőségével.

A szociográfia-írás igényelte *külső* és *belső* nézőpont egyidejű érvényesítése teremti meg tehát Balázs Ferencnél a mű szerkezetét, kohézióját. Hogy egy századokon át betokosodott gondolkodásmód kergét fel tudja törni, hogy (kezdetben: kevés számú) híveit és modernizáló törekvéseit jó ideig elutasító (kezdetben: ők voltak többségben) mészkiékek a reális ön- és közösségi érdekérvényesítés lehetőségeinek a felismeréséhez eljuttathassa, Balázs Ferencnek drámai küzdelmet kellett folytatnia – nemcsak falusfeleivel, hanem önmagával is.

Amikor világ körüli útjáról hazaérkezett, még csak nagy vonalakban látta a maga elé tűzött célokat. A részletkérdések megoldásához nem volt kellő szakmai tapasztalata. Egyén és közösség fejlesztését a maga szerves egységében képzelte el. Nem állított fel merev prioritásokat, így kezdeti kudarcai sem viselték meg annyira. Eszközeit mindig aszerint válogatta meg, hogy a kínáló alkalom milyen célok elérését teszi számára lehetővé. A székelykeresztúri tapasztalatok birtokában már azzal is tisztában volt, hogy *sok jónak éppen a falusi ember makacs értetlensége az elrontója, amelyen egy kis rendszeres továbbképzés könnyen segíthetne*. Ezért lát hozzá már az első mészkiói évben a népfőiskola-szervezéshez. És igaza volt, mert a mentalitásváltás beindításához, az egészségesebb és korszerűbb gondolkodásmód kialakítása felé vezető úton a népfőiskolai tanfolyamokon eszmélkedő fiatal korosztályok legtehetségesebbjeiben lelt szövetségesre. Velük együtt építi és álmodja tovább vidékfejlesztő programját, és amikor betegsége végképp megfosztja a másokért végzett áldozatos munka közvetlen – tett értékű – lehetőségeitől, betegágyához kötötten megírja ennek a küzdelemnek a drámai naplóját. Így válik maga a könyv is példasugárzó, modellteremtő cselekedetté. Olyan művé, amely a tényszerűség fogalmát nemcsak részleteiben, hanem a maga egészségében is kimeríti. Alighanem ez *A rög alatt* legfőbb jellegzettsége, és ebből adódik örök időszerűsége.

Tamási könyvének nincs közvetlen tudományos igény-színezete, az adatok és statisztikák teljesen hiányoznak belőle. Mégis minden sorából kiérződik, hogy valós tényekre alapozza mondanivalóját. Csakhogy nála a tények egy ezeréves gondolkodásmód megragadásában „érhetők tetten”. Ehhez viszonyítva válnak szembetűnökké a kisebbségi idők eróziójának kitett szülőfalu mentalitásváltozásai. A kisebbségi helyzet által előidézett értékvesztés és az ezeréves népi életforma értéktelítettsége közti feszültségben keresi Tamási a jövőteremtés lehetőségeit. Voltaképpen a mentalitásváltás felismeréséből fakad a kötet szerkezeti tagolása is, ennek a rendezőelvnek az érvényesítése teszi koherens alkotássá a *Szülőföldemet*.

SZAVAK ÉS TETTEK AZONOSSÁGA

A leírt szó felelőssége mindhárom műben érzékelhető, csak más-más hangsúlyokkal jelentkeznek.

A szókimondás bátorsága leginkább Bözödi művét jellemzi. *A Székely bánja* írója „bátran utat vágott kisebbségi népeletünk gátlástalan elemzése s így igazi és őszinte nemzeti önismeretünk felé” – szögezte le nyomban a kötet megjelenése után Balogh Edgár (a kiadást elősegítő nemzedéktársak egyike) a nagypéldányszámú *Brassói Lapok* 1938. június 20-i számában. A *Keleti Újság* július 30-i számában Mikó Imre is kiemelte a szerző lelkiismeret ébresztő bátorságát, és „szép emberi cselekedetnek” nevezte Bözödi munkáját. Jancsó Béla ugyancsak „példamutató tett”-ként értékelte az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain⁶ a „helyesebb önismeretünk felé” utat törő vállalkozást. (Azzal együtt, hogy – a szociológus Mikóhoz és Venczelhez hasonlóan – jól látta a könyv számtalan fogyatékoságát.) A kötet bővített újrakiadásához írt előszavában Bözödi 1939 őszén egy mondat erejéig kitér az elutasító bírálatokra:

„Akadtak néhányan, akiknek fájt a feltárt igazság és a könyv megjelenése után is minden buzgalmukkal azon voltak, hogy elgáncsolják szélesebb körben való terjedését, nehogy közvéleményt formáló tényezővé válják –, hogy újrolag leszögezhesse alapállását: Ha nagy tévedéseket és mulasztásokat kellett megállapítanom a múltban, ezt nem kevés fájdalommal tettem, mert érzem, kisebbségi helyzetünk fokozott felelősséget és fokozott körültekintést követel meg az írótól a letűnt idők bírálatánál. De az igazság és a jövő érdekében vállalnom kellett a küzdelem súlyát, nehézségeit és veszedelmét.”

„Példamutató tett”-ként értékelhető az is, hogy 1943-ban, amikor a Püski Sándor vezette Magyar Élet kiadó vállalkozott a *Székely bánja* megjelentetésére, Bözödi többségi helyzetben sem változtatott semmit a mű alapkoncepcióján (némi bővítéssel csak a szerkezetén), mert úgy látta, hogy az új vi-

szonyok között *a szegény székelységnek nem a sorsa, hanem csak úri vezérekara változott.*

Hogy a szavak és tettek azonossága mennyire mű-konstituáló tényező a szociográfia-írásban, a legegyértelműbben *A rög alatt* genezisében mutatkozik meg. Világ körüli útvjáról hazatérve Balázs Ferenc már csak akkor látta értelmét a leírt szavaknak, ha abból cselekedet származhat. Közismerten a tudatos létformálás megszállottja volt, jól tudta: más az írás és más a cselekvés társadalmi közege.

„Csak egynek van ereje, jogosultsága: a tettnek. /.../ Bűn, ha a szóbeszéd miatt a valóságos élet megrövidül /.../ S én mégis írok, mert falumba gyökerezve fejemet feldugom. Távolabbra nézek. Nem akarom elveszíteni a kapcsolatot a nagyobb világgal. Ha én tudok róla, ő is tudjon rólam.”

S mert világtávatban, emberiségi méretekben gondolkodott, tisztában volt azzal is: az emberiség – s benne a kisebbségek – sokasodó gondjainak a megoldása érdekében globális és helyi szinten egyaránt cselekedni kell. S lehetőleg egyidőben. Mivel a felülről elrendelt „világmegváltás” csak diktatúrával valósítható meg, az emberhez méltó életvitel megteremtésének lehetőségét az alulról felfelé épülő társadalommodell érvényesítésében látta; az egyén, a család, az egymásba és egymásból épülő kisebb és nagyobb közösségek, valamint az állam viszonyrendszerének megnyugtató rendezésében; hogy sem az egyének, sem a közösségek ne legyenek, ne lehessenek kiszolgáltatottjai a mindenkori hatalmak kénye-kedvének. Ma is megszívlelendő felismerése: bizonyos dolgok csak az egyénre, mások meg kizárólag a közösségekre (civil társadalmi szerveződésekre) tartoznak, ismét mások az államra, a nemzetre, az emberiségre. Ha mindenik megtenné a maga helyén és a maga idejében azt, ami kizárólag tőle függ – egyből áttekinthetőbbé és működésképpessé válnának az emberi viszonylatok.

Teljesen szokatlan volt abban az időben, hogy a szószerkről sem szólt másként híveivel Balázs Ferenc, mint ahogy a munkás hétköznapiakon a falu ügyes-bajos dolgainak a megbeszéléseikor. Nem lehet megrendültség nélkül olvasni ezeket a sorokat:

„A palástot magamra öltöm: pap vagyok.

De elsősorban próféta.

Szólok az igazságot, hirdetem az igazabb, teljesebb, istenibb élet szükségességét, akár élvezik a beszédeimet a hívek, akár nem. Lennem kell a falu élő lelkiismerete, a jóság fölmutatója, a gyarlóság ostorozója. Tudom, vannak, akik templomba nem járnak, mert a kemény beszédet nem bírják. Mások talán szívesebben hallgatnák minden vasárnap a Noé történetét s az özönvíz előtti dolgokat. De lennem kell az isteni élet jeladója 1934-ben, ha tetszik, ha nem az embereknek.

Isten országának vagyok a munkása, s Isten országa: élet. A templom négy fala között legfelsőbb lelket nyerhetünk: indítást, útbaigazítást. Vezetnem kell népemet élete minden fordulatában az isteni magasságok felé. Bele kell avatkoznom gazdálkodásába, pénzköltésébe, építkezéseibe, ruházkodásába, szabad idejének fölhasználásába. Szépséget, szeretetet, megértést, igazságot nemcsak prédikálnom, megvalósítanom kell a lehetőségek határain belül. [...]

Engem a vallás azért érdekelt, mert benne az emberi élet legfőbb egységbe hozó, egységben tartó erejét látom. A mi úgynevezett modern életünkben ennek a hiánya a legkiütőbb.

Úgy éreztem és úgy érzem, hogy a bennem kialakult vallásosság az az életben szükséges új hit, amely az értelmi fejlődés új állomására érkezett emberek lelkét visszaadja. Az elhivatásom, a kötelességem, a rendeltetésem ezt az új hitet szerteszugarazni, a világba robbantani.”

Tamási is a családból indul ki, majd a faluközösség és a népi életforma „történelmi teherbírását” veszi szemügyre – a kisebbségi létviszonyok második évtizedének vége felé, amikor a Trianon utáni (kisebbségmentő) illúziók maradéktalanul szertefoszlottak, és az is kiderült, hogy a kisebbségi önszerveződés sem járt a kívánt eredménnyel; sem külpolitikai, sem belpolitikai eszközökkel nem lehetett a nemzeti kisebbségek és a román állam viszonyát megnyugtató módon rendezni. Tamási írásművészetét haláláig a szülőföld táplálta, de elhivatottságának igazi értelmét akkor fedezi fel, amikor faluja és nemzete sorsát azonos értékrendszeren belül, egyetemes összefüggésben szemléli. Ezeket az összefüggéseket pedig a kisebbségi helyzet „kihívásai” tudatosították benne.

„Túlságosan kutatóvá tett ez a kisebbségi sors, csupa felelősséggel terhelte minden kimondott szavamat, nemzeti érdekek képében jelenik meg az egyéni fájdalom és öröm; s főképpen sűrű és igényes lett rajta a rosta, amelyen áthullnak a gondolatok. Szenvedélyesen kutatom az összefüggéseket, mindent meg akarok magyarázni magamnak, hogy tévedés nélkül egységbe fűzhessem ennek a társatlan népnek életét, s úgy keressem számára az utat, ami előrevezegethet.”

E vizsgálódásoknak és elmélkedéseknek köszönhetően jut erre a megállapításra Farkaslakán szemlélődve az író:

„Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek. De emberi számítás szerint legalább biztos, megtartó és erős.

Igen, gondoltam magamban, erről is könyvet kéne írni, sőt erről kéne igazán: a népi életformának ezeréves lelki és testi szerkezetéről, melyet nem politikusok ácsoltak össze valamelyik társadalmi osztály védelmére, hanem névtelem emberi mű, mint a nyelv. Nem kezdetet lát a születésben

és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy, s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást.

Bizony, meg kéne írni ennek a formának a testi és lelki szerkezetét, hogy a nemzet, mely országokban és osztályokban él, elmélkedjék rajta, és foganjon vágyat arra, hogy szellemben és lélekben egyetlen személy legyen.”

Amiként a Balázs Ferenc gyenge testét idő előtt szétporlasztó „magasfeszültségű életáram” a „mindenség sodrába” próbálta beállítani a két világháború közötti erdélyi életet, Tamási is tisztában volt azzal: nem menekülhetünk el mindannyian Makkaival, nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit. Ahogy Sütő András fogalmazott első amerikai útjáról hazatérve: nekünk nem ott, hanem itthon vannak európai szintű elvégeznivalóink; minél több szállal kötődünk a szülőföldhöz, amelyből vétettünk, annál többet jelenthetünk a nagyvilág számára is.

A PÉLDÁZATOK SZEREPE

Balázs Ferenc a kisebbségi modus vivendi példázatát nyújtja *A rög alatt*-tal: a két világháború közötti helyzetben sem kényszerülhet az erdélyi magyarság arra, hogy lemondjon az élet teljességének igényéről; az élet korszerűsítése során azonban csak azokat a nyugati törekvéseket kell meghonosítania, amelyek saját értékrendünkbe illeszthetők és közösségi érdekeinkkel egyeztethetők. Nem utánozni kell a Nyugatot, hanem erdélyi módon gondolkozni: *Ami Dániában kialakult, az dán: emberileg és történelmileg. Amire nekünk szükségünk van, az erdélyi kell hogy legyen.*

Böződi példázatai a kisebbségi felemelkedés Balázs Ferenc-i „szigeteiről” azt sugallják: csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen érdekekért sosem szabad kockáztatni:

„Reményünket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem a mások segítségébe, és belső erőt csak úgy nyerünk, ha megtisztítjuk szemléletünket és közelebb visszük a valósághoz.”

Aminek nem mond ellent Tamási üzenete: évezredek alapjai vannak a jövőteremtésnek, a kisebbségi lét csak múltó intermezzo (átmeneti állapot) a történelmi időben. Példázatai voltaképpen ezt a felismerést teszik nyilvánvalóvá az egész kötetben. Ezek szerkezetét pedig a *belső* és a *külső* láttatás szempontjai egyaránt alakítják: 1. az író követendő magatartásformákat fejez fel szülőföldjén, 2. ugyanakkor a maga tudatos szülőföld-ragaszkodását,

felelős írói viszonyulását is példaszerűként posztuálja (akárcsak – mutatis mutandis – Balázs Ferenc vagy Böződi). Tamási arról akarja meggyőzni olvasóját, hogy a szülőföld vállalása nem lehet kérdéses, mert:

„Természetes és szükséges része identitásunknak, s ezen állítás igazságának belátásáért az »élni kell« elszántságával élő néphez kell fordulni, mert tőle lehet megtanulni azt a szemléletet és magatartást, amely a kisebbségi létben megtartó lehet. A példázat címzettje az eszmékkel vívódó értelmiségi, akinek a történet tanulsága szerint újra kell definiálnia viszonyát a néphez, s életünk adottságához. A Makkai Sándor döntésére való utalás és a dombtetőn kiszakadó vallomásban a teremtett világ kisebbségi létének elismerése a megvalósulóval szemben egyértelműen utal az új magatartás kialakításának szükségességére. A szegénység, a nép és az érték összekapcsolása elsősorban nem szociális töltetű, hanem a természetes, az adottságok tudomásulvételén alapuló életet mint az értékképzés lehetőségét állítja szembe a vonat első osztályán való utazás által példázott, s az eszmék közti választásban megkonstruált élettel. Ismeretes, hogy a népi irodalom egyik fő problémája az volt, hogyan lehetne megmutatni a népi életmód, szemlélet és mentalitás romlásában azokat az értékeket, amelyekre mégiscsak a nemzeti-társadalmi megújulást lehetne alapozni. Tamásinál mindez úgy oldódik meg, hogy az életet mint a kisebbségi léthelyzetben etikaivá formálódó vitális értéket teszi meg minden értékképzés kiindulópontjává, s ezzel minden egyéb hozzá kapcsolódó érték is pozitívba, lehetségesbe fordul át.”

LÍRAISÁG, VALLOMÁSOSSÁG

A próza költőjeként számontartott Tamásinál nyilvánvalóan domináns elem. Nála szervesül leginkább a tényszerűséggel. Ennek köszönhető a *Szülőföldem* nagyfokú szemantikai telítettsége. A valóságértelmezést nem (mulandó) elméleti – történelem- és/vagy vallásfilozófiai – fejtegetésekre bízta, hanem (időtlen) költői képekre és példázatokra. Ez az „emberi végtelenbe kiterjesztett tanúságtétel” (Lakner Lajos) a történelmi szenvedések által megszentelt megtartó hagyományok „jelen idejű állapotáról” és jövőalakító funkciójáról („mégis élünk”) teszi lehetővé az író számára, hogy mások számára is érvényes igazságokat ismerjen fel az általa megélt értékelményekben.⁸

Közismert irodalomtörténeti tény, hogy Balázs Ferenc és Böződi élete végéig verseket is írt, pályakezdése idején pedig Tamási is kipróbálta tolla erejét ebben a műfajban (igaz, kevesen tudják már, hogy – kellő írói önismeret híján – publikálta is azokat). Vizsgálódásunk szempontjából viszont az a leglényegesebb, hogy *A rög alatt* a halál előtti évek „vallomáskényszerében” született: a megértés és a szeretet benső napja ragyogja át az egész

művet. Bözödi pedig tudatosan visszafogta „lírai énjének” erényeit, jóllehet azt vallotta, hogy *szociográfiát nem lehet csak tudományos eszközökkel, hiteles tények felsorakoztatásával írni* – költői megszállottság, lírai hevület is kell hozzá. Csakhogy idegenkedett az előtte járó írónemzedék irodalomfelfogásától: sokallta a székely világ ábrázolásában túltengő líraiságot; a tárgyilagosság, a hiteles valóságkép megjelenítése volt az eszményképe.⁹ Ennek a felfogásnak tudható be, hogy míg a lírai szemlélet teszi lélekbe markolóvá Tamási és Balázs Ferenc művét, a Bözödiét a történelmi balladákra emlékeztető tragikus látásmód öleli egységbe. Amint azt a *Székely bánja* megjelenése után Balogh Edgár is érezte:

„A társadalomrajz részletein keresztül egységes drámai szerkezet bontakozik ki a költő i alkotás komor fenségével.”¹⁰

Balázs Ferenc már azzal is (formai) jelét adja könyve vallomások jellegének, hogy *A rög alatt* minden egyes fejezetét szabadversnek tűnő mottóval indítja. Ezeknek – bár nem igazi költemények – szövegszervező funkciójuk van: „lírai előképei” a soron következő rész gondolati magvának, gondolatritmusának. Nem esetlegesen, nagyon is célirányosak. Indulás kori avantgard szemléletének „nyomjelei”. Ez a szemlélet teljeseedik ki voltaképpen magában a műben is. *A rög alatt* olyan alkotót revelál, aki megszenvedett életének úgyszólván minden idegsejtjét beépítette könyvébe, s aki minden korábbi műfaját képes volt feláldozni azért, mert végül is a tényirodalomban ismerte fel az alkatának leginkább megfelelő művészi szemléletmódot.

„Pedig igazában költő volt – írta halálának harmincadik évfordulóján Bözödi –, egész lángoló élete, lobogása ezt mutatja. [...] Költőnek indult és költőként halt meg, az életnek szánt sok munka, próbálkozás után halálos ágyán már csak versekkel viaskodott.”¹¹

A költői prózát teremtő Tamási a szociográfiában sem tagadja meg korábbi önmagát, sőt ebben a műfajban emeli igazán tökélyre írásművészetének elismert erényeit. Miután szülőföldjén felismeri az évezredek küszködésével megformált „isteni mű” primátusát.

„Évekig küszködik valaki, hogy könyvekben megteremtsen egy világot. De ahogy akarná és ahogy szeretné, úgy sohasem sikerül. S akkor eljön egy tájra és beszél emberekkel; nézi a házakat, a föld hajlatait és a fény bujkálását azok felett; orrában érzi illatát a földnek, aminek sarát a kezén és a lábán hordozta valamikor, s a porát az arcán: igen, eljön erre a tájra, és akkor betelve látja, hogy amit nem tudott megteremteni, itt van az isteni mű!”

Többen is feltették már a kérdést: miként lehetséges az, hogy az idő erő-
zójának kitett szülőföldjén az író olyan értékekre talált, amelyeket egyete-
mesen példaadónak érzett? A választ az idézett szövegrész hordozza. Ahogy
Balázs Ferencnél az „Istennek tetsző élet” megteremtése a legfőbb vezérlő
elv, Tamásinál az „isteni műként” megformált lét értékrendszerének élet-
alakító képességébe vetett hit – az „élni kell” éthosza – jelenti az alternatívát
a pusztulással, az identitásvesztéssel szemben.

AZ ÍRÓI FANTÁZIA SZEREPE A VALÓSÁGÉRTELMEZÉSBEN

Már a kortársak szövegértelmezéseiből is kiolvasható: minden korábbi
Tamási-műhöz viszonyítva a *Szülőföldem* az író legvalóságosabb, legtényszerű-
bb alkotása. Hiányzik belőle a mítosz, a mese, a ballada reinkarnációja,
kompozíciós szerepe. Ebben vallott a legközvetlenebbül önmagáról, népé-
ről, a kisebbségi állapotokról, nemzete megoldásra váró sorskérdéseiről.
Művével a korabeli valóság új szempontú értelmezésének lehetőségét te-
remtette meg. És minthogy ez esetben is világteremtésről van szó, bősége-
sen élt az írói fantázia sugallataival. Ami csak növeli a mű hitelességét. Gon-
doljunk csak arra az udvarhelyi jelenetre, amelyben „idegenné bűvöli ma-
gát”, csakhogy előítéletektől mentesen vehesse számba a hontalanság álla-
potát; a képzelet segíti át a megismerés „aranyhídján”; ez teszi lehetővé,
hogy megváltozott szülőföldjén a mindennapi valóság tragikus látványán fe-
lülemelkedjék. Jól érzékeli a *Szülőföldem* jelentésrétegeinek 1992-es elemző-
je:

*„A világ számunkra való varázsolásának eszköze a képzelet, amely ké-
pek segítségével teszi megfoghatóvá, érthetővé (például a gyümölcsöt
szedő emberek története), elviselhetővé (például elkeseredésükben ön-
magukat sorban felakasztó emberek története) a világot. Sőt, az örök
formát, tehát örök léteit is adó lélek még az elmúlással is szembe tud
szállni. [...] Minden a megformálás megtartó erejéről, életalakító képessé-
géről beszél. A forma, a lélek, a szellem mind valóság. [...] A mű paradig-
matikus, programatikus igénye, a hatásközpontú beszédhelyzet is a for-
ma, a megformálás létalakító erejéről tanúskodik. A példázat, a vallomás
erejével morális jelentésű közös érzék kialakítására törekszik, amelynek
központi magja az adott élet, a szülőföld vállalása. [...] A szülőföld a meg-
határozott tér-időben megformálódó bensőség.”¹²*

Balázs Ferenc – aki kortársainak vallomása szerint már Amerikából haza-
gondolva is az „álmok szalmáját csépelte”¹³, és akit mészki kudarcai mindig
újabb „életstromokra” serkentettek – betegágyához kötötten álmodja meg
A rög alatt „leghalálkomolyabb” fejezetét.

Az *Isten völgyében* olvashatjuk:

„Ott a hegyen ülő templomon túl, az a sinfalvi katolikus templom, ott van a vidék szíve. Három falu találkozik, s mindegyik falu mögött még egy falu. Oda telepet képzelek, tíz-húsz holdas tagon, körös-körül magas fákkal, hogy már távolról látszódjék, itt a hasznoson túl is történik valami. A telep egy végében állanak a vidéki alkalmazott szakemberek lakásai. Kis közös ligetre nyílik valamennyi; napos, magas fedelű, Debreczeni- vagy Kós Károly-tervezte házak. Ez a kertészsé, ez az állatorvosé. Abban lakik a mérnök; ott az iparművész és építész. Itt az orvos, amott a jogi tanácsadó. Az értékesítő szövetkezet vezetői is elférnek. Ezek a szakemberek a fizetésüket Felső-Aranyoszék tíz falujának ezeröttszáz gazdájától kapják. Őt lejbe kerül mindegyikük minden gazdának. A havonként szükséges negyven-ötven lejt egy értékesítő szövetkezet vonja le minden gazdától a neki tejért, tojásért, búzáért, hagymáért, kenderszóttesért járó összegből. Senki meg nem érzi. De mekkora könnyebbség, hogyha maga, ha állatja beteg, a segítség minden további díj fizetése nélkül rendelkezésére áll! A felesége szótteseit, fia számára házat, magának sok apróságot megtervez az iparművész. Perekőtől megóvja a jogász. A mérnök pedig vezeti azokat a telep másik végén elhelyezett szövetkezeti ipari üzemeket, amelyekben részbe feldolgozhatja elesett állatja bőrét; kenderét, lenét, gyapjútát megfésültheti-megfonathatja; bútorait elkészítheti; répájából nyerscukrot főzhet; új cipőt, csizmát, ujjast, nagykabátot csinálthat magának; tejét feldolgozzák vajjá, sajtá, fésűvé és gombokká; lucernájából lisztet őrölnek, csöves tengerijéből darát s még ki tudja, mi minden más nem készül azokban az apró műhelyekben, téglá, cserép, mész, amelyekben a vidék földnélküli Jánosai teremtik meg maguknak és családjuknak a kenyeret. Elfödik a nagy fák a telepnek ezt a sarkát, valami felhő is eléje ereszkedett; csak az üvegházak s a magtermelő gyümölcsfacsemeté-
 ágyások látszanak, amelyek között ott jár-kél, intéz – igazít a kertész. [...]

A vidék központi telepén [...] lesz a népfőiskola. Külön alkalmazott tanárookra nincs szükség. A nevelés feladatát úgyis százszor jobban ellátja az az ember, aki ténylegesen részt vesz az életben, vegyül az emberekkel, mintegy a folyton haladó, változó élet ütőerén tartja a kezét. [...] A vidék többre vágyó ifjúságát ezek a férfiak és asszonyok fogják fölébreszteni, élettől, lélekkel eltölteni. Nem tudás nyújtását tartják első kötelességüknek, hanem a tudás és haladás vágyának a fölébresztését s az önművelés, a nyújtott alkalmak kihasználása módszerének elsajátítását. Azok az ifjak, akik a népfőiskolában egy vagy két telet eltöltöttek, mások lesznek minden tekintetben, mint a többiek: rajtuk fog nyugodni a falu vezetésének terhe.

Még más előnye is van e megoldásnak, amely a vidék alkalmazott szakértőit teszi a népfőiskola tanítóivá. Az ifjak ugyanazokkal a vezetőkkel maradnak érintkezésben későbbi életükben is, mint akik az élet igazi szikráját lelkükben fölgyújtották. [...] Mennyivel több reménye van Isten völgyének. Nő a biztos alap évről évre, amire építeni lehet.”

Mindehhez csupán annyit kell hozzáfűznünk, hogy az írói működéséből származó minden esedékes jövedelmét Balázs Ferenc ennek a telepnek a működtetésére szánta végakaratóban.*

IRODALOM

ÁGH István

1999 *A szülőföld kelyhe*. Hitel. 12. sz. 16.

BALÁZS Ferenc

1997 *A rög alatt*. Marosvásárhely

BALOGH Edgár

1974 *Mesterek és kortársak*. Bukarest

BÖZÖDI György

1997 *Székely bánja*. Marosvásárhely.

1998 *Földre írt történelem*. Csíkszereda.

CSAPODY Miklós

1986 *Bözödi és a Székely bánja*. Életünk. 9–10. sz. 889–898.

CSEKE Péter

1996 *Víznyugattól vízkeletig*. Bukarest

IMREH István

1987 *Székelyek a múlt időben*. Budapest

LAKNER Lajos

1992 *A Szülőföldem jelentésképei*. Irodalomtörténet. 4. sz. 694–714.

TAMÁSI Áron

1997 *Szülőföldem*. Marosvásárhely

JEGYZETEK

¹ Balázs Ferenc: *A rög alatt*. 1936; Bözödi György: *Székely bánja*. 1938; Tamási Áron: *Szülőföldem*. 1939. [A tanulmányban kurzívval kiemelt idézeteket a fentebbi műveknek a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál 1997-ben megjelent utánnyomásából vettük, ezért ezeket külön nem jelöljük. – Cs. P.]

² Ágh, 1999, 16.

³ Csapody 1986, 889–898.

⁴ Csapody 1986, 889–898.

⁵ Imreh 1987, 121.

⁶ 1938. 2. 7–10.

⁷ Lakner 1992, 714.

⁸ Uo.

⁹ Vö. Bözödi 1998, 112–121.

¹⁰ Balogh 1974, 456–468.

¹¹ L. 9. sz. jegyzet.

¹² Lakner 1992, 714.

¹³ Vö. Cseke 1976, 42.

* Közlése: Szabadelvű Unió. II. (1990) Különszám. 100–101.

Pozsony Ferenc

Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben

A magyar etnográfia legfiatalabb ágát a társadalomnéprajz alkotja. Tudományunk első jelentős szintézise, mely a két világháború között finalizálódott, két (tárgyi és szellemi) fejezetben mutatja be a népi kultúrát, s csak az 1930-as években kezdett egyre inkább körvonalazódni a paraszti társadalom szakszerű és módszeres kutatásának igénye.¹ A Trianont követő évtizedekben jelentkező új fiatal értelmiségi réteg határozottan a parasztságban vélte megtalálni a magyarság megújulásának tartalékait, szemléletükben a magyar nemzethez való tartozás tudata szorosan összekapcsolódott a társadalom reális ismeretének igényével és a népi közösségek felé fordulással.² Ezt a szemléletet tükrözte a népi írók mozgalma valamint a magyar szociográfiai irodalom is.³ Eredményeik nagy hatást gyakoroltak a fiatalabb etnográfus nemzedékre, arra serkentetve őket, hogy a paraszti társadalmat és kultúrát egységében, komplex módon vizsgálják.⁴ Az erdélyi társadalomnéprajzi kutatások kibontakozásában a magyarországi eredmények mellett nagy szerepet játszott a francia, német és román szociológiai iskola hatása.⁵

A nyugati nagyhatalmak az első világháborút lezáró békeszerződések alapján Erdélyt Romániának ítélték. A hirtelen kisebbségi helyzetbe került magyarságnak újra kellett fogalmaznia saját helyét a megváltozott politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok között. A hatalmi struktúrák radikális megváltozása nyomán a magyar értelmiségi rétegnek először is merészebben szembe kellett néznie az erdélyi régió reális etnikai, társadalmi és gazdasági szerkezetével. Érdekes módon a többségi státuszból kisebbségi sorsba került magyar elit sokkal érzékenyebbé vált a társadalmi problémák iránt. Az idősebb nemzedék ezt az új helyzetet csak átmeneti időszaknak vélte, s titkon annak megváltoztatására, revíziójára készült. Ugyanakkor gyorsan felnőtt egy olyan új nemzedék, mely egyetemi tanulmányait már a Trianont követő évtizedben végezte, tehát szocializálódását alapvetően meghatározta az újonnan kialakított román nemzetállam kisebbségekkel kapcsolatos gyakorlata és politikája. Ez a generáció szakítani igyekezett a csodavárással, s új stratégiák kidolgozását kezdeményezte.

A két világháború közötti évtizedek tudományos életét alapvetően az határozta meg, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegedre költözött, s államilag támogatott intézet nem foglalkozott a romániai magyarság kutatásával. Mivel a fiatalok rendszeres anyanyelvi egyetemi képzése nem oldódott meg, a református, katolikus, unitárius egyházak közös irányítás alatt álló kollégiumokban próbálták biztosítani a román egyetemen tanuló magyar hallgatók komplex képzését. György Lajos az 1928-ban létre-

hozott Tanulmányi Bizottság felügyelőjeként különböző szemináriumokat szervezett a hajdani magyar egyetem oktatóinak segítségével. Ezekben az egyházi kollégiumokban egyfajta alternatív egyetemi képzésben részesítettek a legtehetségesebb és ösztöndíjjal támogatott diákokat, kinevelve egy olyan új elit réteget, mely már képes volt szakszerű, tudományos feladatok elvégzésére.⁶ Ezekben a szemináriumokban cselekvő módon részt vettek azok az egyetemisták, akik később a fiatalok által szorgalmazott erdélyi magyar kezdeményezések és mozgalmak (pl. Erdélyi Fiatalok és Hitel köre) meghatározó, vezető egyéniségeivé váltak. Ebben a korszakban egy magyarság- és kisebbségkutatással foglalkozó, államilag támogatott intézet helyét az Erdélyi Múzeum-Egyesület próbálta pótolni saját kiadványaival, vándorgyűléseivel és gyűjteményeivel.

A mostoha körülmények ellenére csakhamar három olyan összefoglalás született, melyek a Trianon óta eltelt évek történéseit próbálták évkönyv formájában bemutatni és értelmezni. Győri Illés István kiadványának címét éppen Apor Péter Methamorphosis Transylvaniaejától kölcsönözte, s benne elsősorban a romániai városi magyarság életének összefoglalására vállalkozott.⁷ Kacsó Sándor évkönyve a romániai magyar sors ismeretlen oldalait összegezte.⁸ A Sulyok István és Fritz László által szerkesztett kiadvány már konkrét kérdőíves felmérésre alapozva elsősorban a gazdasági, közösségi és művelődési életben bekövetkezett változásokat mutatta be.⁹

Az évkönyvek mellett csakhamar megszülettek az első tudományos eredmények, helyzetfelmérések is. Például Jakabffy Elemér az 1930-as hivatalos romániai népszámlálás kritikáját végezte el.¹⁰ A Páll Györggyel közösen írt könyvében a bánági magyarság két világháború közötti helyzetét tárta fel.¹¹ Szász Zsombor Budapesten jelentette meg a Romániához kapcsolt Erdélyről szóló helyzetjelentését.¹² Mikó Imre inkább a jogi megközelítést választotta, s tanulmányaiban az alkotmány által szavatolt kisebbségi jogok nemzetközi összehasonlítását valósította meg, de ugyanakkor a kutatók figyelmét az erdélyi falusi magyar közösségek felé fordította.¹³ A székelyföldi falvak szociális problémáira, az egyre súlyosbodó elszegényedési és migrációs folyamatokra Böződi György figyelmeztetett nagy vitát kiváltó szociográfiai munkájában.¹⁴

Magyar tudományos intézetek hiányában a két világháború közötti erdélyi tudományos életben felértékelődött a folyóiratok szerepe. Az Erdélyi Múzeum ebben a korszakban is megőrizte „akadémiai” jellegét, s éppen ezért elsősorban a fiatalok által szerkesztett mozgékonyabb kiadványok reagáltak érzékenyebben, dinamikusabban és kritikusabban a korabeli eseményekre. Ezek közül a Jakabffy Elemér által 1922-1942 között szerkesztett Magyar Kisebbség nemzetközi szinten is színvonalas kisebbségvédelmi periodikává vált.¹⁵

Az 1930-as évek erdélyi szellemi és társadalomtudományi vitáiban fontos szerepet játszott az 1930-1940 között megjelent Erdélyi Fiatalok című folyóirat.¹⁶ A László Dezső és Jancsó Béla által szerkesztett periodika elsősorban a

világnézeti semlegességet és az erdélyi falu szociális problémáira való odafigyelést vállalta fel, s már indulásakor számtalan vitát gerjesztett. Ennek írói körét elsősorban azok a fiatal protestáns értelmiségiek alkották, akik már Románia keretében, tehát kisebbségi státuszban szocializálódtak. Jelentős szerepet vállaltak faluszemináriumok és kutatási pályázatok megszervezésében. Termékeny kapcsolatot tartottak fenn Dimitrie Gusti falumozgalmával, ugyanakkor falu-füzeteikben a vidéken élő magyar értelmiségi réteg szerepét és feladatait fogalmazták meg.¹⁷

Venczel József és Makkai László 1936-ban újraindította a megelőző évben Kolozsvárt alapított Hitel című folyóiratot, mely egészen 1944-ig működött. A kiadvány munkatársai egy olyan fiatal értelmiségi réteghez szóltak, mely felelősséget érzett az erdélyi magyarság sorsáért. Cselekvő részt vállaltak a Vásárhelyi Találkozó megszervezésében, majd külön számot szenteltek annak bemutatására. Írásaikkal reális önismeretet, szakszerűséget próbáltak meghonosítani. A szociológiai, statisztikai és történeti megalapozottságú tanulmányaik a Romániához csatolt Erdély gazdasági, politikai, művelődési viszonyainak valóságú és tudományos bemutatását valósították meg. Széchenyi István 1830-ban megjelent Hiteléhez hasonlóan demokratikus reformokat sürgették.¹⁸

A Kolozsváron tanuló egyetemisták és fiatal értelmiségiek a két világháború közötti időszakban több falukutató tábort szerveztek. Például 1931 nyarán báró Bánffy Ferenc kolozsborsai birtokán öt egyetemi hallgatót látott vendégül. Ebben az első falujárásban Demeter Béla, Miklós András, Mikó Imre, Pálffy Zoltán és Szabó Géza (mind egyetemi hallgatók) vettek részt, s Borsa völgyének kilenc falujában vizsgálták meg a magyar faluközösségek helyzetét.¹⁹ A következő csoportos kutatótábort Szabó T. Attila vezette 1936-ban a kalotaszegi Bábonnyban. A kolozsvári egyetemi hallgatók 1941-1944 között több alkalommal szerveztek csoportos alapkutatótást a Szolnok-Doboka megyei Bálványosváralján. A Venczel József által módszeresen megtervezett alapkutató eredményei a háborús események miatt nem tudtak önálló kötetben megjelenni, s 1944 után szétszóródtak.²⁰

1940-1944 között Észak-Erdély újból Magyarországhoz tartozott. Ez új helyzetet teremtett az erdélyi magyar tudományosság számára is. A Szegedről visszaköltözött magyar tudományegyetem keretében nagy lendülettel megindult a szakemberek képzése. A magyar állam támogatásával viszonylag rövid idő alatt jelentős intézményrendszer épült ki. Már 1940 őszén megalakították az Erdélyi Tudományos Intézetet, mely csakhamar jelentős történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatások bázisává nőtte ki magát. Fontos szerepet játszott a Borsa-völgyben folyó kutatások megszervezésében, 1940-1945 között évkönyvet jelentetett meg, mintegy 30 tudományos tanulmánykötetet adott ki. A nagy igényességgel összeállított kiadványokban gyorsan megjelentek azok a kutatási eredmények, felmérések és helyzetelemzések, amelyek korábban, még a két világháború közötti évtizedekben elkezdődtek.²¹

Ezekben a zaklatott, háborús időkben újra a figyelem központjába kerültek az erdélyi magyar szórványközösségek. Elsősorban a protestáns felekezethez tartozó értelmiségiek sajátos cselekvési programot dolgoztak ki.²² Közvetlenül a Bécsi Döntés után jelenhetett meg Vámszer Géza kötete a Szeben megyei Oltszakadáról, mely a német nyelvsziget-kutatás hatása alatt született.²³ A korszak tudományos életét alapvetően meghatározó Venczel Józsefnek tulajdonítjuk annak az átfogó kutatási programnak a kidolgozását, mely 1942–1944 között kérdőívek segítségével módszeresen felmérte az Észak-Erdélyben található magyar-román és román-magyar vegyes házasságok helyzetét. Sajnos, a háború megakadályozta és elnapolta a kérdőívek szakszerű feldolgozását. A hatalmas adatbázis sokoldalú elemzésére csak félévszázad múltán, az 1989-es fordulatot követő években, immár számítógépek segítségével kerülhetett sor.²⁴

Az 1940–1944 között folyó alap kutatások arra figyelmeztettek, hogy az 1918-at megelőző dualista korszak túlzott centralizációja végül is a különböző etnikai csoportok közötti kapcsolatok terén csődhöz vezetett. Nagyon sok erdélyi magyar értelmiségi úgy érezte, hogy újra kell fogalmazni Erdély anyaországhoz fűződő kapcsolatait; ennek szükségességére sokszor éppen a Budapestről küldött vezetők mássága miatt tudatosodott. Az erdélyi magyar elit réteg diskurzusaiban egyre inkább központba került a szétfejlődés és a kisebbségi autonómiák kérdése. A jövőről alkotott képében egyre dominánsabbá vált a falu idealizálása és egy nemzeti elkötelezettségű, hivatásérzettel rendelkező új fiatal elit gyors kinevelése.

A kolozsvári tudományegyetemen Viski Károly vezetésével már 1940-től beindult a néprajzos hallgatók képzése. Úttörő munkáját a Magyarországról érkezett Gunda Béla folytatta, aki Kolozsvárt is meghonosította az európai néprajztudomány legújabb eredményeit. Döntő szerepe volt például a funkcionista társadalomszemlélet elterjesztésében, s balti (finn és svéd) példák alapján kezdeményezte a kultúra térbeli tagolódásának kutatását. Ugyanakkor eredményesen közvetítette a Teleki Pál és Prinz Gyula nevével fémjelzett magyar „munkaföldrajz” legújabb európai rangú eredményeit,²⁵ melyek éppen azt hangsúlyozták, hogy a különböző erdélyi etnikumok olyan jól elkülönülő ökoszisztémában élnek, melyek alapvetően meghatározzák sajátos gazdasági, társadalmi, politikai, művelődési berendezésüket és kapcsolatrendszerüket.²⁶ 1941–1947 között egy olyan fiatal nemzedéket nevelt fel, mely a Gunda Béla Kolozsvárról való távozása utáni évtizedekben klasszikus értékű kutatási eredményeket tudott felmutatni. A Gunda Béla nevével fémjelzett kolozsvári néprajzi iskola elsősorban a tárgyi kutatásokra koncentrált, de sohasem tévesztették szem elől a tárgyak szerves társadalmi kontextusának vizsgálatát sem.

Az erdélyi társadalomkutatások másik meghatározó személyisége Bónis György volt. Ezt a széles európai műveltséggel rendelkező fiatal tudóst 1940-ben nevezték ki a kolozsvári tudományegyetemre, ahol egészen 1947-ig jogtörténeti előadásokat vezetett. Nagy szerepe volt abban, hogy az erdélyi

népi társadalom szakszerű vizsgálata beindult. Legfontosabb kutatási témái a népi jog, értékrend és erkölcs volt. Nagy hangsúlyt fektetett a székely és a középkori jog kapcsolatának elemzésére, valamint a rokonsági és az örökösödési rend kutatására. Kolozsvári éve alatt nemcsak a terepmunkára sarkallta a fiatalabb kollegáit, hanem arra biztatta őket, hogy levéltári források alapján tárják fel régebbi korszakok társadalmi kapcsolatait. Bónis György kolozsvári tanítványainak munkássága jóval később, csak a második világháborút követő évtizedekben bontakozott ki. Tárkány Szücs Ernő még Bónis irányítása mellett kezdte el az erdélyi, kalotaszegi népi jogszokások gyűjtését. Terepkutatásait később magyarországi és európai párhuzamok feltárásával folytatta. Az 1981-ben befejezett szintézisének legfontosabb tételeit legtöbbször erdélyi példákkal illusztrálta.²⁷

A második világháborút követő évtizedekben a kommunista totalitárius hatalom a társadalom erőszakos homogenizálására törekedett. Éppen ezért nem volt érdekelt a hazai társadalomszerkezet reális átvilágításában, nem szorgalmazta és nem támogatta a társadalom szakszerű, tudományos vizsgálatát. Kolozsvárt 1947-49 között fokozatosan felszámolódtott a néprajz egyetemi oktatása. A sztalinista hatalom hamarosan retrográd diszciplinának bélyegezte a szociológiát, s megakadályozta annak intézményesülését. Mivel a jelenkori társadalom folyamatainak módszeres vizsgálatára nem volt lehetőség, a kutatók jelentős része éppen a múltban kereste a „kulcsot” a jelenkori folyamatok megértéséhez és értelmezéséhez.

Imreh István kutatásai a XX. század második felében bontakoztak ki. Tudományos szemléletére nagy hatást gyakorolt a francia történeti és szociológiai iskola, mely radikálisan szakított a társadalom vizsgálatának fesztivista jellegével, s egyre inkább a közösségek hétköznapijait állította a kutatások középpontjába. Másodsorban pedig Ferdinand Tönnies közösségről és társadalomról alkotott felfogását asszimilálta.²⁸ Harmadsorban szemléletére jelentős hatást gyakorolt a Dimitrie Gusti által kidolgozott román monografikus szociológia is.²⁹ Venczel József tanítványaként részt vett a Bálványosváralján szervezett csoportos kutatásokban.³⁰ Legfontosabb témái a következők: a) a székely falu társadalmának változása³¹, b) a székely falusi intézmények (pl. falutörvények) fejlődése és szerepe³², c) az erkölcsi és jogi értékrend változása Erdélyben.³³

Egyed Ákos kötetei is az erdélyi társadalom történeti fejlődését mutatják be. Tanulmányaiban elsősorban arra keresi a választ, hogy az 1848-as jobbagyfelszabadítást követő polgárosodás és modernizáció milyen hatást gyakorol Erdély társadalomszerkezetének átalakulására. Árnyalan értelmezi, hogy bontakoznak ki a polgári társadalom és gazdasági élet specifikus intézményei (pl. hitelintézmények), s a piac szerepének megnövekedése milyen változásokat okozott az erdélyi falusi közösségek életmódjában.³⁴

A napjainkban nagy népszerűségnek örvendő történeti antropológia szemléletének és módszereinek alkalmazása jellemzi Kiss András történész köteteit és közleményeit. Tanulmányaiban elsősorban Kolozsvár társada-

lomszerkezetének színességét és specifikus intézményeit mutatja be.³⁵ Legújabb kötetében pedig a hivatalos és a népi jog, valamint az erkölcsi értékrend működését, a deviánsok büntetését elemezte történeti példák segítségével.³⁶

Az erkölcsi értékrend vizsgálata újabban népszerű a fiatalabb erdélyi néprajzkutatók körében is. Barabás László kutatási eredményei azt mutatják be, hogy az egyház milyen szerepet játszott a falusi társadalmak erkölcsi értékrendjének modellálásában, ellenőrzésében és a deviánsok kezelésében.³⁷ Bokor Zsuzsa XVIII. századi perek írott anyagai alapján elemezte a különböző torjai társadalmi rétegek közötti kapcsolatokat és érdekellentéteket.³⁸ Szócsné Gazda Enikő pedig az orbaiszéki református esperesség által készített vizitációs jegyzőkönyvek alapján mutatta be, hogy a XVII-XIX. században hogyan változott meg a székely falvak erkölcsi értékrendje.³⁹ Kotics József azt vizsgálta meg, hogy a modernizáció és az individualizáció hogyan strukturálta át az archaikus moldvai csángó falusi közösségek erkölcsi rendszerét, s a társadalmi kontrollnak milyen szimbolikus és közösségi formái élnék ott napjainkban.⁴⁰

Az 1968-as csehszlovákiai események hatására Romániában Ceaușescu-nak is módosítania kellett nemzetiségi politikáját és gyakorlatát. A közelmúlt legfontosabb eseményeivel (pl. kulákozással, kollektivizálással) azonban továbbra is csak a szépirodalom foglalkozhatott. Például Sütő András nagysikerű, Anyám könnyű álmot ígér című dokumentumregénye rejtett írói eszközökkel az 1950-es évek kritikáját fogalmazta meg.⁴¹ A nem-felejtés és a rendteremtés szándékával Király László Kék farkasok című regénye szintén az erdélyi magyar falu közelmúltjának a leírását teremtette meg.⁴² Ebben az ideológiai enyhülésben a társadalomtudományokon belül újra megerősödött a szociológia. Ezt tükrözte a korábban meghurcolt Venczel József rehabilitálása, a kolozsvári egyetem keretében működő szociológiai tanszéken való alkalmazása és összegyűjtött tanulmányainak kiadása.⁴³

Az Imreh István szerkesztésében 1978-ban megjelent *Változó valóság* című kötet olyan szociográfiai tanulmányokat adott közre, melyek éppen a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását követő társadalmi folyamatokat (pl. városra történő migrációt követő beilleszkedési nehézségeket, a mesterséges iparosítás és erőltetett urbanizáció következményeit stb.) mutatták be.⁴⁴

Aradi József, Gáll Ernő, Imreh István, Nagy Olga és Péntek János irányítása mellett 1978 őszén Kolozsvárt megkezdte működését a Korunk című folyóirat társadalomnéprajzi köre. Ebben a csoportosulásban elsősorban olyan fiatal egyetemisták vettek részt, akik néprajzi, szociológiai és antropológiai módszerekkel szándékoztak vizsgálni Erdély társadalmának felgyorsult változását. A folyóirat szerkesztőségében hetente szemináriumokat, megbeszéléseket szerveztek meghívott rangos előadók részvételével. Ezeket a közös vitákat a következő témákat tárgyalták meg: pl. etnikai mobilitás erdélyi magyar szórványokban, ingázás, tinédzserek értékorientáció-

ja, családszerkezet átalakulása, értelmiségi sorsok, individualizálódás, egykézés, kalotaszegi falvak elnéptelenedése és elöregedése, erdélyi városok hagyományos etnikai szerkezetének megváltoztatása stb. Ennek a szellemi műhelynek a hatására a Korunk folyóirat Évkönyve 1982-ben *Metamorphosis Transilvaniae* címmel jelent meg, s benne a szerzők az előbb felsorolt témákat tárgyalták.⁴⁵ A folyóirat szerkesztőségében működő csoportosulás 1979-ben alapkatatásokat kezdeményezett Kolozsvár lebontásra ítélt Hóstájtáiban és a mezőségi Magyarorszáton. Ennek a körnek a hatására született meg később Pillich László könyve a kolozsvári hóstáti magyar közösség felszámolásáról, valamint a város hagyományos etnikai, társadalmi és kulturális szerkezetének erőszakos megváltoztatását kísérő jelenségekről.⁴⁶

Nagy Olga Havadon kezdeményezett 1974-1978 között komplex falukutatást a korábbi erdélyi és magyarországi monografikus kutatások mintájára. A havadi vizsgálat koncepciójának kidolgozásában Nagy Olga hasznosította az Átányban és a Varsányban végzett csoportos kutatások eredményeit.⁴⁷ Sajnos, a havadi vizsgálódások eredményei csak megkésve jelentek meg, s időközben elavultak a negyedszázaddal korábban gyűjtött anyag értelmezései és értékelései.⁴⁸

Salamon Anikó kezdeményezésére az 1970-es években az erdélyi magyar kutatók egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a népi önéletrírások, elmesélt élettörténetek kutatására. Ez az irányzat voltaképpen a magyar folklorisztika korábbi iskolát teremtő kezdeményezéseit folytatta tovább, mely az egyéniség szerepét hangsúlyozta. Az arctalan tömeg helyett ennek a módszernek a szorgalmazói arra figyeltek, hogy a falusi társadalom szűkre szabott hálóján belül az egyének hogyan konstruálhatják meg életpályájukat. Az egyéniség szerepének bemutatását teljesítette ki a Nagy Olga szerkesztésében 1975-ben megjelent Győri Klára által leírt élettörténet.⁴⁹ Mivel a Széken élő aszszony feltárta egy önmagába bezárkózott mezőségi falu legszemérmesebben eltitkolt belső titkait, nagy vitát váltott ki a kiadvány megjelenése. Utána hamarosan öt életrajz jelent még meg a bukaresti Kriterion Könyvkiadó gondozásában.⁵⁰ Majd Pillich László és Vetési László szerkesztésében újabb népi önéletrírásokat olvashattunk.⁵¹ Szintén Nagy Olga rendezte sajtó alá Kocsis Rózsi önéletrírását, melyben arról vallott, hogy a közösség szorításában élő parasztasszony hogyan próbálja megvalósítani személyiségét.⁵² A Kibéden élő Ráduly János 1987-ben jelentette meg a gazdai szolgák elmesélt élettörténeteit.⁵³ A kötet megjelentetése nagy vitát váltott ki, mely a Bukarestben megjelenő *A Hét* című folyóirat hasábjain bontakozott ki, s tisztázta az elmesélt élettörténetek dokumentum-értékét és korlátait, valamint az oral history módszer alkalmazásának buktatóit.

Az erdélyi társadalomnéprajz kiteljesedésére nagy hatást gyakorolt Nagy Olga munkássága. Pályájának elején még népmesék gyűjtésével foglalkozott, később felfedezte az önéletrírásokban, elmesélt élettörténetekben rejlő újabb kutatási és értelmezési lehetőségeket. A széki Győri Klára és Kocsis Rózsi példája azt erősítette meg benne, hogy az erdélyi magyar falvak

társadalmában az asszonyok nagyon specifikus helyet foglaltak el, s csak szűk korlátok között tudták megvalósítani az önmagukban rejlő lehetőségeket. Következő köteteiben elsősorban azt mutatta be, hogy a falusi asszonyok hogyan élték meg érzelmi, szerelmi életüket, s az egyéniség jogait kereső, deviánsnak tartott személyekre hogyan sújtott le a falusi társadalom zárt világa.⁵⁴ Amikor a gyorsan modernizálódó nyugati társadalomban megkezdődtek a feminista mozgalmak és kutatások, Nagy Olga azoktól függetlenül, szinte ösztönösen rátalált a hasonló témákra és értelmezési lehetőségekre. Saját eredményeit hamarosan külön kötetben színtetizálta, mely az erdélyi asszonysors monografikus igényű összefoglalása.⁵⁵ Nagy Olga egész munkássága azt bizonyítja, hogy a paraszti erkölcs és értékrend mennyire változó társadalomra és kultúrára épül. Újabb nagyszabású szintézisében éppen a törvények szorításában élő parasztemberek dinamikus élet- és értékrendjét vizsgálta meg.⁵⁶ Ezt a munkáját a magyar társadalomnéprajz csúcsteljesítményének tartjuk. Idegen nyelvű változata bizonyára az európai néprajz egyik méltott társadalomnéprajzi összefoglalója lehetne.

Nagy Olga kutatásait Salat Zakariás Erzsébet folytatta tovább. Nemrég megjelent könyvében az erdővidéki asszonyélet és sors sajátosságait vizsgálta meg. Monográfiájában felhasználta a szociálanropológia legújabb eredményeit a nemi szerepek vizsgálatával kapcsolatban. Segítségükkel árnyaltan elemzi és értelmezi az asszony helyét a székegy családban, háztartásban, gazdasági és rituális életben, a rokonság és a lokális társadalom hálójában.⁵⁷ Keszeg Vilmos legutóbb azt vizsgálta meg, hogy egy mezőségi asszony levelezése hogyan tükrözi kapcsolathálóját, kommunikációs kísérleteit és gyakorlatát.⁵⁸ Az újabb kutatások feltárták azt is, hogy a szüntelenül változó erdélyi falusi társadalmon belül a vénleányok milyen marginalizált helyet foglaltak el, milyen eljárásokkal „kezelték” őket.⁵⁹ Más vizsgálódások pedig éppen azt mutatták be, hogy a zártkörű asszonymulatságok egyfajta biztonsági szelepként hogyan segítették elő az aszimmetrikus férfi-női viszony stabilizálását, s a polgárosodás hatására a leányok és az asszonyok milyen specifikus egyesületeket hoztak létre.⁶⁰

Az erdélyi családok szerkezetével, társadalmi és etnikai mobilitásával, a rokonsági terminológiával kapcsolatban Erdélyben is születtek figyelemre méltó eredmények. Például a magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásáról Lőrinczi Réka készített kismonográfiát.⁶¹ A Dél-Erdélyben élő bürkösi magyarok és szászok családszerkezetét és etnikai mobilitását Vetési László vizsgálta meg módszertani szempontból újszerű és példaértékű tanulmányaiban.⁶² Az anyakönyvek segítségével végzett legújabb családrekonstrukciós vizsgálatok eredményei csak az utóbbi években kezdtek szórva megjelenni. Például Dimény Attila a Kézdivásárhely szomszédságában fekvő Orozsfaluban elemezte az endogám és exogám házasságok alakulását.⁶³ Bolovan Sorina Paula XIX-XX. századi anyakönyvek segítségével három Kolozs megyei falu (Erdőfalva, Kisesküllő és Körösfő) családszerkezetét vizsgálta meg és hasonlította össze.⁶⁴ A kolozsvári Magyar Nyelv és

Kultúra Tanszék valamint a Kriza János Néprajzi Társaság keretében folyó családszerkezeti kutatások elsősorban a szórványhelyzetben élő magyar közösségek mobilitási kísérleteire és gyakorlataira összpontosítanak, ugyanakkor a lassan elnéptelenedő falvakban teljesen magukra maradt öregek helyzetét is feltárják.⁶⁵ Az idős generációk kutatásához hasonlóan (a szerény eredmények ellenére) továbbra is elhanyagolt Erdélyben a fiatal nemzedékek komplex vizsgálata.⁶⁶ A legjelentősebb eredmény Gazda Klárától származik, aki az esztelneki székely kisgyermekek társadalomba való belenevelődéséről írt komplex monográfiát.⁶⁷

A munkavégzéshez fűződő társadalmi kapcsolatok és intézmények kutatásának jelentőségét első ízben Gunda Béla hangsúlyozta.⁶⁸ Az ő nyomdokain haladva bontakozott ki dr. Kós Károly munkássága, aki elsősorban a termelő és a tárgyalkotó falusi ember kapcsolatrendszerét igyekezett feltárni.⁶⁹ Hajdú Farkas Zoltán inkább a szimbolikus antropológia eszköztárával és módszereivel kutatta a székely kaláka rejtettebb társadalmi funkcióit és jelentéseit.⁷⁰ A székely és a szász falvak reciprocitáson alapuló kapcsolatairól és intézményeiről (pl. szomszédságokról) az 1989-es romániai változások után több eredmény is megszületett.⁷¹

Mivel a második világháborút követően a szászok tömegesen eltávoztak, s helyükbe elsősorban regáti románok és cigányok költöztek, gyökeresen átrajzolódott Erdély etnokulturális szerkezete, s a magyar értelmiségiek diskurzusaiban egyre fontosabb helyet foglal el a Székelyföld és a tömbmagyar-ság közötti szórványok helyzete. Az erdélyi szórványközösségek szakszerű vizsgálata napjainkban még csak a tervek és az elképzelések szintjén mozog.⁷² A szórványok komplex vizsgálatának beindítására a Magyar Kisebbség és az Erdélyi Múzeum című periodikák 2000-ben külön számot jelentettek meg.⁷³

Az 1989-es romániai változások utáni évtized társadalomnéprajzi és antropológiai kutatásait alapvetően meghatározta a szakszerű néprajzi, szociológiai oktatás beindulása és sajátos célokat követő kutatói intézményrendszer megalakulása. Péntek János 1990 szeptemberében a „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének keretében beindította a magyar néprajz egyetemi szintű oktatását, mely a 2000/2001-es tanévtől kezdődően már főszakként működik. 1990. március 18-án Kolozsvárt alakult meg a Kriza János Néprajzi Társaság, mely számtalan társadalomnéprajzi jellegű konferenciát szervezett Erdély kisvárosaiban és nagyközségeiben. Kiadványaiban nagy figyelmet szentel a különböző társadalomnéprajzi eredmények megjelentetésére. A Társaság az elmúlt tíz év alatt fokozatosan a Magyar Tanszéken folyó néprajzi oktatás háttérintézményévé vált, szakkönyvtára, archívuma, infrastruktúrája, speciális könyvsorozatai a néprajz szakos egyetemisták és pályakezdő fiatal kutatók munkáját segíti elő. A két intézmény 1991-től alapkutatásokat kezdeményezett a Moldvában élő csángók társadalom- és családszerkezetének, akkulturációjának, identi-

tásának vizsgálatára. Ezekből a csoportos kutatásokból már több kötet is megszületett.⁷⁴

A székelyföldi társadalom kutatásában meghatározó szerepet játszik a Csíkszeredában 1979-től működő Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport. Ez az intézmény önreflexiót kezdeményezett az erdélyi társadalomkutatásban, módszertani és értelmezési gyakorlatával meghonosította az európai és az amerikai szociálintropológia legújabb eredményeit, új fogalmi nyelvet vezetett be. A KAM munkatársai az 1980-as években a Bukarestben megjelenő A Hét című folyóirat hasábjain és annak TETT című, havonta megjelent füzeteiben publikálták eredményeiket. Több hangos vitát is gerjesztettek a folklorizmussal valamint az oral history módszer alkalmazásával kapcsolatban.⁷⁵ Elsősorban a hétköznapi vizsgálatára helyezték a hangsúlyt, ugyanakkor nagy figyelemmel vizsgálták a romániai magyar intézmények működését, a székelyföldi elvándorlási és elszegényedési folyamatokat, az internetikus kapcsolatokat, a lokális és a regionális identitás működését.⁷⁶ Újabban a kommunista korszak rítusait és ünneplési gyakorlatát, hatalmi beszédmódját és frazeológiáját, valamint elitrekrutációját is kutatják stb.⁷⁷

*

A romániai magyar társadalom etnográfiai jellegű kutatását az elmúlt nyolcvan év alatt alapvetően meghatározták a hazai politikai és hatalmi viszonyok, a szakemberképzés milyensége és az intézményes háttér alakulása.

Viszonylag későn, csak a két világháború közötti korszakban alakult ki a társadalomnéprajz tematikája, terminológiája és kutatási módszertana. Mivel sem egyetemi, sem intézeti háttér nem állt a fiatal kutatók rendelkezésére, ezért csak szerényebb kezdeményezések érlelődtek, s felértékelődött a különböző világ- és kultúraszemléletű csoportosulások által kiadott folyóiratok szerepe.

A két világháború közötti kezdeményezések 1940-1944 között teljesedtek ki, amikor a magyar állam biztosította a legfontosabb tudományos intézetek anyagi hátterét, s újra beindult a kolozsvári magyar egyetem keretében a néprajzi képzés. Ennek a korszaknak a társadalomtudományi szemléletét és minőségét alapvetően meghatározta Bónis György, Gunda Béla és Venczel József tevékenysége, akik pár év alatt elősegítették az erdélyi magyar néprajz professzionálódását, az európai és magyarországi eredmények befogadását. Olyan fiatal kutatói nemzedéket⁷⁸ bocsátottak szárnyára, mely a második világháború utáni évtizedekben a különböző kolozsvári intézményekben (pl. Néprajzi Múzeum, Folklor Intézet) kulcspozíciókhoz jutott és nagyszabású tudományos célkitűzéseket tudott megvalósítani.

1945 után a totalitárius hatalom csakhamar beszüntette a néprajz egyetemi oktatását, majd felszámolta az önálló magyar univerzitást, s a különböző kutatóintézetekben magyar fiatalokat többé nem alkalmaztak. Az 1968-as eseményeket kísérő ideológiai és nemzetiségi lazításban megszületett a

Kriterion Könyvkiadó, mely két évtized alatt megjelentette a második világháború utáni csoportos és egyéni kutatások eredményeit. A néprajzi kötetek szakmai színvonalát és igényességét a Budapesten néprajzi tanulmányokat végzett Salamon Anikó határozta meg.

A totalitárius hatalom az 1970-es évek végén megszüntette a szociológiai oktatást Romániában, s fokozatosan a néprajzi kiadványok megjelentetését is ellehetetlenítette. Az elsősorban bölcsészekből álló Korunk Társadalomnéprajzi Kör egy új kutatói nemzedék kinevelését segítette elő. Ez a generáció 1989 után megalakította a Kriza János Néprajzi Társaságot, cselekvő részt vállalt a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék oktatási és kutatási programjainak irányításában, valamint az erdélyi magyar néprajztudomány professzionalizálódásában.

A különböző társadalomtudományok (pl. antropológia, néprajz, szociológia, történeti antropológia stb.) az 1989-es romániai események utáni évtizedben Erdélyben fokozatosan intézményesedtek, rendre megalakultak egyetemi tanszékeik, kutató bázisaik, s figyelemre méltó szakmai publikációkat jelentettek meg magyar, román és idegen nyelven.⁷⁹ Ezek a folyamatok hatékonyan elősegítették a specializálódást, munkamegosztást és versenyszellemet. Ugyanakkor kihangsúlyozzuk, hogy a társadalomtudományok eredményessége érdekében a jövőben ezeknek a diszciplínáknak az egészséges együttműködésére lesz szükség.

Az 1990-es években Erdélyben olyan új, változatos tudományos intézményrendszer és kutatási paradigma bontakozott ki, mely szoros kapcsolatokat alakított ki elsősorban a magyarországi, másodsorban pedig a romániai tudományos élettel. Az utóbbi évtizedben az erdélyi falusi társadalmak kutatásába már cselekvő módon bekapcsolódhattak a magyarországi és más országokból származó kutatók és intézmények is.⁸⁰ A Romániában élő magyarság társadalomszerkezetének legújabb eredményei sokszor nem is erdélyi piacon reprezentálódhatnak, hanem magyarországi kötetekben és periodikákban jelennek meg.⁸¹ Ugyanakkor az antropológia új kihívásokat jelent a hazai kutatók számára, s továbbra is fontos feladat marad az európai tudományos vérkeringésbe való betagozódás.

IRODALOM

APOR Péter

1978 *Metamorphosis Transylvaniae*. Előszóval és jegyzetekkel ellátta Kócziány László.

A szöveget gondozta Lőrinczy Réka. Bukarest

BALÁZS Lajos

1998 *Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben*. Székelyföld II. 10. 70–76.

1999 *Csíkszentdomokos. Monográfia*. Csíkszereda

BALÁZS Sándor

1995 *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti

BALOGH Edgár (szerk.)

1981 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I.* Bukarest

1991 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II.* Bukarest

BARABÁS László

1994 Eklezsiakövetés a székely „protestáns szentföldön”. In: ZAKARIÁS Erzsébet – KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.* Kolozsvár. 180–197.

BÁRDI Nándor (szerk.)

1995 *A Keleti Akció* Regio VI. 3. 89–134.

1999 *Források és stratégiák.* Csíkszereda

1999 *A többség kisebbsége.* Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Csíkszereda

BÁRTH János (szerk.)

1998 *Havasolja havasa. Tanulmányok a székelyvassági hegyi tanyák népéről.* Kecskemét

BENKÓ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila

1997 *Középkori mezőváros a Székelyföldön.* Erdélyi Tudományos Füzetek 223. Kolozsvár

BENKÓ Samu

1972 *Murokország.* Bukarest

BÍRÓ A. Zoltán

1984 *Beszéd és környezet.* Bukarest

1997 *Hétköznapi humorvilág.* Helyzet Könyvek. Csíkszereda

BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTÉK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben.* Bukarest

BODÓ Barna (szerk.)

1996 *Jelen és jövő a szórványkutatásban.* Temesvár

1997 *Peremlét és megmaradás. Bánsági helyzetkép.* Temesvár

1998 *Nagyvárosi etnikai és szociális szórványok.* Temesvár

2000 *Romániai Magyar Évkönyv 2000.* Temesvár–Kolozsvár

BODROGI Tibor (szerk.)

1978 *Vársány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Budapest

BOKOR Zsuzsa

1999 Parázna, prostituált, szerelmi varázsló vagy boszorkány. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* Kolozsvár. 73–90.

BOLOVAN, Sorina Paula

1999 Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Cluj-Napoca

BÓNIS György

1942 *Magyar jogtörténet I-II.* Kolozsvár

1942 *Magyar jog – székely jog.* Kolozsvár

1942 *Törvény és szokás a Hármaskönyvben.* Kolozsvár

1943 *Hű bériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Kolozsvár

BÖZÖDI György

1938 *Székely bánja.* Kolozsvár

CERNEA Mihai – LARIONESCU Maria – SPRINGER Ecaterina – STAHL H. Henri

1982 *Rural community studies in Romania.* Rural Community Studies 2. 191–254.

COROI Artur2000 *Altorja*. Csíkszereda**CSEKE Péter**1988 *Erdélyi fiatalok*. Bukarest**DEMETER Béla**1931 *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* Cluj-Kolozsvár1932 *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kolozsvár**DIMÉNY Attila**

1999 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In:

BORBÉLY Éva - CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár. 154–162.**DIÓSZEGI László – R. SÜLE Andrea (szerk.)**1990 *A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest**EGYED Ákos**1981 *Falu, város, civilizáció*. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914. Bukarest1997 *A korszerűsödő és a hagyományörző Erdély I–II*. Csíkszereda**EGYED Péter (szerk.)**1984 *Változó valóság*. Bukarest**ERDEI Ferenc**1938 *Parasztok*. Budapest1940 *Magyar falu*. Budapest1941 *A magyar paraszttársadalom*. Budapest**FÉL Edit**1935 *Harta néprajza*. Budapest1941 *Kocs 1936-ban*. Budapest1944 *A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson*. Érsekújvár1948 *A magyar népi társadalom életének kutatása*. Budapest1958 *Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről*. Néprajzi Közlemények II. 4. 3–17.**FÉL Edit – HOFER Tamás**1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest**FEISCHMIDT Margit**1994 *Etnicitás és helyi intézmények. Jegyzetek egy mezőiségi faluról*. Regio. Kisebbségi Szemle. V. 3. 119–128.**FEISCHMIDT Margit – MAGYARI-VINCZE Enikő – ZENTAI Violeta (szerk.)**1997 *Women and Men in East European Transition*. Cluj-Napoca**FÜLEMILE Ágnes – BALOGH Balázs**1998 *Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról*. Limes XI. 34. 135–157.**GARDA Dezső**1994 *Székely hadszervezet és faluközösség* Gyergyószentmiklós**GAZDA Klára**1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest**GUNDA Béla**1946 *Munka és kultusz a magyar parasztságnál*. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 6. Kolozsvár**GUSTI, Dimitrie**1976 *A szociológiai monográfia*. Bukarest

GYALLAY-PAPP Zsigmond

1931 *A nép és az intelligencia*. Kolozsvár

GYÖRFFY István

1939 *A néphagyomány és nemzeti művelődés*. Budapest

1986 *A Fekete-Körös völgyi magyarság*. Debrecen

GYÓRI Illés István

1937 *Metamorphosis Transylvaniae*. Országgrészünk alakulása 1918–1936. Cluj

GYÓRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés*. Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Nagy Olga. Bukarest

HAJDÚ Farkas Zoltán

1986 *A csíki székely kaláka: intézmény és jelkép*. Budapest

1993 *Csíki kaláka. Tánczos Vilmos előszavával*. Csíkszereda

HAJDÚ Lajos

1989 Bűnözés és büntetőbíráskodás Erdélyben (valamint a Partiumban) a jozefinista büntetőjogi reformok előtti években. *Köny. Levéltári Közlemények* 2. 219–320.

HELLER Ágnes

1996 *A szegény hatalma*. Két tanulmány. Budapest

HERÉDI Gusztáv (szerk.)

1982 *Metamorphosis Transylvaniae. Korunk Évkönyv*. Kolozsvár

HERMANN Gusztáv Mihály

1993 *Rendiség és nemzetiségi identitástudat a székelyeknél*. Aetias 3. 40–56.

HERMANN Gusztáv Mihály – RÓTH András Alajos (szerk.)

2001 *Areopolisz. Történeti és társadalomtudományi tanulmányok*. Székelyudvarhely

HOFER Tamás (szerk.)

1984 *Történeti antropológia*. Budapest

IMREH István

1967 *A bálványosváraljai falukutatás*. *Korunk* Második folyam XI. 9.

1973 *A rendtartó székely falu*. Bukarest

1978 *A szabófalvi jogszokásokról*. (Erdős Szeszka Péterrel) In: dr. KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Bukarest. 195–207.

1979 *Erdélyi hétköznapiak*. Bukarest

1980 *Erdély változó társadalma 1767–1821*. (Csetri Elekkel) Bukarest

1983 *A törvényhozó székely falu*. Bukarest

1994 *Látom az életem nem igen gyönyörű*. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764. Bukarest

1999 *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850*. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Kolozsvár

IMREH István (szerk.)

1978 *Változó valóság*. Bukarest

IMREH István – PATAKI József

1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*. Bukarest

IMREH Lajos

1940 *A szórványmunka elvi és gyakorlati kérdései*. Kolozsvár

JAKABFFY Elemér (szerk.)

1934 *Adatmutató a nyelvi, faji és vallási kisebbségek jogi, politikai, kulturális és gazdasági helyzetéről, különös tekintettel a magyar kisebbségekre*. Magyar Kisebbség. 17–19. 473–580.

1993 *Nemzetstratégiai írások*. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Balázs Sándor. Bukarest

JAKABFFY Elemér – PÁLL György

1939 *A bánrsági magyarság húsz éve Romániában*. Budapest

KACSÓ Sándor

1937 *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Brassó

KAM (Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport)

1990 *Kapcsolat, környezet, közösség*. Csíkszereda

1991 *Mentális környezet*. Janus VIII. 1.

1995 *Változásban?* Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda

1996a *Elvándorlók?* Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda

1996b *Egy más mellett élés*. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Csíkszereda

1996c *Elmentünk?* Székelyföldi életutak. Csíkszereda

1997 *Így élünk*. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda

1998 *Fényes tegnapunk*. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Csíkszereda

1999 *Ismertős terepen*. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból. Csíkszereda

KEMÉNYFI Róbert

1994 *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban*. Debrecen

KESZEG Vilmos

1996 *Kelt levelem... Egy mezősségi parasztasszony levelezése*. Debrecen

KESZI HARMATH Sándor

1978 Népesedési kérdések Kalotaszegen. In: IMREH István (szerk.): *Változó Valóság*. Bukarest. 19-60.

KISBÁN Eszter (szerk.)

1994 *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Tanulmányok. Budapest

KIRÁLY LÁSZLÓ

1972 *Kék farkasok*. Bukarest

KISS András

1994 *Források és értelmezések*. Bukarest

1998 *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Bukarest

KOCSIS Rózi

1988 *Megszéptült szegénység*. Vallomás a gyermekkorról. Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Nagy Olga. București

KÓSA László

1991 *Paraszi polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920*. Debrecen

KÓS Károly

1972 *Népélet és néphagyomány*. Bukarest

1976 *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest

1979 *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest

1999 *Népi földművelés Kalotaszegen*. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 7. Debrecen

2000 *A Mezőség Néprajza I-II*. Marosvásárhely

KOTICS József

- 1997 Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kolozsvár. 36–55.
- 1999 A társadalmi kontroll szimbolikus formáiról. Egy ritus jelentései. In: ZSIGMOND Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs*. Bukarest. 8–36.
- 2001 Mások tekintetében. Miskolc

KOVÁCS Flóra

- 2000 *Változások Szék község életében*. Sepsiszentgyörgy

LÓRINCZI Réka

- 1980 *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Bukarest

MAGYARI-VINCZE Enikő

- 1997a *Kísérletek kulturális elemzésre*. Cluj-Napoca
- 1997b *Antropologia politiciii identitare naționaliste*. Cluj-Napoca

MAGYARI-VINCZE Enikő – QUIGLEY Colin – TROC Gabriel (szerk.)

- 2000 *Întilniri multiple. Antropologi occidentali în Europa de Est*. Cluj-Napoca

MAROSI Péter

- 1942 *Falukutatás Bálványosváralján*. Különlenyomat a *Hitel* 3–4. számából. Kolozsvár

MIKÓ Imre

- 1932 Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. *Erdélyi Fiatalok Falu-üzetei* 4. Kolozsvár
- 1941 *Huszonkét év*. Kolozsvár

NAGY Olga

- 1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Győri Klára emlékezése. Bukarest
- 1977 *Paraszt Dekameron*. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből. Budapest
- 1983 *Újabb paraszt Dekameron*. A szerelemről és a házasságról. Budapest
- 1988 *Asszonyok könyve*. Népi elbeszélések. Budapest
- 1988 *Megszépült szegénység*. Kocsis Rózsi. vallomás a gyermekkorról. Bukarest
- 1989 *A törvény szorításában*. Paraszti értékrend és magatartásformák. Budapest
- 1994 *Népi változatok szerelemre és házasságra*. Esszé. Székelyudvarhely

NAGY Olga (szerk.)

- 2000 Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon. Bukarest–Kolozsvár

NEMÉNYI Ágnes

- 1997 *Erdélyi fálvak – gazdasági, szociális struktúrák és folyamatok*. Kolozsvár

NIEDERMÜLLER Péter

- 1990 *Az antropológia haszna: egy közép-európai példa*. BUKSZ 1990 Ősz. 331–335.

ORTUTAY Gyula

- 1949 A magyar néprajztudomány elvi kérdései. *Ethnographia*. LX. 1. 1–25.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)

- 2000 *Társadalom. Magyar Néprajz VIII*. Budapest

PÁL Judit

- 1999 Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea. Cluj-Napoca

PALKÓ Attila

- 1995 *Magyaró*. Egy felső-marosmenti falu évszázadai. Bukarest

PALKÓ Attila – ZSIGMOND József

- 1998 *Magyaró hétköznapijai*. Marosvásárhely

PILLICH László

- 1985 *Városom évgyűrűi*. Bukarest

PILLICH László – VETÉSI László (szerk.)

1987 *Leírtam életem*. Népi önéletírások. Bukarest

POZSONY Ferenc

1992 Zártkörű asszonymulatságok Erdélyben. *Művelődés* XLI. 2. 21–25.

1995 Leány- és asszonyegyletek az erdélyi szászoknál. *Művelődés* XLVIII. 2. 27–29.

1997 Erdélyi szomszédságok. *Ethnographia*. CVIII. 1–2. 235–264.

1997 Erdélyi magyar legényegyletek és társulások. In: CSOMA Zsigmond – VIGA Gyula (szerk.): *Európából Európába. Tanulmányok a 80. esztendő Balassa Iván tiszteletére*. Budapest-Debrecen. 464–482.

1997 Az erdélyi szászok jeles napi szokásai. Csíkszereda

1998 Szól a kakas már. *Szász hatás az erdélyi magyar népszokásokban*. Csíkszereda

2000 Vénleányok és vénlegények csúfolása Erdélyben. In: POZSONY Ferenc: *„Adok nektek aranyvesszőt...” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Csíkszereda. 135–146.

2000a Egy Szeben megyei magyar szórványközösség. *Erdélyi Múzeum* LXII. 3–4. 185–192.

2000b Öregek Erdély változó társadalmában. In: CSERI Miklós – KÓSA László – BEREZCKI Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre. 737–744.

POZSONY Ferenc (szerk.)

1997 Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. *Kriza János Néprajzi Társaság. Évkönyve* 5. Kolozsvár

1999 Csángósors. *Moldvai csángók a változó időkben*. Budapest

PRINZ Gyula – TELEKI Pál

é.n. Magyar Földrajz. A magyar munka földrajza. Budapest

RÁDULY János

1987 *Mikor a szolgának telik esztendeje*. A kibédi gazdai szolgák életéből. Bukarest

ROSTÁS Zoltán

1989 *Hát ide figyelj, édes fiam*. Esszék az ifjúságkutatás köréből. București

SALAMON Anikó (szerk.)

1979 *Így teltek hónapok, évek...* Öt életrajz. Bukarest

SÁRKÁNY Mihály

2000 A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Társadalom. Magyar Néprajz. VIII*. Budapest. 29–66.

SEMLYÉN István

1982 *Népesedésrobbanás – egyke*. Bukarest

STASHL, H. Henri

1992 *A régi román falu és öröksége*. Budapest

SULYOK István – FRITZ László (szerk.)

1930 *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929*. Kolozsvár

SÜTŐ András

1972 *Anyám könnyű álmat ígér*. Naplójegyzetek. Bukarest

SZABÓ István

1940 *A magyar parasztság története*. Budapest

1966 *A falurendszer kialakulása Magyarországon*. Budapest

1969 *A középkori magyar falu*. Budapest

1976 *Jobbágyok – parasztok*. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Budapest

SZABÓ László

- 1980 *A magyar rokonsági rendszer*. Debrecen
1990 *Bevezetés a társadalomnépraizba*. Debrecen
1993 *Társadalomnépraiz*. Debrecen
1996 *Az erdélyi társadalmi kutatásokról*. In: *Társadalom, etnikum, identitás*. Debrecen. 17–34.
1997 *A munka népraiz*. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a XVIII-XX. századból. Debrecen

SZÁSZ Zsombor

- 1927 *Erdély Romániában*. Budapest

SZENDREY Ákos

- 1937 *A népi társadalom tagolódása*. *Ethnographia*. XLVIII. 188–197.
1938 *A népi társasmunkák és összejövetelek*. *Ethnographia*. XLIX. 273–286.

SZÖCSNÉ Gazda Enikő

- 2001 *Erkölcs és közösség*. Orbai széki erkölcsírányítás a XVII-XIX. században. Csíkszereda

TAGÁNYI Károly

- 1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I*. A családi és öröklési jogszokások. Budapest

TAKÁCS Lajos

- 1987 *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest

TÁNCZOS Vilmos

- 1996 *Keletnek megnyílt kapuja*. Népraizai esszék. Kolozsvár
1997 *Hányan vannak a moldvai csángók?* Magyar Kisebbség. III. 1–2. 370–390.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1980 *A népi jogszokások szankció-rendszere*. *Ethnographia*. XCI. 3–4. 372–392.
1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TÓTH Pál Péter

- 1999 *Szórványban. A magyar és a vegyes (magyar-román, román-magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között*. Budapest

TÖNNIES, Ferdinand

- 1983 *Közösség és társadalom*. Budapest

TURAI Tünde

- 2000 *A gazdasági tőke, avagy az öregek helyzetét befolyásoló erőforrások egyike*. In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Népraizai Társaság Évkönyve 8*. Kolozsvár. 70–83.

VÁMSZER Géza

- 1940 *Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány*. Kolozsvár

VARGA E. Árpád

- 1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest

VASAS Samu

- 1971 *Egyke és cifrázkodás*. *Korunk Második folyam XV. 9.* 1291–1292.
1978 *Egyre gazdagabban, egyre kevesebben*. In: IMREH István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Bukarest. 61–72.

VENCZEL József

- 1935 *A falumunka és az erdélyi falu-mozgalom*. Erdélyi Tudományos Füzetek 78. Kolozsvár
1980 *Az önismeret útján*. Bukarest
1988 *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Budapest

- 1993 A falumunka útján. *Válogatott írások*. Székelyudvarhely–Budapest
- VERDERY, Kathrine**
1983 *Transylvanian Villagers*. Los Angeles–London
- VERES Valér (szerk.)**
2001 *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest
- VERESS Károly**
1999 *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár
- VETÉSI László**
1978 Mobilitás a bürkösiek párválasztásában. In: IMREH István (szerk.): *Változó valóság. Szociográfiai Tanulmányok*. Bukarest. 73–92.
1982 Szász-magyar etnikai folyamatok Bürkösön. In: HERÉDI Gusztáv (szerk.): *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár. 64–97.
2000 *Szórványstratégia – nemzetstratégia*. Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. VI. 2. 172–214.
- VÍGH Károly**
1999 *Asszonyok és férfiak tüköre*. Tanúvallomások a XVII. századból. Csíkszereda
- VINCZE Gábor**
1999 *Illúziók és csalódások*. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Csíkszereda
2000 *Magyar vagyon román kézen*. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar–román vagyonjogi vitáról. Csíkszereda
- VISKI Károly (szerk.)**
1941–1943 *A magyarság néprajza*. I–IV. Második kiadás. Budapest
- VOFKORI László**
1984 A társadalmi mobilitás, a foglalkozási-területi átrétegződés vetületei Székelyudvarhelyen. In: EGYED PÉTER (szerk.): *Változó valóság*. Bukarest. 178–201.
- VOFKORI Mária**
1999 *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században*. Erdélyi Tudományos Füzetek 226. Kolozsvár
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg**
1986 A „nyelv-sziget-néprajz”-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In: Kovács Emese (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény II*. Budapest. 107–126.
- ZAKARIÁS Erzsébet**
2000 *Asszonyélet Erdő vidéken*. Marosvásárhely
- ZSIGMOND Győző**
1995 Egy népszokás, kiabálás a hegybe és interetnikus vonatkozásai a Mezőségen. In: Krupa András – Eperjessy Ernő – Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – Kultúrák konfliktusai*. Békéscsaba–Budapest. 199–202.
1999 Erkölcsi normák érvényesítése Szent György-napi szokásokban. In: ZSIGMOND Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs*. Bukarest. 103–108.

JEGYZETEK

¹ A Magyarság Néprajza első kiadása 1933–1937 között jelent meg. Második bővített változatát Viski Károly szerkesztette. Lásd Viski 1941–1943.

² Györfly 1939.

³ Erdei 1938, 1940, 1941.

⁴ Fél 1935, 1941, 1944, 1948.

⁵ Gusti 1976, Tönnies 1983, Venczel 1980. 137–141.

⁶ Bárdi 1995. 110–114.

⁷ Győri 1937.

⁸ Kacsó 1937.

⁹ Sulyok–Fritz 1930.

¹⁰ Jakabffy 1934.

¹¹ Jakabffy–Páll 1939.

¹² Szász 1927.

¹³ Mikó 1932.

¹⁴ Böződi 1938.

¹⁵ Balázs 1995. 146.

¹⁶ Balogh 1981. 483–485.; Cseke 1988.

¹⁷ Balogh 1981. 541.; Gyallay–Papp 1931; Demeter 1931, 1932; Mikó 1932.

¹⁸ Balogh 1991. 250–251.

¹⁹ Ennek a falujárásnak eredményei elsősorban az Erdélyi Fiatalok füzetekben tükröződnek.

²⁰ Marosi 1941; Imreh 1967, 1978. 5–18.

²¹ Például Mikó 1941.

²² Imreh 1940.

²³ Vámszer 1940; Weber–Kellermann 1986.

²⁴ Tóth 1999.

²⁵ Prinz–Teleki é.n.

²⁶ Lásd Verdery 1983. 20.

²⁷ Tárkány Szücs 1981.

²⁸ Tönnies 1983.

²⁹ Gusti 1976, 1978. 5–18.

³⁰ Imreh 1967.

³¹ Imreh 1994, 1999.

³² Imreh 1973, 1983.

³³ Imreh 1978. 195–207.; Imreh–Pataki 1992. 283–317.

³⁴ Egyed 1981, 1997.

³⁵ Kiss 1994.

³⁶ Kiss 1998.

³⁷ Barabás 1994.

³⁸ Bokor 1999.

³⁹ Szócsné 2001.

⁴⁰ Kotics 2001.

⁴¹ Sütő 1972.

⁴² Király 1972.

⁴³ Venczel 1980.

⁴⁴ Imreh 1978.

- ⁴⁵ Herédi 1982.
⁴⁶ Pillich 1985.
⁴⁷ Bodrogi 1978; Fél–Hofer 1997.
⁴⁸ Nagy 2000.
⁴⁹ Győri 1975.
⁵⁰ Salamon 1979.
⁵¹ Pillich–Vetési 1987.
⁵² Kocsis 1988.
⁵³ Ráduly 1987.
⁵⁴ Nagy 1977, 1983, 1994.
⁵⁵ Nagy 1988.
⁵⁶ Nagy 1989.
⁵⁷ Zakariás 2000.
⁵⁸ Keszeg 1996.
⁵⁹ Pozsony 2000. 135-146.
⁶⁰ Pozsony 1992, 1995.
⁶¹ Lőrinczi 1980.
⁶² Vetési 1978, 1982.
⁶³ Dimény 1999.
⁶⁴ Bolovan 1999.
⁶⁵ Kovács 2000; Pozsony 2000a, 2000b; Turai 2000.
⁶⁶ Pozsony 1997. 464–482.; Rostás 1989; Veres 2000.
⁶⁷ Gazda 1980.
⁶⁸ Gunda 1946.
⁶⁹ Kós 1972, 1976, 1979, 1999, 2000.
⁷⁰ Hajdú 1986, 1993.
⁷¹ Pozsony 1997. 235–264. és 1998. 17–36.
⁷² Vetési 2001.
⁷³ Lásd Magyar Kisebbség. VI. 2. és Erdélyi Múzeum LXII. 3–4. számát.
⁷⁴ Lásd Pozsony 1997, 1999; Tánczos 1996, 1997.
⁷⁵ Niedermüller 1990.
⁷⁶ KAM 1995, 1996a,b,c; 1997.
⁷⁷ KAM 1998.
⁷⁸ Lásd Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Jenő, Nagy Olga, Szentimrei Judit stb. munkásságát.
⁷⁹ Magyar-Vincze 1997a, 1997b; Feischmidt–Magyar-Vincze–Zentai 1997; Magyar-Vincze–Quigley–Troc 2000; Neményi 1997; Veres 2000.
⁸⁰ Bárh 1998; Fülemile–Balogh 1998; Pozsony 1999.
⁸¹ Lásd Kisebbségkutatás, Magyar Kisebbség, Pro Minoritate, Regio stb.

A Korunk társadalomnéprajzi körének története¹

Szinte három évtized távlatából nem könnyű feladat a Korunk társadalomnéprajzi kör tevékenységének és működésének rekonstruálása, annál is inkább, mert még szakmai berkekben is igen kevés szó esett róla. Az fiatal generáció többnyire nem is tud ennek a körnek az egykori létéről, fontosságáról. Írásban mindössze Nagy Olga tesz említést róla a *Pályakép fényvel és árnyékkal* című könyvében².

A KÖR ALAKULÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Az 1970-es évek végén a *Korunk* folyóirat szerkesztősége nem csupán egyszerű szerkesztőség, hanem az akkori kolozsvári magyarság szellemi központja volt: könyvbemutatókat, tárlatokat rendeztek itt, díjakat osztottak tudományos teljesítményekért. Aradi József – akkoriban a *Korunk* egyik szerkesztője lévén – mentor szerepet vállalva maga köré gyűjtötte a társadalomtudomány iránt érdeklődő fiatalokat. A kör beindításának az ötlete Nagy Olga nevéhez kapcsolódott. Védnöki intézménye, jogi háttere a *Korunk* és személyesen Gáll Ernő volt, aki támogatta és pártfogója volt ennek a „mozgalomnak”. A műhely hátteret a *Korunkon* belül Aradi József rendkívüli személyisége biztosította. Közvetlenségével, nagy kitekintésű olvasottságával, friss könyvtárával az akkori fiatalok, egyetemi hallgatók szellemi irányítója volt.

Itt kell azt is megemlítenünk, hogy Péntek Jánosnak a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékén sikerült összefognia a néprajz iránt érdeklődő fiatalokat. Az egyetemen beindított egy műhelyt, ahova úgyszintén a társadalomkutatás iránt érdeklődők gyűltek össze. Az egyetemi előadások között pedig választható tantárgyként szerepelt egy etnológia kurzus, melynek előadója szintén Péntek János volt. A magyar tanszéken ezeknek a fiataloknak lehetőségük volt néprajzból írni szakdolgozatukat, és döntő többségük élt is ezzel a lehetőséggel. Ugyancsak ezek a fiatalok jártak el a *Korunk* körre is, bizonyos átfedés is volt a két kör között.

MILYEN IGÉNY HOZTA LÉTRE A KÖRT?

Abban mindenki egyetértett, hogy szemléletváltásra van szükség. És nemcsak a néprajzon, hanem valamennyi tudományágon belül. Az 1970-es

évek közepétől többen úgy gondolták, hogy a kommunikáció és a szemiotika kínálja majd azt a megközelítési formát, amely összefogja a különböző szakmákon belüli kutatásokat, és új fényt ad a fiatal kutatógenerációt foglalkoztató kérdéseknek. Megfogalmazódott az az igény, mely meg kívánta újítani a hagyományos néprajzi és szociográfiai közlések témaválasztását és módszerét.

A hazai magyar néprajz- és folklor kutatásnak nem a klasszikus vonulatát képviselték ezek a fiatalok, új szemléletmód bevezetésére törekedtek. A fiatalok tágabbra tekintettek, távolodni kezdtek a pozitivista hozzáállástól és az interdiszciplinaritás jegyében kezdtek gondolkodni és dolgozni.

Egy 1980-ban Rostás Zoltán által készített magnófelvételtől¹³ kiderül, hogy Péntek János már akkor megelőlegezi a nemzedékváltás és intézményesítés gondolatait. Ugyanakkor a hazai valóság és kisebbségi kultúra kutatásában fontosnak tartja a kommunikációelméletet és szemiotikát, a következő okokból.

- Segít becserkészni a „fehér foltokat”, azokat a területeket, amelyeket senki sem vizsgál, annak ellenére, hogy az olyan hagyományos területeknek, mint néprajz, történettudomány, nyelvészet, megvannak a maga intézményei, kutatói, intézetei és kiadványai. Tudomásul kell venni, hogy rengeteg a kutatnivaló, amire nincs, és belátható időben nem is lesz ember, intézet. Vannak feladatok, amelyeket nem vagyunk képesek elvégezni.
- Segít áthidalni a tudományágak határterületein húzódó és a tudományágak között elterülő „fehér foltokat”, segíti a tudományközi integrációt. Az integráció azt jelenti, hogy egyrészt belenyúlunk a fehér foltokba, másrészt akkor is rátalálunk a lényeges dolgokra, ha nincsenek emberek és nincsenek meg az intézményes keretek egy-egy téma kutatására.
- Segít lépést tartani a tudományok fejlődésével.

Ezek voltak tehát azok a problémák, melyekre az akkori fiatal kutatók és fiatal tanárok figyeltek. Rájöttek arra, hogy interdiszciplinaritás nélkül nem lehet, vagy csak hiányos kutatásokat lehet végezni. A modern kutatói személet csíráját véljük ebben a gondolkodásmódban felfedezni. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk ezen gondolatok társadalmi, politikai és ideológiai háttéréről sem. A fiatalok változásra való igénye fogalmazódik meg benne.

Ma, néhány évtized távlatából látjuk, hogy az akkori fiatal kutatók újtási törekvése mennyire helyénvaló volt. Az akkor újnak számító kommunikációelmélet és szemiotika még mára sem öregedett ki, módszereihez mai kutatók is gyakran fordulnak.

Nemzedékváltásról is szó esett, melyről a jelenbe vetítve láthatjuk, hogy örökérvényű kérdés. Az akkori nemzedékváltás lassan valójában a rendszerváltás után történt meg teljesen, de akkorra már kifejlődően volt az új

nemzedék, amely még szabadelvűbb, és amelynek gondolkodása egy modernebb és szélesebb látókörű szféra határai között zajlik. De ez így van rendjén. Ebben semmilyen kivetnivaló nincs, hiszen ez természetes folyamat.

Arra a kérdésre, hogy mi a helyzet az egyetemen, van-e utánpótlás, van-e műhely, előnyben részesítik-e ezeket az elhanyagolt területeket a szakdolgozatok témaválasztásában, Péntek János a következőket mondta:

„A filológián nem sokat változott a helyzet, az információáramoltatás nem kielégítő. Az egyetemről nem lehet sokat várni, mert az a két tanár, aki tudja, mi az, amit érdemes volna kutatni, és érdeklődik a kommunikációelmélet és szemiotika alkalmazása iránt, a legfiatalabbak a tanári gárdában, nincs tényleges beleszólásuk az egyetem ügyeibe, legfeljebb a meglévő tantárgyak keretében – magántevékenységként – pótolhatják azt, ami nincs benne a tantervben. A magyar szakon az etnológia címszó alatt például be lehet vezetni kommunikációelméleti fogalmakat. A szakdolgozatok ajánlott témajegyzékén ugyanakkor szerepelnek ezek a témák, tehát nincs elvi akadály annak, hogy valaki ezekről írjon dolgozatot, de a kollégákat nem lehet befolyásolni, hogy az ilyen témákat támogassák. Van már néhány diák a jelenlegi évfolyamokon, akik ráálltak ezekre a témákra, ők azok, akik a Korunk mellett működő társadalomnéprajzi körre járnak, s az egyetemen működő magyar néprajzi körben is szóba kerülnek ezek a témák.”

Az derül ki a hozzászólásokból, hogy a 70-es évek végére már Erdélyben is tudatosultak a néprajz, történettudomány és nyelvészet hagyományos irányzatának korlátai, és a megújulást a résztvevők egyike sem tudta a meglévő intézményes keretekben elképzelni. Ezért kapott a *Korunk*, a *Hét* és a *Tett* tényleges súlyánál nagyobb szerepet a tudományszervezésben. 1980–81-ben fogalmazta meg Aradi József, talán éppen Csíkszeredában, hogy az erdélyi valóságkutatásnak, a kisebbségi helyzet értelmezésének módszertani fordulatra van szüksége (ezt előbb *kritikai kommunikációelméletnek*, később pedig *kommunikációs antropológiai fordulatnak* nevezte), hogy szembe tudjon nézni a rá váró feladatokkal.

Aradi József úgy emlékszik vissza, hogy akkoriban már jó néhányuk számára, akik Molnár Gusztávval kapcsolatban álltak, nem volt kétséges, hogy a kommunizmus meg fog bukni Kelet-Európában. Ami kétséges volt, az Románia szerepe és kiugrása a keleti struktúrából, hiszen ő személy szerint nem hitte, hogy ez a kiugrás olyan hamar bekövetkezik (1989-ben), másrészt hajlamos volt azt hinni, hogy ha be is következik, a régi bizánci hagyományok szerint Romániában ez a keleti rendszer változásaiban is megőrzi majd eredeti, nem-nyugati jellegét. Mi lesz a magyar kisebbséggel ebben a helyzetben? Erre akkoriban nem lehetett nyíltan választ keresni, de a kulturális antropológia olyan metanyelvet kínált, amely alkalmas volt olyan dolgok

megláttatására, és kimondására, amelyekre azelőtt „látástalanok” voltak. Ez azért fontos, mert a hagyományos nemzeti tudományok pozitivista módszerekkel képtelenek bizonyultak szembenézni az új kihívásokkal, és ezért fokozatosan elvesztették korábbi kisebbségi jelentőségüket.

A hagyományos néprajzzal való elégedetlenségről másfél évtized múlva, a 90-es évek közepén fontos írások születtek. Ezek sok tekintetben azokat a gondolatokat fűzték tovább, amelyekről akkoriban sokat vitatkoztak a Korunkon belül és kívül is, ahol a hagyományos nemzeti tudományok tehetetlenségi nyomatéka nem adott teret az új szempontokat érvényesítő fiataloknak. A paradigmák ütközése tehát először nemzedéki ellentétek formájában jelentkezett. Néhány ilyen, a paradigmaváltással foglalkozó írás volt például: *A kulturális antropológia és a hagyományos néprajz szerepének vitája*⁴, *Kerekasztal-beszélgetés a romániai magyar társadalomkutatás mai helyzetéről*⁵, Tánzos Vilmos *Taxizó romák és juhmérő parasztok. Szubjektív megjegyzések a magyar néprajz tudományelméletéhez* című írása⁶.

HOGYAN ZAJLOTTAK AZ ÖSSZEJÖVETELK?

Nagyrészt havi rendszerességgel gyűltek össze délutánonként-esténtenként a fiatalok a Korunk szerkesztőségében vagy olykor az Írószövetség székházában. Mindig volt egy meghívott előadó, aki megtartotta előadását, melyet beszélgetések követtek. Keszeg Vilmos akkori jegyzeteiből kaphatunk egy kis ízelítőt arról, hogy kik és milyen témakörökben tartottak előadásokat.

1. 1978. október 14. Nagy Olga és Imreh István előadása

Nagy Olga arról beszélt, hogy a paraszti társadalmat és kultúrát egységben kell vizsgálni. Nem elég a jelenségek leírása; szükséges ezek okának megkeresése, az árnyalatok, a differenciáltság jelzése. Továbbá: élő, funkcionális-e az, amiről beszélünk.

Imreh István előadása az interdiszciplinaritás hangsúlyozottabb alkalmazására vonatkozott. Elmondta, hogy a művelődéstörténet állítja helyre annak az egységét, amit a különböző tudományok szétszakítottak. A történelem és művelődéstörténet összekapcsolása teszi lehetővé a múlt magyarázatát.

2. Dátum nélkül. Péntek János – Szabó Attila előadása

Az előadás a népi növényismeret témakörét érintette. A kalotaszegi növényismeretről, gyógyászati ismeretekről és gyakorlatokról, a táplálékszerzés módzatairól, hitről, vallásról, szokásról és ezek ökológiai egységéről beszéltek.

3. 1978. november 11. Salamon Anikó – Vasas Samu előadása

A szerzők a szokást mint terminológiát definiálták, ünnepi és hétköznapi szokásokról beszéltek.

4. Dátum nélkül. Péntek János előadása

Az interdiszciplinaritásnak a néprajzi kutatásokban való alkalmazásának lehetőségeiről szövelt az előadó. A nyelv és kultúra viszonyát taglalta.

5. 1980. január. Lőrinczi Réka előadása

Rokonsági és családi kapcsolatokról beszélt. Az együvé tartozás formáiról: a vérrokonságról és az affinális rokonságról.

6. 1981. árpilis 7. Imreh István előadása

Imreh István a népi jogszokásokat ismertette.

7. Dátum nélkül. Egyed Ákos⁷ előadása

Az előadó a történelem és a társadalmi változás kapcsolatát elemezte.

8. Dátum nélkül. Pillich László előadása

Pillich László a gazdaságnéprajz és a társadalomkutatás összefüggéseit tárta föl.

Ígazságtalanság lenne megállni itt a felsorolásban, mivel az előadók sora nem merül ki az eddig említettekben. Az felsorolást bővíti még Almási István, Kallós Zoltán, Kósa-Szánthó Vilma, Keszi-Harmat Sándor, Neményi Ágnes, Gazda Klára, Demény István Pál, Várhegyi István és Aradi József neve.

Ha megfigyeljük az előadók névsorát, észrevehetjük, hogy mennyire heterogén csoporttal állunk szemben. Idősek és fiatalok, egyetemi tanárok és vidéki tanárok, néprajzkutatók, történészek és nyelvészek egyaránt előfordulnak. Mindez egyetlen egy dolgot igazol, és pedig azt, hogy azok, akik erre a körre eljártak – legyenek azok fiatalok vagy idősebbek, egyetemi tanárok, vidéki tanárok vagy akár hallgatók – a kutatói személetváltozás és -váltás jegyében gyűltek össze. A témakörök sokszínűsége pedig a résztvevők körében megfogalmazódott interdiszciplinaritás igényét fejezte ki⁸.

Tudván, hogy akkoriban a felsőfokú képzésben szünetelt a néprajz oktatása, ez a kör volt a néprajzi érdeklődésű fiatalok egyetlen képzési lehetősége. Mai megnevezéssel akár társadalomnéprajzi szabadegyetemnek is ne-

vezethetők. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk az ország politikai helyzetéről sem. A Korunk kör a szakmai tapasztalat- és eszmecsere mellett alkalom volt az együttlétre, amely a megmaradásban és az intellektuális elnyomás elviselésében óriási szerepet játszott. Vonatkozott ez mind az előadókra, mind a formálódó fiatal értelmiségi hallgatóságra.

Az a szemléletváltás, amely a nyolcvanas években újdonságot jelentett, és amelynek a megvalósítására törekedtek a kör résztvevői, valójában csak a rendszerváltás után kapott teljes erejű hangot hazánkban, amikor a korlátok megszűntek és a szólás- és írásszabadság lehetővé tette a másfajta személet és gondolkodás propagálását.

Az előadások jó része helyet kapott a *Korunk, Művelődés, Tett, Igazság* (korabeli kolozsvári napilap) hasábjain. Szintén ide tartozik az oral history pályázat meghirdetése. A pályázatra beküldött anyagokból Pillich László és Vetési László összeállított egy válogatást, melynek címe *Leírtam életem*.

A kör résztvevői két nagyobb munkacsoportot alakítottak és hosszabb ideig jártak terepre: a hóstáti és a magyarszováti csoport. Publikációk inkább a hóstáti kutatásból születtek.

De kik is voltak ezek a fiatalok, akik eljártak erre a körre? Minden bizonynyal megérdemlik, hogy megemlítsük nevüket: Antal Sándor, Antalné Songott Enikő, Bíró Á. Zoltán, Bretter Zoltán, Gagyi József, Garda Dezső, Hajdú Zoltán, Jungbert Béla, Keszeg Vilmos, Könczei Csilla, Pillich László, Pozsony Ferenc, Rostás Zoltán, Szaló Anna, Tánczos Vilmos, Tövissi Ildikó, Vetési László, Vincze Zolán, Virág Magdolna, Zsigmond Győző.

A KÖR MEGSZŪNÉSE

A Korunk kör megszűnését két mozzanathoz lehet kapcsolni. Az egyik, és nagyon kézzelfogható az, hogy az a generáció, mely létrehozta a kört, bevezte felsőfokú tanulmányait és elkerült Kolozsvárról. De ugyanakkor a hatóságok egyre ritkábban hagytak jóvá, engedélyeztek ilyen jellegű összejöveleket. Aradi József az 1980-as évek elején elhagyta az országot, az ő szerepét Herédi Gusztáv vette át, de neki nem sikerült akkora népszerűsége szert tennie. Nem sokkal ezután a hatóságok kezdték a *Korunkot* visszaszorítani. Ráczy Győző támadta a csapatmunkát, és saját főnökét, Gáll Ernőt, aki addig támogatta és lehetőségeihez mérten segítette a kör működését, feljelentette. Ennek következtében Gáll Ernőt nyugdíjazták, és Ráczy Győző vette át a helyét.

IRODALOM

EGYED Ákos

1981 *Tájtörténetírás*. Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest. 7–16.

FERENCZI István

1978 *Településrégészet és népismeret*. Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest. 15–24.

IMREH István

1976 *Jegyzetek a néprajzról és történelemlől*. Népismereti Dolgozatok 1976. Bukarest 30–35.

J. LŐRINCZI Réka

1980 *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Bukarest

MOLNÁR Jenő

1978 *Földrajz és néprajz*. Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest. 7–14.

NAGY Jenő

1983 *Néprajz és nyelvtudomány*. Népismereti Dolgozatok 1983. Bukarest. 7–22.

NAGY Olga

1995 *Pályakép fényvel és árnyékkal*. Székelyudvarhely

PÉNTEK János – SZABÓ T. Attila

1985 *Ember és növényvilág*. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Bukarest

PILLICH László

1985 *Városom égvýűrűi*. Bukarest

PILLICH László – VETÉSI László (sajtó alá rendezte):

1987 *Leírtam életem*. Népi önéletrások. Bukarest

SZABÓ T.E. Attila

1976 *A természettudományok és a néprajz*. Népismereti Dolgozatok 1976. Bukarest. 36–40.

TÁNCZOS Vilmos

1996 *Keletnek megnyílt kapuja*. Kolozsvár

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest

FORRÁSANYAG

Aradi József elektronikus postán érkezett levelei.

Keszeg Vilmos egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék) által készített jegyzetek.

Beszélgetés Péntek János professzorral, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének vezetőjével.

Beszélgetés Pillich László közíróval, a Heltai Alapítvány elnökével.

Beszélgetés Pozsony Ferenc egyetemi docenssel (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék), a Kriza János Néprajzi Társaság elnökével.

Beszélgetés Tánczos Vilmos egyetemi adjunktussal (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék).

Beszélgetés Vetési László lelkésszel, a Diaszpóra Alapítvány elnökével.

Beszélgetés Zakariás Erzsébet tanárnővel, néprajzkutatóval.

JEGYZETEK

¹ Ezúton is köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akik visszaemlékezéseikkel segítettek rekonstruálni a történeteket. Köszönet tehát Aradi Józsefnek, Keszeg Vilmosnak, Nagy Olgának, Péntek Jánosnak, Pillich Lászlónak, Pozsony Ferencnek, Tánczos Vilmosnak, Vetési Lászlónak, Zakariás Erzsébetnek, Zsigmond Győzőnek.

² Nagy O. 1995, 215–226.

³ A magnófelvétel leírt anyaga Aradi József jóvoltából jutott el hozzám.

⁴ Replika, 1994. 13–16.

⁵ Hitel, 1994. 1.

⁶ Tánczos 1996.

⁷ A jegyzetben nincs pontos utalás a szerző kilétére, de minden valószínűséggel Egyed Ákos lehetett.

⁸ Az ekkor elhangzott, a tudományok közötti közeledést sürgető előadások sorozata, valamint további interdiszciplináris kutatási lehetőségek felvillantása, egyéb módszertani irodalom kíséretében, folyamatosan jelent meg a *Népismereti Dolgozatok* hasábjain. L. Imreh 1976, Molnár 1978, Ferenczi 1978, Egyed 1981, Nagy J. 1983. Több esetben frissen elkészült vagy készülő könyvek szemléletével ismerkedtek meg a hallgatók: Péntek–Szabó T. 1985, J. Lőrinczi 1980, Vasas–Salamon 1986, Pillich 1985. – *A szerk. megj.*

Az erdélyi néprajzi kutatás 20. századi írott forrásairól

A 20. század középső harmadától egyre gyakoribbá vált, hogy a magyar néprajzkutatók történeti forrásokhoz nyúltak. Elsősorban azért választották a történeti megközelítés módszerét, hogy feltárhassák a néprajzi jelenségek történeti előképeit. Különösen élen járt a történeti források alkalmazásában a tanyakutatás, a viseletkutatás, valamint a földművelés és az állattartás kutatása. Lassan kialakult egy olyan ága a néprajznak, az ún. történeti néprajz, amely elsősorban történeti források adatai alapján mutatja be korábbi korok népeletét. Ezt a tudományágot talán csak néprajzi szemlélete, néprajzi kérdésfeltevése választja el a történettudomány azon ágától, amelyet röviden mikrotörténelemnek szokás nevezni.

A magyar néprajz számára a történeti forrás a legutóbbi időkig elsősorban 17–18–19. századi forrást jelentett. A kutatók közül kevesen vállalkoztak arra, hogy 20. századi forrásokhoz nyúljanak. Ez a tartózkodás egyrészt valószínűleg azzal magyarázható, hogy korábban került elég néprajzi adatközlő, aki a 20. századi népelet részese volt, másrészt az elburjánzott hivatali élet a 20. században tonnaszám termelte az iratokat, amelyeknek levéltári tengerében a népeleti adatra vágyó kutatóknak nehéz eligazodnia. A 20. század utolsó évében járva azonban egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy fogynak a jó paraszti adatközlők, és a néprajzkutató, ha valamit meg akar tudni a 20. század első felének paraszti életéről, kénytelen írott forrásokat keresni.

A romániai magyar néprajzkutató, honismereti aktivista, néprajzi gyűjtő, különösen ha várostól távol eső faluban lakik, nehezen jut el levéltárba, és ha eljut, valószínűleg nehezen boldogul a hivatali iratokat őrző intézmény, egyébként dicséretesen kialakított, rigolyás rendjében. Emiatt azonban nem kell lemondani a 20. századi iratok tanulmányozásáról. Van ilyen irat bőven a legtöbb faluban is, csak meg kell keresni, észre kell venni, meg kell becsléni. A faluban fellelhető iratok néprajzi célokra néha alkalmasabbak, mint levéltárakban fekvő társaik, mivel „népibbek”, föld- és életszagúbbak a 20. századi állami hivatalok ügyviteli „termékeinél”. Érdemes tehát először a faluban fellelhető iratokat feltárni, tanulmányozni, és a kutatásuk során lezúrt tapasztalatok birtokában elindulni a levéltárba.

Milyen 20. századi iratok kerülhetnek elő egy erdélyi magyar faluban? Tulajdonképpen bármilyen irat felbukkanhat, de alapvetően háromféle történeti forrásra lehet számítani. 1. Családi iratok. Ezek fajtáinak száma szinte végtelen: a magánlevelektől a paraszti naplón, számadásokon, szerződéseken, hozományleveleken át a hajdani kisebb gazdasági vállalkozások irataiig terjedhet. 2. Közbirtokossági iratok. Legtöbbször az utolsó

közbirtokossági elnök családja vigyázott rájuk.¹ Egy évtizeddel ezelőtt még hosszasan kellett nyomozni utánuk. Az utóbbi évek föld- és erdővisszaszerzési törekvései azonban a legtöbb faluban fellebbentették a lappangó közbirtokossági iratok takarékos leplét. A közbirtokossági iratok történeti forrás jellegű értékből aktív gazdaságszerző értékévé váltak. 3. Egyházi iratok. (A római katolikus plébániák, a református és az unitárius parókiák irattáráiban). A falvakban fellelhető néprajzi vonatkozású egyházi iratok nagyon sokfélék. A kepelistáktól az egyházi alkalmazottakkal kötött szerződéseken, az egyháztanács üléseinek jegyzőkönyvein át a papi hirdetőkönyvekig terjednek.

A 20. századi írott források a néprajz szinte minden ága számára tartogatnak adatokat. A népszokáskutató, a népi társadalom bűvárlója, az agrár-néprajz művelője egyaránt talál magának kutatnivalót a legújabb kori iratokban. Éppen ezért akadnak már példák a 20. századi írott források felhasználására erdélyi szerzők (illetve magyarországi szerzők erdélyi vonatkozású) közleményeiben. A teljesség igénye nélkül megemlítem, hogy magánlevelekkel Kokó Julianna és Keszeg Vilmos, paraszti naplókkel, számadásokkal Major Miklós, végrendeletekkel Zsók Béla, hozománylevelekkel Tankó Gyula, Haszmann Pál, Kósa Szántó Vilma, közbirtokossági iratokkal Karda-gyus János, népszerűség-összeírásokkal e sorok írója foglalkozott. A régebbiek mellett 20. századi pástorszerződéseket, illetve parafernumleveleket, vagyonleltárakat is közölt Imreh István és U. Kerékgyártó Adrien.²

Alábbiakban a közbirtokossági iratok példáján próbálok érzékeltetni, hogy mennyivel pontosabb, hitelesebb adatokhoz jut a kutató, ha a hagyományos néprajzi módszerek helyett a 20. századi írott forrásokhoz nyúl, illetve ha a hagyományos néprajzi módszereket kombinálja 20. századi iratok tanulmányozásával.

A közbirtokossági iratok nagyon sokfélék. A közbirtokossági közgyűlések jegyzőkönyveitől a legkülönfélébb közösségi szabályzatokon, kárlajstromokon át a közbirtokossági alkalmazottak szerződéseig terjednek. Számbavételük, felsorolásuk nem ennek a rövid írásnak a feladata. Könnyen megállapítható azonban, hogy elsősorban a társadalomnéprajz és az agrárnéprajz kiváló forrásai.

A néprajzi gyűjtők legtöbbször idős adatközlőket szólaltatnak meg. A „nagyon öregek” emlékezete azonban sok esetben nem kellően megbízható. Ezért ideális adatközlőknek a 70 év körüli, viszonylag egészséges férfiak és nők tekinthetők. Az az idő azonban régen elmúlt, amikor a néprajzkutató a 19. század végéről, vagy a 20. elejéről kérdezhetette 70 éves adatközlőjét. Azok az emberek, akik 2000-ben ünneplik 70. születésnapjukat, 1930-ban születtek és 1950 táján házasodtak. Következésképp, ha valaki pl. lakodalmi leírásokat készít, a legkorábbi hiteles leírást 1950 tájáról vetheti papírra, mivel mindenki a saját lakodalmára emlékszik legjobban. Méginkább így van ez társadalomnéprajzi, gazdaságszervezési, paraszti üzemszervezeti témáknál, amelyeket nem lehet gyerekkori emlékfoslányok alapján rekonstruálni.

Ezeknél elengedhetetlen a hajdani cselekvő „megélés”. Ráadásul 1950 tája a hagyományos népelet felbomlási korszaka volt. Az 1950 körüli adatok már a 20. század első felének nagy történelmi fordulatai utáni állapotot tükrözik. Mögöttük sok változás húzódik meg, amelyekről a 2000-beli 70 évesek már nem tudnak számot adni. A kutató számára csak a 20. század első felében keletkezett íráások jelenthetnek fogódzót.

A folklórkutatók szerencséjére a népi emlékezet könnyen felidéz olyan népköltészeti szövegeket, amelyeknek 1950 után valójában már nem volt funkciójuk, de nagyapai, nagyanyai örökségként még hagyományozódtak. Megőrizhetett az emlékezet használatban már nem lévő régi termelési technikákat is. Hajdani építési technikák tanulmányozhatók a 20. század végén még álló öreg épületeken. A népi emlékezet azonban fölöttébb csalóka a társadalomszervezeti kérdéseket és a számokat illetően. Olyan adatközlők, akik fiatal gazda korukban még ott ültek az utolsó közbirtokossági gyűléseken a bölcs öregek között, nagyon bizonytalanul nyilatkoznak a gazdák együttműködésének szervezeti formáiról. Válaszaik hiányosak, pontatlanok. A 20. század első felére alig vonatkoztathatók. Ezért különösen nehéz hagyományos néprajzi interjúkkal kutatni a népi társadalom életének azt a részét, amelyhez a parasztközösségek önszerveződési formái, többek között a falusi közbirtokosságok is tartoztak.

Erdélyi falvakban járva-elve idős beszélgetőtársaink gyakran emlegetik a 20. század utolsó évtizedeinek rendetlen falusi közállapotait. Ha jól szétnézünk, magunk is láthatjuk a rend hiányát. Adatközlőink a kárhozottat rendtelenséggel újra és újra szembeállítják a régi idők szinte már rózsaszín ködben lebegtetett rendjét. Példák százai hangzanak el évszázadokon át írt, gondosan kaszált, megbecsült kaszálókról, amelyet a kollektív gazdaság évtizedei alatt felvert a bozót; valamikor tavaszonként közmunkával tisztított, majd az utóbbi évtizedekben elhanyagolt forrásokról, kutakról, árkokról, patakmedrekről; az állatok pásztor elé hajtásának hajdani szigorú szabályairól, illetve az állattartás mai rendezetlen viszonyairól; és más hasonlókról. Amikor a 20. század végi elmarasztalt rendtelenségről és a korábbi idealizált rendről hallunk, önkéntelenül is felidézzük Imreh István nagyszerű könyveit a 17–18–19. századi rendtartó székely faluról.³ Az a kép, amelyet Imreh István rajzolt a székely falusi társadalom önszerveződéséről és öngazgatásáról, valamiféle tökéletes előképe a történelmi mércével mérve már nem tökéletes, de azért maradványaiban még a 20. század közepéig fennállt és a 20. század végi öregek által nosztalgiával emlegetett *rendnek*. Imreh István 17–18–19. századra vonatkozó megállapításai szinte köteleznek a továbbkutatásra, a 20. századi fejlemények feltárására. Többek között az alábbi fontos kérdésekre kell választ keresni a kutatóknak:

- A 20. század első felében valóban rendtartó volt-e még a székely falu?
- Milyen volt a 20. századi rendtartó falu?
- A 20. század első felében mi élt tovább és hogyan a 17–18–19. század falutörvényeiből és rendtartási gyakorlatából?

- A 20. század első felében milyen új formái léteztek a falusi társadalom önszerveződésének és öngazgatásának?
- Milyen volt a rend utolsó pillanata a 20. század közepén?
- A rend és a rendtartás elmúlásában milyen szerepe volt a kommunista ideológia által táplált gazdaparasztsz-ellenes politikának, a szocialista kollektív gazdálkodás erőszakos megszervezésének?
- Hogyan uralkodott el a 20. század közepétől a rend hiánya?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása 2000-ben és a 21. század első éveiben tisztán néprajzi módszerekkel már fölöttébb nehéz.⁴ A válaszadásban leginkább az írott történeti források lehetnek a kutató segítségére.

A témák és az iratfajták hosszadalmas bemutatása helyett álljon itt két jellemző példa!

Egyik a „jogok” kérdésköre. A közvagyon (közerdő, közlegelő) haszonvételeiből a birtokos közösség tagjai az ún. „jogok” arányában részesültek. A falvak népe számontartott erdőjogot, legeltetési jogot, makkoltatási jogot. A közvagyon haszonvételeinek felosztási egységét, a „jogot” örökölték, felosztották, adták, vették, féltő éberséggel számontartották. A második és a harmadik évezred fordulója táján a halványuló népi emlékezet nehezen birkózik a „jogok” kérdéskörével, miként általában nehezen bánik a sokféle számmal. Szerencsére a közbirtokossági jegyzőkönyvekben időnként papírra vetették a „jogok” számát és a közbirtokok hasznából való részesedés módját. Így a kutatónak nem kell a bizonytalan és ellentmondásos népi visszaemlékezés-foszlányokra alapozni megállapításait. Ha megtalálja a közbirtokossági iratokat, jegyzőkönyveket, viszonylag könnyen megbízható adatokhoz jut a „jogokat” illetően.

Másik példának a pásztorbérek kérdésköre kínálkozik. A közösségi pásztorok fajtái, fogadása, kötelességei, járandóságai, a járandóságok beszédési módja régi kedvenc témája a néprajzi gyűjtőknek. Sajnos, az idő előrehaladtával egyre nehezebb néprajzi módszerekkel megbízható adatokhoz jutni. Elsősorban a számadatok és a 20. század második felében lezajlott változások okoznak zavart az adatközlők emlékezetében. Legtöbbször a régi, 20. század közepe előtti közösségi pásztorokat és a 20. század második felének TSz-pásztorait mossa össze a gyengülő népi emlékezet. Szerencsére kiváló írott pásztorszerződések maradtak fenn a 20. század első feléből közbirtokossági iratok között, vagy magánszemélyeknél. Ezekből a pásztorszerződések közül a kutató mindazt megtudhatja, amit a néprajzi interjúkból egyre hiányosabban, pontatlanabban ismerhet meg. Többek között tájékozódhat arról, hogy a szóban forgó faluban egy bizonyos időpontban milyen nyárfajták voltak, milyen pásztorok tevékenykedtek; mi volt a pásztorok járandósága, és hogyan szedték be azt; mik voltak a pásztorok kötelességei stb.

A 20. század első feléből származó iratok tehát hozzásegítik a néprajzkutatót ahhoz, hogy az adatközlők emlékezetének szürkülése ellenére is megállapításokat tehessen a rendtartó falu utolsó rezdüléseiről. Kérdés azon-

ban, hogy mi legyen a régi iratokkal a tanulmányozás után, ha azokat falusi háznál találta a néprajzi gyűjtő. A magántulajdonban tartás magában hordozza az elkallódás alapos veszélyét. Kézenfekvőnek tűnne a területileg illetékes levéltárba-adás. A paraszti élethez kötődő, „szóló” iratok azonban esetleg nem mindig találnák helyüket a különböző hatóságok és hivatalok által termelt nagy levéltári fondok között. Jó megőrző helyek a környező városok magyar jellegű múzeumainak adattárjai. Előfordulhat azonban, hogy a néprajzi gyűjtő nem találja vagy nem akarja megtalálni az utat az idegennek, távolinak tűnő levéltárhoz és múzeumhoz. Akkor próbáljon a faluban közösségi megőrző helyet keresni. Ha van a településnek falumúzeuma, tegye be annak egyik szekrényébe a megtalált és tanulmányozott papírokat. Ha nincs a faluban helytörténeti gyűjtemény, helyezze el az iratokat a helybeli egyház irattárában, ahol úgysis őriznek régi írott dokumentumokat.

IRODALOM

BÁRTH János

1986 A parasztközösség öngazgatása egy erdélyi magyar faluban In: EPERJESSY Ernő – KRUPA András (szerk.): *A III. Békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai*. Budapest – Békéscsaba. 362–373.

1998 A varsági hegyi tanyák múltja és településrendje In: BÁRTH János (szerk.): *Havasolja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről*. Kecs-kemét. 5–272.

HASZMAN Pál – KÓSA SZÁNTÓ Vilma

1976–1977 *Adalékok a XX. század eleji felső háromszéki perefenum kérdéséhez*. Aluta. 1976–1977. 343–351.

IMREH István

1959 *Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztorlási határozatai (1768–1928)*. Agrártörténeti Szemle. II. 161–190.

1973 *A rendtartó székely falu*. Bukarest

1983 *A törvényhozó székely falu*. Bukarest

KARDALUS János

1998 Szentegyháza közbirtokosságának rendtartásáról. In: KARDALUS János (szerk.): *Népélet a Kis-Homoród mentén*. Szentegyháza. 47–79.

U. KERÉKGYÁRTÓ Adrien

1981–1984 *Csikmenasági leltárak*. Néprajzi Értesítő. LXIII–LXVI. 71–163.

KESZEG Vilmos

1996 *Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése*. Debrecen

KOKÓ Julianna

1999 *Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban*. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 7. 240–265.

KÓS Károly (dr.)

1979 A régi Szék községi rendjéről In: Uő: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest 444–471.

MAJOR Miklós

1999 *Koszorúba font gabonakalászikok*. Szabó Miklós szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 7. 200–215.

TANKÓ Gyula

1995 *A gyimesi udvarok, épületek és lakások berendezése*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 3. 123–134.

ZSÓK Béla

1999 *Ezek utolsó akaratim*. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 7. 111–118.

JEGYZETEK

¹ Előfordult, hogy valamilyen úton-módon levéltárba kerültek. Ezért vannak pl. Oroszhegyről, Székelyszentlélekről, Lövétéről, Ditróból, Gyergyóalfaluból, Gyergyócsomafalváról származó közbirtokossági iratok a csíkszeredai levéltárban.

² Kokó J. 1999.; Keszeg V. 1996. ; Major M. 1999. ; Zsók B. 1999. ; Tankó Gy. 1995. ; Haszmann P. – Kósa Szántó V. 1976–1977. ; Kardalus J. 1998. ; Bárh J. 1998, 111–120., 227–250. ; Imreh I. 1959. ; U.Kerékgyártó A. 1981–1984.

³ Imreh I. 1973.; Imreh I. 1983.

⁴ 1958-ban dr. Kós Károly még szinte teljesen néprajzi módszerekkel gyűjthette össze az adatokat, amelyekből megírhatta a régi Szék községi rendjéről szóló szék tanulmányát. Kós K. 1979, 445. 2000-ben néprajzi interjúkkal ezeket az adatokat valószínűleg már nem lehetne föltárni. E sorok írója 1981-ben Felsőrákoson kizárólag néprajzi módszerekkel még összegyűjthette egy rövid leírás anyagát a felsőrákosi parasztközösség öngazgatásáról. Bárh J. 1986. A 20 évvel ezelőtti öreg adatközlők, a maiakkal ellentétben, nem gyerekként, legényként éltek meg az 1930-as, 1940-es évek fordulóját, hanem középkorú gazdaként; cselekvő részesei voltak a közbirtokosság tevékenységének. Ezért 1981-ben még jó tájékoztatást tudtak nyújtani a parasztközösség 30 évvel korábban felszámolt önszerveződési formáiról és öngazgatási gyakorlatáról.

A néprajz írott forrásai

A néprajztudomány, amely eredetétől fogva a jelenkutatás egyik jellegzetes tudományága volt, ritkán nyúlt régi, írott forrásokhoz. Egészen a közelmúltig az az alapkoncepció élt és munkált, hogy az írott források vizsgálata csupán a történések, művelődéstörténések feladata, így a népi kultúra múltjával foglalkozókat is a fenti megnevezésekkel illették. A történeti néprajz előharcosai közt számontartott Radvánszky Béla¹, Takáts Sándor², Kőváry László³, Nagy Géza⁴ így a mai tudatban is inkább művelődéstörténészként, történészként ismertek, és sok esetben eretneknek tekintenék azt, aki a „néprajzos” megnevezéssel illetné őket. E megnevezésbeli körülhatárolás azzal is magyarázható, hogy a kezdeti forrásértelmezők inkább történeti alapképzéssel rendelkeztek, a néprajzosok ritkán vállalkoztak az írott források értelmezésére. A fogalmi korlátok is tovább szűkítették a néprajzi vizsgálódások határait: mivel a nép fogalmának megjelenését viszonylag kései eredetűnek tartották a kutatók, így a népi kultúra vizsgálatát is inkább a 19. század második felétől kezdve tekintették jogosnak.

A 20. század közepétől kezdődően észlelhető az első alapvető értelmezésbeli váltás a néprajzosok körében, amelynek követői már nem tartották tabunak az írott források néprajzi vizsgálatát. Véleményünk szerint ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a kutatók jelentős része úgy érezte, a népi kultúra már inkább a múlté, így annak vizsgálata egyre közelebb kerül a történettudományhoz. Ugyanebben a periódusban erősödött meg az antropológiai iskolának az az ágazata, amely a jelen kulturális aspektusainak vizsgálatát tűzte ki célul, és amely magát már erőteljesen elhatárolta a néprajzos iskola hagyományos módszereitől.

Nem lehet véletlen, hogy az írott források felhasználásában a népviseletek kutatói jártak az élen, akik a jórészt már eltűnt viseletek rekonstruálásához az írott dokumentumokat is figyelembe kellett hogy vegyék⁵. Ők elsősorban a perefernumlevelek, inventáriumok, árverési jegyzőkönyvek és testamentumok adatainak összehasonlításával, valamint az emlékirat irodalom ide vonatkozó adatainak elemzésével próbálták újabb adatokhoz jutni.

Hasonló módszerekkel kísérleteztek a kihalt vagy egy-egy faluból eltűnt mesterségek feltérképezői. A népművészet iránt rajongó muzeológusok egyre gyakrabban keresték egyes jól sikerült tárgyakra a készítőjét az anyakönyvekben, vagy éppen a falujegyzőkönyveket forgatva próbálták feltérképezni a mesterembereket tömörítő céhek működését, belső és külső kapcsolatrendszerét⁶.

A folklórkutatók is hamar rájöttek arra, hogy a népköltészet lejegyzési próbálkozásai nem Ráth Mátyással vagy Krizával kezdődtek. Ha a régmúlt

korokban nem is voltak tudatos gyűjtők, de az énekszövegeket és dallamokat már csak az emlékezet meghosszabbítása céljából is szívesen lejegyezte az, aki ismerte az írás és olvasás vagy a kottázás művészetét. Az írott források utáni nyomozás a folkloristák számára is ontotta a meglepetéseket: kéziratos énekeskönyvek, közmondás-gyűjtemények tömkelege került és kerül elő napjainkban is.

Az írott forrásokat kutató néprajzosoknak egy idő után rá kell döbenniük, hogy jóformán bármilyen típusú kézírásos vagy nyomtatott szöveg lehet eredendően néprajzi dokumentum, vagy válhat másodlagosan azzá az utólagos bejegyzéseknek köszönhetően. Nem ritka például az sem, hogy egyáltalán nem néprajzi jellegű nyomtatott könyvek első vagy utolsó, üres lapjaira népi gyógyászatra, ártalmas hiedelemlemlények elűzésére stb. vonatkozó recepteket, hiedelemszövegeket jegyeznek fel az idők folyamán a könyvek aktív vagy passzív használói. Hogy e fent írtakat bizonyítsuk, idézzünk egy 1819-ben, Göttingenben kiadott latin nyelvű könyv első oldaláról egy rövid, kézírásos bejegyzésből:

„Amikor a tehénnek a tejét el viszik akkor az ember menyen el éjféli után a malomhoz egy fazékal és alyon bé a silib alá és a mit a kerék vissza felé hány vizet tartsa oda had telyen meg s vigye haza s aba tegyen 3 darabotska só, 3 darabotska kenyér belet 3 darabotska fokhagymát s azal mindadig mosa a tehent farka tövéen el kezdve a háta gerezdén végig a mig mind fel mosa azt a vizet s akkor mondja hogy [hiányzik]

Ha pedig meg akarja rontani aki a tejét elvette akkor vegyen kender magot vigye az estaló küszöbém(!) törje meg s mondja hogy ne azt a kendermagot törje meg s mondja hogy nem a kendermagot töröm hanem azt a ki az én tehenem tejét el vitte”.

*

E tanulmánynak nem célja az, hogy egyenként végigelemezze a néprajzi kutatások során használható írott dokumentumokat, elsősorban azok sokszínűsége miatt. A régmúlt levéltári és nyomtatott dokumentumai közül így csupán azokról beszélünk, amelyek a népi erkölcs kutatásában használhatók, kitérve néhány módszertani problémára is.

A népi erkölcs kutatása sokrétű problémák elé állítja a néprajzost. Egy-egy ártatlannak látszó kis vétket sok esetben elsősorban azért minősít bűnnek a közvélemény, mivel valamikor, századokkal ezelőtt egyházi rendeletekben, vagy világi törvényekben tiltották annak megjelenési formáit. A népi erkölcs kutatójának ajánlatos tehát megismerkednie mind a régi erkölcstanokkal, mind pedig az egyházi és világi törvényekkel.

Az erkölcstelen emberek megrovásával és büntetésével párhuzamosan több fórum is foglalkozott a 17–19. században: az egyházak ún. quindenálékban, vagyis 15 naponkénti bíraskodásokban minősítették a bűnöket és büntették a vétkeket. A quindenálék írott dokumentumai a vizsgálati jegy-

zőkönyvek, ezekben részletező leírásokat találunk a bűnökről, ezek körülményeiről, sok esetben a tanúkihallgatások szövegét is bevezeti e jegyzőkönyvekbe az egyházi törvényszékek jegyzője.

A quindenális jegyzőkönyvek mellett az egyházak vizitációkon is döntöttek néhány vétekről. Mivel a vizitációkon a felsőbb papság is jelen volt, itt tárgyalták meg azokat a bűneseteket is, amelyekről a quindenálék bírái nem tudtak dönteni.

Az egyházi törvényszékek a zsinatokon hozott döntések alapján bírálták, büntették a véteket⁷. Ezért a vétek megítélése a legtöbb esetben kötött volt, a büntető bíró egyéni vélekedése ritkán olvasható ki a rövid esetleírásokból. A vétekkel szembeni népi viszonyulást elsősorban a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg, ezekben ugyanis a tanúk részletesen elmesélik a büntett körülményeit, elemzik a bűnös magatartását, és sok esetben újabb vádakkal illetik azt. A több tanút is megszólaltató jegyzőkönyvek az egész közösségről szólnak: miként vélekedett a nemesember, az írástudó, a szabad székely avagy a jobbágy, zsellér, sőt, a legérdekesebb esetekben felfedezhetőek a népi erkölcs és a hivatalos erkölcsértelmezés közti különbségek is: ha olyan vádpontok merülnek fel, amelyeknek nincsenek kanonikus előképei, legtöbbször alulról jövő bűnképnek vagyunk a tanúi. Igen jól elemezhetőek a lázadások, vagyis a büntetésekkel szemben tanúsított tömeges tiltakozások, ezekben ugyanis a falu (város) belső bünszemléletét, a büntetési elvárásokat láthatjuk meg. Azok a személyek, akiket az egyházi hatóságok erkölcstelenséggel vádolnak, néha a faluközösségek szemében nem vétkek, másokkal szemben szigorúbb megrovást vár a közösség.

Érdeemes elemezni a társadalmi kapcsolatrendszer is az egyházi jegyzőkönyvek bejegyzéseiből. Az 1848-as jobbágyfelszabadításig ugyanis jobbágy nem vádolható nemes világi törvényszékeken, így az ilyen jellegű konfliktusok nyomai csak az egyházi jegyzőkönyvekben ismerhetők fel.

A világi törvénykezés két fórumon zajlott párhuzamosan. Az első, a falu bírójának büntető joga, a falutörvények által meghatározott módon alakult. A falutörvények székelyföldi rendszerében az egyes helységek általános bünfelfogása szintén igen jól elemezhető, falutörvényeknek és ezek alkalmazásának párhuzamos vizsgálatából az egyénenkénti erkölcsi viszonyulás is megfigyelhető⁸.

A falusi törvényszékekről és a városi tanácsok elől a komplikáltabb bűnesetek a székek törvénye elé, a királybíró döntése alá kerültek. Fellebbezés esetén a királyi törvényszék elé terjesztették e pereket, amely jóváhagyta, súlyosbította avagy csökkentette a kezdetben kiszabott büntetéseket. Az egyházi és világi fegyelmezési módszerek összehasonlító kutatása például azért fontos, mert ebből láthatjuk, hogy hogyan működtek a falvakon belül a szelektív mechanizmusok: ha a bűnös úgy sejtette, hogy az egyházi törvényszéken a pere kedvezőbb megoldást talál, akkor természetesen az egyházi fórumhoz fordult. A vétkeknek tehát előzetes ismereteik voltak az egyes törvényszékek büntetéstípusairól, és eszerint döntöttek el, hogy

ügyeikkel melyik döntőbíróasztot keresik fel. Míg a válások például minden esetben az egyház színe előtt mentek végbe (mivel a hit megszegéséről volt szó), addig a tolvajlás vétkében már a szelekciós mechanizmusok konkrét megnyilvánulását ismerhetjük meg például az orbai széki 18. századi példák elemzésekor⁹. Hogy elemzési példákkal szemléltessük a szelekciós mechanizmusokat, hasonlítsuk össze egy egyszerű bűn megjelenési formáit az egyházi és világi törvényszékeken. A tolvajt például világi és egyházi törvényszéke egyaránt bepanaszolhatta a káros. A falu törvényszéke elé került az egyszerűbb esetekben, vagy ha a tolvaj nem volt katonarendű. Így például a papolci Veres Andrásnénál 1850-ben egy lopott tyúkot találtak, amelyért a falu törvényére idézték. Az asszonyt 48 órai vasra verték, a károsnak pedig meg kellett fizetnie a kárt¹⁰. A katonákat ezzel szemben a katonai bíróságra jelentették, ez kegyetlen büntetéseknek vetette alá a vétkest. Páván például a katonarendű Kováts László majdnem belehalt egy állatlopás büntetésébe, mivel a katonai törvényszék vesszőzésre ítélte (ezt a büntetést úgy hajtották végre, hogy 50 vagy 100 katona vesszővel a kezében sorfalba állt, és a vétkes meztelen háttal végig kellett hogy fusson több rendben is köztük)¹¹. Egyházi törvényszéke akkor került a tolvaj, amennyiben például szitkozódott, káromkodott is a bűne lepleződésekor, vagy amennyiben boszorkányos praktikái következményeként került át a tyúk a házához, ebben az esetben ugyanis már az ördöggel kötött szövetséget is felismerték a tanúk az egyszerű tolvajlás hátterében. 1802-ben például egy papolci házaspár azért kerül tolvajságért az egyházi törvényszék elé, mivel a lopott vasakra hamisan is esküdtek, ami már a tíz parancsolat kétszeres megszegését jelentette¹².

Az esetleges példákból is felismerhető, hogy a törvényszékek közti különbségeket a faluközösségek valamennyi tagja ismerte. Ha a káros nem jó helyen kereste igazát, átküldték a megfelelő törvényszékre, tehát a belső szelekciós mechanizmusok idővel autoritást nyertek, külsőkké, hivatalosan is elfogadottakká váltak.

Az egyházi törvényszékek iratanyagai közt például érdemes arra is felfigyelnünk, hogy az erkölcsstelenek melyik típusát idézi maga elé a vizitáció bírósága, és kik azok, akiket belső bűnvádi eljárás küld az egyházi törvényszékre. A felülről jövő idézés minden esetben a hivatalosság nevében zajlik, az alsó kezdeményezésben viszont a népi értékítéletet kell felismernünk.

E néhány módszertani próbálkozás talán eléggé szemlélteti azt, hogy az írott források igenis alkalmasak a néprajzi elemzésekre. Az elemzés lassúbb, fáradtságosabb, mint a mai helyszíni gyűjtés. A kutató az adott, zárt szövegtestre utalt, elégtelen információ esetén nem tud kérdésekkel újabb információkat kicsikarni. Másik nehézség az, hogy az idézett szövegrészek mögött egy számunkra ismeretlen, a modern ember számára legtöbbször érthetetlen kor áll, amelynek sajátosságait a szűkös írott forrásanyagból nagyon nehéz megismerni. Harmadrészt, a szövegek elemzőjének el kell sajátítania a Peter Burke által meghatározott „kettős látás” képességét, vagyis el kell tudnia különíteni az interpretáció szintjét a konkrét esemény-

től¹³. A nehézségekkel szemben viszont az az elégtétel áll, hogy egy ismeretlen időszak földi fel kicsidenként rejtett arcát előttünk, és információkat kaphatunk olyan eseményekhez, amelyeket a mai informátoraink már nem tudnak értelmezni.

IRODALOM

BARTHA Károly

1943 *Páva története*. Kézirat.

BOD Péter

1999 *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Kolozsvár.

BURKE, Peter

1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest

FLÓRIÁN Mária

1993 „*Aszszonyi magyar öltözet, mely válból és szoknyából áll*”. A XIX. századi magyar paraszti női öltözetek történeti háttere. Ethn. CIV. 1–10.

GÁBORJÁN Alice

1985–1988 *Keleti elemek a magyar ruházatban*. Népr. Ért. LXVII–LXX. 19–50.

IMREH István

1983 *A törvényhozó székely falu*. Bukarest

KÓVÁRY László

1861 *A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*. Pest–Kolozsvár

KRESZ Mária

1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867)*. Budapest

1991 *Magyar fazekasművészet*. Novi-Sad

NAGY Géza

/é.n./ *A magyar viseletek története*. Budapest

NAGY Jenő

1993 *Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz*. Ethn. CIV. 1. sz. 11–56.

RADVÁNSZKY Béla

1989 *Magyar családélet és háztartás a XVII. században*. Budapest

TAKÁTS Sándor

1961 *Művelődéstörténeti tanulmányok a 16–17. századból*. Budapest

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Papolci falujegyzőkönyvek. Sepsiszentgyörgyi Nemzeti Levéltár. F. 377.

Vizitációs jegyzőkönyvek (1797–1824). Orbai széki református egyházmegyei levéltár. II/6.

JEGYZETEK

¹ Radvánszky B. 1989.

² Takáts S. 1961.

³ Kőváry L. 1861.

⁴ Nagy G. 1861.

⁵ Kresz M. 1956, Gáborján A. 1985–1988, Flórián M. 1993, Nagy J. 1993.

⁶ Kresz M. 1991.

⁷ A református zsinatok 1606–1762 közti végzéseiről lásd Bod P. 1999.

⁸ A falutörvényekről és ezek alkalmazásáról lásd Imreh I. 1983.

⁹ Az orbai széki vizitációs, vizsgálati és törvényszéki iratok összehasonlító vizsgálatáról írt terjedelmes tanulmány most van megjelenőben.

¹⁰ Sepsiszentgyörgyi Nemzeti Levéltár, Papolci falujegyzőkönyvek, 11/56.

¹¹ Bartha K. 1943, 21.

¹² Orbai széki egyházmegyei levéltár, vizitációs jegyzőkönyvek, II/6, 93–94.

¹³ Burke P. 1991, 88.

Vásári sokadalmak Szilágynagyfaluban

Az eltérő jellegű gazdasági vidékek (Rézalja, Berettyómente) és a különböző irányból érkező utak (kereskedelmi) találkozásánál fekvő Szilágynagyfalu vásári sokadalmairól¹ már a 15. századi források is megemlékeznek és mindig kiemelik, hogy „állatvásárait debreceni kereskedők is rendszeresen látogatják”.

A 18. században már „négy derék sokadalom és egy baromvásár” volt Nagyfaluban. Mint vásároshely, Szilágynagyfalu is a feudális főurak joghatósága alá tartozott. A Bánffyak voltak azok, akik a vásárok megszervezésében, lebonyolításában, a céhek számára szükséges helyek kijelölésében közreműködtek, irányították, sőt a vámilletékek meghatározásában is döntő szerepük volt.

Vásárait ősidők óta a falu központjában, a már sokszor említett Piac téren tartotta. A templomtól a korcsmaig tartó területen zajlottak le a kirakodó vásárok, a korcsma és a patak között pedig az állatvásárok. A mintegy 5 holdnyi terület korábban sem volt elegendő a mozgalmas vásárok számára. Az évi négy országos vásár hatra való felszaporodásával már a múlt század végén felmerült annak szükségessége, hogy „a vásártér a forgalomnak megfelelően megnagyobbíttassék”. Ekkor kerülhetett ki a baromvásár a faluközpontról a faluszélre. Az első világháború után a vásár területe már kiterjedt a Szilágyosomlyóra vezető út jobb oldalára is. Ellenben a kirakodó vásárok lebonyolítási helye továbbra is a Piac téren maradt, az 50-es évek végéig, amikor az egyre szűkülő vásári forgalomnak már elégséges volt egy kisebb terület is. Ettől kezdve a heti piacok a ma Brazíliának nevezett településrészen bonyolódtak le.

Ma a hajdani vásártér a Piac helynévben él csupán tovább. Helyén a községi park és a játszótér áll.

A templom mögötti, Patakig terjedő, téglalap alakú utcátér lehetőséget biztosított, hogy nagyszámú árus sátrát leverhesse, portékáit kínálhassa. A Piac teret délről szegélyező Nagy utcán, mely az idők folyamán kisebb térré szélesedett, valamint az ide betorkolló Buda utcában helyezkedett el a korcsma, a mézsárszék, a fűszer- és vegyesüzlet, néhány kisiparos (szabó, szűcs) műhelyboltja és a patika. A faluban több mézsárszék is működött, a zsidó Grossé, a Buzgucáé és a Lengyelé. A korcsmák közül a piactéri volt a legforgalmasabb, majd a Luda, Korolyán és a Major-féle kocsmá, illetve vendéglő. A piactéren ugyanebben az időben szódagyár is működött. A kisiparos műhelyek közül a Piac téren volt Juhász Ferenc parasztszabó, Srankó Ferenc és Srankó Lajos szűcs műhelye.

A Piacot két oldalról határoló utcason álltak a beállóhelyek (szállásadók). A vásárra érkező árusok rendszerint már kedden, a baromvásár előtti nap délutánján megérkeztek, hogy helyeiket „kicövekelhessék” és másnap reggel a helyszínen lehessenek. Több család ismeretes, akik szállást nyújtottak a vendégeknek: Benedek Bálint, Sebestyén László, Somogyi Pálné, Antal Samu fogadott rendszeresen szállóvendégeket. A szomszédos Víz utcában Deák András főleg a Sebes-Körös völgyi Örmendről érkezőket fogadta, Horváth Mihálynál, Kósa Jánosnál az ilosvaiak, sarmaságiak szekereikkel együtt az itt levő hatalmas istállókban és csűrökben szálltak meg.

A zoványi útnak a Víz utcába való betorkollásánál, a Nagyhid közelében levő kis téren a meszesek, deszkások, csebresek töltötték éjszakájukat. Itt állott Glück Salamon nevű zsidó kocsmája, de itt, egy fabódéban árult a pecsenyésítő Varga Andrásné is.

Az országos nagyvásárok – középkori nevükön sokadalmak – időpontja felől a vásárszabadalom intézkedett. Vásárszabadalmaink kétféle módon határozták meg a vásártartási időpontokat. Közvetlen módon úgy, hogy konkrétan megjelölték az egyes vásárok megtartásának napját, közvetett módon pedig úgy, hogy nem magát a vásár napját, hanem a vásár iránynapját határozták meg. Például az első vásár a Vízkereszt (január 6.) napját követő hét szerdáján és csütörtökén került sorra. A szilágynagyfalusi vásárok elnevezése az iránynap szerint történt. Emellett figyelembe vették az évszakokat és a velük kapcsolatos időjárési jellegzetességeket, valamint a főbb mezőgazdasági ciklusokat is (aratás, dióverés, szüret) és ezeknek megfelelően alkották meg a vásárok neveit, illetve idejét. A vásártartási időpontok a későbbiek folyamán hagyományosakká váltak.

A korábban négy sokadalmat tartó Nagyfalú esetében az első vásárt Szent György (április 24.) napján, a második vásárt Sárlos Boldogasszony (július 2.), a harmadikat Mihály (szeptember 29.) napján (a *dióverő-* vagy *szüret előtti vásár*), végül a negyedik vásárt (*újbor*) a Márton (november 11.) napot követő hét szerdáján és csütörtökén tartották. A későbbiek folyamán, a múlt századvégi vásármódosítás révén Nagyfalú két, újabb vásár megtartására nyert jogot: a vízkeresztire és a böjti (*bűti-*)re, a március 12-ét (Gergely napja) követő hét szerdáján és csütörtökén. A vízkeresztire vásárt másképpen *farsangkezdő*, míg a böjtit *farsangvégi vásárnak* is nevezték.

A 20. század elején a vásárok tartásának ideje valamelyest módosult. A hat országos vásár időrendje az alábbi volt: január 16., március 18., május 2., július 20., szeptember 19., november 16. Az országos vásárok mellett minden csütörtökön heti vásárt is tartottak.

A két világháború között hat helyett csak ötöt tartottak. Állatvásárt először az esztendőben a vízkereszt utáni hét szerdáján, másodsor a Szent György napját magába foglaló hét után következő szerdán, harmadszor július harmadik hetének szerdáján, negyedszer szeptember harmadik hetének szerdáján, ötödször november második hetének szerdáján tartották. Kirakó-vásárt pedig minden, a fenti szerdák után való csütörtökön.

A 90-es évektől kezdve minden hónap első és harmadik szerdáján állat-és kirakóvásárt tartottak, hetivásárt (*asszonyvásár*) pedig minden hét csütörtökén.

A vízkereszti (téli) vásár a még el nem adott jószág (hízott disznók) eladási ideje volt. A decemberi disznóvágások ideje januárra is áttolódott; aki decemberben nem vásárolta meg a levágásra szánt disznóját, most olcsóbb áron megtehetette ezt.

A legjelentősebb vásárok közé tartozott a Szent György napi vásár. Ekkor főleg a még felesleges szarvasmarhajószágot adták el, de ekkor vásárolták fel a malacokat, amelyeket később hízalásra fogtak be. Nem kevésbé volt jelentéktelen a bárányfelhozatal sem.

A július eleji (*nyári vagy sarlósvásár*) a nyári mezőgazdasági munkák (aratók) lebonyolításához szükséges eszközök bevásárlási ideje volt, de ekkor fogadták fel a szlovák és a rézaljai aratókat is. A dióverő vásárok kerültek felvásárlásra azok az igavonó állatok, melyeket az őszi szántás folyamán használtak fel, és azokon igyekeztek túladni, amelyeket nem tudtak átteleltetni.

A nagyfalusi vásár kétnapos volt. Ahogy nagyrészt az idős emlékezők valóságai alapján az időben vissza tudunk lépni, kiderül, hogy a baromvásárt szerdán, a kirakódó vásárt csütörtöki napon tartották. Ez a megoldás igen célszerű volt, mert az állatvásárokon szerzett pénzzel a következő nap kirakó iparcikkvásárain volt mivel vásárolni. Itt is, mint sokhelyütt a Szilágyságban, az őszi vásárok voltak a legforgalmasabbak, a legkeresettebbek. Ekkor tudtak nagyobb összegű pénzre szert tenni, melyből aztán fel tudtak készülni a télre. A vásárolás ilyen szempontok figyelembe vételével mind az árusok, mind pedig a vevők részéről megszokottá fejlődött.

A vásáridőpontok ismerete, ezeknek közhírré tétele igen fontos feladata volt a helybeli hatóságnak. Leggyakrabban (ma is) dobszóval hirdették ki, de a kalendáriumok is rendszeresen közölték Erdélyre és ezen belül a Szilágyságra vonatkozóan. A *Szilágy Somlyó* helyi lap nemcsak a sorra kerülő vásárok időpontját közölte, hanem a vásárokkal kapcsolatos tudnivalókat, leírásokat, tudósításokat is.

A vásárookra a falu apraja-nagyja nagy izgalommal és gonddal készült. Hogy a vásárolók sokaságát kellőképpen fogadhassák, a vásárteret rendbe tették, a vásártérre vezető utcákat megseperték, a leromlott kerítést kijavították, a kutakat itatásra alkalmassá tették. Az asszonyok sütöttek, főztek. Ilyenkor igazi készülődési-ünnepi hangulat ülte meg a falut. A vásár napján az emberek nem mentek a mezőre dolgozni, régen a tanítás is szünetelt az iskolában.

A vásár a földműves szemében ünnepi esemény volt. Mozgalmasságukról többen elmondták, hogy az „egy innep volt”. „Minden irányból özönlött a nép, a csendőrök vigyáztak a rendre.” „Híresebb volt, mint a krasznai.” „Őrült nyüzsgés volt”, „a sátrak között alig lehetett járni” – hogy csak néhány vélekedést említsünk.

A vásárok általában reggel 8 óra körül kezdődtek és belenyúltak a késő délutáni órákba.

A nagyfalusi vásár jelentőségét, nagyságát bizonyítja az a tény, hogy nagy kiterjedésű vásárkörzettel rendelkezett. Országos állatvásárain a hazaiakon (nagyvárad, debreceni) kívül külföldi (osztrák, morva, olasz, svájci) állatkereskedők is megjelentek. Kirakóvásárain pedig messzi vidékek (Nagyvárad, Margitta, Nagykároly, Tasnád, Zilah, Szilágycseh, Bánffyhunjad) kézműiparosai, céhei hozták el áruikat.

Nagyfalu különösen a zilahi cégeknek volt jelentős piacterülete. Az 1830–40-es években lezajlott általános leszegényedés folytán a zilahi céhmesterek egy része – ahogy a fentiekben már láttuk – nagyobb falvakban, elsősorban Krasznán, Hadadon, Nagyfaluban telepedtek le mint parasztszabók, gubások, szűcsmesterek, akik aztán főleg a helybeli piacokra is termeltek, de a Zilahon maradtak számára a vásárlátogatási és árukirakodási jogaik továbbra is biztosítottak voltak. A helybeliek zöme inkább tenyészállatokat (ökrök, növédkemarhák) hozott fel és értékesített. A faluban voltak olyan családok (Király, Somogyi, Szűcs), akik bizonyos állatok kitenyésztésére specializálták magukat.

A 19. század második felében Szilágycseh több településében számos mesterség dívott. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: fazekasság (Desháza, Zilah, Vármező), gubás (Szilágycseh, Sarmaság, Szilágycseh, Kraszna), bőrfeldolgozó (Bogdánd, Hadad), fafeldolgozó (Tuszatelke, Magyarpatak, Hármaspatak), kádárság (Szilágycseh, Nagyfalu), parasztszabó (Nagyfalu), rostások (Paptelek). E mesterségek termékei minden bizonnyal eljutottak Nagyfalu vásáraitra is.

Az áruk szállítása korábban kimondottan lószekérrel történt, ládákban. Például a zilahi és desházai fazekasok 4–6 métert is elérő fatengelyű szekereken, sáros, rossz utakon érkeztek. „*Lécás szekereikre*” 800–1000 darab edényt is elhelyeztek. A rőfösök, rövidárusok szekerekkel, később, a 40-es években MATEOSZ feliratú, áruszállító tehergépkocsikkal utaztak. A zilahi csizmadiák a vidéki vásárokat csoportosan látogatták. Négy-öt csizmadia fogadott szekeret, az árut *tubában* (zsákokban) hozták a vásárra. Egy-egy tubába 50–60 pár csizma is befért.

A vásáros nép főleg a közvetlen környék, a Felső-Berettyómente falvaiból (Ipp, Kémer, Zovány, Búrgezd, Nagyfalu, Borzás, Bagos, Alsóvalkó), valamint a Rézalja falvaiból (Jáz, Ellyüs, Gyümölcséses, Halmosd, Dretrethem) és a Rézen lakó szlovákokból állott. Látogatták még a krasznaiak, rátoniak, bályokiak, széplakiak, somlyóiak, perecseniek és a varsolciak is.

A baromvásár (jóságvásár) sikerességét a jósághelajtás mennyisége és forgalma alapján ítélték meg. Nagyfalu mindenekelőtt állatvásárai (szarvasjóság) révén vált országos, sőt nemzetközi hírnévű. A Berettyómente falvainak magyar lakossága a honfoglalás óta híres állattenyésztő nép. A közeli erdők tisztái, a folyómente üde rétjei, majd az erdőirtások nyomán megjelent legelők, rétek kedvezően hatottak az állattartásra. Az állattenyésztés

idővel szakosodott (ökörhízalás). Híres állattenyésztő falvak a közeli Biharból Bályok, a Szilágyságból Kémer, Zovány, Nagyfalu. Az utóbbiból felhajtott állatok jelentették a baromvásár állományának tekintélyes részét. A szomszédos, románok lakta Rézaljáról a vásárra felhajtott állatok (juh, sertés, bivaly, kecske) száma már nem volt annyira jelentős. A fajok közül a fehér, majd a svájci piros (tarka) marha volt a leggyakoribb. A sertések közül a mangalica. Bár a baromvásárok közül a tavaszi és az őszi volt a legjelentősebb, a hízott ökrök bármikor gazdára leltek. Leginkább az olasz marhakereskedők jelentek meg a „híres nagyfalusi állatvásáron”. Egy-egy vásár alkalmával 400–500 darab 10–13 mázsás ökör került eladásra, melyeket lábon, majd vasúton szállítottak Fiume kikötőjébe. Gyakran megjelentek a nagyváradi zsidó állatkereskedők is, akik a nyugati nagy városok vágóhídjai számára vásároltak nagy tételben hízott ökröket. Az állatokat a Rézen át gyalog hajtották Nagyváradra az erre a célra kiválasztott és felfogadott hajcsárok (Deák Pista, Fazakas Jóska, Balla Pista) irányításával. Tóth György kunhegyesi kereskedő pedig egyenesen vonattal szállította a báró szeszfordéjéből kikerült *bráhán* (szeszgyári moslék) felhízalt ökröket.

A Szilágysomlyó felé vezető út bal oldalán, a zoványi úttól a Bakosig terjedő faluszéli helyen (ma teljesen beépítve) volt a szarvasmarhajóság vásártere. Vele szemben, az út jobb oldalán, ugyanolyan nagyságú területen, a ló-, disznó-, beljebb a juhpiac helyezkedett el. A vásártér minden oldalról be volt kerítve, rajta kapun lehetett a vásártérre bejutni. A kapu mellett állott a cédulaház, odébb a mázsaház.

A Buda, a Nagy és Kis utca térré szélesedett helyén, a templom mögött és előtt volt a kirakodó vásárok színhelye.

A kirakóvásárookra felhozott faárúnak a Piac északnyugati végében, közvetlenül a kocsmá és a Patak között volt kijelölt helye. Itt volt a deszka- és gerendapiac. Azonban nem csak deszkát, gerendalécet, zsendelyt árultak, hanem egyéb, fából készült áruval (*humbár*, dézsák, csebrek, kenyérvető lapát, nyírágseprű stb.) is kínálták a vevőt. A Nyugati-havasokból (Kissebes, Csucsá) 30–40 szekérral érkező dézsások, gerendások alig fértek a számukra fenntartott helyen. A Magyarpatakról érkező tótok bükkfából készült humbárt, teknőt, csebreket hoztak eladásra. De itt árulták nyírágseprűiket a rézaljai románok, vesszőből font kosaraikat pedig a cigányok.

A kocsmától nyugatra levő nagyobb területre a csuprosok, korsósok rakták ki termékeiket. Főleg a désháziak voltak rendszeres látogatói a vásároknak. Olcsóságuk miatt igen keresettek voltak és nagy közkedveltségnek örvendtek az ún. *fehér edények* (mázatlan korsók, káposztásfazék, tejesedény, víztartó edények, uborkáskanták, csecsescsuprok). Mázas, díszített edényekkel csak később jelentkeztek. Igen népszerűek voltak a révi fazekasok által hozott ún. *kerezsi* vizeskorsók. A cigányfazekasok közül a kerestelkiek fordultak meg gyakran vásárainkon. Arról is tudunk, hogy nagy ritkán a korondiak is eljutottak portékáikkal Nagyfaluba.

A kirakóvásár nagy látványosságai voltak a különféle sátrak. Közülük is a rőfösök, csizmadiák, bazárosok, mézesbábosok, cukorkások, szíjgyártók hosszú sátorosorai. A sátrakat a templom mögött, többnyire két sorban, az utcával párhuzamosan, vagy a piactérre merőlegesen saktáblaszerűen állították fel. Közvetlenül a templom mögött helyezkedtek el a készruha-, méterárosok és rőfösök sátrai. A rőfösök közül a vásárokat leggyakrabban a zilahi tót rőfösök (Blazsek, Tományek) látogatták, akik ekhós szekereiken fejkendőt, kartont, szövetet, selymet, parkétot, pántlikát stb. hoztak eladásra. A piaci kocma mellett voltak felverve a margittai és a zilahi csizmadiák ponyvasátrai. Egy-egy sorban 5–6 sátor szerepelt. Nagy közkedveltségnek örvendett az általuk készített puhaszárú csizma, melyre a helybeli Tóni cigány vert patkót. Sátruk volt a nagykárolyi kékfestőknek (Lacai, Fodor, Dobozí) is, akiknek sötétkék alapon fehér mintákat ábrázoló kartonjuk nagy keresletnek örvendett az asszonyok körében. A *delinkeszkenőket* zilahi és nagyváradi kereskedők árulták. A mézesbábosok nem Tordáról, hanem a szomszédos Szilágysomlyóról és Zilahról kerültek ki. A leghíresebb pogácsás Dobos volt. A cifra mézespogácsák közül a baba, a huszár vagy a kard formájúakat a szülők kisgyermeküknek, a tükrös szíveket pedig szerelmi jelkép gyanánt választottjuknak vásárolták. A szúcsőknek (Srankó Lajos, Srankó Ferenc) nem volt külön sátruk. Ők otthon, megrendelésre dolgoztak (kucsma, kocsok, kesztyű).

A piaci kirakóvásár állandó áruik közt élelmi cikkek is szerepeltek, főleg kerti vetemények, amelyeknek fő szállítói a szomszédos perecseniek, krasznaiak, varsolciak és a Bihar megyei bogyoszlói és albisi magyar kertészek voltak. A perecseniek és a krasznaiak a messzi földön híres (a szalmasárga színű, lapos-kerek és körte alakú, koszorúba fonott) hagymájukat árulták, a varsolciak, bogyoszlóiak, albisiak hatalmas fejű káposztájukat kínálták. A helybeliek közül főleg a Kabai család – ők honosították meg a bolgár rendszerű kertészkedést Nagyfaluban – primőr árut, karalábét, retket, paprikát, uborkát, paradicsomot stb. értékesített a piacon.

A vevők és az árusok, de főként a vásárlátogatók egyik legfontosabb vásári-piaci élménye a vásári étkezés és italozás volt. A vásárolók éhségét és szomjúságát a piactéri kocma és vendéglő mellett a kocmasátrakban, a la-cikonyhákban főző-sütögető peccsenyekofák kínálta főztekkel enyhítették. Az állatvásárokon sem hiányzott az ízletes harapnivaló. A faluban több asszony foglalkozott sütés-főzéssel és specializálta magát ebben a szakmában. Olyanok, akik nemcsak a helybeli szükségletet elégítették ki, hanem eljártak a környező helységek (Somlyó, Kraszna, Sarmaság, Margitta) vásáraitra is. Leghíresebb, legnagyobb népszerűségnek Kósa Jánosné szül. Nagy Mária örvendett, akit a vásáron Bori Mária néven ismertek. Rajta kívül árusított még Magyaráné, Bodáné és Székely Ferencné is, akiknek elődeik is sütögető-peccsenyekofák voltak, s a szakma családon belül nemzedékről nemzedékre öröklődött. Ezek vagy deszkabódékban (sütőbódé) a piaci kocma előtt,

vagy a vásárlók között szabadon járva (baromvásárokon) kínálták ízletes étkeiket.

Már kedden, a baromvásár előtt levágták az erre a célra meghizlalt, általában 4–5 süldőt, megsütötték az acélos szilágynagyfalusi búzából készült kenyeret és kalácsot. Igazi csemege volt a fonott kalács (*kukuro*). A kettőbe hasított cipóba (*buktiba*) helyezték a bő zsírban kisült lacipecsenyét (*kufapecsenyét*) vagy kolbászt. Igen nagy étvággal fogyasztották a helyi módon és recept szerint elkészített hurkát is. A leöblítés a kocsmában vagy a piacon hordókban árusított tüzes szilágysági borral történt. Szomszágukat azonban nemcsak borral, hanem a gyerekek által árusított *brozászvízzel* (szódabikarbónás víz) is enyhítették. A sátrak és a kirakott áru tarkasága mellett a vásárok jellegzetes színét, hangulatát adták az olyanféle vásári alakok, mint az igazmondó planétás, aki idomított papagájával géppel írott cédulát huzat ki homályos értelmű jóslattal. A planétások a legforgalmasabb helyeken telepedtek meg, s főleg gyermekeknek, báméskodóknak és fiataloknak, mint jövőjükre, további sorsukra kíváncsiaknak nyújtottak kedves és izgalmas szórakozást.

A nagyfalusi vásárok sajátos alakja volt a 30-as években a koldus (*kudus*), aki gombos harmonikáján szólaltatta meg a maga recitatív dalait. A 40-es években itt is megjelentek a nyugati eredetű *ringlispil*, valamint a különféle szerencsejátékok, leggyakrabban az „itt a piros, hol a piros”.

Az országos állat- és kirakóvásárok mellett Nagyfaluban nagy hagyománya van a hetivásárnak is. Itt hetipiacot tartottak minden hét csütörtökén. Mivel többségben asszonyok látogatták/látogatják, a helybeliek *asszonypiacnak* is nevezik. Az 50-es évekig a hetipiacot is a Piactéren tartották, majd 1960 körül kiköltöztették Brazíliába, először a sportpálya mellé, ahol az árusítás a földön történt, utána a 80-as években a volt baromvásártér területén kapott helyet. A hetipiacokon többnyire mezőgazdasági termények kerültek árusításra. Az árufelhozatal mindenekelőtt zöldségféléből (hagyma, fokhagyma, paradicsom, káposzta, vetemény, zöld- és szárazbab), ritkábban némi gyümölcsből is van kínálat. Tavasszal zöldségmagvak, palánták, kis állatok (csirke, liba, kacska) kerül kínálatra. Legnagyobb mennyiségben tojás kerül eladásra, de nem ritka a tejtermék (tejföl, tehéntúró, sajt) sem.

Szilágynagyfalu országos híró kirakó- és állatvásárai közvetlenül a második világháború után jóformán megszűntek. Némi fellendülést mutattak az ötvenes évek végén, a termelészövetkezeti mozgalom beindulása előtt. Azonban már nem tartották tiszteletben a hagyományosan kialakult vásártartási rendet, sem időt. A vásárok különösen az 1980-as években népteledtek el, amikor az akkordrendszer kíméletlen és ésszerűtlen agrárpolitikája következtében jelentős mértékben megcsappant az állatállomány. Az emberek igyekeztek állataiktól megszabadulni, mivel hiányzott a takarmány. A réteket több helyen (Barátrét, Nagytrét) felszántották. Így a amikor nagy hírnévnek örvendő állattenyésztés leromlott, az állomány számbelileg erősen megfogyatkozott, korábban a legelőről hazatérő 5–6 csordából

egy ha maradt. A juh- és lóállomány gyakorlatilag felszámolódott, legfeljebb sertésből volt némi felhozatal, főleg tavasszal, a Szent György napi vásárok (malac) és novemberben (hízott sertésből).

Némi javulás tapasztalható az 1989-es évi változásokat követően. Ez a változás nem annyira a vásárra hozott állatok számbeli növekedésében, hanem inkább az állatok iránt megnövekedett igényben, keresletben jelentkezik. A földjét visszacapott parasztember gépekkel a jelenlegi magas árak miatt nem tudja azt megdolgozni. Emiatt kényszerül főleg igavonó állatok (ló) beszerzésére. 1994-ben került sor a nagy, új vásártér felavatására, mely már képes lesz a korszerűbb igényeket is kielégíteni.

IRODALOM

BÍRÓ Donát

1994 *A régi országos vásárok*. Népismereti Dolgozatok 1994. Bukarest. 153–173.

JEGYZETEK

¹ Az erdélyi vásártartás vizsgálata Kós Károly kezdeményezésére az utóbbi évtizedekben állandóan napirenden volt. A korábbi publikációk bibliográfiai adatait tartalmazza Bíró D. 1994. – *A szerk. megj.*

Az etnoszemiotikai kutatások lehetőségeiről

(a „kép” szemiózisa)

Előljáróban utalunk arra a tényre, hogy a magyar szemiotikai, etnoszemiotikai kutatások az 1970-es évek óta folyamatosan jelen vannak a hazai tudományos életben, s integráns részét képezik a nemzetközi tudományos ságnak¹. Egyes vélemények szerint külföldi fogadtatásuk és elismertségük meghaladja a Magyarországon tapasztalható mértéket².

Az eddig elért eredmények birtokában és ellenére előadásomban és tanulmányomban mégis a címben jelzett *lehetőségekre* hívom fel a figyelmet. Meggyőződésem, hogy a szemiotika elvi-elméleti alapjain nyugvó kutatói szemlélet és vizsgálati módszer valóban új lehetőségeket tár fel a néprajz, a népi műveltség terén is.³ A kultúra szemiotikai aspektusa és értelmezése föl-tételezi, és szükségessé teszi a kutatás tárgyának rendszerszerű felfogását, kommunikációelméleti, illetve tágabban információelméleti megközelítést, s a kultúrának jelfolyamatokban való interpretálását.⁴ A magam kutatási és elemzési gyakorlatában kidolgozott közléseleméleti-információelméleti szemlélet jegyében a hangsúlyt a nem-verbális kommunikációra helyeztem.⁵ Úgy vélem, több vonatkozásban is sikerült igazolnom, hogy ezen újabb, illetve más elvi-elméleti alapvetéssel és módszerrel közelítve a népi/paraszi kultúrához, részben új és más összefüggések kerültek előtérbe, részben meghaladhatóvá, megcáfolhatóvá váltak korábbi megállapítások, részben megerősítést nyertek felhalmozott ismereteink, más módszerekkel elért eredményeink, más szemléletből fakadó föltevéseink.⁶

Eközben a magunk számára elkerülhetetlenné vált a kultúra fogalmának egy közléseleméleti-információelméleti szemléletű meghatározása, miszerint a kultúra *adott térben és időben elsajátítható, őrizhető-tárolható, majd újra-felhasználható, illetve továbbadható, örökíthető és fejleszthető-bővíthető információk emberi szükségletek szerint rendezett-szabályozott halmazát-összességét jelenti*.⁷ Ennek a felfogásnak a jegyében terjesztettem ki ismételt figyelmemet olyan forrásokra (információkra), melyeket korábban is felhasználtam, de akkor még a bennük rejlő lehetőségek nem lehetséges teljes (legteljesebb) vonatkozásait feltárva. Az ismert adatoknak a korábbiaktól eltérő szempontú megközelítése, illetve újraértelmezése általánosítható és modellezhető összefüggéseket eredményezett.⁸ A tájékozódásban fokozottan előtérbe kerültek a vizuális ábrázolások. A kultúrának azok a tágabb értelemben vett, s előállítási módjuk és technikájuk révén is változatos kép-jellegű megjelenítései, melyek a népi/paraszi műveltség egy-egy elemének látványos, rögzítésével szolgáltatnak adatokat a kutatás tárgyára.

Általában ábrázolásokról beszélünk, s nemcsak művészi alkotásokról, egyrészt osztva azt a nézetet, hogy „az ábrázolás nem feltétlenül művészet...”⁹, másrészt „ikonográfiai szempontból egy közepes kézműves műve ugyanolyan érdekes vagy még érdekesebb is lehet, mint egy zseniális művész alkotása.”¹⁰ Az elemzésbe bevont ábrázolások többsége azonban kétségtelenül kapcsolatban van a művészettel, a képzőművészetekkel. A történeti és művészettörténeti ikonológia, illetve ikonográfia¹¹ elmélete és felhasználási területei azt mutatják, hogy az ikonográfia „nemcsak arra szolgál, hogy azonosítsa a műalkotások témáját, pontosan meghatározza keletkezési helyüket és idejüket, ennél sokkal nagyobb horderejű következtetések levonását is lehetővé teszi.”¹²

Mindezeket az ismérveket is figyelembe véve alakítottuk ki etnoszemiotikai szemléletű *kép-analízisünket*. Természetesen nem tekinthetünk el a művészeti alkotások ún. *stílusjegyeitől*, melyek egy-egy művész egyéniségére jellemzők. Ebben a vonatkozásban számunkra az a fontos, hogy „a stílus még akkor is uralkodóvá lesz, amikor a művész hűségesen akarja reprodukálni a természetet”¹³, illetve a kép tárgyát. Ez azonban a *képnek*, mint *vizuális információ* néprajzos/antropológus kódolója számára nem feltétlenül azt jelenti, hogy „minden ábrázolás szükségszerűen pontatlan, vagy hogy a vizuális dokumentáció a fényképészet előtti korokból mindig félrevezető.”¹⁴ Egyrészt azért nem, mert a művészi képességből eredő ábrázolásbeli különbségek mást jelentenek a művészettörténésznek és mást a vizuális információ történésze számára, másrészt, mert a látható világról nyerhető információ olyan gazdag, hogy annak teljességét egyetlenegy kép sem foglalhatja magába.¹⁵

Korábban a néprajz¹⁶, újabban különösen az ún. vizuális antropológia terjesztette ki figyelmét a kultúra *kép-szerű* ábrázolásaira. Ennek a szemléletnek a jegyében értékelődött fel a néprajzban is általában a *fénykép* és az ún. *privát fotó*, mint vizsgálati tárgy.¹⁷ Kutatásaink szempontjából itt most csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a fotográfiában egyfelől – értelmezése akár analogikus, akár kódolt – fenomenológiailag a hitelesítő erő felülmúlja az ábrázoló erőt, másfelől maga a fotográfia minden vonatkozásban több mint hasonlóság, azaz rejtettebb, mélyebb, s olyasmit is a felszínre tud hozni, amit a valóságban esetleg nem veszünk észre.¹⁸ Kiindulópontunk tehát egyfelől a *kép*, mint *tárgy*, másfelől a köznyelvi értelemben vett *kép* fogalma, illetve művészettörténeti értelmezése: „Kép: falfelületre, vászonra, fára, fémre, elefántcsontra v. papírra festett, v. rajzolt ábrázolás.”¹⁹ A hagyományos értelemben vett *kép* bizonyos vonatkozásokban, s korlátozott mértékben korábban is kiegészít(h)ette a verbalizált ismereteket.

- Ennek leggyakoribb módja és legelemibb szintje az *illusztráció*, a több vagy kevésbé kommentált képmelléklet.
- Magasabb tudományos igényeket kielégítendő került felhasználásra a kép mint *dokumentum*. A dokumentum jelentősége abban áll, hogy optimális feltételek mellett kommentár nélkül is alkalmas lehet olyan

természetű és tartalmú vizuálisan értelmezhető adat megjelenítésére, mely elősegíti a témában végzett kutatást és feldolgozást.

- Ez a tény már átvezet a képnek *tudományos forrásként* való értelmezéséhez. A tudományos forrás azonban csak forráskritikával használható és érvényesíthető, mely nem minden esetben következetes, illetve nem ritkán a kép megválasztása lehet prekoncepcionális.

Felfogásunkban, s az érvényesített szemiotikai szemlélet jegyében a kép ennél több és más. Alapvetően a *kép: a kultúra egyes jelenségeinek és folyamatainak különböző eszközökkel és módon létrehozott vizuális ábrázolása*. Melyből következően a képet mi olyan *komplex vizuális információ*nak tekintjük és értelmezzük, mely a fenti relációkat egyrészt meghaladja, másrészt egymásra felül-rétegezten összegezi.

A képnek, mint komplex vizuális információnak elemzésére olyan tárgykörben tettünk kísérletet, mely egyfajta forráshiánnyal rendelkezve különösen alkalmassá vált az értelmezésre.²⁰ A hivatkozott tanulmány konkrét vizuális ábrázolásokat elemző részének gondolati felvezetésében kifejtetteket az egyidejű *szemantikai és esztétikai információ*ról, az egyes ábrázolások *vizuális syntaxis*áról általános érvényűeknek tekintjük. Az elvégzett elemzés azt támasztotta alá, hogy a releváns vizuális ábrázolások többsége *ikonikus*an jeleníti meg a kutatás tárgyát. A vizsgálat ezen eredménye szemiotikai aspektusból lényegében levezethető a jelek általános elméletének a jelek esztétikumára vonatkozó generális téziseiből és szinkronba hozható az ún. esztétikai (művészi) jel szemiotikai értelmezésével.²¹

A kultúrakutatásban nem ismeretlen a képi információk feldolgozása. Újabban megfigyelhető az esztétikai elem szerepének hangsúlyozása, pl. a történelmi gondolkodásban is.²²

A különböző ábrázolások, képek eleve kettős üzenettel rendelkeznek, egyfelől egy szemantikai, másfelől egy esztétikai információval.²³ A két információ egymással való összefüggése több tényező által befolyásolt, illetve meghatározott. Alapvetően függ az alkotónak az ábrázolni kívánt jelenséghez való objektív és/vagy szubjektív viszonyától, de művészi látásmódjától, választott képzőművészeti eszközszerétől is, melyek összességükben eredményezik azt a *vizuális syntaxist*²⁴, mely révén a *komplex vizuális információ* közvetítődik.

Vizsgálódásaink alapján megkockáztatjuk, hogy a néprajz, a paraszti kultúra, a népi műveltség szinte bármely területén jó eséllyel érvényesíthetjük a *kép*-nek, mint *komplex vizuális információ*-nak etnoszemiotikai elemzését, s az így értelmezett *kép* szemiozisének interpretálását. Ezt alátámasztani látszik hivatkozott tanulmányunk, melynek példaanyagát, ún. *kép-tárát* a Kriza János Néprajzi Társaság alapításának 10. évfordulóján rendezett csikseredai konferencián is bemutattuk.

* * *

Jelen tanulmányunkban részben a példaanyag, a kép-tár bővítése, részben az etnoszemiotikai analízis tárgykörének, tematikájának szinte korlátlan kiterjesztési lehetőségeinek felvillantása érdekében *településképzési* és *népi építészeti/építkezési* kutatásainkra hivatkozunk.²⁵

Megjegyezzük, hogy módszertanilag a képi látásmód az építészeti tevékenység hagyományos emlékeinek felmérési folyamatában, az építészeti karakter, a kulturális és történeti örökség fogalmi rendszerének kutatásában már megjelent. Egyrészt a – műemlékvédelmi szempontokat is figyelembevevő – települések, városok, faluk ún. utcaképi vizsgálatában²⁶, másrészt az építészeti karaktert meghatározó építészeti megjelenést fényképen, képsorozaton rögzítő és térképre vetítő eljárás formájában.²⁷ A település- és építészettörténeti kutatásokban a szemiotikai megközelítés többnyire az ún. magas, illetve professzionális építőművészet területén és a városok vizsgálatában érvényesült²⁸, a lehetőségek azonban e vonatkozásban – így a településképzési és a népi építészeti/építkezés terén – is gazdagabbak.²⁹

A továbbiakban kisebb módosításokkal, illetve kiegészítésekkel átvesszük a már hivatkozott tanulmányunkban elvégzett elemzés alapján megfogalmazott módszertani következtetéseinket, és a vizsgálat tárgyának értelmezésére vonatkozó általános érvényű megállapításainkat. Eljárásunk – úgy véljük – megengedhető, ugyanis csak a kutatás tárgya változik, a szemlélet nem, s ilyenformán az azonos elvi-elméleti alapvetésű vizsgálatok eredményei akár össze is vethetők egymással.

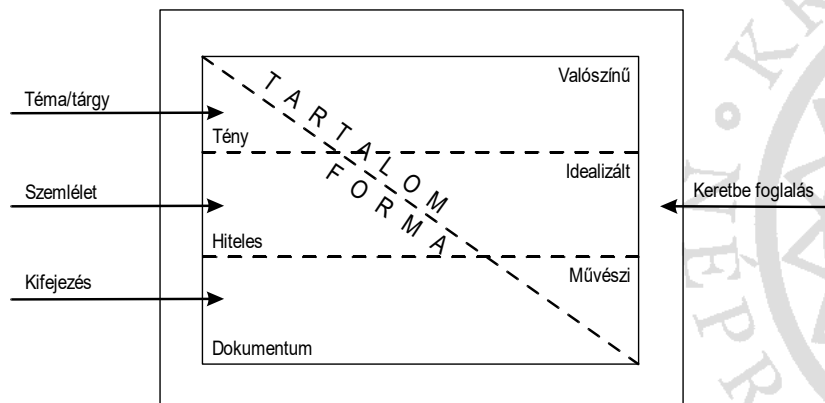
A fentebb meghatározott kutatási témában, válogatott ábrázolásokon kísérletet teszünk az anyag rendszerezésére és a vizuális információk kódolására, a vizuális kommunikáció modellezésére. Úgy is fogalmazhatunk, hogy megkíséreljük egy-egy konkrét kép elemzésén és értelmezésén keresztül a „kép jelentésének” teljes körű feltárását. Azaz a konkrét jelentésen túl (mely szubjektív–konnotatív–referenciális), vizsgáljuk a különböző tudattartalmakkal (melyek objektív–denotatív–konceptuálisak) való viszonyt is. Ez az eljárás vezet el az egyes, az egyetlen keresztül – a gondolati elemek bevonásával – az általánoshoz, a különböző ábrázolásokon, azaz a képekben megvalósított kommunikatív modellig³⁰.

Mindenekelőtt azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy egy adott képnek egyidejűleg több olvasata is lehetséges. Azaz, a mi speciális érdeklődési körünkön – jelen esetben a településképzésen, a népi építkezésen/építészeten – kívül táj-, technika-, társadalom-, viselettörténeti stb. vonatkozásai is vannak egyidejűleg, hogy csak a legkézenfekvőbbeket vegyük számításba. Ez egyrészt – az alkalmazott jelek, jelrendszerek kombinációja, variációja révén – bonyolítja az értelmezést, másrészt – sikeres dekódolás eredményeként – gazdagítja egy-egy kép jelentéstartalmát.

Természetesen az is előfordulhat, hogy nem minden képet szemlélő számára valósítható meg a fenti vonatkozásokban a teljes dekódolás, csak a részleges. Azaz – bizonyos objektív és szubjektív okok következtében – nem válik lehetővé mindenki számára minden alkalmazott jel megfejtése (külö-

nösen nem azok verbalizálása), és ezáltal nem bizonyos, hogy feltárul a kép összetett jelentése, komplex vizuális tartalma. A képet néző számára azonban „minimumként” eleve adott egy értelmezhető (és élvezhető) szintje az ábrázolásnak, mégpedig a kép esztétikai vonatkozásai, művészi kvalitása. A *kép*hez, mint *komplex vizuális információ*hoz viszonyuló tudományos érdeklődés esetében azonban többről és másról van szó!

Kiindulópontunk – alkalmazott szemiotikai megközelítésünk alapján – ez esetben is az, hogy a tudományos kutatás alapját szolgáló adatok, információk egy többszintű kommunikációs rendszerbe illeszkednek. A képek által megvalósított információs folyamatban egyfelől a képi megjelenítés triadikus vonatkozásai különíthetők el³¹, másfelől pedig e triadikus vonatkozásokon belül bizonyos bináris oppozíciók tárhatók fel.³² A struktúra különösségét az adja, hogy az egyes szintek és vonatkozások között folyamatos áthatások illetve „átjárások” figyelhetők meg. Ilyenformán a kutatás szempontjából vizsgált képek, ábrázolások szemiózisa egymásra és egymásba rétegződő információk összetett egységként értelmezhető és modellezhető.

1. kép. A „kép/ábrázolás” szemiózisa

Mielőtt a *kép szemiózisének* általános modelljét konkrét ábrázolásokon értelmeznénk, közbetűve meg kell jegyeznünk, hogy jelen elemzésünkben nem térünk ki a *keret* problematikájára. Arra azonban utalunk, hogy az ábrázolások keretezése (akár eredeti, akár felújított), keretbe foglalása, a képek ún. kivágása, önmagában is kódolásra szolgáló információhordozó. Előfordul azonban olyan – rendhagyónak tűnő, ám tudatos – megoldások is, amikor a keretben további vizuális információ jelenik meg, vagy mintegy „folytatódik” az ábrázolás magán a kereten, kiterjesztve ezzel a kép komplex vizuális forrás jellegét a keretre is.

Ugyancsak nem részletezzük az ábrázolások, a képek *címével* kapcsolatos kérdéseket. Annyit azonban megemlítünk, hogy kiegészítő információként

az ábrázolások felirata/i, a kép címe – olykor mintegy ellenőrző információ – számításba vehető, és segít az értelmezésben. Főltéve, ha van, továbbá, ha igaz és nem hamis, illetve hiteles és nem félrevezető. Ezzel kapcsolatban idézzük azt a történelmi tapasztalatot, miszerint „az információ, amelyet az emberek a képektől vártak, különböző korokban nagyon különböző volt. Nemcsak a képek voltak ritkák a múltban, hanem a publikumnak is alig-alig volt alkalma rá, hogy ellenőrizze a képek feliratát... Nem meglepő hát, hogy a személyekről és a helyekről adott képeknek olyan gyakran megváltozott a felirata – szinte tekintet nélkül a valóságra.”³³

Leszámítva a feliratozás, illetve a címadás tudatosan vállalt, s művészi szándékkal történő manipulációit, a fényképezés feltalálása óta e vonatkozásban változott a helyzet: „Abban az esetben, ha pusztán csak a kép adta információ érdekel bennünket, nyilvánvalóan hasznos lehet a helyes címmel ellátott fényképpel való összehasonlítás.”³⁴

A kép szemiozsisának modelljében felvázolt különböző vonatkozások az alábbi összefüggésekben mutathatók ki (az egyes változatoknál utalunk a leginkább igénybe vett jeltípusok alkalmazására, mely az általunk kutatót téma szempontjából domináns):

1. A kutatót, vizsgált jelenség meglétére vonatkozó (A)
 - 1.1. Tényszerű (1) – *ikon*
 - 1.2. Valószínűsíthető (0) – *index, szimbólum*
2. A kutatót, vizsgált jelenség megjelenítésének módja (B)
 - 2.1. Hiteles (1) – *ikon*
 - 2.2. Idealizált (0) – *index, szimbólum*
3. A kutatót, vizsgált jelenség ábrázolásának minősége (C)
 - 3.1. Művészi (1) – *ikon, index, szimbólum*
 - 3.2. Dokumentatív (0) – *ikon, index*

Megjegyzendő, hogy a vizuális információk fentebbi bináris oppozíciókba rendezése egyes esetekben és egyes értelmezők számára akár egyfajta bizonytalanságot is eredményezhet. Más megfogalmazásban az ábrázolás dekódolása, azaz minősítése és besorolása kisebb-nagyobb mértékben vitatható is lehet.

Így pl. a B.2.2. viszonylatban előfordulhat, hogy a későbbi kutatás igazolni tudja egy jelenleg idealizáltnak minősített megjelenítés reális, azaz hiteles voltát. Más esetben pedig, pl. a C.3.2. viszonylatban a dokumentatív jelleg magán viselhet olyan művészi megoldásokat, esztétikai normákat, melyek felértékelhetik az ábrázolást, s ilyenformán a mű határeset lehet a dokumentáció és a művészi megjelenítés között, vagy – főként az újabb művészetelméleti és művésztörténeti megközelítések jegyében – akár művészi értékű alkotásként is értelmezhető.

A képek, ábrázolások fentiek szerinti (elméletileg) lehetséges előfordulási kombinációi az alábbiak:

	A		B		C	
	1	0	1	0	1	0
1	1	0	1	0	1	0
2	1	0	1	0	0	1
3	1	0	0	1	1	0
4	1	0	0	1	0	1
5	0	1	1	0	1	0
6	0	1	0	1	1	0
7	0	1	0	1	0	1
8	0	1	1	0	0	1

A fentiekből több fontos következtetést lehet levonni.

1. Bizonyos típusú jelek bizonyos típusú ábrázolásokhoz dominánsan kapcsolódhatnak, illetve kapcsolódnak. Ilyenek pl. az *A.1.1.* és a *B.2.1.* viszonylatok, melyekben szinte kizárólagosan *ikonikus* jelek kerülnek felhasználásra.

2. Az egyes jeltípusok – s ez látszólag ellentmond előbbi állításunknak – többféle ábrázolás létrehozására is alkalmasak. Ez leginkább az *index* jeltípusra vonatkozik (az *A.1.2.*, *B.2.2.*, *C.3.1.* és *C.3.2.* relációkban), de kisebb mértékben a *szimbólum* alkalmazásában is megfigyelhető (az *A.1.2.*, *B.2.2.* és a *C.3.1.* viszonylatokban).

3. A jelfelhasználást tekintve – elméletileg – leggyakoribb az *ikon* és az *index* (mindkettő 6:4 arányban), s ennél valamivel kisebb a *szimbólum* (6:3 arányban) alkalmazása, illetve felhasználási lehetősége.³⁵ Az eddig elvégzett elemzések mennyisége azt még nem teszi lehetővé, hogy a gyakorlati előfordulás alapján e megoszlást megerősítsük vagy megcáfoljuk.

4. Noha vizsgált témánk szempontjából a releváns vizuális ábrázolások többsége *ikonikus* jeleníti meg a kutatás tárgyát – mint láthattuk – jelentős az *index*-szerű megjelenítés, s előfordul bizonyos *szimbólumok* alkalmazása is. Mindezen jeltípusok egy-egy képen külön-külön, de akár egy képen együttesen és kombinálódva, variálódva is alkalmazásra kerülhetnek.

5. Az is megállapítható, hogy az egyes ábrázolások egymáshoz való rendelődésének olyan trendjei, netán törvényszerűségei figyelhetők meg, melyek lehetővé teszik – optimális körülmények között akár kizárólagosan – vizuális kódok alapján a *kép* jelentéstartalmának értelmezését, minősítését. Ezek az alábbi (elméleti) összefüggésekben fogalmazhatók meg:

- a) tényszerű-hiteles-művészi (1-1-1)
- b) tényszerű-hiteles-dokumentatív (1-1-0)
- c) tényszerű-idealizált-dokumentatív (1-0-0)
- d) valószínűsíthető-hiteles-művészi (0-1-1)
- e) valószínűsíthető-idealizált-művészi (0-0-1)

- f) valószínűsíthető-idealizált dokumentatív (0-0-0)
- g) valószínűsíthető-hiteles-dokumentatív (0-1-0)
- h) tényszerű-idealizált-művészi (1-0-1)

6. Az eddig vizsgálatba vont ábrázolások esetében azt tapasztaltuk, hogy azok egyrészt „előnyben részesítenek”, azaz preferálnak bizonyos viszonylatokat; másrészt „üresen hagynak”, azaz nem élnek néhány elméletileg lehetséges viszonylattal. Az egyes viszonylatok előfordulásának gyakoriságát tekintve az alábbi sávokat különíthetjük el:

I) Gyakori előfordulás:	a) (1-1-1)
	h) (1-0-1)
II) Többszöri előfordulás:	b) (1-1-0)
	d) (0-1-1)
III) Ritkább előfordulás:	g) (0-1-0)
	e) (0-0-1)
IV) Gyér előfordulás:	c) (1-0-0)
	f) (0-0-0)

Megjegyezzük, hogy ezt a megoszlást, az előfordulási gyakoriság egyfajta mértékeként ugyan elfogadhatjuk, de mint arra utaltunk, elemzésünk csak egy bizonyos minta-kollekcióra terjedt ki. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy egy-egy ábrázolás, kép a konkrét vizsgálati téma (pl. a településnéprajzon vagy a népi építészetben/építkezésen belül a külterület, a belterület, az utcakép, a lakóházak, a gazdasági épületek stb.) szempontjából is más-más információval, minősítéssel és előfordulási gyakorisággal rendelkezhet. A további kutatások során – főként a vizsgálatba vonandó mennyiség növelésével – föltehető, hogy feltűnnek olyan ábrázolások, melyek módosítják az eddigi anyag ismeretében tett megállapításainkat, illetve következtetéseinket.

7. Ki kell térnünk továbbá arra, hogy bizonyos megfontolásból jelen kísérleti elemzésünkben nem vettük figyelembe azokat a vizuális ábrázolásokat, amelyek tárgyakon jelennek meg, vagy amelyek a síkból kilépve többdimenziós megjelenítést adják a településnéprajz, a népi építészet/építészet témakörének. Gondolunk itt pl. a festett bútorokon vagy kerámia tárgyakon, illetve textíliákon található ilyen tárgyú ábrázolásokra. Ezeknek a vizsgálatba való bevonása tovább módosíthatja a – viszonylag kis mennyiségű – kísérleti anyagban elvégzett elemzés megoszlási arányait.

8. Végezetül pedig megállapíthatjuk, hogy a vizsgált képeken érvényesül egy generális rendező elv, miszerint a komplex vizuális információk két nagyobb csoportba oszthatók. E megoszlás – mintegy törvényszerűen – harmonizál a művészetelméleti és művészettörténeti kutatásokra alapozott ismereteinkkel:

– *a hitelesség képi megjelenítése alapvetően a dokumentatív jellegű eljárásokkal,*

– a realitástól kisebb, de főként nagyobb mértékben eltérő ábrázolások pedig a művészi transzformáció különböző szintjeivel vannak szoros kapcsolatban.

* * *

Kifejtett gondolataink alátámasztására és megállapításaink igazolására az alábbiakban közzéteszünk néhány ábrázolást. Kényszerűen szűkre szabott válogatásunkban arra törekedtünk, hogy a képi megjelenítés különböző változataival példázzuk a *komplex vizuális információk* fentiekben vázolt értelmezési lehetőségeit (és nehézségeit).

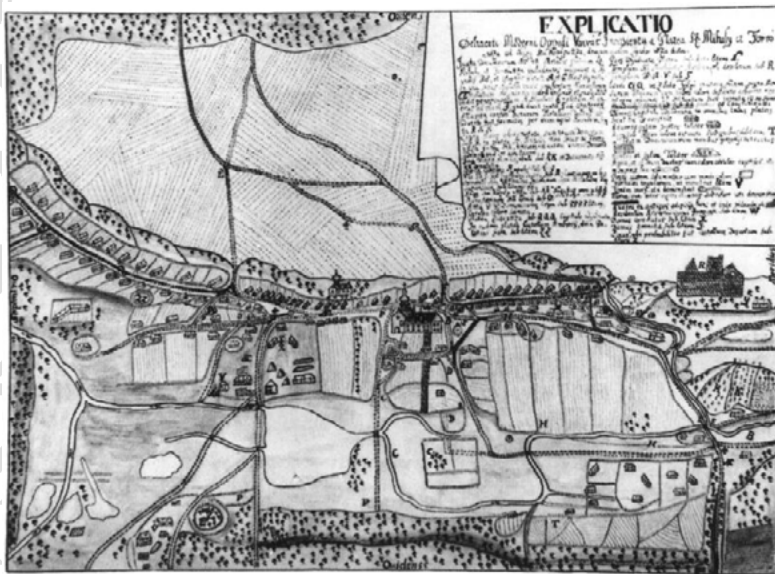
PÉLDATÁR

2. kép. Utcarészlet – akvarell – Jakab István László vízfestménye (1-1-1)

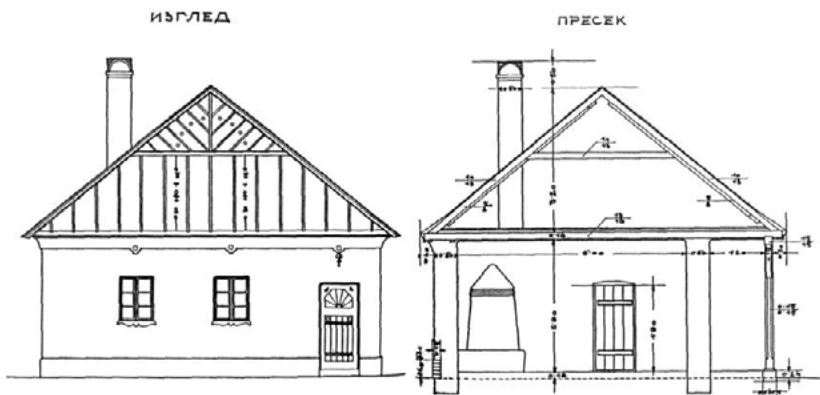
„Jakab István László a vízfestészet legnemesebb hagyományainak folytatója, annak a fajta kifejezőmódnak, valóságábrázoló készségnek a képviselője, mely a felejthetetlen angol akvarellfestők munkássága nyomán terjedt el világszerte... rendszeres alkotótevékenységével sikerült több száz falusi műemléket lerajzolni, megfestenie, s ezzel olyan dokumentumgyűjteményt kialakítania, melynek egyes lapjain nemcsak az épületek pontos ábrái láthatók, de egyben helyi jellegzetességeik, művészi értékeik is megis-

merhetők belőlük. A formai, technikai hitelesség érvényesítése mellett Jakab István Lászlót főleg a népi építészet sajátos szellemiségének a meghatározása foglalkoztatta, nagyszabású vállalkozásával arra törekedett, hogy a képzőművészet eszközeivel győzze meg a nézőt a parasztházak, fatornyos templomok, haranglábak, malmok esztétikai és történelmi rangjáról, védelemre, megőrzésre érdemes szépségéről... Tervszerű következetességgel vette számba a még meglévő objektumokat, tájegységek szerint – a határokon túli magyarlakta területekre is kiterjedően – mérte fel teendőit, majd a falvakat, mezővárosokat, ezeréves történelmünk színhelyeit bejárva ott rögzített vázlatok, rajzok alapján, minden részletre gondosan figyelő, szabatos művészi felvételt készített az épületekről... Mint aki egyébként mérnöki munkakörben kereste kenyerét, műszakilag megbízhatóan oldotta meg az ábrázolni valókat, akár akvarellal, akár grafikai eljárással végezte az anyaggyűjtést. A nemzeti múlt tárgyi emlékeire ügyelő honfitársaink ezért nevezik Jakab István Lászlót a magyar népi építészet Canaletto-jának.”³⁶

3. kép. Vasvár 1741 – színezett térkép – Országos Levéltár Térképtára S. 70. Nro. 15. (1-0-0)

A térkép különleges értékét az adja, hogy a lakóházak térbeli, többdimenziós ábrázolása ugyan meglehetősen sematikus, mondhatni egyfajta „idealizált” háztípust jelenít meg, de eközben bizonyos különbözőségeket is rögzít. Az egyes épületeknek a telken, a portákon való elhelyezkedésében, a lakóházak méretében, tagolásában eltérések fedezhetők fel, s egyes esetekben a megrajzolt objektumok alaprajzi változatokra is utalnak.³⁷

4. kép. Lakóház terve – műszaki rajz – Zenta város levéltára (1-1-0)

Az egykori mezővárosok, a vidéki városiasodó települések lakosságának növekedésével a belterületen kívül új lakóterületek kialakítására került sor. Ezeknek az övezeteknek a beépítésénél vagy előírtak bizonyos, a kivitelezésnél betartandó építészeti/építési normákat, vagy építészek által készített – s bizonyos, formai jegyekben is megjeleníthető helyi hagyományokat tükröző, illetve felhasználó – lakóház terveket bocsátottak rendelkezésre, és ezeket ajánlották megépítésre.

5. kép. Szombathely mezőváros látképe. Privilegium-levél részlete. Savaria Múzeum (0-0-1)

A nagyobb városokat bemutató metszetek többnyire idealizáló, sematizáló ábrázolással, de alapvetően művészi igénnyel törekedtek az építészeti/építkezés településképi illetve városképi megjelenítésére. A sokszorosított látképek a tudományos kutatás számára a településnéprajz és a népi/paraszti építészeti/építkezés tárgykörében is hasznosítható (többségükben valószínűsíthető jellegű) információkat idéznek fel a korabeli állapotokra vonatkozóan.

6. kép. Délburgenlandi házbelső – grafika – Franz Simon rajza, 1965 (0-1-1)

Az oberschützeni (Felsőlövő) születésű prof. Franz Simon tanítóképzői képesítéssel és a bécsi Művészeti Akadémián végzett tanulmányokkal felvértezve 1946 őszétől mint az oberschützeni reálgimnázium művészeti nevelője/oktatója dolgozott. „Ekkortól veszi kezdetét határozott érdeklődése a parasztházak és az oszlopos tornácok iránt. További ösztönzést adott annak a felismerése, hogy az egyre inkább tért hódító technikai fejlődés következtében a régi stílusú, harmonikus léptékű, szép parasztházak az át- és újjáépítés során mind nagyobb számban eltűnnek. A hagyomány által kiérlelt formák esztétikumát értékelni tudó tanár és művész elhatározta, hogy az utókor számára megőrökíti Dél-Burgenland magas színvonalú paraszti/népi építészetét. Munkásságában ekkortól eredeztethető a régió építészeti örökségének szisztematikus felmérése és a sok szempontból informatív, *beszédes* grafikai megjelenítése. Elkötelezett tevékenysége során egy sajátos, rá jellemző módszert, eljárást dolgozott ki. Az eredeti helyszíneken felvett vázlatok és méretek alapján olyan dokumentumjellegű épületgrafikákat rajzolt, melyek egyidejűleg magas művészi értékűek is. Telek és porta helyszínrajzai, az épületek alap- és metszetrajzai, léptékhelyes felmérései, részletrajzai a maguk gazdagságával és műszaki vonatkozásokban is hiteles rögzítésével – túlzás nélkül állítható –, szinte felbecsülhetetlen szolgálatot jelentenek a vidék települési és építészeti kultúrájának tudományos feltárásában és megismerésében... Mind szakmai, mind vizuális élmény szempontjából különleges értékű az a törekvése, hogy az egyes épületek, illetve helyiségek berendezésére, a tárgyi világ ábrázolására is súlyt helyezett. Lapjain – ahol azoknak fontosságot tulajdonított – valóságos enteriőröket jelenített meg.”³⁸

7. kép. Horvátcsenc tagosítási térképe – részlet, 1876 – Vas Megyei Levéltár (0-1-0)

A különböző időpontokban felvett és többnyire hiteles dokumentumként kezelhető bel- és külterületi térképek sok hasznos információt szolgáltathatnak a településnéprajz és a népi építészet/építkezés kutatójának. Ugyanakkor azonban mind az egyes térképeken alkalmazott térkép-jelek, mind a különböző térképeken összevethető ábrázolások több vonatkozásban is az adatok vizuális olvasatának csak valószínűsíthető jellegére nyújtanak lehetőséget. Így van ez hivatkozott példánk esetében is: „Megnehezíti az azonosítás lehetőségét néhány zavaró, s a jelenlegi adatok ismeretében még pontosan nem értelmezhető/értékelhető információ. Az első katonai felmérés, mely lényegében egykorúnak tekinthető az épület mestergerendáján található évszámmal, mindössze 12–13 objektumot jelöl az egyutcás településen, az utca egyik oldalán felsorakozva. A mintegy száz évvel későbbi ún. elkülönözési térkép, 1876-ból már 20-nál több házat, közel 40 objektumot jelöl a faluban, továbbá 10-nél többet a szőlőhegyen. Végül a már hivatkozott 1909-es kataszteri birtokív összesítésen felbukkan Klucsárics György neve is a 47. házszám alatt, meglehetősen jelentéktelen birtokkal... Sajnálatos, hogy e különböző korszakokból származó források, a korábbi térképek és a későbbi szöveges jegyzékek adatai nem egyeztethetők, ill. nem feleltethetők meg minden kétséget kizáróan egymásnak, s e téren további kutatásokra van szükség...”³⁹

8. kép. Tanya – olajfestmény (magántulajdon) – Fodor József festőművész képe (1-0-1)

„Fodor József művészetében a délalföldi vidék motívumkincse sajátos fel-fogású lírai színiköltészetben jelentkezik. Ismeri és szereti szülőföldjének tá-ji, emberi arculatát, rajtuk keresztül tolmácsolja hát festői közlendőit. A hét-köznapi munka gondjáról, örömről, az év- és napszakok vizuális felismeré-séről – ember és természet szüntelenül megújuló kapcsolatáról beszél. Ide-gen tőle a látványos nagyotmondás, többre becsüli a hiteles, következetes magatartást. Újra és újra felfedezi a hófödte pusztát, a hallgatag folyópartot vagy a kétkezi emberek serénykedését, közben tartalmilag, hangulatilag is módosítja, gazdagítja piktúráját. Aztán egészséges gesztussal tovább bővíti festői kelléktárát, amelyben a tegnapi újdonság előbb-utóbb szerves alkotó-elemmé válik. Ez a kötődésekből, elrugaskodásokból táplálkozó eleven fe-szültség élteni és irányítja Fodor József művészetét... Igazában keveset mondhat a szó Fodor József expresszív hatású, különös formaképzésű festé-szetéről. Művészetének valódi szépségeit és értékeit elsősorban a figyelmes szemlélőnek kell felfedeznie.”⁴⁰

9. kép. Egytás falu – légi fénykép – Ják, Vas megye (0-0-0)

A légi fényképezés újabb lehetőséget jelent a kutatás számára. A pontosabb részletek tudományos hitelességű adatolására nem, vagy csak részben felhasználható légi felvételek kiválóan alkalmasak bizonyos településnéprajzi (különösen a belterület és külterület vonatkozásában, illetve viszonylatában településszerkezeti), és népi építészeti/építkezési hagyományok térbeli összefüggéseinek dokumentálására.

IRODALOM

BARABANOV, Alexander (gl. red.)

1998 *Cselovek i gorod. Prosztranztva, formi, szmizl.* Jekaterinburg. Architekon

BARÁTH Tibor

1935 *A történeti képkutatás kialakulása, jelen állása és mai feladata.* Párizs

BARTHES, Roland

1985 *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról.* Budapest

BENSE, Max

1979 *Einige Triadische Reraesentationsschemata zur formalen Entwicklung „aesthetischer Zustaende” in Kunst und Architektur.* In: BENSE, Max: *Die unwahrscheinlichkeit des aesthetischen und die semiotische Konzeption der Kunst.* Baden-Baden. Agis-Verlag. 127–133.

GAZDA Anikó

1990 *Kulturális értékek, építészeti hagyományok falvainkban.* Budapest

GOMBRICH, Erich H.

1972 *Művészet és illúzió. A képi ábrázolás pszichológiája.* Budapest

GRÁFIK, Imre

- 1976 *Tulajdonjелеk a kommunikációs helyzetben.* Ethn. LXXXXVII. 327–347.
- 1977 Reflexiók: jelenségek és típusok. In: HORÁNYI Özséb (összeáll.): *Montázs.* 55 és fényképmelléklet
- 1985a *Összefüggések a hagyományos építészeti falukép és az életmód változása között.* Városépítés. XXI. 5.11–16.
- 1985b Zusammenhaenge zwischen dem traditionellen architektonischen Dorfbild und der Veraenderung der Lebensweise (Berekböszörmény). In: LEHTINEN, Ildiko (ed.): *Cultural Changes.* Ethnos 6. Helsinki. 67–88.
- 1987 *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum „alföldi mező város” tájegysége. (A 18–19. századi alföldi mező városi fejlődés kérdéséhez).* Ház és Ember. 4. 7–42.
- 1988a *Elpusztult középkori faluk – sortanyák, ill. tanyasorok – újkori tanyaközpontok, ill. faluk. (Településszerkezeti hipotézis a szarvasi példa nyomán).* Békési Élet. XXIII.2. 156–176.
- 1988b *A népi építészet szemiotikai megközelítésének lehetőségeiről.* Tér és társadalom. 3. 87–104.
- 1989 *Házról házra I. (Vizsgálat egy falu életmódváltoztatása körében).* A falu. 4.41–52.
- 1990a *Házról házra II. (Berekböszörményi lakáskörülmények és életminőség.* A falu. 1.38–56.
- 1990b *Egy építészeti elem területi változatai. (Oszlopos előtornác – ún. koldusállás)* Ház és Ember. 6. 157–170.
- 1990c *Möglichkeiten des semiotischen Zugangs zur Volksarchitektur.* Semiotische Berichte 4. 287–298.
- 1990d Die Gebietsvarianten eines Bauelementes. (Saeulenvorgang – Gartenlaube – sogenannter Bettlerstand) In: KROPF, Rudolf (red.): *Arkadenhaeuser.* Eisens-tadt. 111–140.
- 1992a *Jel és hagyomány. Etnozsemiotikai tanulmányok.* Debrecen
- 1992b *Tárgyi kultúra a levéltári források tükrében (Elemzés bináris oppozíció alapuló szemiotikai állandó megkülönböztető jegyek alapján).* In: GRÁFIK Imre: *Jel és hagyomány.* 213–224. Debrecen
- 1992c *Tradition and signs of vernacular architecture.* In: BALAT, M. – DELEDALLE–RHODES, J. (ed.): *Sign of humanity.* Vol. II. Semiotics in action. Berlin. 925–933.
- 1994a *A dunai hajóvontatás ikonográfiája.* Arrabona. 31–33. Győr
- 1994b *Analyse der Volksbaupraxis der Markt Flecken aus semiotisch-aethetischer Sicht.* Semiotische Berichte. 1–4. 37–54.
- 1995a *Jelünk a világban, kultúránk.* Szombathely
- 1995b *A mezőváros népi építészeti gyakorlatának elemzése szemiotikai-esztétikai szempontból.* In: KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk.”* 566–592. Budapest
- 1995c *Adatok a füstősház, illetve a füstökonyhás ház nyugat-magyarországi elterjedéséhez.* In: CSERI Miklós (szerk.): *A Nyugat-Dunántúl népi építészete.* Szentendre–Szombathely. 51–80.
- 1995d *A tér és jelentései.* In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3. Kolozsvár. 107–113.

- 1997a Material culture in the mirror of archival sources. In: RAUCH, I. – CARR, F. G. (ed.): *Semiotic around the world: Synthesis in diversity*. Berlin–New York. 277–280.
- 1997b A semiotic-aesthetic approach to the analysis of the practice of folk architecture in market towns. In: RAUCH, I. – CARR, F. G. (ed.): *Semiotic around the world: Synthesis in diversity*. Berlin–New York. 523–524.
- 1998a *Signs in Culture and Tradition*. Szombathely
- 1998b Emlékező tárgyak. In: SZENDE Katalin – KÜCSÁN József (szerk.): *„Isten áldja a tisztet ipart”*. *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Sopron. 97–120.
- 1998c Nem-verbális kommunikációk a népi kultúrában. In: GRÁFIK Imre (szerk.): *Néprajzi olvasókönyv. Ia*. Szombathely. 71–86.
- 1998d *Franz Simon (1909–1997)*. Vasi Szemle. 5.643–645.
- 2000a „Van képem róla ...” (Vizuális ábrázolások néprajzi/etnoseszmiotikai értelmezése) In: BALÁZS Géza – JUNG Károly – NAGY Ilona (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. Budapest. 757–797.
- 2000b „I have a picture of it...” (*Ethnosemiotic/ethnographic explanation of visual descriptions*). *Semiotica*. 128.3/4. 105–131.
- GRÁFIK, Imre (szerk.)**
1996 *Vas megye népművészete*. Szombathely
- GRÁFIK Imre et al. (szerk.)**
1977 *A társadalom jelei. Szemiotikai tanulmányok*. Budapest
- GRÁFIK Imre – VOIGT Vilmos (szerk.)**
1981 *Kultúra és szemiotika*. Budapest
- GRÁFIK Imre – HOPPÁL Mihály – VOIGT Vilmos**
1976 *Ethnosemiotics in Hungary*. *Acta Ethnographica*. 25.3–4. 393–395.
- HOPPÁL Mihály**
1971 *Jegyzetek az etnográfiai szemiotikához*. Népi Kultúra – Népi Társadalom. V–VI. 25–43.
1976 *A magyar etnoseszmiotikai kutatás*. *Ethn.* LXXXVII.3. 411–432.
1977 *Bevezetés az etnoseszmiotikába*. Népi Kultúra – Népi Társadalom. X. 45–67.
1983 *Jelrendszerek a népművészetben*. Népi Kultúra – Népi Társadalom. XIII. 275–297.
1992 *Etnoseszmiotika*. Debrecen
- HORÁNYI Özséb**
1977a *A „kép jelentése” terminus használatáról*. *Fotóművészet*. X.4. 26–29.
- HORÁNYI, Özséb (összeáll.)**
1977b *Montázs*. Budapest
- HORÁNYI Özséb – SZÉPE György (szerk.)**
1975 *A jel tudománya*. Budapest
- KUNT Ernő**
1995 *Fotoantropológia*. Miskolc–Budapest
- KUNT, Ernő (hrgs.)**
1990 *Bild Kunde – Volks Kunde*. Miskolc
- MEI ALVES de OLIVEIRA, Ana Claudia**
1994 *La „Mode-Peinture”: Painting and Fashion*. *Semiosis*. 74–75–76. Heft (2/3/4) 143–177.

MOLES, Abraham A.

1973 *Információelmélet és esztétikai élmény*. Fordította Vajda A., Pléh Cs. és Kanyó Z. Budapest

MOLNÁR Albert – NÉMETH Lajos – VOIT Pál

1961 *Művészettörténeti ABC*. Budapest

MORRIS, Charles

1971 *Esthetics and the Theory of Signs*. In: MORRIS, Charles: *Writings on the General Theory of Signs*. Hague–Paris. 415–433.

OROSZ Magdolna

1981 A magyar szemiotikai kutatások bibliográfiája. In: GRÁFIK Imre – VOIGT Vilmos (szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Budapest. 445–470.

PANOFSKY, Erwin

1939 *Studies in Iconology. Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York

PÁL József (szerk.)

1986 *Ikonológia és Műértelmezés 1. Az ikonológia elmélete első, második rész. Szöveggyűjtemény az irodalom és a képzőművészet szimbolizmusáról*. Szeged.

PELLEGRINO, Pierre (main ed.)

1998 *The Man and the City: Spaces, Form, Meanings*. Ekaterinburg

PLEBE, Armando (a cura)

1981 *Semiotica ed estetica – Semiotik und Aesthetik*. Roma – Baden-Baden

RAULFF, Ulrich

1998 *A történetírás és képei*. Fordította Baksa-Soós V. BUKSZ .2. 226–231.

RÉAU, Louis

1955 *L'icongraphie de l'art chrétien*. Paris

1986 Az ikonográfia meghatározása és alkalmazásai. In: PÁL József (szerk.): *Ikonológia és Műértelmezés 1. Az ikonológia elmélete*. Második rész. Szeged. 267–290.

RÓZSA, Gyula

1973 *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Budapest

SAINT-MARTIN, Fernande

1992 *A case of intersemiotics: The reception of a visual advertisement*. *Semiotica*. 91.1/2. 79–98.

SCHAPIRO, Meyer

1969 *On Some Problems in the Semiotics of Visual Art: Field and Vehicle in Image-Signs*. *Semiotica*. 3. 223–242.

SEBEOK, Thomas A.

1976 *Contributions to the Doctrinere of Signs*. Bloomington

SIMÁNYI, Frigyes

1968 *Utcaképi vizsgálat Rábaszentandráson*. Arrabona.10. 229–237.

SIMON, Franz

1971 *Bauerliche Bauten im Südburgenland*. Oberschützen

SZILÁGYI Miklós

1986 *Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban*. Debrecen

VOIGT Vilmos

1971 *Etnozsemiotikai jegyzetek*. *Ethn*. LXXXII. 577–581.

1975 *Az etnozemiotikáról*. *Magyar Tudomány*. 11.677–681.

1977 *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest

1981 *Jel és építészet. Az építészetszemiotika helye az építészettel és a jelekkel foglalkozó tudományok között.* Híd. XLV. 370–377.

1990 *Szemiotikai kultúra – A kultúra szemiotikája.* Debrecen

1992 Gráfik Imre: *Jel és hagyomány.* (Könyvismertetés) Életünk. 7. 775–778.

VOIGT Vilmos – BALÁZS Géza (szerk.)

1998 *A magyar jelrendszerek évszázadai.* Budapest

VOIGT Vilmos – SZÉPE György – SZERDAHELYI István (szerk.)

1975 *Jel és közösség.* Budapest

JEGYZETEK

¹ Lásd: Gráfik – Hoppál – Voigt 1976, Hoppál 1976, Orosz 1981.

² Voigt 1975.

³ Lásd: Gráfik et al. 1977, Gráfik – Voigt 1981, Hoppál 1971, 1977, 1983, Voigt 1971, Voigt – Balázs 1998, Voigt – Szépe – Szerdahelyi 1975.

⁴ Vö.: Hoppál 1992, Horányi – Szépe 1975, Voigt 1977, 1990.

⁵ Lásd: Gráfik 1992a, 1995a, 1998a, 1998c.

⁶ Vö.: Voigt 1992.

⁷ Gráfik 1995d, 111.

⁸ Vö.: Gráfik 1994a, 1998b.

⁹ Gombrich 1972, 17.

¹⁰ Réau 1986, 272.

¹¹ Lásd: Baráth 1935, Panofsky 1939, Pál 1986, Réau 1955, Rózsa 1973.

¹² Réau 1986, 281.

¹³ Gombrich 1972, 67.

¹⁴ Gombrich 1972, 74.

¹⁵ Vö.: Gombrich 1972, 85 és 89–90.

¹⁶ Lásd: Szilágyi 1986, 25–40.

¹⁷ Kunt 1995, 27–28, vö.: Kunt 1990.

¹⁸ Vö.: Barthes 1985, 100 és 117.

¹⁹ Molnár – Németh– Voigt 1961, 214

²⁰ Lásd: Gráfik 2000a, 2000b.

²¹ Lásd: Morris 1971, 420, vö.: Plebe 1981.

²² Lásd: Raulff 1998.

²³ Vö.: Moles 1973.

²⁴ Vö.: Schapiro 1969, Saint-Martin 1992, Mei Alves de Oliveira 1994.

²⁵ Lásd: Gráfik 1985a, 1985b, 1987, 1988a, 1988b, 1989, 1990a, 1990b, 1990c, 1990d, 1992c, 1994b, 1995b, 1995c, 1997b.

²⁶ Pl. Simányi 1968.

²⁷ Lásd: Gazda 1990.

²⁸ Lásd pl.: Barabanov 1998, Pellegrino 1998.

²⁹ Vö.: Voigt 1981.

³⁰ Vö.: Horányi 1977a.

³¹ Vö. Bense 1979.

³² Saját kutatásainkban vö.: Gráfik 1976, 333–334, 1992b, 1997a, továbbá építészeti vonatkozásban lásd: Gráfik 1977, 55 és fényképmelléklet: Turkeve, 1973, valamint az e fotóhoz fűzött kommentár: Horányi 1977b, 118.

³³ Gombrich 1972, 70–71.

³⁴ Gombrich 1972, 71.

³⁵ Vö.: Sebeok 1976, 26–45 és 71–81.

³⁶ Részlet Pogány Ö. Gábor művészettörténész kiállítási megnyitójából – Néprajzi Múzeum, 1982 május.

³⁷ A színes térkép közlését lásd: Gráfik 1996. II. tábla 31. ábra.

³⁸ Gráfik 1998, 643–644, lásd: Simon 1971.

³⁹ Gráfik 1995c, 53 és 58.

⁴⁰ Szuromi Pál kiállítást bevezető gondolatai – 1980 május, Debrecen, Medgyessy terem.

Kutatói és gyűjtői tevékenységem leírása

1948 június havában kerültem haza a négyéves hadifogságból, amit Oroszországban, az Ural-hegység szibériai részén töltöttem. Utána sorsom úgy alakult, hogy már két hónap elteltével a volt Magyar Népi Szövetség (MNSz) Maros megyei dolgozója lettem. Egy három hónapos temesvári iskola elvégzése után az MNSz Központi Bizottságához osztottak be, területi szervezőnek, a szervezési osztályra. Ebben a minőségemben megye-csoportfelelősi megbízást kaptam a volt három székely megyébe, csíkszeredai székhellyel.

Ezek után számomra megadatott az a lehetőség, hogy az 1949–1950-es években rendezett székelyföldi kultúrversenyek és egyéb kulturális rendezvények résztvevője lehessen. Ezek rendezésében – néhai Kacsó Sándor, Kurkó Gyárfás és Balogh Edgár vezetőink útmutatásai szerint – az volt a jelzés, hogy *Csak tiszta forrásból lehet meríteni!*, azaz az illető vidékek és helységek néphagyományait és ősi szokásait kell feltárni.

Gyönyörű előadásokat láthattam a változatos székely népviseletekbe öltözött kultúr csoportoktól. Eközben rádöbbentem arra, hogy az én szülőfalumban, a Felső-Maros menti Magyarón, a 770 éves nagyközségben is találni hasonló, talán esetenként még azoknál is különb hagyományos népi szokásokat, népdalokat és balladákat, amelyeket a hagyományörző vidéken jobbágyőseink híven megőriztek és nemzedékről nemzedékre örökítve átmentettek a mába.

Ezek láttán még ott és akkor megszületett bennem az a gondolat és elhatározás, hogy ha majd megérem a nyugdíjas kort, szülőfalum néphagyományait összegyűjtöm és csokorba kötve megmentem az utókor számára. Különösképpen annak tudatában, hogy szülőfalum, a Felső-Maros menti nagyközség, a hozzátartozó Ficzkó és Holtmaros falvakkal, valamint a Maros folyó jobb partján elterülő Disznajó és Marosvécs községekkel félszigetszerűen vannak beékelődve a Szászrégentől és Marosfelfalutól északra-északkeletre elterülő szintiszta román lakosságú falvak tengerébe; és így külön kis tájegységet képezve a Felső-Maros mente leghagyományörzőbb vidékének tekinthetők.

Sajnos, kétszeri szívinfarktus után, soron kívül, korán betegnyugdíjas lettem. Szülőfalumban még élt akkor a megözvegyült édesanyám, egymagában a volt szülői házban. Ekkor került sor és alkalom elgondolásaim valóra váltására. Így kitölthettem azt az űrt is, amelyet a megszűnt munkaviszonyom és a hiányzó napi tevékenység kimaradása előidézett. Ilyen körülmények után szülőfalumban összetalálkoztam Palkó Attila magyarói születésű, Kolozsvárott élő történelem szakos tanárral, akihez gyermekkori barátság is fűzött, és aki már a néphagyományok gyűjtésével is foglalkozott.

Azonnyomban összetársulva elhatároztuk, hogy közös összefogással, kemény akarattal és erőfeszítéssel megírjuk szülőföldünk falumonográfiáját. Egymás között megosztottuk témák szerint az adatgyűjtéseket; a különösebb szakismeretet igénylő gyűjtésekhez Palkó Attila felkérte Jagamas János professzort a népdalok és balladák összegyűjtésére és szakszerű feldolgozására, Szentimrei Juditot a lakásbelső díszítés, a kendertermesztés és -feldolgozás, a szövés és öltözködés szakértőjét, valamint dr. Gálffy Mózest egyetemi tanárt a magyarói tájnyelv tanulmányozására és szakszerű bemutatására.

Ennek következtében néhai Gálffy Mózest tanár úr megírta és kiadta alábbi tanulmányait a magyarói tájnyelvről: 1. *A tárgy és tárgyas szószervezet a marosmagyarói nyelvjárásban*¹, 2. *A marosmagyarói nyelvjárás más-salhangzós rendszere*², 3. *Tájszótipusok a marosmagyarói nyelvjárásban*³, 4. *Mondatátzövés a magyarói nyelvjárásban*⁴, 5. *Az ismétlés, mint mondat-szerkesztési eljárás a magyarói nyelvjárásban*⁵, 6. *Hely- és időhatározós szó-szerkezetek a magyarói nyelvjárásban*⁶.

Jagamas János külön kötetben közzétette a *Magyaró énekes népzeneje. Egy Felső-Maros menti falu magyar néphagyományaiból* című kötetét, felhasználva Palkó Attila kiegészítő gyűjtését és Zsigmond József szövegkiegészítéseit⁷. Ezt követte egy közösen végzett gyűjtés eredményeként a Palkó Attila – Portik Irén – Zsigmond József *Felső-Maros vidéki varrottások* című albumának kiadása⁸. Kiadásra vár elkészülve Szentimrei Judit *Magyarói népviselet és szövés* című gyűjtése is. Mindezeket megelőzve dr. Faragó József akadémikus, folklór- és néprajztudós professzor kiadatta a *Kurcsi Mínya havasi mesemondó* című magyarói mesegyűjteményt⁹.

Mi magunk – én meg Palkó Attila szerzőtársam – pedig hozzáláttunk az adatgyűjtéshez, a gyűjtött anyagok feldolgozásához, megírásához és az egyes fejezetek sajtóban való közléséhez. Így egyes részeket közöltünk a volt *Új Élet, Művelődés, Korunk* című folyóiratokban, a volt *Vörös Zászló* megyei lap hasábjain és a *Népismereti Dolgozatokban*.

Az így közölt jelentősebb írásaink között volt a *Korunk Évkönyv* 1979-es számában Palkó Attila *Tutajozás a Maroson* és Zsigmond József *Havasolás*¹⁰ című tanulmánya. Úgyszintén a *Népismereti Dolgozatokban* a *Disznóölés Magyarón*¹¹, *Régi halászat a Felső-Maros menti Magyarón*¹² és *A népi vadfogás emlékei a Felső-Maros menti Magyarón*¹³ című dolgozataim. Valamennyi a dr. Kós Károly kérésére készült; a *Disznóölés*nél kihangsúlyozta, hogy arra nagyon szüksége van, mint „jó falatra”. A *Népi táplálkozás társadalmi vonatkozásai* című dolgozatomat is kérésére készítettem, de már nem jelenhetett meg a megszigorítások miatt, azonban a második kötetünkbe besoroltuk. Tehát látható, hogy kérésre és kívánatra is végeztem néprajzgyűjtési munkát és annak megírását, mert az adott körülmények így kívánták.

A közel tíz évig tartó adatgyűjtéssel párhuzamosan elkészítettük a kiadásra szánt kéziratainkat, a Kriterion Könyvkiadóval előzetesen megkötött szerződéses viszony alapján. Az első két kötetre való anyagot le is adtuk 1978-ban a kolozsvári fiókszerkesztőségnek, ahol a nagy tudású és energikus néhai Salamon Anikó volt kézirataink gondozója, szerkesztője. Aki annak rendje és módja szerint kiadta lektorálni dr. Faragó Józsefnek, aki már előzőleg járt Magyarán és ismerte az ottani körülményeket és viszonyokat, hiszen többszörös előzetes kiszállás után készíthette el a mesegyűjteményt. Lektorálás után természetesen egyes részeket át kellett írni és újragépelni a lektori véleményezések szerinti elrendezésben. Egyes gyűjteményeink rendszerezését a már megjelent *Bihari gyűjtések* szerint végeztette.

Ez idő alatt többször és több napot kellett a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségében töltenem, közösen dolgozni egyes szerkesztési munkálatokban. Átdolgozás és újragépelés után kéziratainkat felküldték Bukarestbe, a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőségébe, ahol Domokos Géza igazgató irányításával András János volt kézirataink gondozója. Csaknem egy év elteltével kerültek vissza kézirataink a kolozsvári fiókszerkesztőségbe, azzal a „bun de tipar” jelzéssel, minekutána már a végleges szerkesztés és nyomdai kiadás következett volna. Azonban, sajnos abban a szerencsétlennek mondható esztendőben történt kézirataink szerkesztőjének – Salamon Anikónak – az öngyilkossága. Ezért kézirataink továbbra is a szerkesztőségi polcokon maradtak.

Egy bizonyos idő, talán fél év elteltével Szabó Zsolt lett kézirataink további sorsának rendezője-gondozója, aki – nem tudni, mi oknál fogva – nem vette figyelembe a kézirataink előzetes lektorálását és kiadási jóváhagyását sem. Kéziratainkat újra kiadta lektorálni Keszeg Vilmos néprajjszakos, akkori tordai tanárnak. És, ahogyan lenni szokott, az újabban, más szempontok szerinti vélemény az eredetinel jobb átdolgozást, esetenként másféle rendszerezést igényelt, ami lényegében javított kézirataink minőségén. Azonban mire az újabb átdolgozásokkal, átgépelésekkel is elkészülhettünk és kézirataink 1983–84-re ismét nyomdai kiadási állapotba kerültek, sajnos, kiadásukra már nem kerülhetett sor, a közbejött sajtóigazgatósági újabb szigorítások miatt. Mert az akkori hatalom egyszerűen megtiltotta az ilyen, magyar nyelvű kiadványok megjelentetését. Mi több, egy bizonyos idő eltelté után, a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségének vezetősége jóindulatúan felszólította Palkó Attila szerzőtársamat, hogy vigye el onnan a kéziratokat, mert könnyen elkobozhatják és megsemmisíthetik.

Ezek után kézirataink Palkó Attila unokaöccse, a magyarói Szilágyi József *Pető Jóska* futballpálya melletti, faluszéli lakásán találtak menedéket és biztos rejtekhelyet, ahol átvészelték a nehéz időket, az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozásig.

A változások után úgy képzeltük, hogy ezek után már akadályok nélkül kiadásra kerülhetnek regényes sorsot megért kézirataink. Azonban nagyot tévedtünk, sőt csalódtunk is. Részünkre nem jutott sem papír, sem nyomdai

lehetőség a kiadásra, attól függetlenül, hogy előzetes szerződéses viszonyban voltunk a Kriterion Könyvkiadóval.

1992 után hirdette meg a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium pályázati felhívását a határon túli kiadványok pénzbeli támogatására. A második évben mi is megpályáztuk, de csak a szerzőtársam, Palkó Attila által írt és szerkesztett, történelmi részt tárgyaló kötetet fogadták el az 1994-es évben. A néphagyományokat felölelő közös kötetünket fölkarolta a marosvásárhelyi *Látó* folyóirat szerkesztősége mellett működő Mentor Könyvkiadó, és megkérte a kiadási támogatást, amit csak a második menetben, utólagos jóváhagyással, az 1995. év vége felé kaptak meg. Jó, hogy így is sikerült.

Amint a fentiekből kitűnik, ilyen tekervényes úton került kiadásra közös, néphagyományokat tárgyaló kötetünk, a *Magyaró néphagyományaiából*¹⁴, amiért ez úton is hálás köszönetet mondunk a *Látó* szerkesztősége mellett működő Mentor Könyvkiadó vezetőségének, tanácsának és munkaközösségének¹⁵; annál is inkább, hogy a következő közös kötetünk – a Palkó Attila-Zsigmond József *Magyaró hétköznapijai. Népi foglalkozások, mesterségek* kiadási támogatását is megkérte, s ezt ki is adták 1998-ban¹⁶, ami a falumonográfia harmadik kötetét képezi.

Sajnos, félúton maradtam a *Felső-Maros menti táj és szakszavak, valamint a románból kölcsönzött szavak* rendszerezésével, munkálataival; bár befejeztem a gyűjtést, de ezirányú munkámat megakadályozta dr. Gálffy Mózes professzor úr váratlan halála.

Még az is ebbeli munkásságom történetéhez tartozik, hogy az utóbbi években köteteink néhány fejezete néprajzi társaságok és más fórumok által meghirdetett néprajzi pályázatokon különböző díjazásokban és elismerésekben részesült. A Kriza János Néprajzi Társaság által 1993-ra kiírt pályázaton az *Adatok a magyarói református temető művészetének egyes feltáratlan és eredetmagyarázat nélküli sírjeleiről* című dolgozatom III. díjat nyert; az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1993. évi pályázatán *A Felső-Maros mente évszázadai egy falu tükrében* című dolgozatunk II. díjat nyert; a Lakitelek Alapítvány helytörténeti, 1993-as évi pályázatán *A Felső-Maros menti Magyaró község család- és névtörténete* című munkám – kötetünk egyik fejezete – IV. díjat kapott, és 25.000 forint kiadási támogatásban részesült; a Magyar Néprajzi Múzeum XL. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatán *A magyarói népi táplálkozás gazdasági és társadalmi vonatkozásai* című dolgozatom III. díjat nyert; a MNM XLI. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton az *Adatok a magyarói orvosnélküli népi gyógyászat köréből* című dolgozatom a III. díjat nyert és ugyanakkor felkérésükre ezt a dolgozatot előadtam a Magyar Orvostörténeti Múzeum és a Néprajzi Múzeum által közösen rendezett konferencián, Budapesten, 1994. november 4-én; a MNT által meghirdetett *Magyar Történelmi Mondák* gyűjtési pályázatán dicséretben és könyvjutalomban részesültem. Ugyanakkor a gyűjtésekből válogatott mondákból kiadott *Beszéli a világ, hogy mi magyarok... Ma-*

gyar történeti mondák¹⁷ című kiadványba besorolták a *Tatár-hágó Magyarón*¹⁸ és *A piavei árulás*¹⁹ című mondáimat; a Kriza János Néprajzi Társaság 1996. évi pályázatán a *Karácsonyi népszokások Magyarón* című dolgozatom III. díjat nyert; a MNM XLIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási gyűjtőpályázatán 1996-ban az *Adatok a népi kultúra, írásbeliség és írott folklór emlékeiről a Felső-Maros menti Magyarón* című dolgozatomat dicséretben és könyvjutalomban részesítették; a MNM XLIV. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatán az *Adatok a házi- és kismesterségek kialakulásáról a Felső-Maros menti Magyarón* című dolgozatom IV. díjat nyert.

Tevékenységem elismeréseként 1994-ben meghívtak és résztvettem a Jászberényben rendezett néprajzi értekezleten, majd a Nagykállóban tartott hétnapos szemináriumon. Fölkérésre alapítótagja lettem a Kriza János Néprajzi Társaságnak, majd tiszteletbeli tagja lettem a budapesti Magyar Néprajzi Társaságnak is.

En aktív dolgozó koromban sokáig a szovátai IFET Fakitermelési és Szállítási Vállalat igazgatója voltam, miután önkéntes néprajzkutató és néprajzgyűjtő lettem, kötelességemnek tartottam az ottani faipar történetét megírni, amit *Adatok a sóvidéki erdőgazdaság és faipar néprajzi történetéhez* címen meg is tettem. Terjedelmes dolgozatommal csatlakoztam a Tófalvi Zoltán irányításával készülő *Sóvidék monográfiájához*. Azonban a száz oldalnyi dolgozatot le kellett szűkítenem 60 oldalra – a készülő kötet terjedelméhez mérten. És, hogy eredeti munkám ne menjen kárba, vele résztvettem az Erdélyi Múzeum–Egyesület 1995. évi pályázatán, ahol III. díjjal jutalmaztak, és szokásjoguk szerint, szerződéssel megvásárolták a kéziratokat.

Még az is néprajzgyűjtésünk történetéhez tartozik, hogy magyarói gyűjtőmunkánk közben gondoskodtunk egyes hagyományos szokások továbbéléséről is. Erről két konkrét példát írhatnék ide. Zsigmond Balázs, akkori magyarói községi bíró meggyőző rábeszélésünkre megszervezte, hogy az akkor sorozásra menő ifjak – akik mostanában vonattal mennek – hazaérkezésükkor mint reguták énekeljék a régi szokás szerinti *Falunótáját*, az állomástól jövet le a falu fűtcáján, csoportosan összeülve, utat átfogó sorokban, mely ősi szokás a második világháború után kimaradozott. De most újra divatba hozták és a nótát azóta is énekelik; a másik pedig az, hogy személyes közbenjárásaim és minden ismeretségem és kapcsolatom igénybevétele következtében Bandi Dezső iparművész, a Népi Alkotások Háza akkori szakirányítója támogatásával és a néhai Ámmen János középiskolai tanár, akkor a marosvásárhelyi Művészeti Középiskola igazgatója hathatós és anyagi támogatásával és segítségével Magyaróra egy kihelyezett osztályt létesített a keresztszemes varrottások, a szedéses és rakottas szőttesek szövésének tanítására és gyakorlására. Erre a célra javaslatunkra alkalmazták Fegyverneki Ella és Fegyverneki Flóra, a célra megfelelő szakokatokat. Lakásukat, az egykori udvarházat, annak egyik nagyobb szobáját tanteremnek szerződtették. Ezt a kihelyezett osztályt Magyarón „varrókör”-nek nevezték. Körülbelül tizenöt évig tartották fenn ezt a kihelyezett osztályt, és fizették a

szakoktatókat. Azután pedig önkéntes alapon folytatódott az oktatás a magyarói varrottaskörben, míg az oktatók életben voltak. Legyen áldott emléküek ezért a nemes cselekedetért.

Halász Péter, a Duna Televízió munkatársa, a Magyar Művelődési Intézet igazgatója – ottjártakor – felvételeket készített a falunótája reguták általi énekléséről és a varrókorról is, amelyeket a Duna TV 1995. évi, szeptember 3-i, *Kapcsok* című adás-műsorában közvetített. Ezért külön elismerés és köszönet illeti Halász urat.

*

A gyűjtés alatt széleskörű, szerteágazó levelezést folytattunk. Legnagyobb horderejű volt a közöttem és Palkó Attila szerzőtársam közötti levelezés, mivelhogy külön helységben, egymástól meglehetősen távol éltünk. És így levélben juttattuk el egymásnak levéltári kutatásaink eredményeit: kinek-kinek a saját témaköre szerintit. Levelezésem másik része a különböző kiadók felé irányult, egyes dolgozataink sajtóban való közöltetése végett.

Hasonló terjedelmű levelezést folytattam a Kriterion Könyvkiadó bukaresti szerkesztőségével és kolozsvári fiókszerkesztőségével egész idő alatt, amelynek teljes anyagát mellékelem.²⁰

Amikor elkezdtük írásaink részleteinek közöltetését, elkezdtük a levelezést is. A helyi volt *Új Élet* folyóirat és *Vörös Zászló* volt hetilap szerkesztőségével nem kellett leveleznem, mert személyes volt a kapcsolattartás. Azonban az akkor bukaresti székhelyű *Művelődés* folyóirat szerkesztőségével széleskörű levelezést folytattam, ahol akkor András János volt a főszerkesztő, Béres Katalin, Lőrincz Kálmán és később Koppándi Ágnes voltak a mi kézirataink gondozói-szerkesztői.

A *Korunk* szerkesztőségével nem kellett levelezést folytatni, mert a gyakori kolozsvári útjaim alkalmával személyesen tartottam a kapcsolatot a megboldogult néhai Herédi Gusztival. Szerzőtársam, Palkó Attila is személyesen képviselte ügyeinket. Itt volt egy említésre méltó érdekesség, éspedig az, hogy a folyóirat szervezte és patronálta a parajdi népi szabadegyetemet. Az 1979-es évkönyv megjelenése után a szerkesztőség kiküldöttjével Parajdon előadást tartottam a *Havasolás* című dolgozatomból, együtt voltunk Cs. Gergely Gizellával, a székelyudvarhelyi tanítóképző tanárával, aki *Irhabőr a népviseletben* című dolgozatából tartott előadást.

Monográfiánk szerkesztéséhez szükséges volt a korabeli jobbágyösszeírásokra, amit helyileg nem tudtunk beszerezni. Ezért levélben megkerestem Bajai Ernőt, a *Füles* volt aranytollas rejtvénytársaság szerkesztőjét és író, egykori katonabarátomat. Kérésemre az Országos Levéltárnál megkereste néhai dr. Trocsányi Zsoltot – akivel később én is leveleztem –, és minden szükséges anyagot filmtekercseken eljuttatott hozzám. Közvetítőnk leginkább néhai Kósa György szalontai volt tűzérzészáros barátom és katonacimboránk. Neki volt kishatárátlépője, nekünk pedig nehéz volt akkor pásáportot²¹ szerezni. Ezek a filmtekercsek Palkó Attila szerzőtársamnál vannak megőrizve.

Mivelhogy igen sok anyagunk jelent meg a *Népismereti Dolgozatokban*, a levelezések mellett személyes ismeretségre is szükség volt. A szépemlékű, megboldogult dr. Kós Károly muzeológussal és néprajztudóssal való megismerkedésem alkalmával magammal vittem *A sóvidéki erdőgazdálkodás és fajpar néprajzi története* című, már említett dolgozatom fogalmazványi kéziratát, hogy lektoráltassam vele. Ekkor munkahelyén, a Néprajzi Múzeumban kerestem fel. Miután bemutakoztam és elkezdtem megbeszéléseimet, felkért, hogy közöljem születési adataimat, hogy vegyen saját nyilvánosságába, úgy is mint adatközlőt. Amikor megmondtam, hogy én 1919. augusztus 31-én születtem, fölkapta a fejét, reám nézett és azt felelte: „Na ne vicceljen, Uram, hiszen én születtem akkor!” Erre elővettem buletinomat és vele igazoltam, bizonyítólággal megmutattam neki. Ezek után azt kérdezte, hogy a nap melyik szakában születtem. Miután én azt feleltem, hogy este 10–11 óra között, ő erre azt felelte, hogy: „na én pedig délelőtt születtem, miszerint neked bátyád vagyok, te pedig öcsém vagy nekem!” Ezt követte a barátságos ölelkezés és baráti csókok, miután letegeztük egymást. Attól kezdve levelezésünkben a legtöbbször bátyámnak szólítottam, ő pedig engem öcsémnek, és névaláírásánál a „Károly bátyád”-ot használta. Levelezésünket szintén csatolom, ennek az ismerkedésnek az írásbeli megőrkítése végett is.

Jagamas Jánossal együtt dolgoztam a magyarói népdalfelvételezések alkalmával, hiszen többnyire én vonultattam fel a nótafákat, és egyben leírtam a népdalok és balladák teljes szövegeit, nem csupán egyet-kettőt, amit felvett. És amint a kiadott kötet címéből is kítűnik, én végeztem a szövegkiegészítéseket. Kötete szerkesztésekor több napot is együtt dolgoztunk, a népdalok és balladák besorolásával, a Jagamas-lakáson. Ezért kisméretű volt levelezésünk.

Annál részletesebb és terjedelmesebb volt levelezésünk megboldogult, néhai dr. Gálffy Mózes tanár úrral, főként a magyarói táj- és szakszavak, valamint a román kölcsönszavak gyűjtésével és feldolgozásával kapcsolatosan. Mint jeleztem, váratlan halála miatt elmaradtam az anyag végleges feldolgozásával.

Utoljára maradt a Keszeg Vilmos tanár úrral folytatott levelezésem egészen napjainkig, amit szintén mellékelek soraimhoz.

Még azt is szeretném ideírni, hogy a sajtóban való jelentkezésünk után jelentkezett dr. Kakassy János Szatmárnémetiből, aki középiskolai tanár, édesapja valamikor Magyarón volt kántortanító, és ő Magyarón született. Ezek után jó adatközlőm lett. És tőle is mellékelem a leveleket. Szerkesztés közben a tv magyar adása is kért tőlünk közvetítésre való anyagot, amelynek levelezését szintén mellékelem. Valamint a Kriterionnal kötött szerződést is.

Végeztül kötelességemnek tartom, hogy ezúttal is kihangsúlyozzam, hogy egész adatgyűjtési tevékenységemben a nagy számú adatközlőm mellett legnagyobb segítséget édesanyámtól kaptam, a néhai Zsigmond Józsefné Marci, született László Krisztina *Cárakikkától* (1897–1974), aki Pal-

kó Attila szerzőtársam szerint is „élő lexikon” volt a faluban a néphagyományaink és a népi folklór ismeretében. Másik nagy segítségem volt a velem egy faluban született feleségem, leánykori nevén Ördög Mária Pénztárnok Mari (1924–), akivel csaknem szomszédságban nőttünk fel és már 2–3 éves kora óta ismerem egész közleről és mindig kedveltem és szerettem.

Záradéku pedíg szeretném kihangsúlyozni, hogy ami a saját magam rézsarányú tevékenységét illeti, kinyilatkoztatom, hogy ebbeli munkásságom eredményeit nem tulajdonítom csupán saját magam erényeinek és érdemeinek. A XVI. században (1533–1592) élt Montaigne, a híres francia író és moralista szavaival élve: én „nem tettem mást, mint csokorba gyűjtöttem más emberek virágait, s én csak azt adtam hozzá, ami egybefogja őket: a pántlikát!”

LEVELEK

Zsigmond József, Marosvásárhely

Kedves Zsigmond József Barátom!

Küldeményedet, a disznóölés-kóstolót megkaptam, átnéztem és, bár értékes, szépen rendezett anyagról van szó, hiányzik egy méltó keret. Gondolok itt egy néhány mondatos bevezetőre, amely pl. egyrészt a tölgyözetben való településsel és a reformátusok böjtnélküliségével, a nehéz munkákhoz szükséges kalóriadús táplálkozással indokolja az általános disznóirtást, hizlalást és András-napi (s esetleg még későbbi) ölést. Ugyanakkor az utolsó fejezet (2–3 oldal) foglalkozhatna a disznóölés társadalmi-szellemi vonatkozásával (l. erre pl. Fél Edit: A társaságban végzett munkák Martoson. Népr. Ért. XXXII (1940). 361–79. – Vonatkozó rész 373–4.) Talán még én is érintem a disznóölés és ideje fontosságát népszokásaink időrendjében (K.K.: Hagyomány és anyagi élet. Korunk, 1974.l.).

A dolgozatban elhelyezhető volna egy „mészáros rajz” is a felbontott disznó részeinek helyi (régies) elnevezésével. Ez egyszerű vonalas tusrajz legyen, az egyes részekhez beírt számmal; mellékelve a „kép jegyzéke” gépelve.

A dolgozat teljesebbé tétele érdekében még a 2–3 oldal csatolható (elől s hátul). Mondanom sem kell, hogy milyen sürgős a dolog, de 5-ig csak elkészíthető s elküldhető! A teljesség reményében várnánk még kivételesen pár napot.

Jó munkát kíván barátságos üdvözléssel

Kós Károly

Kolozsvárt 1977. jan. 29.

Kolozsvár, 1979.dec.8.

Kedves Jóska Barátom!

Mivel augusztus végi leveledben azt írtad, hogy még egy darabig kurálnod kell magadat, most küldöm vissza Vadfogás kéziratodat, azzal, hogy légy szíves az első oldalon tett javítgatásaim és néhány általános észrevételem értelmében átnézni s újrafogalmazni dolgozatodat. A gépelésnél 31 sor legyen egy oldalon, a sorok pedig 63–65 „ütés” hosszúak legyenek (tehát nagyobb lesz a margó). Jó volna bár „ő” betűt tételd az írógépre.

Kérlek, nézd át a „Jegyzeteket” is és készítsél külön „Képek jegyzékét”, mivel ezt a szedő a képektől függetlenül szedi a nyomdában. Remélem, hogy a rajzokat elfogadja a technikai szerkesztő, kivéve az 1. ábrát, amely túlságosan árnyékolt s nem látszik, hogy üreges tárgyról van szó. (Félek, hogy nem lesz vele v. velük dolgom az utolsó napokon.)

Örülök, hogy keményen tovább dolgozol. Mind a négy téma fontos és érdeklő a ND-at is, de talán a falurendtartás és táplálkozás volna sürgősebb. Jövő évtől kezdve a Népismereti Dolgozatok évente jelenik meg, így a közlelbbi években sorra kerülhetnének. A falurendtartással kapcsolatban – Imreh I. dolgozatai mellett – talán az én most megjelenő kötetemben (Eszköz, munka, néphagyomány) közölt A régi Szék községi rendjéről írt dolgozatom is mondhat valamit, és Szabó István (Mo.) dolgozatai. A népi táplálkozásra is van már Mo.-on szakirodalom, s nekem is van valahol egy részletes témavázlatom, amiből kiderül, hogy milyen óriási és szétágazó kutatási terület ez is (növényi-állati nyersanyagok; tárolás-konzerválás; mechanikai és kémiai feldolgozás; konyhafelszerelés; tűzhely; évszakonkénti, életkor, foglalkozások szerinti, a hét napjai és napszakok szerinti étrend, böjtös, inség, vasárnapi, ünnepi étrendek-ételek, alkalmi (pl. úti) ételek vagy csemegék (fosztó, fonó); ételreceptek (leves, főzelék, főtt tészta, sült tészta, pépek, húsételek – főtt, sült, édesség, fűszer stb.). Szinte elég volna egy-egy téma alapos feldolgozása. Bpestről esetleg Kisbán Eszter lehetne segítségül a szakirodalom, kérdőívek, tanácsok dolgában.

Nem tudok hozzászólni a „népi mesterségek”-hez, mert nem tudom, konkrétan melyekről van szó, mikre gondolsz. Valamikor a görgényi fazekasságról jegyeztem le egyet-mást, Vámszer a régeni hámosokkal-nyergesekkel foglalkozott talán. Én a nagy „mesterségek”-felméréshez talán a régi Marosvásárhely vagy Régen vásáraiból indulnék ki (az én Nyárádszeredai vásár-dolgozatom – Tájak, falvak, hagyományok, 1976 túl kevés egy, a környezetet illető népi mesterségek számbavételéhez; talán még Marosvásárhelyről is van valami adatom a Népelet és néphagyomány, 1972 első tanulmányában).

Most tehát küldöm a Vadfogást azzal, hogy „önkritikai hozzáállással” (mintha nem is Te írtad volna!) nézd meg újból szövegedet s végleges formában küldjed vissza január 15-ig.

Boldog ünnepeket s újévet kíván, erőben, egészségben, további eredményekkel, barátsággal

Kós Károly bátyád

Kolozsvár, 1980. január 25.

Kedves József Barátom!

Jan. 21-én érkezett vissza újragepelt dolgozatod. Egyelőre csak beiktattam, majd együtt veszem sorra a többivel, kb. febr. 1-től. Kissé hosszú (28 oldal), de majd meglátjuk, hátha így is elmehet.

Várom folytatólag jól kidolgozott tanulmányaidat. Ilyen készíthető az ún. kalányos és a csurár (rostás) cigányok kézművességéről is, hiszen e kétféle vándor-mester csoportnak már életmódja, munkaszervezete, árusítása, vándorló és árusító útvonalai leírása is nagyon figyelemreméltó lesz, nem is beszélve magáról a különféle mesterségek leírásáról (anyagok beszerzése, munkahelyek, munkamenetek, produktumok, ezek egykori jelentősége a falusi háztartásban stb.). A cigány vándormesterekkel a századforduló óta alig foglalkoztak, Erdélyben meg éppen nem. A századforduló táján Erdélyben főleg Wlislocki Henrik és Herrmann Antal foglalkoztak a cigány hiedelmekkel, valamint Orosz Endre és Roska Márton a cigány tárgyakat is gyűjtötte (bőr tarisznya, erszény, csengőöntés szerszámai, kosárfonás, fa ivókanál készítés stb.), az 50-es években pedig a magyarországi Gyulán dolgozó Erdős Kamill (megh. 1962., nekrológiát Dankó Imre írta, Ethn. 1962. 616–619.), kinek még én is küldtem némi adatokat.

A cigányoknál főleg társadalmi életük, életmódjuk és mesterségeik érdemelnek figyelmet. Ha Neked sikerülne mesterségeikről úgy beszélned, hogy ezek még a két előbbit is érintsék, akkor nagy dolgot csinálnál. Igaz, a ND magyar szerzők és néprajz témák kiadványa, de ha e cigányok elsősorban magyar faluk szélén tanyázó ún. magyar cigányok, ám legyen. 25 oldalig is felmehet akár az egyik, akár a másik cigánycsoport és mesterségeik tárgyalása. Jó munkát hozzá!

Igazad van, hogy a néprajzi munkák közül mi, szerzők és szerkesztők nem szoktunk oly nagy port felverni. De erre szükség sincsen. A néprajz nem aktualitás v. divatcikk, hanem az idő teltével is értékét őrző anyag, kutatási eredmény. Nagy reklám nélkül is 10, 20, 30 ezres példányszámokban nyomják könyveinket. A ND-ot is összesen 9200 pld-ban (1976), illetve 9700 pld-ban (1978) adták ki, míg a Változó valóság 3300 pldban, a Művelődéstörténeti tanulmányok 8000 pld-ban, a Korunk Évkönyv 1979 pedig (utánnyomással) kb. 8000 pld-ban jelent meg. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi, mivel csupán pár napos differenciával jelent meg a ND 1978-hoz viszonyítva és jelentős részben azonos szerzőkkel és hasonló népismereti témákkal, „rontotta” a ND kelendőségét, de ez ne bántson, mert néprajz ez is, az is, az olvasónak viszont kissé sok volt egyszerre két hasonló kiadvány. Ugyanakkor, ha a ND tovább folytatódik, számos olvasó visszamenőleg is megveszi az előző évi kötetet, hogy sorozata legyen belőle. Egyébként 1978-ban és 1979-ben az idegenforgalom kb. 1/3-ára csökkent, ami szintén magyarázat a kereslet csappanására. Várhegyi mint szociológus szól hozzá a dologhoz s igaza is van, hogy a köztudat „táplálkozás”-on inkább népi táplálkozást, mint néptáplálkozást ért (ami a néprajz sikerével magyarázható, szemben a szociológiával, amiről nem le-

het beszélni, hiszen **nincs szociológusunk sem**, aki irányíthatná e munkát (Várhegyi sem az, Imreh I. sem az stb.). Várhegyi lényegében nem a néprajzi kutatást (a Disznóölés dolgozatodat) kifogásolja, hanem épp a táplálkozás szociográfiai felmérésének hiányát, vagyis saját munkásságuk gyengeségét. Én csak azt nem értem, hogy mi van ezen dialogizálni való néprajz és szociológia közt, ugyanis nekik nem a néprajzzal van osztani valójuk, mert a néprajz azt csinálja, ami a dolga (a hagyományos és közösségi = népi jelenségeket és jelleget keresi-vizsgálja), viszont a szociológiának nincs máig pontos definíciója, a 40 évvel ezelőtt működött D. Gusztit emlegetik, de ő csak leíró-felmérő munkát végeztetett, nem jutott el az értelmező-értékelő szintig, konklúzióig, általánosításig.

Így én úgy látom, hogy Várhegyi az összehasonlításával inkább a néprajzi munkálkodás sikerét hangsúlyozza, szemben a szociológia elmaradásával. Nincs szó tehát a néprajz elmarasztalásáról, mert ő is tudja, hogy a néprajz nem akar a szociológia fívébe kaszálni. Így hát én nem érzem sértőnek, amit ő mond. De egyébként is: a legjobb válasz minden kihívásra, hogy az ember tovább dolgozik, nem ugrik be meddő s egymást gyengítő vitákba, amelynek esetleges elmérgesedésétől – a mi viszonyaink közt – Isten őrizzen (ki tudja, hogy feldühödött emberek személyeskedése milyen károkat okozhat az ügynek!). Egyébként tökéletesen igaz, helyes válasz a tied a „szociológus”-kodók részéről jöhető kifogásokra, hogy „a szalmafüdeles házakat /de a várromokat sem/ nem azért őrzi a múzeum /vagy a Műemlékbizottság/, hogy ezután ezekbe költözzenek az emberek”.

Jól esik gratulációd új könyvemhez. Nyilvánvaló, hogy amely témákról én eddig írtam, az korántsem lezárása a kérdésnek, inkább csak nyitás, indítás, amihez még bár minél többen „hozzászólhatnának” (kiegészítve adataimat, pontosabbá téve v. megerősítve következtetéseimet). Persze, még épp elég eddig feltáratlan témánk van s érdemesebb ezekkel foglalkoznunk egyelőre, mintsem egymást ismételni, vagy egymást ellenőrizgetni, egymással vitakozni. Meleg barátsággal ölel

Károly bátyád

Kolozsvár, 1982. március 8.

Kedves József Barátom!

A napokban került kezembe A Hét 6. száma, amelyben – nagyon helyesen – kioktatod (végre lett valaki, aki kioktassa) a hebehurgya néprajz-írót. Zágoni Jenő, aki a Tükörbe e megemlékezést is írta, telefonon úgy védekezett, s ez részben „mentségül” is szolgál, hogy ő valami pesti műszaki lexikonból írta ki az adatokat. Így másolgtatják egymástól a hibás dolgokat a felületes emberek, így kerülhetett a sok hiba a MN Lexikonba is, ki tudja, milyen forrásból. Minden esetre hozzászólásod talán több ezutánit meggondolásra s utánajáráásra inthet. Gratulálók gyors operatívításodhoz!

Ugyancsak a napokban kaptam a Tükör általad küldött újabb számát, melyben kiállításomat jelentik be. Febr. 27. – márc. 4. közt Sepsiszentgyőr-

gyön voltam, hol nem csak a kiállítást rendeztük és nyitottuk meg, hanem nagyszámú könyvet is dedikáltam (kb. 1 1/2 órán át), majd pedig a Múzeumbarátok körében előadást tartottam (hozzászólásokkal) néprajzkutatásunk jelen problémáiról. Mondanivalóim (két részletben) interjú formában megjelenik majd a Művelődésben és A Hétben.

Hazajövet várt tanulmányod A magyarói népi táplálkozásról. Mivel szó van arról, hogy papírkorlátozás miatt a Kriterion – korábbi ígérete ellenére – „csúsztatni” fogja a ND 1981-re ígért kötetét, nem találtam sürgősnek az elolvasást s épp csak a nyugtázásra gondoltam. Azonban a kíváncsiság nem hagyott, hát belenéztem s a végén az egészet átolvastam, mert nagyon érdekelt, és szinte így is közölhetőnek tartom. Egyelőre a következő javaslataim lennének:

1. Jó volna egy, a tartalmat közelebről kifejező címet találni, hiszen épp az a rész nem szerepel most, amit a köztudatban a táplálkozás jelent (ételek és receptek); talán jó volna „a magyarói népi táplálkozás gazdasági és társadalmi vonatkozásai”-t kiemelni a címben. Persze, ez esetben akkor még valamelyes kiegészítés szükséges úgy a nyersanyagok, mint az étkezés-fogyasztás részeknél.

2. Szükségesnek látom az 1., 2., 3., 4. pontok helyett alcímek (fejezetcímek) adását, tekintettel a dolgozat egymástól eltérő oldalára is, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért. (A cím alatti terjedelmes alcím – természetesen – kimaradna, mint szokatlan.)

3. Szükséges egy olyan bevezető rész (egy teljes oldalra), amely bejelenti a dolgozat közelebbi tárgyát, indokolná, hogy miért épp a táplálkozással (elhanyagolt téma) s ebből is a két kérdéssel (nyersanyag, a fogyasztás módja) foglalkozik a jelen dolgozat. – Utóbbit is könnyű indokolni, hiszen épp e két aspektus kerül el többnyire a figyelmet, holott a népi táplálkozás és helyi jellege szempontjából ezek alapvető jelentőségűek.

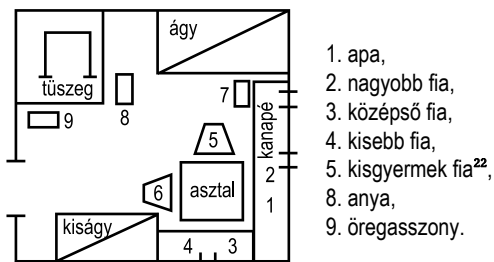
4. Bőkezűbben kell bánni az aláhúzásokkal: amiért egy-egy helyi terminus (megnevezés, kifejezés) megegyezik a köznyelvivel, még nem jelenti, hogy nem tartozéka a népi táplálkozás helyi népi műszókészletnek (pl. kenyérnek való, aprógomba, szűszék, hambár az 5. oldalon, v. keserűgomba, fenyő-, tinorrú-, szarvas-, laskagomba stb. a 2. oldalon. A magyar tudományos botanikai elnevezést is zárójelbe tehetnénk, a latin elé s így elkerülhető a „fenyőaljnak nevezett... rizike (Lactarius deliciosus)”-féle kifejezések gyakran! ismétlődő „nevezett” kifejezés.

5. A Jegyzetek stb. átírására is lennének javaslataim, a Bibliográfia kiegészíthető még a jelenleg előkészített Népismereti Dolgozatok kötetben megjelenés előtt álló Szabó Bálint-féle népi táplálkozás dolgozatból is.

6. Szükségét érezheti az olvasó egy mégoly rövid (tömör) befejezésnek (összefoglalás, általánosítható következtetések), 1/2, 1 oldal terjedelemben bár.

7. Tekintettel a téma és szempontjai fontosságára, a 25 oldal sem volna túl terjedelmes (kivételesen megengedhető volna!), éppen csak indokolt legyen ez már a bevezető részben és az összefoglalás (konklúziók) révén.

8. A tanulmányban szó esik különféle eszközökről (kézi daráló, guzsba stb. stb.), amelyeket rajzban is ismertetni kellene. Gondolhatunk még olyanféle „alprajzokra” is, amelyek az asztal melletti ülés rendjét szemléltetik (torozás, lakodalom, hétköznapi és ünnepi családi asztal stb.), pl.:

1. apa,
2. nagyobb fia,
3. középső fia,
4. kisebb fia,
5. kisgyermek fia²²,
8. anya,
9. öregasszony.

Az asztalhoz ülés rendjének hasonló bemutatása ajánlható a keresztelő, eljegyzés, lakodalom, névnap, kalács, halotti tor, sátoros ünnepi asztal stb. esetében is.

Nem kell takarékoskodni a képanyaggal, mert ez emeli, értelmezi a szöveges leírást, legyen szó akár tárgyi, akár társadalmi vonatkozásokról!

Végülis, e javaslatok ellenére, dolgozatodat nagyon értékesnek találok, viszont mért ne közelítsük meg a még inkább tökéletesebb, a teljesebb? Most tehát a képanyaggal való kiegészítés következne (rajzok, esetleg 1–2 fotó 12×18 cm méretben) s ezt követően a részletes észrevételek és ezek lehető elfogadása, alkalmazása. Szerencsére a képanyagot a kiadó nem számítja be a terjedelembé s így ez lehet bőséges is, amit az olvasók viszont nagyon becsülnek, szeretik a rajzos könyveket, mivel ezek közérthetőbbek.

Kedves József Öcsém! Örömmel értesülök arról (10. sz. jegyzetedből is), hogy rövidesen megjelenik magyarói falurajzotok. Öröm látni, hogy az idősebbek könyvei mellé sorakozik egyre több fiatalabb műve is. Ilyen öröm volt számomra Gazda Klára nagyszerű gyermeknéprajza, és lesz közelebbről Vasas Samuék kalotaszegi népszokás-anyaga is, pár év múlva pedig a sóvidéki kötet. Ha utóbbi nem is teljességében néprajz, de sok értékes néprajzi anyagot is tartalmaz. Még más, előkészületben levő kötetekről és tervekről is tudok, beleszámítva a ND további – 1 v. 2 évenként megjelenő köteteit is, amelyekben egyszerre 20–25 munkatárs is jelentkezhet színvonalas tanulmányaival. Erre alapul az a reményem, hogy az évtized közepe táján elkészülhet végre a Romániai magyar néprajz című összefoglaló mű, amely nem csak lezár egy korszakot, hanem megindít egy új periódust hazai magyar néprajzkutatásunkban. Mindez annak a komoly, egyre terebélyesedő és elmélyülő munkának lesz köszönhető, amely tíz éve bontakozik nálunk, beértve a Te értékes tevékenységedet is.

Amihez további erőt, sikert és elégtételt kíván

meleg üdvözléssel

Kós Károly bátyád

Kolozsvár, 1983. szept. 1.

Kedves Jóska!

Palkó Attila barátunknál való hosszas „pihenő” után végre hozzám került tanulmányod, amelyet Kolozsvár–Sztána közti utazgatásom közben átlapozva bizonyos javaslatot tehetek a továbbiakra. Mint Te is tudod, én az erdőkitermelés ipari formáihoz alig értek s hozzáértésem inkább a tanulmány szerkezetét, logikai felépítését, az egységesebb kép kialakítását érintheti csupán. Észrevételeimet-javasolataimat a következőkben sűríténém össze:

1. Helyesnek tartanám, ha a 9. fejezet fő mondanivalói a Bevezetőben kapnának inkább helyet.

2. Az 1. és 2. után a 3. fejezet elején érintendő az erdei gyűjtögetés és vadászat is. A 4. fejezet után a 7., 5. fejezet valamint a terpentinfőzés, cserhéhántás és a 20. fejezet következne, mint amik a régebbi időkben is meglehettek. Ezeket követné a 6. fejezet, majd a továbbiakban az erdőkitermelés modern formái.

3. Javasolom a 10. és 13. fejezet egybevonását, ami talán a 7. fejezet után következhetne.

4. Egybevonandó a 11., 12. és 14. fejezet, továbbá a 18. és 21. fejezet s végül a 17. és 22. fejezet is egy fejezetbe.

A tanulmány mai formájában első megfogalmazásnak – összeállításnak tűnik, szükséges hát az alapos újraolvasás és újrafogalmazás. A téma kibontásának logikusabb rendje s egyes – jelenleg egymástól távol eső, de összetartozó – fejezetei összevonása során lényeges tömörítés is megvalósul, ami a tanulmány előnyére válik (gondolat ismétlések elkerülése!)

5. Úgy látom, elkerülte figyelmedet Kozma Ferenc: A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest 1879., amelynek külön Erdőgazdaság című fejezete is van több alfejezettel (250–273.), valamint a témát érintő más adatokat is találsz benne (pl. parajdi gyufagyár: 286., egyéb: 297, 319, 357–8. stb. oldalakon).

5. Beveendő bibliográfiádba Tarisznyás Márton: Az erdő néprajzi kutatásának kérdéséről. Acta Hargitensia. Csíkszereda 1980. 217–222. posztumusz munkája is, mivel ez közvetlenül érinti témát, ugyanakkor ajánlom konzultálásra Hegyi Imre A népi erdőkielégés történeti formái. Budapest 1978. könyvét (amelyet Te hibásan sorolsz föl bibliográfiádban), mivel ennek már tartalomjegyzéke és bibliográfiája is tanulságos lehet számodra.

6. Ajánlanám a jelenlegi címből – „A sóvidéki fagazdaság történeti néprajza” – javasolom elhagyni a két utolsó szót, mint szükségtelent. – Egyelőre ennyit fagazdaság-tanulmányod kapcsán.

Itt ejtem sorát, hogy megköszönjem figyelmességedet-szívességedet, hogy elküldted Bandi D. cikkét s a Te hozzászólásodat, valamint a Mihez kezdünk a természetben c. könyvecském újra kiadására tett javaslatodat. Persze, köszönöm szépen méltatásodat is. Egyébként – érdekes módon – most e könyvecske újrakiadására gondol a bpesti Mezőgazd. Kiadó is, valamint egy szlovák nyelvű kiadására is Pozsonyban. Bár már alig hiszek az újra kiadásban,

hiszen 1969-ben is szó volt román és szlovák nyelvű és magyarországi kiadásról, de az itteni kiadók akkori átszervezése, a csehországi zavarok miatt két előbbi elmaradt s a magyarországi is elaludt. Már kértem az Élet és Tudomány jelzett számát, de tévedésből (azt híve, hogy engem a vargyasi festett bútor érdekel) a 24. számát hozták el.

Kedves Jóska, mindig jól esik, ha hírt kapok tőled vagy épp rólad, munkádról. Kívánok további jó egészséget, erőt, mert szükségünk van a Te további tevékenységedre!

Meleg üdvözléssel

Kós Károly bátyád

JEGYZETEK

¹ NyIRK. 1977. XXI. 58–67.

² NyIRK. 1979. XXIII. 36–41.

³ Nyelvészeti Tanulmányok. Bukarest 1980. 35–50.

⁴ NyIRK. 1981. XXIV. 205–212.

⁵ NyIRK. 1983. XXVII. 29–40.

⁶ NyIRK. 1993. XXXVII. 79–113.

⁷ Bukarest. 1984.

⁸ Bukarest. 1985.

⁹ Bukarest. 1968.

¹⁰ 1979. 202–226.

¹¹ 1978. 107–117.

¹² 1980. 37–46.

¹³ 1994. 48–56.

¹⁴ Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 1996.

¹⁵ A kézirat fölötti bábáskodások összehangolatlanságának következménye, hogy az 1996-ban megjelent kötetben nem szerepel a jegyzetekben hivatkozott szakirodalom jegyzéke. – *A szerk. megj.*

¹⁶ Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 1998.

¹⁷ Magyar Néprajzi Társaság – Európa Folklor Központ. Budapest 1998.

¹⁸ 1998, 62.

¹⁹ 1998, 180–181.

²⁰ A szerző által átadott levelezésből e helyen csupán részletek jelenhetnek meg. A teljes levelezés a Kriza János Néprajzi Társaság archívumában hozzáférhető. – *A szerk. megj.*

²¹ útlevél

²² A 6–7. feloldása hiányzik. – *A szerk.*

Zsigmond Győző

A magyar népi kultúra a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke oktatási keretében

A Bukaresti Tudományegyetemen az 1989 végi változás egyik eredménye, hogy 1990-ben az Idegen Nyelvek és Irodalmak Kar keretében Hungarológiai Tanszék kezdte el működését négyéves oktatási időtartammal. A magyar nyelv és irodalom azóta van jelen főszakként a karon, amelyen mintegy 40 nyelv és kultúra ismerhető meg. A hungarológiai központok egyik láncszeme a bukaresti tanszék, amely több funkciót is betölt; oktató-, kutató- és dokumentációs központ is egyben.

Bukarestben, a jeles román személyiség, Nicolae Iorga kezdeményezésére már 1927-ben voltak próbálkozások a romániai magyar kisebbség kultúráját bemutató intézmény létrehozására.

A tulajdonképpeni előzmény az 1950-es évek végére tehető; 1957-ben alakult meg Bukarestben a magyar nyelv és irodalom szak. A tanszékvezető Márton Gyula professzor volt. A Bolyai Tudományegyetem tanárai (Márton Gyula, Szigeti József, Antal Árpád) ingáztak a fővárosba előadást tartani. 1960-ban a szakot megszüntették, pontosabban visszaminősítették lektorátussá, így éveken át csak egyetlen oktató (Marosi Sándor, aki később az Amerikai Egyesült Államokba emigrált) tanította – fakultatív tárgyként – a magyar nyelvet.

1969-ben Szabó Zoltán professzor vezetésével újjáalakult a magyar tanszék. Azóta államközi szerződés keretében magyarországi vendégtanárok is segítik a máig nem elégséges létszámú oktatói közösséget. Közülük többen a magyar népi kultúráról is tartottak előadást (Hajdú Mihály, Kotics József, Balázs Géza). 1990-ig a magyar szak mellékszak volt Bukarestben. Főleg román anyanyelvűek jelentkeztek ide. Évfolyamonként 38–40 diák végzett. A magyar tanszék 1975-től a Keleti Nyelvek Tanszékbe beolvasztva, részlegként folytatta munkáját 1990-ig. 1980-tól kezdve csak kétévenként vettek fel jelentkezőket a magyar mellékszakra, 1987-től már egyáltalán nem volt beszkolázás, így 1989-ben egyetlen évfolyama volt a szaknak.

Az utóbbi időben évente húsz diák juthatott be magyar főszakra. Többségük a Székelyföldről jött, magyar anyanyelvű. Két éve annak, hogy évfolyamonként tíz körülre tehető a bejutott román anyanyelvű hallgatóink száma. Egyik sajátossága a bukaresti hungarológiai tanszéknek, hogy nem magyar anyanyelvűek képzésére ugyancsak vállalkozik. A másik, hogy a magyarságtudományban jártas szakemberek, kutatók képzését szintén feladatának tartja. A magyar kultúrában jártas román szakemberek képzésével (mint

amilyen például az itt végzett Smaranda Enache) fontos szerepet kíván betölteni a tanszék a két nép közeledésében, a kölcsönös megismerésben, az előítéletek elosztatásában.

Régi és egyben mai gondja a tanszéknek a megfelelő könyvtár létrehozása. Magyarországról mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtár, a Martos Gábor szervezte könyvszerzési akció, a Hungarológiai Intézet, az Illyés Alapítvány gazdagította a tanszék még mindig kiegészítésre, segítségre szoruló könyvtárát. Néprajzi kiadványokkal az említettekén kívül főleg az ELTE BTK Folklore Tanszéke és a KJNT segítette ki bennünket.

A katedra személyi állománya a teendőkhöz képest nagyon szűkre szabott.

A bukaresti lakásviszonyok, az ingázás nehézségei, az egyetem által nem eléggé vállalt utazási, illetve Bukarestben tartózkodási költségek visszahúzó tényezők mindmáig. Jelenleg az öt évfolyamot – az V. évfolyam a magiszteri képzésre van fenntartva, 1994 óta létezik – alig egy tucat oktató tanítja.

A Hungarológiai Tanszék jól együttműködik a Bukaresti Magyar Kulturális Központtal, valamint a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészeti Karának két magyar tanszékével, valamint Magyarország több felsőoktatási intézményével (a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemmel, a szegedi József Attila Tudományegyetemmel, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemmel). A lehetőségekhez mérten – tehát nem túl gyakran – magyarországi részképzésre is küldünk hallgatókat.

Tanszékünk sikeresen bekapcsolódott 1995–96-ban a bukaresti Francia Intézet által *Történeti színhagyomány* címmel szervezett műhelymunkába. Ennek keretében francia anyanyelvű előadók tartottak előadásokat a témában, majd megbeszélés, vita következett. A bekapcsolódók szerencsésebbjei közé tartozik alulírott is, aki a politikai viccek terén végzett kutatásait francia állami ösztöndíjjal folytathatta 1996. január 16. és április 16. között a Provence-i Tudományegyetemen és a párizsi Nemzeti Könyvtárban. A négy éve megkezdett együttműködés egyféle folytatásaként 2001-re franciául is meg fog jelenni a Voigt Vilmos utószavával közölt *Három kismacska...* című kötet¹.

A magyarságtudományon belül elsősorban a következő területeken való elmélyedést szolgálják Bukarestben külön kurzusok: irodalomtörténet, irodalomelmélet, nyelvészet, folklór, etnológia, művelődéstörténet.

Néprajzot, folklórt 1992 óta alulírott ad elő, aki elsősorban a néphit, a történeti színhagyomány, az etnomikológia meg a névtan kérdéseinek kutatója. Az I. év a *Bevezetés a folklórhoz*, a III. év a *Magyar folklór*, az V. év a *Mitológia* című kurzusát hallgathatja. Öröndetes, hogy szép számmal írtak néprajzi és névtani témájú szakdolgozatokat a hallgatók (eddig szám szerint huszonnégyen). Sikerült bekapcsolódniuk a KJNT által szervezett Fialtal Néprajzkutatók Konferenciájára rendezvénybe. Kezdeményezésükre 1999-ben megalakult a hungarológus hallgatók néprajzi köre, amelyet alulírott irányít.

1992 előtt nem volt a magyar népi kultúrát vagy annak valamely szeletét bemutató kurzus a tanszéken. Az 1970-es évek elején Kolozsvárról Nagy Jenő jött el néhányszor Bukarestbe, ahol is a tárgyi néprajz köréből tartott pár előadást az akkori magyar szakos egyetemi hallgatónak.

Máskülönben régóta próbáljuk elérni azt, hogy minél több vendégoktató jöjjön el tanszékünkre, főleg hiányosságaink pótlása meg a színvonal biztosítása érdekében. Az utóbbi években például Lengyel Dénes Veszprémből, Berecki Gábor Észtországból, Kotics József Debrecenből, Péntek János és Keszeg Vilmos pedig Kolozsvárról jött el és tartott előadást diákjainknak.

Szerepet vállal a bukaresti Hungarológiai Tanszék abban is, hogy a magyar kultúra megismertetése révén csökkentse az országban meglévő interetnikus viszályt, feszültséget, és bizalmat ébresszen a többségekben a kisebbségek iránt. Feladatai közé számítja a Kárpát-medencétől délre eső terület magyar diaszpórája önismeretét segítő kutatást és adatfeldolgozást is.

Sajnos, nem megfelelőek a tanszéken az anyagi feltételek, nincs megfelelő számú oktató, gyatra a technikai felszereltségünk.

Végül hadd térjek ki újra a Magyar Köztársaság Bukaresti Kulturális Központjával való jó kapcsolatunkra. Persze, csupán néprajzi vonatkozásokat említék.

1998 őszén (november 25-én) a Hungarológia Tanszék meg a Magyar Ház közös szervezésében zajlott le egy néprajzi konferencia *Szokás és erkölcs* címmel. Ennek keretében román és magyar (erdélyi és anyaországi) kutatók adtak elő és vitatták meg elsősorban a büntetőszokások témakörét. 1999 nyarán jelent meg ennek az anyaga Sepsiszentgyörgyön. A *Szokás és erkölcs* című könyvről van szó, kétnyelvű tanulmánykötet ez, amelyet a Magyar Kulturális Központ adott ki a bukaresti Hungarológia Tanszékkel közreműködve. A könyv szerzői ábécérendben: Angelescu Silviu, Balázs Lajos, Kotics József, Ofrim Lucia, Pozsony Ferenc, Zane Rodica és Zsigmond Győző.

A majd két évvel ezelőtti román-magyar néprajzi tudományos tanácskozást idén novemberben *Népi mesterség – népművészet* címmel rendezzük meg. Az anyaországból eddig Andrásfalvy Bertalan, Katona Imre és Voigt Vilmos jelenlétére számítunk.

A tanszék címe: Catedra de Hungarologie, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea București, RO-70106 București, Str. Edgar Quinet Nr. 7. Etajul III, sala 301.²

Néprajzi és névtani szakdolgozatok a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékén:

- Árvay Tünde Anna Mária Gabriella: Növényvilág a svéd és a magyar szőlásmondásokban. 1999
- Bacsó Ildikó: Zajzon kismonográfiája. 2000
- *Bartha Bernadette: A kászonújfalvi lakodalom. 1994

- Bartha Éva: Temetési szokások Szentegyházán. 1999
- *Fekete Klára: Virágok a magyar szerelmi dalokban. 2000
- Kerestély Melinda: A boszorkány a magyar néphitben. 1995
- Kovács Mónika: Kézdiszentlélek hiedelemvilága. 2000
- Köllő Tünde Mária: A Gyergyói-medence peremvidékének etnobotanikai kismonográfiája. 1999
- Köllő Tünde Mária: Gyógynövényismeret és népi gyógyítás a Gyergyói-medence peremvidékén. 2000
- Mezey Kinga: Jobbágytelke kismonográfiája. 1997
- *Nemes Réka: Népi gyógyítás egy felcsíki faluban (Csíkborszován). 2000
- Papp Mónika: Zeteváralja kismonográfiája. 1999
- Péter Csilla: Csíkrákos kismonográfiája. 1999
- Péter Mária: Székelyzsombor helynevei. 1997
- Péter Mária: Székelyzsombor személynévei. 1998
- Pethő Zoltán: A graffiti szövegtípusa. 2000
- Petrovits Réka: Az utolsó boszorkányperek Keleten és Nyugaton. 2000
- Simó Mónika: Székelyszállítás kismonográfiája. 2000
- Simon Judit: Szent György a magyar néphagyományban. 1996
- Szilágyi Szilárd: A magyar kozmogóniai mondák. 1999
- Szopos András: Csíkszentimre kismonográfiája. 1997
- Szopos András: Csíkszentimre személynévei. 1998
- Vári Magdolna: Aranyospolyán kismonográfiája. 2000
- Veres Noémi Krisztina: Székelyderzs kismonográfiája. 2000
- Zsidó Ferenc: A Felső-Nyikó mente falvainak történeti szájhagyománya. 2000
- Zsidó Ferenc: Firtosváralja és Székelypálfalva történeti néphagyománya. 1999

JEGYZETEK

¹ Zsigmond Győző: *Három kismacska – kettő közülük kommunista. Erdélyi politikai viccek 1977–1997*. 1997. Budapest

² Köszönöm Molnár Szabolcs tanszékvezetőnek a beszámoló megírásához nyújtott segítségét.

Keszeg Vilmos

Táj és kép

Jelen tanulmány a néprajzi diskurzus, a tudományos reprezentáció elemzésére tesz kísérletet. A problémafelvetést eleve több korlátozással teszi meg: 1. a vizsgálódás tárgyául csupán az egy (szűk) földrajzi tájról (Aranyosszék) szóló beszélést választja; 2. csupán írott (kézíratos és nyomtatott) szövegeket vesz figyelembe; 3. csupán a szerző, bár húsz évre kiterjedő és a lehetséges teljességre törekvő, könyvtárakban, lapokban és levéltárakban végzett forrásfeltárásának szövegeit elemzi. Az első két korlátozás a kutatói szándék részét képezi, a harmadik viszont a kutatói fogyatékoság eredménye.

Az elemzés rendre a következő kérdéseket érinti: milyen a folytonossága és az intenzitása a (szociális) tájról való beszélésnek; milyen viszonyban van a táj homogenitása/inhomogenitása és a reprezentáció homogenitása/inhomogenitása; milyen beszédmódok és beszédstílusok keresztezik egymást a tájról szóló diskurzusbán; milyen fizikai és szociális térben van relevanciája a tájról való beszélésnek.

A szövegbázis összeállításakor az elsődlegesen tudományos, etnográfiai szándékkal íródott munkákat vettem figyelembe, de ugyanakkor a szépirodalmi és tudományos (történelmi, geográfiai, művészettörténeti, egyháztörténeti, demográfiai) szövegeket is. A velük való számolásra az a tapasztalat kényszerített, hogy olykor nehéz, esetleges a szövegek tartalom szerinti elhatárolása. Gyakran egyazon szövegen belül egymás mellé kerülnek az etnográfiai, történelmi, demográfiai tények, a tudományos, esztétikai funkciók. E szinkretizmus grandiózus mintapéldájának Orbán Balázs műve, *A Székelyföld leírásának* V. kötete tekinthető. Továbbá pedig az etnográfiai diskurzus valójában szerves része annak a tágabb reprezentációs folyamatnak, amelynek célja egy táj és a hozzá tartozó népcsoport és kultúra képének megszerkesztése, forgalmazása és fenntartása.

A szövegbázisba viszont nem kerültek be azok a zsurnalisztikai szövegek, amelyeknek elsődleges célja az aktualitásba való beavatkozás.

ARANYOSSZÉK HATÁRAI

Aranyosszék felfedezése Orbán Balásznak tulajdonítható. *A Székelyföld leírásának* V. kötete Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék és Marosszék után a kellő figyelemmel fordult Aranyosszék felé is. Határait biztos vonalakkal húzza meg. Észak felé Szind, keletre Torda vármegye aranyosi járása, délre a Felső-Fehér megye marosújvári és enyedi járása, nyugatra a peterdi és

torockói völgy zárja le Aranyosszéket.¹ Belülről két járásra tagolódik. A felső járás 10 faluból, az alsó pedig Felvincből és 11 faluból áll.²

Orbán Balázs azonban egy pillanatig sem szándékszik betartani e határokat. Keletről Marosszék felől közeledve a rá jellemző részletességgel mutatja be Radnótot, Marosludast és környékét, déli irányban pedig Marosújvár környékét járja be. Keleti irányban megtekinti az Aranyos menti vármegyei településeket is (Aranyosgyéres, Lóna, Gerend, Gerendkeresztúr, Hadrév, Aranyosegerbegy), sőt az Aranyos folyásától a Bolduc patak völgyén eltávolodik, alkalmat keresve olyan mezősi települések bemutatására, mint Örke, Nagycsán, Alsó- és Felsődetrehem. A „határsértés” vádját a szerző megpróbálja elhárítani: „Gyéres és Egerbegynek a Székelyföldhöz csatolását, vagy azoknak e munkában való együttes ismertetését a fennebbi tekintetből némi joggalapon vélem tehetni” – írja munkájában.³

Jankó János két évtized múlva megjelenő munkája⁴ sokkal kategorikusabban határolja körül Aranyosszéket. Kutatását csupán a 13. században benépesített településekre, illetve a bizonyíthatóan ezek lakosságának kirajzása révén létrejött falukra⁵ terjeszti ki. Látszólag sem a természeti, sem az etnográfiai vagy történelmi kuriózumok csábításának nem enged. Engedményt az Aranyos alsó folyásának nem hajlandó tenni.⁶ Könyvéhez elsőként mellékel térképet, amelyet apró finomításokkal a következő száz év során végig használ a néprajzi szakirodalom.

Jankó János Aranyosszék-képével kapcsolatban azonban szükséges két megjegyzést tenni. Aranyosszéket nem tudja Tordától elmetszeni. Döntését könyvének címében is jelzi, majd a II. és III. fejezet demográfiai változásokra és a migráció irányára vonatkozó szakszerű elemzésével támasztja alá. Déli irányban, a Torockó és Felvinc felől Nagyenyed felé nyúló szálakat azonban nem követi. „*Torda, Aranyosszék és Torockó*” Jankó Jánosnak tulajdoníthatóan marad együtt a köztudatban.

Jankó János Orbán Baláztól eltérően nem száll ki az időközben elrománosodott településekre.⁷ Ily módon, bár e falvak román lakossága állandó jelleggel „jelen van” az aranyosszéki lakosok életében, a Jankó János által összerakott képben kizárólagosan a magyar népi kultúra exponálódik. A két szerző tehát eltérő alapelvet választ Aranyosszék képének egységbe szervezéséhez: Orbán Balázs földrajzi, Jankó János etnikai kritériumot vesz alapul.

Az Aranyosszékről szóló irodalomban a további száz év során is rugalmasak maradnak a tájegység határai. Az implicit módon történő határmódosítások a következő tendenciákban ragadhatók meg. Ismétlődő gyakorlattá válik a tájegység határainak az Aranyos alsó mente magyarságára való kiterjesztése.⁸ Ezzel egyidőben pedig a déli határ előszeretettel nyomul észak felé. A hajdani alsó járáshoz tartozó, nagyszámú román ajkú lakosságot magába fogadott, s a megyésítéskor Fehér megyéhez átcsatolt települések (Felvinc, Székelyföldvár, Székelykocsárd) egyre ritkábban kerülnek szóba.

A 150 év során két településnek a centrális pozícióért való versengése követhető nyomon. Az egyik Aranyosszék hajdani közigazgatási központja,

Felvinc, amely az 1848–49-es események során kétszer esett a pusztítások áldozatául, majd pedig a közigazgatási átszervezés nyomán adminisztratív jelentőségét is elveszítette. A másik település a Jankó János által a tájegységhez kapcsolt, a tájegység perifériáján elterülő település, Torockó. Bányáinak kimerülése, majd a kollektivizálás a települést hátrányos helyzetbe vetette, amelynek következtében előbb a Nagyenyed irányába történő ingázás, majd elköltözés felerősödött. Sajátos kultúrája (építészet, népviselet, temetkezés, farsangtemetés), akárcsak természeti környezete azonban megszakítatlan popularitást biztosított számára. Tulajdonképpen egyetlen aranyosszéki település sem veheti fel Torockóval a versenyt a népszerűség tekintetében.

Mítosza már Orbán Balázst megelőzően kezdődik. Szatmári Papp Károly 1841-ben, Maszák Hugó 1859-ben, ismételten 1865-ben hívja fel rá az országos figyelmet. Nemes Ödön 1866-ban „regényes utazást” ígér az ide látogatóknak⁹, majd három év múlva a „torockói várromokat” kínálja fel turisztikai látványosságként.¹⁰ 1921–1927 között Torockó dominanciája annyira erős, hogy az Aranyosszékről szóló nyilvános diskurzust kizárólagosan kisajátítja.¹¹ A popularitás újabb hulláma csap Torockó felé 1944–1972 között. Míg a többi aranyosszéki falu legjobb esetben is egy általános panorámban kap helyet, Torockót mind a köztudatban, mind a néprajzi kutatásban¹² kiemelt és megkülönböztetett hely illeti meg. Ily módon áll elő az a helyzet, hogy az 1840–1999 között megjelent, Aranyosszékről szóló publikációk mintegy egyharmada Torockót népszerűsíti. Egzotikumának és popularitásának megkonstruálásához nagymértékben hozzájárult a szépirodalmi reprezentáció. Jókai Mór *Egy az Isten*¹³, Gyallay Papp Domokos *Vaskenyéren*¹⁴, Ignácz Rózsa *A torockói gyász*¹⁵ című regénye a viharos, megpróbáltatott és heroikus történelmi múltat játssza be az etnográfiai kép alá.

Torockó intenzív felfedezésének eredménye, hogy a néprajzi kézikönyvekben kiválik abból az etnográfiai képből, amelyet Orbán Balázs és Jankó János konstruált meg. *A magyar nép táji-történelmi tagolódása az Aranyosszék* szócikk mellett külön szócikket nyit *Torockó vidéke* számára.¹⁶ Hasonlóképpen külön szócikkben kerül bemutatásra a *Magyar Néprajzi Lexikonban* a *torockói bútor*, a *torockói hímzés*, a *torockói keresztöltés*, a *torockói viselet*.¹⁷

Felvinc és Torockó vetekedését mintegy az a két kötet zárja le, amely az 1990-es években került az érdeklődők kezébe. Id. Márkodi Siklódi Sándor felvinci nyugalmazott tanító „Emlékezetre méltó dolgok” alcímmel ajánlja Felvinc monográfiáját.¹⁸ Hantz Lám Irén *Torockó* című, hangsúlyozottan nagyközönséghez szóló „útitkalauza” pedig a falu és a természeti környezet látványosságait foglalja össze.¹⁹

A tájról készült diskurzus 1840-től kezdve folyamatosnak tekinthető. Tartalmát, szándékát és a beszédmódot tekintve azonban erősen hullámozó.

Az első közlemények a történelmi múlt emlékeit, az ősiség nyomait fedezik fel és népszerűsítik. Néhány az e csoportból származó címek közül: *A gerendi régi felirat* (1840), *Várfalvi vár és templom* (1858), *Torockói várromok* (1869), *A torockói hősök emlékoszlopának leleplezése* (1926).

A romok és műemlékek felfedezésével egyidőben történik meg az orális történelmi emlékezet feltárása és feldolgozása. Aranyosszék történelmének első írásos, ugyanakkor szelektív reprezentációja Kőváry László *Száz történelmi rege* (Kv., 1857) című munkájában történik. Orbán Balázs az, aki az Aranyosszékről szóló monográfiájában a különböző forráscsoportok alapján a táj két párhuzamos történelmét készíti el. Az egyik az ok- és emlékiratok adat- és oknyomozó történelme, a másik a szájhagyomány diszkontinuus kuriózumokat összeválogató történelme. Orbán Balázs munkájában megtalálható valamennyi, a monográfia megjelenését közvetlenül követő közlésekben és feldolgozásokban uralkodó mondai szűzsé (a tatárok előli menekülés, a harangok kútba való elrejtése, Füttyer várának története, a Tordai-hasadék eredetmondája). E mondai anyagot variálják és finomítják olyan publikációk, mint Borbély Sándor 1893-as, Versényi György 1901-es, Téglás István 1907-es és 1915-ös, Király Miklós 1910-es publikációja. Jankó János szintén forrásként használja fel Orbán Balázs munkáját.

A múlt század második felében szerveződő reprezentációban a történelmi múlt mellett két további téma dominál, az aranyosszéki táj és az aranyosszéki ember.

A természeti környezet az Aranyosszéket északról és nyugatról behatároló Erdélyi-Érchegység vadregényes sziklaalakzatai, titokzatos barlangjai, valamint az aranysszemeket sodró, áradáskor a településeket pusztító Aranyos révén alkalmas a figyelem felkeltésére. A Tordai-hasadék meglepő látványa és barlangjai, a Székelykő impozáns látványa, a kétszer felkelő nap kuriózuma, a magányos sziklanyúlvány, a Leánykő már az első években uralja az ábrázolásokat. Aranyosszék képének megkonstruálásában két tendencia érvényesül. Az egyik a tájélmény narratív átfogalmazása (a Tordai-hasadék, a Leánykő eredetmondája), a másik a vizualitás, a grafika és a tájképfestés nyelvét felhasználó megjelenítés.

E két törekvés gyakran egy tágabb műfaji, utazásirodalmi keretbe épül. Szatmári Papp Károly 1841-ben Torockót és a Detunátát együtt mutatja be. Maszák Hugó 1859-ben *A torockói völgy*, Nemes Ödön 1866-ban *Regényes utazás Torockó vidékén*, Téglás István 1905-ben *Kirándulás Tordáról a Szent László kútjához*, 1912-ben *Kirándulás Torockóról a Kollégiumbarlanghoz* címmel publikál. S valójában az utazás narratív modelljére épül Orbán Balázs monográfiája is. A vidékre vonatkozó történelmi, régészeti, művelődéstörténeti, antropológiai, természeti és néprajzi adatait elsősorban nem kronológiai vagy tematikai elv alapján rendezzi el, hanem útvonalak és völgyek, tehát egy térszerveződési paradigma mentén. Az utazásirodalom szinkretizmusa Jankó János munkájától kezdődően szűnik meg. Egyik irányban a tudományos etnográfiai irodalom fejlődik tovább, a másik oldalon pedig a gyakorlati igényeket kielégítő turisztikai irodalom.²⁰

A reprezentáció szociális komponensének analízise szintén Orbán Balázs, valamint, Orbán Balázs nyomán, Jankó János monográfiájában található meg (Aranyosszék lakosságának kézdiszéki eredete, a szék és Torda

vármegye lakosságcsereje, a román ajkú lakosság megjelenése és expanziója). Az eredetkutatás útjain jár Kövendi Weres Sándor, aki *Torda őscsaládai* címmel jelentet meg könyvet.²¹ Ez a szintetikus és arányos kép azonban a vidékről szóló diskurzusban szembetűnően felbomlik és átszerveződik. A figyelem intenzívebben irányul rá Torockóra.²² A torockóiak 1783-tól már kimutatható ausztriai származástudata²³, sajátos foglalkozása (bányászat), pompás viselete hálásabb témának bizonyul. A kor szövegeiben nem egyedülálló az a beszédmód, amelyet a rendelkezésünkre álló irodalomban Maszák Hugó 1859-ben kezdeményez: „Vigan lebegnek az arany csipkés párta sokszínű gazdag szalagjai, s nem kell nógatni a legényt, hogy »szót a tánchoz«, mert majd minden fordulásra talpraesett, néha csintalan tartalmú versecskéik birkóznak ki a pipafüsttel a zöld lombsátor alól.”²⁴ Szintén tőle származik Barabás Miklósnak egy torockói párt ábrázoló rajzához készített antropológiai krokija: „Egész héten át fáradságos munkával foglalkozik a nép deli férfiai, s lankadatlan szorgalommal végzi ház körüli teendőit a szép női osztály, mit lehet a ház férfiainak is segítve. Szabad idejét a roppant munkát igénylő ingvarrás hímzésével tölti ki, hogy vasárnap és ünnepnap a veres vagy pedig fekete fejtővel diszesen czikornyázott patyolat inget magára véve, és hosszú szalokban lelógó szalagos gazdag pártáját fejére téve, megjelenjék a tánczban, s ott szemérmes és illedelmes mulatsággal töltse el az időt, míg a holnap újabb munkára keltené.”²⁵

Aranyosszék felfedezéséhez, imázsának kialakításához és kisajátításához nagymértékben hozzájárult a század második felének és a 20. század első felének irodalmi beszédmódja. A tájról forgalmazott képben dominálnak a mondai és történelmi események és a természeti kuriózumok, nyelvezetében pedig a romantika és a patosz.

A folyamat forrása Torda szülötte, Kőváry László *Száz történelmi regé*²⁶ című válogatása. A szépirodalmi művek sorát Jókai Mór két szövege nyitja meg. Az *Istenhegyi székely lány* című novellájában vármondát, az *Egy az Isten* című regényében az 1848–49-es forradalom torockói „változtatát” készíti el. Torockó két további regény cselekményének is színhelye. Ignác Rózsa *Torockói gyász*, Gyallay Papp Domokos pedig *Vaskenyéren* címmel idézi meg a település viharos múltját, lakóinak szabadságküzdelmét. A közösség-igényre receptív ponyvairodalom a Tordai-hasadék eredetmondáját emeli az országos nyilvánosság szférájába.²⁷

Az irodalom Aranyosszék iránti érdeklődésének újabb bizonyítékai a két világháború közötti korban találhatók meg. Benedek Elek „magyar mese- és mondavilágában” helyet kap a tordai Tündérvár, a Tordai-hasadék, Füttyer vára és a torockószentgyörgyi vár mondájának feldolgozása. Balázs Ferenc 1936-ban *Zöld árvíz* címmel ír regényt, amelyben az Arányos megáradása a regényesemény egyik gócpontja.

E korszak után az Aranyosszék iránti érdeklődésnek a szépirodalomban csupán kései és szórványos nyomai vannak.²⁸

Az 1840–1919 közé tehető időszak publikációinak olvasatában szükséges arra is kitérni, hogy milyen kulturális és szociográfiai mezőben zajlott az előbb vázolt diskurzus. A korszak sajtótermékei közül olyan magazin jellegű lapok tanúsítottak stabil, ismételt érdeklődést Aranyosszék irányában, mint a *Nemzeti Társalkodó*, a *Vasárnapi Újság*, *Az ország tükré*, a *Hazánk s a külföld*. Az 1892-ben indult *Erdély* 1893–1907 között szinte évi rendszerességgel, olykor évi több alkalommal is felszínen tartotta, árnyalta az Aranyosszék-képet. E lapok az elit, s még inkább az olvasásra szokott polgári réteg honismereti horizontját kívánták megnyitni.

Az országos érdeklődés és tájékoztatás mellett külön figyelmet érdemel Aranyosszéknek a saját médiájában és régiójában történt önreprezentációs kísérlete. Az 1891–1940 között Tordán megjelent *Aranyosszék* című „politikai és társadalmi hetilap” folytonosan közölt helyismereti anyagot²⁹. Ugyanakkor a vidék iránti országos érdeklődésről is tájékoztatta olvasóit. Az 1990-ben újraindult, 25 számot megért lap is állandó rovatban közölt folkórszövegeket.

Aranyosszék néprajzi képének megalapozására Orbán Balázs 1871-ben kiadott monográfiájában kerül sor. A „történelmi, régészeti, természetrajzi” szempontok mellett itt kerül sor a „népisme” megközelítésre. A települések bemutatása során a szerző alkalmat kerít a lakodalom szokásköre, a viselet, a mondaanyag és a vásártartás bemutatására. Az aranyosszéki anyagtól elkülönítve írja le a torockói bányászatot, viseletet és „népünnepeket” (lakodalom, temetés). 22 évvel később, s immár a *Kalotaszeg Magyar Népe*³⁰ megírásának tapasztalatával rendelkezve Jankó János készít „néprajzi tanulmányt” Tordáról, Aranyosszékről és Torockóról. A topográfiai, demográfiai és antropológiai leírás után analitikus képet állít össze a 1. lakáskultúráról, az öltözetéről és a táplálkozásról, 2. a foglalkozásokról, 3. a lakodalmi, keresztelési és temetési szokásokról, 4. a „babonákról”, 5. a népköltési és nyelvi kultúráról (szövegfolklor, gyermekjátékok, nevek és nyelvi adatok).

A század végétől szerveződő tudományosság különböző intézményei rendre összegyűjtik és megszervezik az Aranyosszékot reprezentáló tárgykészletüket, illetve szövegbázisukat.

Az *Ethnographia* II. évfolyamában az aranyosszékiek táncáról³¹ jelenik meg rövid tájékoztatás, majd a III. évfolyamban szemelvény aranyosszéki adomákból³². A XII. és XXVI. évfolyam aranyosszéki mondákat közöl³³. Hosszú szünet után a 103.³⁴, majd a 109.³⁵ évfolyamban esik szó újra a Tordai-hasadék mondájáról, valamint az aranyosszéki népi írásbeliségről. A *Néprajzi Értesítő* 1910–1914 között három közleményt publikál, az építőáldozat tordai emlékeiről³⁶ és a tordai galambbúgos kapukról³⁷.

A kolozsvári unitárius levéltárban a századfordulón mintegy 500 lapnyi kéziratot anyag gyűlt össze. Ennek nagy része a századforduló korából származik, s az unitárius kollégium tanulóinak pályamunkái.³⁸ Terjedelmesebb, Aranyosszékről származó szövegbázissal rendelkezik a budapesti Etnológiai Adattár.³⁹

A 20. század első éveitől kezdve bontakozik ki az tudományos beszédmód, amely a nagyközönség helyett egy szűkebb szakmai réteghez szól. Színhelyét olyan szakmai fórumok képviselik, mint a reprezentatív szakmai szintézisek (*Magyarság Néprajza, Magyar Néprajzi Lexikon*), szaklapok (*Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Néprajzi Látóhatár, Korunk, NyIrK, Művelődés, Székelyföld, Magyarságkutatás*), konferenciái kiadványok (a KJNT 5. és 7. évkönyve). Az elmúlt évszázad alatt Aranyosszéknek tematikus kötetet, ill. számot szentelt az EMKE⁴⁰, a Művelődés⁴¹, valamint legutóbb a Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, az ACTA⁴². Az etnográfiai irodalom a következő témákat érinti: a tordai és aranyosszéki nyelvjárás⁴³, az építőáldozat emlékei Tordán⁴⁴, népi gyógyászat⁴⁵, népi építéset⁴⁶, népviselet⁴⁷, díszítőművészet⁴⁸, a torockói bányászat és vasművesség⁴⁹, népzene⁵⁰, néptánc⁵¹, népi írásbeliség⁵², templomfestészet⁵³, hiedelem⁵⁴, farang⁵⁵.

Ezzel párhuzamosan, a néprajzi irodalomról leválva szintén szakmai fórumokon történik a tájegység történelméről⁵⁶, népességi viszonyairól⁵⁷, törvénykezési gyakorlatáról⁵⁸, oktatástörténetéről⁵⁹, egyháztörténetéről⁶⁰, sajtótörténetéről⁶¹, helynévanyagáról⁶² való beszélés.

Aranyosszék tudományos és irodalmi reprezentációja hosszú időn keresztül kizárólagosan magyar etnikus mezőben történik. A vidékről a magyar olvasók felé közvetített képben azonban (szórványos jelleggel ugyan) jelen van a román etnikum is.⁶³ Változás az 1950-es években történik. 1956-ban Kós Károly két, 1957-ben Nagy Jenő egy néprajzi közleménnyel fordul a román olvasóközönséghez. Imreh István 1982-ben megjelent kötetében magyar történész írását olvashatják a román olvasók.

Befejezésül még egy kérdést tartunk érdemesnek felvetni. Kik voltak ennek a reprezentációnak a kezdeményezői? Bár egyértelmű választ nem lehet adni a kérdésre, az viszont szembeszökő, hogy a szerzőknek a tájegységgel való permanensebb, intenzívebb kapcsolata eredményezte az Aranyosszék-ről szóló irodalom egyik részét. Kronológiai rendben: Kövendi Weres Sándor(1 publikáció), Borbély Sándor (16), Borbély György (1), Téglás István (7), Téglás Gábor (2), Viski Károly (1), Pap Domokos (3), Ady László (1), Murádin László (1), Hints Miklós (3), Keszeg Vilmos(15), Nagy Ferenc (1), Munteanu Mihainé (1), Imreh Lajos(1), Bágyoni Szabó István (2), Török Albert (1), Rosztás István (1), Zsigmond Győző (1), Komáromi Tünde (3), Kun Kriza Ilona (1), Vetési László (1), Márkodi Siklodi Sándor(1). Összesen 64 publikáció hátterében a tájjal való személyes kapcsolat húzódik meg. Ez hatványozottabban jellemző az archívumokban található kéziratos anyagokra.

IRODALOM

- 1840** Incze Ferenc
1840 *A 'gerendi régi fölirat igazítva*. Nemzeti Társalkodó. 1840. 10.sz.80.
- 1841** Szatmári Papp Károly
1841 *Torockó és a Detunáta*. Kolozsvár
- 1857** Bucsánszky /Lajos/
1857 *A tordai hasadék, vagy: Isten ítélete*. Pest
- 1858** Orbók Ferenc
1858 *Várfalvai vár és templom*. Vasárnapi Újság. V. 21. sz. 249–250.
- 1859** Maszák Hugó
1859 *A torockói völgy*. Vasárnapi Újság. VI. 28. sz. 327–330., 29. sz. 340–342.
- 1865** Maszák Hugó
1865 *Torockó népe*. Az ország tükre. IV. 11 .sz. 111.
- 1866** Nemes Ödön
1866 *Regényes utazás Torockó vidékén*. Hazánk s a külföld. II. 705–707.
- 1869** Nemes Ödön
1869 *Torda*. Hazánk s a külföld. V. 30. sz. 465–467.
Pataki Ferenc
- 1869** *Balika vára*. Hazánk s a külföld. V. 20. sz. 314–315.
St. /Staubert/ Ödön
1869a *Torockói várromok*. Hazánk s a külföld. V. 21. sz. 330.
- 1871** Orbán Balázs
1871 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból*. V. Pest
- 1889–1891** Torma Károly(közli)
1889–1891 *Szaniszló Zsigmond naplói*. (1682–1711). Történelmi Tár. I–VIII.
- 1890** Koch Antal
1890 *Torda vidéke*. Budapest
- 1891** Borbély Sándor
1891 *Az aranyosszékiek tánca*. Ethn.II. 243–246.
(Kövendi) Weres Sándor
1891a *Torda őscsaládai*. Kv.
- 1893** Borbély György
1893 *Újévi népszokás*. Aranyosvidék. III. 53.sz. 18.
Borbély Sándor
1893a *Torda–aranyosszéki népmondák*. Erdély. II. 10.sz. 358–360.
1893b *Karácsonyi versmondás Aranyosszéken*. Aranyosvidék. III. 5.sz. 3–5.
1893c *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosság egy pár falujából*. I–XIV. Aranyosvidék. 27–42.sz.
- Jankó János
1893 *Torda, Aranyosság, Torockó magyar (székely) népe*. Budapest
1893a *Torda, Aranyosság, Torockó népies építkezése*. Építészeti Szemle. II.
1893b *A torockói vasbányászat és kohászat*. Magyar Mérnök- és Építész-
Egylet Közlönye. 1893. XXVII. 19–25., 53–56., 83–86., 139–144.
- 1894** Fellegi Ottóné
1894 *Egy nap Torockón*. Erdély. VI. 190.
Harmath Lujza
1894 *Üdvözet Torockónak*. Erdély. III. 167.

- Nemes Ödön
1894a *A torockóvidéki nép*. In: Borbély György (szerk.): Tordai EMKE–Emlékkönyv. Torda. 41–47.
- Thoroczkay Lajos
1894 *Lakodalom Torockón*. Erdély. III. 184.
- 1896** Téglás István
1896 *Visszhang a Torda–hasadéokban*. Erdély. V. 7.sz. 82.
- 1901** Versényi György
1901 *Erdélyi népmondák*. Ethn. XII. 266–272.
- 1905** Téglás István
1905 *Kirándulás Tordáról a Szent László kútjához*. Erdély. XIV. 1–2.sz. 13–17.
- 1906** Viski Károly
1906 *A tordai nyelvjárás*. Nyelvészeti füzetek. 32. Budapest
- 1907** M.Barabásy István
1907 *Aranyosszék összeírása 1711–ből*. Gen.Füz. Kolozsvár. 104–106.
- Téglás István
1907 *Rip Van Winkle Szinden*. Erdély. XVI. 1–2.sz. 9–10.
- 1909** Pap Domokos
1909 *Lakodalom Tordán 1702–ben*. (Régi erdélyi népszokásokról.) Aranyosvidék. XIX. 7–10.
- 1910** Király Miklós
1910 *Tündér Ilona. Népmonda a tordai Tündérhegyről*. Aranyosvidék. XX. 28.sz.1–3.
- Téglás Gábor
1910 *Építőáldozat Tordán*. Néprajzi Értesítő. II. 60–61.
- Téglás István
1910 *Harangfelavatás ünnepe 1796 karácsonyában Tordán*. Aranyosvidék. XX. 52.sz. 1–4.
- 1912** Téglás István
1912 *Kirándulás Torockóról a Kollegium–barlanghoz*. Aranyosvidék. XXI. 19.
- 1913** Téglás Gábor
1913 *Építőáldozat Tordán*. Néprajzi Értesítő. XIV. 99–101.
- 1914** Téglás István
1914 *Galambbúgos kapuk Tordán*. Néprajzi Értesítő. XV. 124–127.
- 1915** Téglás István
1915 *A kőből kinövő kétélű kard – a vasfű és más babonák Torda vidékén*. Ethn. XXVI. 285–287.
- 1921** Kelemen Lajos
1921 *Toroczkó*. Magyar Nép. VII. I–II. 26.
- 1924** Kiss Elek
1924 *Ősi erények Toroczkó földjén*. Magyar Nép. IX. 8.
- 1926** P.L.
1926 *A toroczkói hősök emlékoszlopának leleplezése*. Magyar Nép. VI. 5.,VI. 222.
- 1927** Borbély István
1927 *A régi Torockó*. Cluj
Kelemen Lajos
1927 *Torockószentgyörgy és emlékei*. Pásztortűz. XIII. 2. 28–32.

- 1930** Ady László
1930 *A székelyföldvári református egyházközség története*. Torda
- 1944** Zsakó Gyula
1944 *Egy XVIII. századi torockói napló*. Kolozsvár.
- 1945** Jakó Zsigmond
1945 *Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*. Erdélyi Történelmi Adatok. V. Cluj
- 1947** Bodoczi Károly
1947 *Torockó és környéke*. Erdély.LVI. 6–14.
- 1956** Kós Károly
1956 *Arta lucrului în fier în Rimetea (Torockó)*. *Studii și Cercetări de Istoria Artei*. 3–4. 271–277.
- 1957** Nagy Jenő
1957 *Portul popular din Trascău*. București.
1957a *A torockói magyar népi öltözet*. Bukarest
- Rácz Gábor
1957 *Népgyógyászati adatok az Aranyos völgyéből*. Gyógyszerészeti Értesítő. II. 2. 15–16.
- Szentmártoni Kálmán
1957 *Adatok a torockói iskola történetéhez*. In. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár. 577–586.
- 1961** Kós Károly
1961 *Muzeul Comunal din Rimetea*. Cluj
- 1971** Almási István
1971 *Régi népdalok Aranyosvidékről*. Művelődés. XXIV. 6. 20–22.
- Bágyoni Szabó István
1971 *Aranyosok éneke. I. Leánykő*. Művelődés. XXIV. 6. 1.
- Jakó Zsigmond
1971 *Az Aranyos mente múltjából*. Művelődés. XXIV.6.sz. 7–11.
- Kós Károly
1971 *Egy vasműves község: a régi Torockó*. XXIV. 6. 37–39.
- Murádin László
1971 *Az aranyosszéki nyelvjárás*. Művelődés. XXIV. 6. 14–15.
- Nagy Jenő
1971 *A torockói öltözetről*. Művelődés. XXIV. 6. 47–51.
- Szentimrei Judit
1971 *Torockói varrottas*. Művelődés. XXIV. 6. 56–59.
- 1972** Benkő Elek
1972 *Rovásírás az Aranyos mentén*. Utunk. XXVII. 30. 3.
- Kós Károly
1972 *Torockói vasművesség*. In. Uő. *Népelet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. Bukarest. 52–80.
- 1977** Almási István
1977 *Bajka Sándor balladája*. In. Szabó Csaba (szerk.): *Zenatudományi írások*. Bukarest. 87–112.
- Ortutay Gyula (főszerk.)
1977 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest. I. 125.
- 1979** Imreh István
1979 *Földközösség Aranyosszéken*. In. Uő. *Erdélyi hétköznapiak*. 1750–1850. 19–24.

- 1981** Hints Miklós
1981 *Aranyosszéki festett famennyezetek*. Művelődés. XXXIV. 3. 39.
- 1982** Imreh István
1982 Devălmășia în scaunul Arieș. In. Uő. *Viața cotidiană la secui 1750–1850*. Buc. 17–28.
- 1983** Hints Miklós
1983 *Festett famennyezetek, faragott kapuk Aranyosszéken*. Korunk. XLII. 3. 243–246.
- 1987** Keszeg Vilmos
1987 *Falucsúfolók*. Tett. 2. 27–31.
Munteanu Mihainé
1987 Bátor voltam, mint egy férfi. In. Pillich László – Vetési László (szerk.): *Leírtam életem. Népi önéletrások*. Bukarest. 262–280.
Nagy Ferenc
1987 Kint a fronton. In. Pillich László – Vetési László (szerk.): *Leírtam életem. Népi önéletrások*. Bukarest. 97–113.
- 1988** Demeter Vadnár János
1988 *Az erdélyi Várfalva és unitárius temploma*. Honismeret. XVI. 5. 38–41.
- 1989** Imreh Lajos
1989 *Adatok a tordai magyar nyelvű oktatás múltjához*. (1557–1985) Kézirat
Jakó Zsigmond
1989 *A torockói legenda születése*. Történelmi Szemle. XXXI. 1–2. 122–133.
- 1990** Bágyoni Szabó István
1990 *Balázs Ferenc, avagy az Opus folytatása*. Szabadelvű Unió. II. 85–101.
Hints Miklós – Janitsek Jenő
1990 *Aranyosgerend helynevei*. NyIRK. XXXIV.34. 84–90.
Rostás István
1990 *Bajka Sándor balladája*. Aranyosvidék. I. 5–6. 4.
Török Albert
1990 *Harasztosi nyári tánc a századfordulón*. Művelődés. XXXIX. 6–7. 35.
- 1991** Hints Miklós – Janitsek Jenő
1991 *Székelykocsárd helynevei*. NyIRK. XXXV. 174–177.
Keszeg Vilmos
1991 *Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje*. Helikon. 31. 4–5.
1991a *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Bukarest
1991b *Kórkép az igaz történetekben*. Helikon. II. 43. 3.
Sebők László
1991 *Aranyosvidék*. Magyarságkutatás. Budapest. 75–83.
- 1992** Janitsek Jenő
1992 *Torockó és Torockószentgyörgy hely- és családnevei*. Magyar Névtani Dolgozatok. 106. Budapest
Kádár József
1992 *Népi csodás történetek és hiedelmek Dés környékén és az Aranyos vidékén*. Művelődés. XLI. 9. 18–23.
Keszeg Vilmos
1992 *Ki fedezte fel Amerikát?* Romániai Magyar Szó. 1992. IX. 19.
Vő Gabriella
1992 *Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája*. Ethn. 103. 3–4. 177–205.

1992 *Szent László legendák a Tordai-hasadék környékének magyar népi kultúrájában*. Erdélyi Múzeum. LIV. 1–4. 66–72.

1993 Hints Miklós

1993 *Felvinc helynevei*. NYIRK. XXXVII. 1–2. 196–197.

Kiss Zoltán

1993 *Kövend helynevei*. NYIRK. XXXVII. 1–2. 198–199.

Murádin László

1993 *Harasztos helynevei*. NYIRK. XXXVII. 1–2. 192–195.

Vincze Zoltán

1993 *A torockói iskola pártfogói és tanulói (1789–1892)*. Erdélyi Múzeum. LV. 3–4. 34–49.

Zsigmond Győző

1993 *Népi helynévmagyarázás. Helynevek és mondák Aranyospolyánban és Szentmihályon*. Néprajzi Látóhatár. II. 4. 118–125.

1994 Furu Árpád

1994 *Torockó népi építészete. /Erdélyi Műemlékek/ 6.*

Keszeg Vilmos

1994 A szövegerőzió az alkalmi költészetben. In. Ördög Gyárfás Lajos (szerk.): *Egyház és anyanyelv*. Sepsiszentgyörgy. 21–26.

Kiss András

1994 Tudósítás 1803-ból a váltott gyermek elégetéséről. In. Uő. *Források és értelmezések*. Bukarest. 241–260.

Komáromi Tünde

1994 Életkép egy aranyosszéki család hiedelmeiről. In. Lukács János (szerk.): *Változás diákszemmel*. Kolozsvár. 35–41.

1995 Keszeg Vilmos

1995 *Jaj, mennyi májost kellett csinálni*. Tordai beszélgetések. 1. Művelődés. XLVIII. 12. 28–39.

1996 Ferenczi István

1996 Torda váráról. In: Kovács A – Sipos G. – Tonk S. (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár. 187–207.

Keszeg Vilmos

1996 *Tordai beszélgetések* 2. Művelődés. XLIX. 9. 28–32.

1996a *Emlékek az aranyosszéki farsangról*. KJNT Évkönyve 4. Kolozsvár. 233–237.

Komáromi Tünde

1996 *Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap*. Néprajzi Látóhatár. V. 1–2. 87–98.

Kun Kriza Ilona

1996 *Farsangtemetés Torockón*. KJNT Évkönyve 4. Kolozsvár. 217–232.

1997 F. Halay Hajnal – Szentimrei Judit

1997 *Torockói varrottások*. Bukarest

Huber András

1997 *Százarcú nagyhatalom*. Csíkszereda. 276–388.

Keszeg Vilmos

1997 Balázs Ferenc Aranyosszék emlékezetében. In. *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. Népfőiskolai Füzetek. EMKE. Kv. 25–34.

1997 Vallásos téma az aranyosszéki emlékvessző füzetekben. In. S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. II. Veszprém–Debrecen. 419–425.

Vetési László

1997 Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világgépe. In. S.Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. II. Veszprém–Debrecen. 320–344.

1998 Demény Piroska

1998 *Aranyosszék népzeneje*. Budapest

Hantz Lám Irén

1998 *Torockó*. Útikalauz. Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

1998 *Írott szövegek egy egyén életemében*. Ethn. 109.évf. 2. 589–628.

1998a *Ne képzeld egyiket se úriembernek*. Székelyföld. II. 9. 97–111.

1998b *Aranyosszéki – tordai – torockói bibliográfia*. ACTA – 1997. Sepsiszentgyörgy. 199–204.

Komáromi Tünde

1998 *Igézés az aranyosszéki Szentmihályon*. ACTA – 1997. Sepsiszentgyörgy. 217–228.

Ravasz István

1998 *Háború Észak-Erdélyben*. 1944. Budapest

Vincze Zoltán

1998 *Régi torockói sírkövek*. ACTA – 1997. Sepsiszentgyörgy. 151–171.

1999 Keszeg Vilmos

1999 *Századeleji gyászjelentő lapok*. KJNT Évkönyve. 7. Kv. 95–110.

1999a *Az felnezőknek szívök kezd dobogni*. Krónika. I. 1999.nov.27.

Márkodi Siklódi Sándor

1999 *Felvinc. Emlékezetre méltó dolgok*. Bukarest

Ozsváth Gábor Dániel

1999 Malomépítéset Torockón a 18–19. században. In. Balassa M. Iván – Cseri Miklós (szerk.): *Népi építéset Erdélyben*. Szentendre.285–314.

ÁLTALÁNOS IRODALOM

BALASSA Iván

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest. 84–92.

BARTÓK Béla

1924 *A magyar népdal*. Budapest

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1951 *A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok*. Budapest

KÓS Károly

1959 *Erdélyi adatok a pogácsa készítéséhez*. Néprajzi Közlemények. IV. 1–2. 3–14.

1972 Ismeretlen magyar népviseletekről. In. Uő. *Népelet és néphagyomány*. Bukarest. 191–208.

KÓSA László – FILEP Antal

1988 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest. 58–59.

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete. 2*. Budapest. 297–312.

MARTIN György

1973 *Legényes, verbunk, lassú magyar. Szempontok az erdélyi férfítancok összehasonlító kutatásához.* Népi Kultúra – Népi Társadalom. 7. 251–290.

SZINTE Gábor

1910 *Kapu a Székelyföldön.* Néprajzi Értesítő. XIV. 27–31.

THOROCZKAY – THURINSZKY Pál

1912 *Az erdélyi parasztház ismeretéhez.* Néprajzi Értesítő. 1912. 93–103.

VÉGH Olivér

1981 *Erdélyi hólyagos edények.* Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest. 63–70.

VISKI Károly

(é.n.) Betlehemezés. In. A magyarság néprajza. III. Szellemi néprajz. Budapest. 297–305.

JEGYZETEK

¹ Orbán 1871, 9.

² Orbán 1871, 11.

³ Orbán 1871, 147.

⁴ Jankó 1893.

⁵ Szentmihály, Mészkö, Sinfalva, Aranyosrákos.

⁶ Könyvből kimarad Aranyosegerbegy, Aranyosgerend stb. bemutatása.

⁷ Dombró, Hidas, Csákó, Mohács, Örményes.

⁸ *A Művelődés* 1971/6-os aranyosszéki tematikus száma, Demény 1999.

⁹ Nemes 1866.

¹⁰ Nemes 1869.

¹¹ Kelemen 1921, Kiss 1924, P.L. 1926, Borbély I. 1927, Kelemen 1927.

¹² Kós 1971, Nagy Jenő 1971, Szentimrei 1971, Kós 1972.

¹³ Budapest 1877.

¹⁴ Kv., 1926

¹⁵ Budapest 1959.

¹⁶ Kósa–Filep 1983.

¹⁷ NL V. köt. Budapest 1982, 318–324.

¹⁸ Márkodi Siklódi 1999.

¹⁹ Hantz Lám 1998.

²⁰ Koch 1890, Hantz Lám 1998.

²¹ Kv. 1891.

²² Maszák 1865, Nemes 1895.

²³ Jakó 1989, 126.

²⁴ Maszák 1859, 328.

²⁵ Maszák 1865, 111.

²⁶ Kv. 1857.

²⁷ Bucsánszky 1857.

²⁸ Bágyoni Szabó István: *Kések ideje.* Bukarest 1979 Cserés Ferenc: *Aranyosszéki emberek.* Kv.1999.

²⁹ Nagyobb mennyiségben 1893-ban, amikor egy néprajzi tárgyú pályázatra készült munkákat közöl a lap, közzöttük Borbély Sándor *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából* 14 fejezetét.

- ³⁰ Budapest 1892.
- ³¹ Borbély S. 1891.
- ³² Borbély S. 1892.
- ³³ Versényi Gy. 1901, Téglás I. 1915.
- ³⁴ Vőő 1992.
- ³⁵ Keszeg 1998.
- ³⁶ Téglás G. 1910, 1913.
- ³⁷ Téglás I. 1914.
- ³⁸ Kanyaró Ferenc, Gálffy Mózes, Bartha Miklós, Balogh Gábor, Orbók Gyula, Várfalvi Mór, Vernes József, Kelemen Miklós, Weiss Mór. MsU 1236 : /Moldvai János kéziratos feljegyzései. Egerbegy/ 45–71 p. 1860 körül; MsU 1568/A/4: Orbók Gyula: *Várfalvi babonák, népdalok és táncszók*. 24 p. 1900 körül; MsU 2123/6: Várfalvi Mór: (*Várfalvi népdalok*). 14 p. 1903; MsU 1579/3: Kelemen Miklós: *Népdalok és táncrigmusok Mészkről és Marosvásárhelyről*. 164 p. 1900 körül; MsU 1568/A/3: Balogh Gábor: *Népdal gyűjtemény* (Bágyon). 30 p. 1900 körül; MsU 1579/4: Vernes József: *Népmesék és népdalok* (Torockó). 24 p. 1900 körül; MsU 1579/1: /névtelen/: *Pályamunka. Népmese gyűjtemény* (Torockó). 50 p. 1900 körül; MsU 1568/A/2: Bartha Miklós: *Népmese gyűjtés Torockóról*. 70+17+24 p. 1908; MsU 1568/A/1: Gálffy Mózes: *Népmese gyűjtés Mészkről*. 86 p. 20.sz. eleje.
- ³⁹ Téglás István, Jankó János, Viski Károly, Kanyaró Ferenc, Ferenczi Ferenc, Suba László.
- ⁴⁰ 1894. évi Emlékkönyv.
- ⁴¹ 1971/6. sz.
- ⁴² 1997, II. kötet
- ⁴³ Viski 1906, Murádin 1971.
- ⁴⁴ Téglás 1910, 1913.
- ⁴⁵ Rác 1957, Komáromi 1996, 1998.
- ⁴⁶ Jankó 1893a, Téglás 1914, Furu 1994.
- ⁴⁷ Nagy Jenő 1957, 1971.
- ⁴⁸ Szentimrei 1971, F. Halay–Szentimrei 1997.
- ⁴⁹ Jankó 1893b, Kós 1972.
- ⁵⁰ Almási 1971, 1977, Rostás 1990, Demény 1998.
- ⁵¹ Borbély S. 1891, Török 1990.
- ⁵² Zsakó 1944, Nagy 1987, Munteanu 1987, Keszeg 1991, 1994, 1998, 1997, 1999 a, b.
- ⁵³ Hints 1981, 1983.
- ⁵⁴ Kádár 1992, Kiss 1994, Komáromi 1994, 1996, 1998, Vetési 1997.
- ⁵⁵ Keszeg 1996, Kun Kriza 1996.
- ⁵⁶ Jakó 1945, 1971, 1989, Ravasz 1998.
- ⁵⁷ M. Barabásy 1907, Sebők 1991.
- ⁵⁸ Imreh 1979.
- ⁵⁹ Szentmártoni 1957, Imreh 1989, Vincze 1993.
- ⁶⁰ Ady 1930, Demeter Vadrán 1988.
- ⁶¹ Huber 1997.
- ⁶² Hints 1990, 1991, Janitsek 1992, Zsigmond 1993.
- ⁶³ Orbán Balázs 1871, Téglás 1907, 1915, Vőő 1992.

Anuarul Asociației Etnografice Kriza János, nr. 9
ISBN 973-97827-9-5